DOĞU ANADOLU ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA PASİNLER (HASANKALE) BÖLGESİ KERAMİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Rafia TOPALOĞLU

Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
2013
Her Hakkı Saklıdır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Rafia TOPALOĞLU

DOĞU ANADOLU ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA PASİNLER (HASANKALE) BÖLGESİ KERAMİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

13/03/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"Doğu Anadolu Araştırmaları Işığında Pasinler (Hasankale) Bölgesi Keramiklerinin Değerlendirilmesi"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

■ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

□Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

13.03.2013
Rafia TOPALOĞLU

F-83/00/22.02.2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN danışmanlığında, **Rafia TOPALOĞLU** tarafından hazırlanan bu çalışma 13/03/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Tarih Bölümü / Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Zerrin KÖŞKLÜ

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ümit KILIÇ

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ..... / ..... / 2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET VII
ABSTRACT VIII
TABLOLAR DİZİNİ IX
LEVHALAR DİZİNİ X
ÖNSÖZ XV

GİRİŞ
AMAÇ-YÖNTEM-ARAŞTIRMALAR

I. KONUNUN NİTELİĞİ, AMACI, ÖNEMİ 1
II. YÖNTEM VE TERİMLER 1
III. BÖLGE ARAŞTIRMALARININ TARİHÇESİ 8

BİRİNCİ BÖLÜM
BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. DOĞU ANADOLU'NUN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ 10
1.1.1. Doğu Anadolu'nun Yüzey Şekilleri 10
1.1.2. Doğu Anadolu'nun İklim 11
1.1.3. Doğu Anadolu'nun Bitki Örtüsü 12
1.1.4. Doğu Anadolu'nun Su Kaynakları 13
1.1.5. Doğu Anadolu'nun Yol Ağı 18
1.1.6. Doğu Anadolu'nun Yeraltı Kaynakları 19
1.2. ERZURUM İLİ GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ 21
1.2.1. Erzurum'un Yüzey Şekilleri 21
1.2.2. Erzurum'un İklimi 23
1.2.3. Erzurum'un Bitki Örtüsü 25
1.2.4.Erzurum'un Su Kaynakları 25
1.2.5.Erzurum'un Yol Ağı 27
1.3. ÇALIŞMA BÖLGESİNİN (PASİNLER) COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ 29

İKİNCİ BÖLÜM
BÖLGE TARİHİ

2.1. PALEOLİTİK-EPİPALEOLİTİK ÇAĞ'DA BÖLGE 32
2.2. NEOLİTİK ÇAĞ'DA BÖLGE 35
2.3. KALKOLİTİK ÇAĞ'DA BÖLGE 36
2.4. TUNÇ ÇAĞI'NDA BÖLGE 38
2.4.1. Karaz Kültürü 40
2.4.2. Hurriler 45
2.4.3. Azzi-Hayaşa 57
2.5. DEMİR ÇAĞI'NDA BÖLGE 52
2.5.1.Daya(e)ni-Diau(e)hi 60
2.5.2. Urartu 66
2.6. DEMİR ÇAĞI'NDAN SONRA BÖLGE 75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PASİNLER BÖLGESİNDEKİ TARİHİ VE ARKEOLOJİK MERKEZLER

3.1. HÖYÜKLER 77
3.1.1.Altınbaşak Höyük-I 77
3.1.2. Altınbaşak Höyük -II 77
3.1.3. Beşiktepe Höyük 78
3.1.4. Bulamaç Höyük 78
3.1.5. Büyüktuy Höyük 79
3.1.6. Çöğender Höyük 80
3.1.7. Danatepe Höyük 80
3.1.8. Değirmentepe Höyük 81
3.1.9. Saksı Höyük 81
3.1.10. Sos Höyük 82
3.1.11. Tepecik-I Höyük 84
3.1.12. Tepecik-II Höyük 84
3.1.13. Tetikom Höyük (Küçük Tuy) 85

3.1.14. Tilkitepe (Karavelet) Höyük 87
3.1.15. Topmezar Höyük 87
3.1.16. Yastıktepe Höyük 88
3.2. KALELER 88
3.2.1. Avnik Kalesi 88
3.2.2. Cin Kalesi 89
3.2.3. Çalıyazı Kalesi 90
3.2.4. Demirdöven Kalesi 90
3.2.5. Harami Kalesi 91
3.2.6. Hanahmet Kalesi 91
3.2.7. Karakale 92
3.2.8. Kavuşturan Kalesi 92
3.2.9. Kurbançayır Kalesi 93
3.2.10. Kuşakkaya Kalesi 93
3.2.11. Pasinler Kalesi 94
3.2.12. Pelitli Kalesi 96
3.2.13. Topdağı (Küçükdağ) Kalesi 96
3.2.14. Uzunahmet Kalesi 97
3.3. YERLEŞMELER 97
3.3.1. Hamamderesi Yerleşmesi 97
3.3.2. Kurbançayır Yerleşmesi 98
3.3.3. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 98
3.3.4. Ziyarettepe Yerleşmesi 99
3.3.5. Urumçi Yerleşmesi 99
3.3.6. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I 100
3.3.7. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II 100
3.4.DİĞER MERKEZLER 101
3.4.1. Marifet (Sürbahan) Kaya Mezarı 101
3.4.2. Sıfırın Boğazı Kaya Basamaklı Su Tüneli 101
3.4.3. Tımar Obsidiyen Merkezi 102
3.4.4. Kotandüzü Obsidiyen Merkezi 102
3.4.5. Deniz Kanalı 103

3.4.6. Kör Kanal 103
3.4.7. Vakıf Bendi Kanalı 104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARKEOLOJİK MERKEZLERİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE ÇANAK-ÇÖMLEK

4.1. KAVRAMLAR 105
4.2. TEKNİK ÖZELLİKLER 106
4.2.1. Hamur 107
4.2.1.1. Hamurdaki Katkı 107
4.2.2. Biçimlendirme 109
4.2.3. Yüzey İşlemleri 110
4.3.3.1. Islak Sıvazlama 110
4.2.3.2. Açkı 110
4.2.3.3. Kendinden Astar 111
4.2.3.4. Astar 111
4.2.3.5. Sır 111
4.2.4. Bezeme 112
4.2.4.1. Kazıma Tekniği 112
4.2.4.2. Açkı / Perdah Tekniği 112
4.2.4.3. Oyma Tekniği 113
4.2.4.4. Dolgu Tekniği 113
4.2.4.5. Baskı Tekniği 113
4.2.4.6. Kabartma Tekniği 113
4.2.4.7. Sıyırma Tekniği 113
4.2.4.8. Boya Tekniği 114
4.2.4. Kurutma ve Pişirme 114
4.2.5. Renk 116
4.3. SERAMİK TİPOLOJİSİ 118

BEŞİNCİ BÖLÜM

KATALOG

5.1. Altınbaşak Çanak-Çömlek Kataloğu 120
5.2. Altınbaşak-II Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu 121
5.3 Bulamaç Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu 121
5.4. Danatepe Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu 130
5.5. Saksı Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu 130
5.6. Tepecik Höyük-I Çanak-Çömlek Kataloğu 132
5.7. Tepecik Höyük-II Çanak-Çömlek Kataloğu 135
5.8. Tilkitepe (Karavelet) Çanak-Çömlek Kataloğu 136
5.9. Avnik Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 144
5.10. Hanahmet Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 148
5.11. Harami Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 149
5.12. Karakale Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 154
5.13. Kavuşturan Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 156
5.14. Kurbançayır Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 159
5.15. Pelitli Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 159
5.16. Topdağı (Küçükdağ) Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu 160
5.17. Uzunahmet Çanak-Çömlek Kataloğu 170
5.18. Hanahmet Yayla Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu 172
5.19. Kurbançayır Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu 173
5.20. Urumçi Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu 176
5.21. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I Çanak-Çömlek Kataloğu 177
5.22. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II Çanak-Çömlek Kataloğu 179
5.23. Ziyarettepe Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu 181
5.24. Marifet-Sürbahan Çanak-Çömlek Kataloğu 183
5.25. Sıfırın Boğazı, Masatlı Çanak-Çömlek Kataloğu 188

6. DEĞERLENDİRME-SONUÇ 191
7. KAYNAKÇA 202
8. LEVHALAR 236
9. ÖZGEÇMİŞ 392

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOĞU ANADOLU ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA PASİNLER (HASANKALE) BÖLGESİ KERAMİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Rafia TOPALOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

2013-XVI+392 Sayfa

Jüri **Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN**
Yrd. Doç. Dr. Zerrin KÖŞKLÜ
Yrd. Doç. Dr. Ümit KILIÇ

Erzurum İli'nin 39 km. doğusunda bulunan Pasinler İlçesi; tarihi yolların kesiştiği bir noktadadır. Özellikle su kaynaklarının zenginliği ile antik yazarların kitaplarında yer bulan Pasinler, geçmişte de bugün olduğu gibi tarım ve hayvancılıkta önemlidir. Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşme gördüğü anlaşılan Pasinler bölgesinde Kalkolitik Çağ'dan itibaren çanak-çömlek malzemeye rastlanılmaktadır.

Bölgede on beş yılı aşkın bir süredir devam eden Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları Projesi çalışmaları sonrasında 44 merkez tespit edilmiş, bu merkezlerden dördünde (Pasinler Kalesi, Sos Höyük, Bulamaç Höyük, Tetikom Höyük) çeşitli bilim adamları tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür.

Tarihlendirme yöntemleri kullanılan arkeolojik kazı alanlarının buluntularına ilaveten 44 merkezin 500'in üzerindeki çanak-çömlek buluntusunun bölge Eskiçağını değerlendirmek için önemli doneler ortaya koyduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Erzurum, Pasinler, Keramik, Çanak-Çömlek

ABSTRACT

MASTER THESIS

EXAMINATION OF PASINLER POTTERY IN THE LIGHT OF EASTERN ANATOLIAN STUDIES

Rafia TOPALOĞLU

Supervisor: Prof. Alpaslan CEYLAN

2013-XVI+ 392 Pages

Jury: Prof. Alpaslan CEYLAN

Assoc. Prof. Zerrin KÖŞKLÜ

Assoc. Prof. Ümit KILIÇ

Pasinler is a district of Erzurum and located 39 km. east from center of the city. It is also an intersection point of the historic roads. Antique authors mentioned in their books especially its rich water resources. Like in the past today Pasinler has always vital importance with its agriculture and livestock. Pasinler is a settled area from the Paleolithic period, also found pottery in that region belong to Chalcolithic time. At the region, as part of east Anatolian surveys, lasting for over 15 years, several scientists made research and determined 44 centers. 4 centers of these were excavated. With the stratigraphic techniques scientists acquired many foundlings. We think in addition to these foundlings, the excavation site gives us important data about ancient history with above 500 foundlings at these 44 center.

Key words: Eastern Anatolia, Erzurum, Pasinler, Ceramic, Pottery

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Tespit Edilen Merkezlerin Çalışma Dönemlerine Göre Dağılımı 2
Tablo 2: Örnek Arazi Fişi 3
Tablo 3: Örnek Merkez Tanıtımı 4
Tablo 4: Örnek Renk Skalası 6
Tablo 5: Erzurum İli Yüzey Araştırmaları 8
Tablo 6: Erzurum İli Bilimsel Kazı Çalışmaları 9
Tablo 7: Çanak-Çömlek Malzemede Katkı Yoğunluğu ve Katkı Boyutu 108
Tablo 8: Pişme Ortamına Göre Sır Renklerinin Oluşumu (Ökse, 2012'den) 115
Tablo 9: Çanak-Çömlek Malzemenin Sertlik Değerlendirmesi 115
Tablo10: Munsel Renk Tanımlaması 116
Tablo 11: Munsell Kodu Renk Tanımlamaları (Ökse, 2012'den) 118
Tablo 12: Örnek Renk Skalası 118
Tablo 13: Tarihi ve Arkeolojik Merkezlerin İdari Dağılımı 192
Tablo 14: Pasinler Bölgesi Keramiklerinin Renk Kodları 194
Tablo 15: Tarihi ve Arkeolojik Merkezlerin Dönemsel olarak Dağılımı 199
Grafik 1: Pasinler Bölgesi Merkezlerinin Türlerine Göre Dağılımı 192

LEVHALAR DİZİNİ

Harita 1 Doğu Anadolu Bölgesi 236
Harita 2 Urartu Yayılım Haritası (Topaloğlu, 2009'dan) 237
Harita 3 Erzurum ve Yakın Çevresi 238
Harita 4 Pasinler Bölgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları 239

Foto 1. Altınbaşak Höyük-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 240
Foto 2. Altınbaşak Höyük-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 240
Foto 3. Altınbaşak Höyük -II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 241
Foto 4. Altınbaşak Höyük -II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 241
Foto 5. Beşiktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 242
Foto 6. Beşiktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 242
Foto 7. Bulamaç Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 243
Foto 8. Bulamaç Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 243
Foto 9. Çöğender Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 244
Foto 10.Çöğender Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 244
Foto 11.Değirmentepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 245
Foto 12.Değirmentepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 245
Foto 13.Saksı Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 246
Foto 14 Saksı Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 246
Foto 15 Sos Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 247
Foto 16 Sos Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 247
Foto 17 Tepecik-I Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 248
Foto 18 Tepecik-I Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 248
Foto 19 Tepecik-II Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 249
Foto 20 Tepecik-II Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 249
Foto 21 Tilkitepe (Karavelet) Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 250
Foto 22 Tilkitepe (Karavelet) Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 250
Foto 23 Topmezar Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 251
Foto 24 Topmezar Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 251
Foto 25 Yastıktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 252
Foto 26 Yastıktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 252
Foto 27 Avnik Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 253
Foto 28 Avnik Kalesi (Topaloğlu, 2009'dan) 253
Foto 29 Cin Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 254
Foto 30 Cin Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 254
Foto 31 Çalıyazı Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 255
Foto 32 Çalıyazı Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 255
Foto 33 Demirdöven Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 256
Foto 34 Demirdöven Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 256
Foto 35 Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 257
Foto 36 Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 257
Foto 37 Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 258
Foto 38 Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 258
Foto 39 Hanahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 259
Foto 40 Hanahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 259
Foto 41 Karakale (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 260
Foto 42 Karakale (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 260

Foto 43 Kavuşturan Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 261
Foto 44 Kavuşturan Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 261
Foto 45 Kurbançayır Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 262
Foto 46 Kurbançayır Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 262
Foto 47 Kuşakkaya Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 263
Foto 48 Kuşakkaya Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 263
Foto 49 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 264
Foto 50 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 264
Foto 51 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 265
Foto 52 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 265
Foto 53 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 266
Foto 54 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 266
Foto 55 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 267
Foto 56 Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 267
Foto 57 Pelitli Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 268
Foto 58 Pelitli Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 268
Foto 59 Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 269
Foto 60 Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 269
Foto 61 Uzunahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 270
Foto 62 Uzunahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 270
Foto 63 Hamamderesi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 271
Foto 64 Hamamderesi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 271
Foto 65 Kurbançayır Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 272
Foto 66 Kurbançayır Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 272
Foto 67 Hanahmet Yayla Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 273
Foto 68 Hanahmet Yayla Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 273
Foto 69 Ziyarettepe Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 274
Foto 70 Ziyarettepe Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 274
Foto 71 Urumçi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 275
Foto 72 Urumçi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 275
Foto 73 Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 276
Foto 74 Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 276
Foto 75 Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 277
Foto 76 Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 277
Foto 77 Marifet (Sürbahan) Kaya Mezarı (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)..... 278
Foto 78 Marifet (Sürbahan) Kaya Mezarı (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 278
Foto 79.Sıfırın Boğazı Kaya Basamaklı Su Tüneli (A.Ü Dyap Arşivi) 279
Foto 80.Tımar Obsidiyen Merkezi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 279
Foto 81.Kotandüzü Obsidiyen Merkezi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 280
Foto 82.Kotandüzü Obsidiyen Merkezi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi) 280

Lev. I. Altınbaşak Höyük-I 281
Lev. II. Altınbaşak Höyük-I 282
Lev. III. Altınbaşak Höyük-I 283
Lev. IV. Altınbaşak Höyük-I 284
Lev. V. Altınbaşak Höyük-II 285
Lev. VI. Altınbaşak Höyük-II 286
Lev. VII. Altınbaşak Höyük-II 287

Lev. VIII. Bulamaç Höyük 288
Lev. IX. Bulamaç Höyük 289
Lev. X. Bulamaç Höyük 290
Lev. XI. Bulamaç Höyük 291
Lev. XII. Bulamaç Höyük 292
Lev. XIII. Bulamaç Höyük 293
Lev. XIV. Bulamaç Höyük 294
Lev. XV. Bulamaç Höyük 295
Lev. XVI. Danatepe Höyük 296
Lev. XVII. Danatepe Höyük 297
Lev. XVIII. Danatepe Höyük 298
Lev. XIX. Danatepe Höyük 299
Lev. XX. Değirmentepe Höyük 300
Lev. XXI. Değirmentepe Höyük 301
Lev. XXII. Değirmentepe Höyük 302
Lev. XXIII. Saksı Höyük 303
Lev. XXIV. Saksı Höyük 304
Lev. XXV. Saksı Höyük 305
Lev. XXVI. Tepecik-I 306
Lev. XXVII. Tepecik-I 307
Lev. XXVIII. Tepecik-I 308
Lev. XXIX. Tepecik-I 309
Lev. XXX. Tepecik-II 310
Lev. XXXI. Tepecik-II 311
Lev. XXXII. Tepecik-II 312
Lev. XXXIII. Tilkitepe (Karavelet) 313
Lev. XXXIV. Tilkitepe (Karavelet) 314
Lev. XXXV. Tilkitepe (Karavelet) 315
Lev. XXXVI. Tilkitepe (Karavelet) 316
Lev. XXXVII. Tilkitepe (Karavelet) 317
Lev. XXXVIII. Tilkitepe (Karavelet) 318
Lev. XXXIX. Avnik Kalesi 319
Lev. XL. Avnik Kalesi 320
Lev. XLI. Avnik Kalesi 321
Lev. XLII. Avnik Kalesi 322
Lev. XLIII. Çalıyazı 323
Lev. XLIV. Hanahmet Kalesi 324
Lev. XLV. Hanahmet Kalesi 325
Lev. XLVI. Hanahmet Kalesi 326
Lev. XLVII. Hanahmet Kalesi 327
Lev. XLVIII. Harami Kalesi 328
Lev. XLIX. Harami Kalesi 329
Lev. L. Harami Kalesi 330
Lev. LI. Harami Kalesi 331
Lev. LII. Karakale 332
Lev. LIII. Karakale 333
Lev. LIV. Karakale 334
Lev. LV. Karakale 335

Lev. LVI. Kavuşturan Kalesi 336
Lev. LVII. Kavuşturan Kalesi 337
Lev. LVIII. Kavuşturan Kalesi 338
Lev. LIX. Kavuşturan Kalesi 339
Lev. LX. Kurbançayır Kalesi 340
Lev. LXI. Kurbançayır Kalesi 341
Lev. LXII. Kurbançayır Kalesi 342
Lev. LXIII. Kurbançayır Kalesi 343
Lev. LXIV. Pelitli Kalesi 344
Lev. LXV. Pelitli Kalesi 345
Lev. LXVI. Pelitli Kalesi 346
Lev. LXVII. Pelitli Kalesi 347
Lev. LXVIII. Topdağı(Küçükdağ) 348
Lev. LXIX. Topdağı(Küçükdağ) 349
Lev. LXX. Topdağı(Küçükdağ) 350
Lev. LXXI. Topdağı(Küçükdağ) 351
Lev. LXXII. Topdağı(Küçükdağ) 352
Lev. LXXIII. Topdağı(Küçükdağ) 353
Lev. LXXIV. Topdağı(Küçükdağ) 354
Lev. LXXV. Uzunahmet Kalesi 355
Lev. LXXVI. Uzunahmet Kalesi 356
Lev. LXXVII. Uzunahmet Kalesi 357
Lev. LXXVIII. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 358
Lev. LXXIX. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 359
Lev. LXXX. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 360
Lev. LXXXI. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 361
Lev. LXXXII. Kurbançayır Yerleşmesi 362
Lev. LXXXIII. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 363
Lev. LXXXIV. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 364
Lev. LXXXV. Hanahmet Yayla Yerleşmesi 365
Lev. LXXXVI. Urumçi Yerleşmesi 366
Lev. LXXXVII. Urumçi Yerleşmesi 367
Lev. LXXXVIII. Urumçi Yerleşmesi 368
Lev. LXXXIX. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I 369
Lev. XC. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I 370
Lev. XCI. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I 371
Lev. XCII. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I 372
Lev. XCIII. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II 373
Lev. XCIV. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II 374
Lev. XCV. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II 375
Lev. XCVI. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II 376
Lev. XCVII. Ziyarettepe Yerleşmesi 377
Lev. XCVIII. Ziyarettepe Yerleşmesi 378
Lev. XCIX. Ziyarettepe Yerleşmesi 379
Lev. C. Ziyarettepe Yerleşmesi 380
Lev. CI. Marifet(Sürbahan) 381
Lev. CII. Marifet(Sürbahan) 382
Lev. CIII. Marifet(Sürbahan) 383

Lev. CIV. Marifet(Sürbahan)..... 384
Lev. CV. Marifet(Sürbahan)..... 385
Lev. CVI. Sıfırın Boğazı..... 386
Lev. CVII. Sıfırın Boğazı..... 387
Lev. CVIII. Sıfırın Boğazı..... 388
Lev. CIX. Sıfırın Boğazı..... 389
Lev. CX. Kotandüzü Obsidiyen Merkezi..... 390
Lev. CXI. Tımar Obsidiyen Merkezi..... 391

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 1998 yılından itibaren aralıksız olarak yürütülen Erzurum-Erzincan-Kars ve Iğdır il ve ilçelerini kapsayan Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları (DYAP) projesinin Erzurum İli, Pasinler (Hasankale) İlçesi yüzey araştırmaları çanak çömlek buluntularının değerlendirilmesini kapsamaktadır.

Çalışma kendi içinde giriş ve sonuçla birlikte 7 bölümden oluşmaktadır.

Giriş Bölümünde konunun amacı, önemi ve şimdiye kadar bölgede yapılan çalışmalar ele alınmıştır

Birinci Bölümde ise bu bölgenin yerleşmeler için neden bu kadar önemli olduğunu vurgulayabilmek için önce Doğu Anadolu, daha sonra Erzurum İli ve sonrada çalışma bölgemizi oluşturan Pasinler ilçesinin genel hatları ile Tarihi Coğrafyası değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümde Paleolitik Çağ'dan Demir Çağı'nın sonuna kadar Bölgenin durumu anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun için öncelikle Anadolu'nun bu dönemlerdeki durumu genel hatları ile ele alındıktan sonra Doğu Anadolu'nun bu çağlardaki durumu ve siyasi güç unsurları ele alınmıştır. Bu bölümde dikkati çekilmek istenen tezin özünü oluşturan Çanak-çömlek malzemeyi oluşturan toplulukların anlaşılabilmesidir.

Üçüncü bölümde gerek Doğu Anadolu Yüzey Araştırması Projesi kapsamında gerekse daha önce yapılan çalışmalar sonrası tespit edilen ve kazıları yapılan toplam 44 arkeolojik merkez değerlendirilmiştir. Bu merkezler kendi içinde Höyükler, Kaleler, Yerleşmeler ve Diğer Merkezler (Kaya Mezarları, Su Tesisleri ve Obsidiyen Merkezleri) olarak gruplandırılmıştır.

Dördüncü Bölümde Pasinler Bölgesindeki merkezlerden elde edilen Çanak-Çömlek malzemenin değerlendirilmesinde ölçüt alınan kriterlerin anlaşılabilmesi için, Çanak-Çömlek malzemelerin yapım aşamaları anlatılmıştır. Bu bölümde kendi içinde Seramik Yapım Özellikleri, Kap Tipleri, Gövde-Ağız-Dip-Kulp Tipleri, Bezeme türleri olmak üzere 7 alt başlık altında incelenmiştir.

Beşinci Bölüm, Çanak-Çömlek buluntusu veren merkezlerden elde edilen form parçaların tanımlamalarından oluşan katalog kısmından oluşmaktadır. Her parça kendi içinde numaralandırılıp küçük bir tablo içinde değerlendirildiği bu bölümde olabildiğince yalın ve anlaşılabilir bir şekilde okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

Değerlendirme ve sonuç bölümünde ise elde edilen buluntuların değerlendirilmesinde ulaşılan sonuç ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Daha sonra çalışmada kullanılan kaynaklar, Merkezlerin fotoğrafları ve Çanak-Çömlek malzemenin fotoğraf ve çizimlerinden oluşan Levha bölümü yer almaktadır.

Pasinler bölgesi tarihi yollar üzerinde olması, verimliliği, su kaynaklarının zenginliği bakımından tarihin her döneminde önemli olmayı başarmıştır. Bu durum tespit edilen merkezlerin çokluğu ve elde edilen malzemenin sayısal ve kalite bakımından zenginliği ile bir kez daha ortaya konulmuştur. Bu nedenle yüksek lisans çalışması kapsamında gerek saha gerek laboratuvar ve gerekse kütüphane çalışmasının bir araya getirilemeyecek kadar zengin malzemesinin değerlendirmesi ancak Proje arşivinin kullanılması ile mümkün olabilmiştir. Bu kapsamda projede görev alıp Pasinler bölgesi keramiklerinin değerlendirilmesi yapabildiğim için kendimi şanslı kabul etmekteyim.

Bu çalışmanın oluşmasını sağlayan aslında her şeyi başlatan hocam Prof. Dr. Alpaslan Ceylan'a ve 44.092 km^2lik alanda gerçekleştirilen 15 yıllık Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları projesinin gerek saha gerekse laboratuvar çalışmasında yer alan çalışma ekibine desteklerinden ve TÜRK Eskiçağ Tarihi'ne yaptıkları hizmetten dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Yararlı olması dileğiyle…

Rafia TOPALOĞLU Erzurum 2013

GİRİŞ

AMAÇ-YÖNTEM-ARAŞTIRMALAR

I. KONUNUN NİTELİĞİ, AMACI, ÖNEMİ

Çalışmamız Erzurum İli, Pasinler İlçesi sınırları içerisinde yer alan tarihi ve arkeolojik merkezlerin yüzey araştırması çanak-çömlek malzemesinin değerlendirilmesini kapsamaktadır.

39.9797486 E 41.6699698 N koordinatlarındaki Pasinler İlçesi ortalama 1660 m. yüksekliğe sahiptir. İlçeye bağlı 56 köy ve 2 belediye bulunmaktadır. Bu kapsamda Erzurum-Erzincan-Kars ve Iğdır illerini kapsayan, 1998 yılından itibaren aralıksız devam eden yüzey araştırmaları sonucunda bölgede 44 arkeolojik merkez tespit edilmiştir.

Çalışma şimdiye kadar Pasinler bölgesinde yapılan en kapsamlı yüzey araştırmasının buluntularını kapsadığı için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu önem tespit edilen 44 arkeolojik merkezin 500'ün üzerinde çanak-çömlek buluntusunu ile bölge Eskiçağı için daha farklı bir yerde olacağını düşünmekteyiz.

Özellikle bölge keramiğin tanınması, kazı buluntuları ile birlikte tüm Pasinler bölgesinin hatta bulunduğu konum itibariyle Erzurum ve Doğu Anadolu bölgesinin keramiğinin değerlendirilmesinde önemli bir ölçüt olacaktır.

II. YÖNTEM VE TEKNİKLER

Saha Araştırması kapsamında çalışma bölgesini oluşturan Pasinler ilçesinin 56 köyünün hemen hemen hepsine gidilerek yapılan yüzey araştırmaları ile 44 arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Bu merkezler birkaç yıllık çalışma sezonunu kapsamaktadır.

	Merkezin İsmi	Çalışma Türü	Ç. Dönemi	Çalışmayı Yapan
1.	Bulamaç Höyük	Yüzey-Kazı	2001	Semih Güneri
2.	Altınbaşak-I Höyük	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
3.	Altınbaşak-II Höyük	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
4.	Beşiktepe Höyük	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
5.	Büyüktuy Höyük	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
6.	Çöğender Höyük	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
7.	Topmezar Höyük	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
8.	Çiğdemtepe Höyük	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
9.	Danatepe Höyük	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
10.	Tilkitepe Höyük	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan

11.	Küçüktuy (Tetikom) Höyük	Yüzey-Kazı	2002	Alpaslan Ceylan
12.	Değirmentepe Höyük	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
13.	Saksı Höyük Höyük	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
14.	Tepecik-I Höyük	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
15.	Tepecik-II Höyük	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
16.	Yastıktepe Höyük	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
17.	Sos Höyük	Kazı	1994-2006	Antonia Sagona
18.	Marifet (Sürbahan)K. Mezarı	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
19.	Pasinler Kalesi	Kazı	2001	A.Ceylan- M. Erkmen
20.	Cin Kalesi	Yüzey	1999	Alpaslan Ceylan
21.	Çalıyazı Kalesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
22.	Demirdöven Kalesi	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
23.	Topdağı (Küçükdağ) Kalesi	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
24.	Avnik Kalesi	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
25.	Harami Kalesi	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
26.	Hanahmet Kalesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
27.	Karakale Kalesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
28.	Kuşakkaya Kalesi	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
29.	Kavuşturan Kalesi	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
30.	Kurbançayır Kalesi	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
31.	Pelitli Kalesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
32.	Uzunahmet Kalesi	Yüzey	2001	Alpaslan Ceylan
33.	Kotandüzü Obsidiyen Merkezi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
34.	Tımar Obsidiyen Merkezi	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
35.	Deniz Kanalı	Yüzey	1999	Oktay Belli
36.	Kör Kanal	Yüzey	1999	Oktay Belli
37.	Vakıf Bendi Kanalı	Yüzey	1999	Oktay Belli
38.	Sıfırın Boğazı	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
39.	Hanahmet Yerleşmesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
40.	Ziyarettepe Yerleşmesi	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
41.	Kurbançayır Yerleşmesi	Yüzey	2002	Alpaslan Ceylan
42.	Urumçi Yerleşmesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
43.	Yukarı Çakmak-I Yerleşmesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan
44.	Yukarı Çakmak-II Yerleşmesi	Yüzey	2012	Alpaslan Ceylan

Tablo 1: Tespit Edilen Merkezlerin Çalışma Dönemlerine Göre Dağılımı

Çalışmamız öncelikle yerleşim nedenlerinin iyi anlaşılabilmesi için Doğu Anadolu coğrafyasından başlayarak, Erzurum ve Pasinler coğrafyasının ele alınmasıyla başlatılmıştır. Böylece bölge tarihi coğrafyası anlaşılmaya çalışılmıştır. Ardından Paleolitik Çağ'dan, Demir Çağı'nın sonuna kadar bölgenin durumunu, devletleri ve kültürleri ele almıştır. Çağlar hakkında bilgi verilirken çok genel olarak Anadolu'da ilgili çağın özellikleri ve önemli merkezler belirtildikten sonra Doğu Anadolu Bölgesi ve Pasinler Bölgesi değerlendirilmiştir.

Daha sonra tezimin temel malzemesi olan Çanak-çömlek malzemenin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin anlaşılabilmesi için genel hatlarla Çanak-çömlek yapımından kap tiplerine, bezeme türlerine kadar genel bilgiler verilip,

çalışmamızda değerlendirmeye aldığımız çanak-çömlek malzemelerden örnek formlar gösterilmiştir.

Saha çalışmasında tespit edilen merkezler ve daha önceki dönemlerde bilimsel çalışmalar yapılan merkezler 1/10.000 ölçeğinde detaylı bir topografik harita üzerine türlerine göre (kale, höyük, yerleşme, su yapısı vb.) işlenerek merkezler hakkında topografik bir bilgi elde edilmiştir.

Gerek saha çalışmasında gerekse daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilen laboratuvar ve kütüphane çalışmalarında arkeolojik merkezler için detaylı bilgi fişleri oluşturulmuştur. Çalışma sırasında belirlenen merkezlere yönelik oluşturulan bilgi fişlerinde merkezin niteliği, coğrafi özelliği, tabakalanması, buluntuları tek bir yerde toplanarak bölge yerleşmelerinin bir envanteri çıkarılmıştır.

Çanak-çömlek çizimleri eksiz çizimlerden sonra Wacom Cintiq21UX grafik tablette sayısallaştırılmış, DSLR fotoğraf makineleri ile 90°lik açıda fotoğraflar çekilmiştir. Özellikle bezemeli gövde parçaları, kulplar ve diğer küçük objelerin çizimleri klasik yöntemlere ilaveten fotogrametrik fotoğraflar yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca arazi verileri File Maker programında veri tabanına girilmiş, haritalar ise Netcad programında işlenmiştir.

Saha çalışmasında doldurulan ve daha sonra File Maker programında işlenen aşağıdaki gibi bir merkez fişi daha sonra okunabilirlik ve süreklilik için düz yazı haline dönüştürülmüştür.

DOĞU ANADOLU TARİHİ ve ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI PROJESİ			
Yerleşmenin İsmi			
Türü	*Buluntu merkezinin niteliği*		
Rakım	*Denizden yüksekliği*	**Koordinat**	*GPS koordinatı*
İl	◯ **Erzurum** ◯ **Erzincan** ◯ **Kars** ◯ **Iğdır** ◯ **Ardahan**		
İlçe	*Bulunduğu ilçe*	**Köy**	*Bulunduğu köy*
Araştırma Yöntemi	◯ **Yüzey Araştırması** ◯ **Kazı** ◯ **Rapor**		
Yeri ve Konumu	*Harita üzerindeki konumu, topografik özellikleri, yerleşme özellikleri*		
Bilimsel Çalışmalar	*Merkezde daha önce yapılan bilimsel çalışmalar*		
Tabakalanma	*Stratigrafik özellikleri, tabakanın altında ve üstünde hangi tabakların olduğu nasıl bir ortamda bulunduğu, tabaka nitelikleri*		
Buluntular	*Yazıt, çanak-çömlek, mimari, mezar, obsidiyen, kaya işareti, sunak, mühür, tablet, taş alet, kabartma, kaya resmi, maden, taş, kil malzeme, ahşap, cam, figürün, heykel ve sikke, insan kalıntıları, hayvan kalıntıları, libasyon çukuru, mozaik, diğer.*		
Yorum ve Tarihleme	*Araştırma sırasında merkez hakkında elde edilen bilgiler ışığında yapılan değerlendirme varsa tarihsel dönemi*		

Tablo 2: Örnek Arazi Fişi

Pasinler Bölgesindeki arkeolojik merkezler tanıtılırken öncelikle aşağıdaki gibi bir tabloda her merkez için bilgiler sunulmuş, böylelikle tüm merkezlerin karşılaştırılması kolaylaştırılmıştır.

AVNİK KALESİ			
Türü:	■ Kale	□ Höyük	□ Yerleşme
	□ Su Yapısı	□ Mezar	□ Yazıt
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Höyük	□ Yerleşme
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Güzelhisar (Avnik)		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Araştırmaları 2001 Sezonu Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		
Yayın Bilgisi:	Ceylan, 2003: 315, Ceylan, 2005_b: 25		

Tablo 3: Örnek Merkez Tanıtımı

Kaynakça referans gösteriminde "Harvard" yöntemi benimsenmiştir. Yazar-Tarih sistemi olarak da kabul edebileceğimiz yöntemde aşağıdaki formül uygulanmıştır. ([Yazar Soyadı], [Basım Yılı] [:]). Referansların kaynakçada gösteriminde EndNote X6 yazılımı kullanılarak e-kütüphane verileri olabildiğince eksiksiz olarak kaynakça bölümüne aktarılmaya çalışılmıştır. Kaynakça, dipnot referanslarının daha kolay bulunabilmesi için bölümlerle paralel olarak "Coğrafya, Bölge Tarihi, Saha Çalışmaları" gibi başlıklar altında gruplanmıştır. Dipnotlar kendi içerisinde basım tarihine göre sıralanmış ve birden fazla yayını olan yazar için (a,b…) şeklinde (örnek: 1999_a) ifadeler kullanılmıştır.

Çanak-çömlek buluntusu şu temel başlıklar altında incelenmiştir[1].

Form: Çanak-Çömlek Malzemenin Ağız, Dip, Gövde, Gövde gibi temel şekli ve bunların içinde alt özelliklerine göre ayrılmıştır.

[1] Keramik verisi değerlendirme yöntemleri Topaloğlu 2009 ve Ökse, 2012'den yararlanarak belirlenmiştir.

Geniş Ağızlı Kaplar > *Yayvan Kaplar*
> *Derin Kaplar*
Dar Ağızlı Kaplar > *Boyunlu Kaplar*
> *Boyunsuz Kaplar*

şeklinde gruplara ayrılmakla birlikte Geniş Ağızlı Kaplar; Kulplu Derin/Yayvan ve Kulpsuz Derin/Yayvan, Dar Ağızlı Kaplar ise Ayaklı Boyunlu/Boyunsuz, ve Ayaksız Boyunlu/Boyunsuz kap olarak alt gruplara göre tasnif edilmiştir. Ayrıca kaplar bu şekilleri ile çanak, çömlek, kase, tabak, kulplu çanak, saplı tava, vazo, testi, meyvelik, tekne, tepsi, bardak, Kadeh, maşrapa, bakraç, kazan, depo kabı (küp, pithos), kandil, matara, kapak, riton, döşeme malzemesi şeklinde de isimlendirilmeye çalışılmıştır.

Ancak çalışma bölgemizde yüzey buluntularında tam kapların bulunmayışı değerlendirmelerimizin daha temel şekilde yapılmasına neden olmuştur. Çünkü elde malzemelerin çoğunun boyunun ağzına, dibine oranı, ağızdan veya dipten sonra tam olarak şekli tespit edilememektedir. Bu nedenle yukarıdaki tanımlamaların yapılamadığı malzemeler için aşağıdaki şekilde bir form tanımlamasına gidilmiştir.

-Ağız parçaları için; Basit, Kalınlaştırılmış, İnceltilmiş, Boğumlu, Oluklu, Yivli Ağız Parçası ve Dış/İç bükey/ Dik Ağız parçası

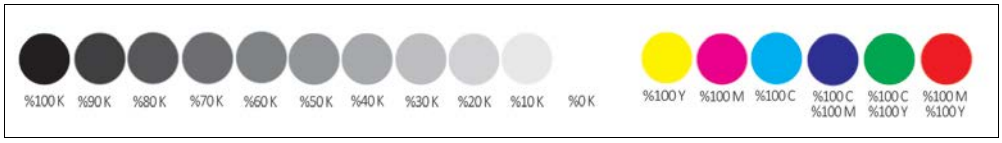
-Dip parçaları için; Düz, Halka, Kaide, Ayaklı, Yuvarlak, Sivri, Düğme Dip Parçası

-Kulp parçaları için; Dikey Kulp, Yatay Kulp, Sepet Kulp, Tutamak

Çap: Çap cetveli sayesinde tespit edilen ölçüler Ağız veya Dip çapı şeklinde santimetre (cm.) olarak verilmiştir. Olabildiğince çapları tespit edilmeye çalışılan parçaların bir kısmının bozuk yapıları veya kırık parçanın çok küçük oluşu ölçülerin değişmesine neden olmuştur.

Cidar: Çanak-Çömlek malzemenin cidar kalınlığı aynı zamanda çapını da etkilediği için malzemeler için ayrıca cidarları da değerlendirmeye alınmıştır. Zira çok büyük çaplı bir çanak-çömleğin çok ince bir cidara sahip olması pek görülmemektedir. Cidar kalınlığında 1-5 mm. için "İnce Cidar", 5-10 mm. için "Orta Cidar", 10-20 mm. için "Kalın Cidar", 20 mm. ve üstü için "Çok Kalın Cidar" değerlendirmesi tercih edilmiştir.

Renk: Bütün buluntularımız için, iç ve dış olmak üzere iki renk verilmiştir. Renkler için çok sayıda renk tanımlama sistemi olmakla birlikte çanak-çömlek malzeme için uluslararası bir kriter olarak görülen Munsell sistemi tercih edilmiştir. Munsell Soil Chart (Toprak renkleri) dikkate alınırken standart katalogla eşleştirme yerine spektrometre kullanılmıştır. Bu sayede kişiye, ışığa göre değişiklerin önüne geçilerek 1.5, 3.8 gibi ara değerler elde edilerek daha sağlıklı verilere ulaşılmıştır. Alınan renk kodları çeşitli fotoğraflar üzerinde tekrar yazılımlarla tespit edilmiş ve fotoğraflarda aynı şekilde renk sistemi dikkate alınarak çekilmiştir. Baskıda oluşabilecek farklılıkların inceleyenleri yanıltmaması için matbaacılıkta da kullanılan aşağıdaki gibi bir renk skalası fotoğraf çekiminden çanak-çömlek buluntusunun baskısına kadar tüm levhalara eklenmiştir.

Tablo 4:Örnek Renk Skalası

Ayrıca Munsell Renk kodları için birçok yerli ve yabancı kaynakta ki isimlendirmeler değerlendirilip Tuba Ökse[2] hocanın isimlendirmeleri kullanılmıştır.

Açkı-Astar: Malzemenin astar- açkı işlemleri ve varsa hangi renkte astarlı olup olmadığı malzemenin içi ve dışı için ayrıca belirtilmiştir. Açık ve astar malzemenin kalitesini ve hitap ettiği kitle üzerinde fikirler ileri sürmemize imkan vermektedir.

Katkı: Yüzey buluntularının tamamı parça çanak-çömleklerden oluştuğu için cidarından rahatlıkla katkı malzemeleri tespit edilebilmektedir. Katkı malzemeleri türlerine kum, taşçık, kireç, mika, saman gibi sıralanırken yoğunlukları şöyle tasnif edilmiştir. 1 cm^2 başına 0-5 tanecik "Az /Seyrek", 5-10 tanecik "Orta", 10-20 tanecik "Yoğun", 20 ve üzeri tanecik "Çok Yoğun" olarak tanımlanmıştır. Özellikle ot, saman gibi katkılar günümüze kadar çürüdüğü için bıraktığı gözeneklerde yine yaklaşık aynı yoğunluk baremine göre değerlendirilmiştir. Bunun yanında kum ve benzeri katkı malzemeleri için 0.2 mm. boyutundaki katkılar "Çok İnce", 0.2-0.5 mm "İnce", 0.5-1

[2] Munsell Renk tanımlamalarının Türkçe isimlendirilmesi için T. Ökse, Ön Asya Arkeolojinde Çanak-Çömlek, İstanbul, 2012 çalışması dikkate alınmıştır.

mm. “Orta”, 1-2 mm. “İri/Kaba”, 2 mm ve üzeri içinde “Çok İri/Çok Kaba” tanımı kullanılmıştır.

Yapım: Temel anlamda çanak-çömlek malzemenin simetrik yapısı dikkate alınarak malzemenin çark veya el yapımı olduğu belirlenmektedir.

Pişme: Çanak-Çömlek malzemenin fırınlanma kalitesi; pişme süresi, pişme ısısı, hava akımı ve fırının durumu ile doğru orantılıdır. Bu bakımdan çanak-çömlek malzemenin pişme durumu değerlendirilirken “iyi”, “orta”, “kötü” ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca pişme yoğunluğuna göre “çok pişmiş”, “az pişmiş” gibi tabirlerde kullanılmıştır.

Sertlik: Pişme durumu ile paralellik taşıyan çanak-çömleğin sertliği de bu bölümde değerlendirilmiştir. Tırnak ile çizilebilen parçalar “yumuşak”, bakır bir çivi ile çizilebilen parçalar “orta”, demir bir çivi ile çizilebilen parçalar “orta-sert”, çelik bir çivi ile çizilebilen parçalar “sert”, bir cam parçası ile çizilebilen parçalar ise “çok sert” olarak ifade edilmiştir. Bu sertlik malzemenin pişme ısısı, formu ve rengi ile de değerlendirilebilir.

Bezeme: Genellikle dekoratif amaçlı olarak çanak-çömlek malzeme üzerine yapılan süsleme unsurları bu bölümde değerlendirilmiştir. Ancak çalışma bölgemizde Orta Çağ özelliği taşıyan sırlı birkaç malzeme dışındaki bezeme türü sınırlıdır. Genellikle yiv, oluk, dalga, tarak, kertik/çentik, baskı ve parmak bezemeli parçalar tespit edilmiştir.

Çanak-Çömlek malzemenin değerlendirilmesinde burada belirtilen yöntemlere ilaveten dördüncü bölümünde daha detaylı ve genel bir şekilde çanak-çömlek malzemeler çeşitli başlıklar altında anlatılmaya çalışılmıştır[3].

[3] Çanak-Çömlek malzemenin değerlendirmesi için belirlenen yöntem, Y. Topaloğlu’nun devam eden kitap çalışmasından yararlanarak oluşturulmuştur.

III. BÖLGE ARAŞTIRMALARININ TARİHÇESİ

Herodot ve Ksenephon başta olmak üzere pek çok antik yazarın özellikle su kaynakları için bilgi verdiği bölge tarihi özellikle son elli yılda yapılan çalışmalarca oldukça aydınlatılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin belki de en fazla tarihi ve arkeolojik araştırmalarının yapıldığı bölge olan Erzurum'da ilk sistematik bilimsel çalışma Hamit Zübeyir Koşay tarafından 1942-1944 yılları arasında günümüzde Aziziye (Ilıca) İlçesi, Kahramanlar Köyü sınırları içerisinde yer alan Karaz Höyük'te yapılmıştır. Karaz Höyük'te yapılan çalışmaları Pulur, Güzelova, Sos, Çiğdemli, Erzurum Kalesi, Pasinler Kalesi, Bulamaç Höyük kazıları takip etmiştir. Son yıllarda Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı kapsamında da Tümentepe, Büyükardıç, Güllüdere, Mağaratepe, Tasmasor, Tetikom Höyük'te kısa süreli kurtarma kazıları yapılmıştır.

Yüzey Araştırmaları bakımından ilk çalışma muhtemelen Koşay tarafından yapılmış ise de kazıları desteklemek için yapıldığı için herhangi bir yayın bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde Semih Güneri, Mahmut Pehlivan, Alpaslan Ceylan, Oktay Belli, Mehmet Karaosmanoğlu ve Antonia Sagona yüzey araştırmaları gerçekleştirmişlerdir. Sayın Alpaslan Ceylan'ın başkanlığındaki çalışmalar dışında yapılan çalışmalar aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi bir sezonu geçmeyen kısa süreli çalışmalardır.

Erzurum Bölgesinde şimdiye kadar yapılan bilimsel kazı ve yüzey araştırmalarını tarihsel sırasıyla aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür[4].

Merkez	Çalışmayı Yapan	Dönem
Erzurum Bölgesi Yüzey Araştırması	S.Güneri	1986
Erzurum ve Çevresi Yüzey Araştırmaları	M.Pehlivan	1990-1991
Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır Yüzey Araştırmaları	A.Ceylan	1998- ----
Urartu Baraj ve Sulama Sis. Yüzey Araştırması	O. Belli	1999-2010
Pasinler Ovası Yüzey Araştırması	M.Karaosmanoğlu	2002
Sos Höyük ve Çevresi Yüzey Araştırması	A.Sagona	2005

Tablo 5: Erzurum İli Yüzey Araştırmaları

4 İlgili Araştırmalar Bölümü, Topaloğlu, 2009'dan yararlanarak oluşturulmuştur.

Merkez	İl	İlçe	Köy	Çalışmayı Yapan	Dönem
Karaz Höyük	Erzurum	Aziziye (Ilıca)	Kahramanlar	H. Z. Koşay -K.Turfan	1942-1944
Pulur Höyük	Erzurum	Aziziye (ılıca)	Ömertepe	H. Z. Koşay –H.Vary	1960
Güzelova Höyük	Erzurum	Merkez	Güzelova	H. Z. Koşay –H.Vary	1961
Sos Höyük	Erzurum	Pasinler	Sos	A. Sagona- N. Koçhan- M.Erkmen-	1994-2006
Çiğdemli Höyük	Erzurum	Aziziye (Ilıca)	Çiğdemli	M. Karaosmanoğlu- M. Erkmen	1997-1998
Erzurum Kalesi	Erzurum	Merkez	-	A.Ceylan-M.Erkmen	2000-2009
Pasinler Kalesi	Erzurum	Pasinler	-	A.Ceylan-M.Erkmen	2001
Bulamaç Höyük	Erzurum	Pasinler	Bulamaç	S. Güneri	2001-2002
Tümentepe	Erzurum	Aşkale	Yeniköy	Botaş	2003
Büyükardıç	Erzurum	Aşkale	Gökdere	Botaş- S.Y.Şenyurt	2003
Güllüdere	Erzurum	Aşkale	Merkez	Botaş-S.Y.Şenyurt-R.İbiş	2003
Mağaratepe	Erzurum	Aşkale		Botaş	2003
Tasmasor	Erzurum	Merkez	Çayırtepe	Botaş	2003
Tetikom	Erzurum	Pasinler		Botaş-S.Y.Şenyurt-M.Erkmen	2003

Tablo 6: Erzurum İli Bilimsel Kazı Çalışmaları

BİRİNCİ BÖLÜM
BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. DOĞU ANADOLU'NUN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

1.1.1. Doğu Anadolu'nun Yüzey Şekilleri

Türkiye'nin bölümleri içinde en büyük yüzölçümüne sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi, 163.200 km^2'lik alana sahip olmakla birlikte, ülke topraklarının %21'ini kaplamaktadır. Bu özelliğinin yanı sıra 2000 m'nin üzerinde sahip olduğu platoları, engebeli ve oldukça yüksek dağlarıyla da Türkiye de ayrı bir yere sahiptir. Bu özelliğinden dolayı antik çağlarda "Yüksek Ülke" olarak anılan bölge sahip olduğu coğrafi özelliklere bağlı olarak dört bölüme ayrılmıştır. Bu bunlar; Hakkâri bölümü, Yukarı Murat-Van bölümü, Yukarı Fırat bölümü ve Erzurum-Kars bölümünden oluşmaktadır. (Erinç, 1953: 5; Tarkan, 1974: 7-8; Ketin, 1983: 463 vdd; Saraçoğlu, 1989)

Jeolojik zamanların hemen hemen bütün dönemlerini yaşamış olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde III. Jeolojik zamanda ve IV. Jeolojik zamanın başlarında bugün sönmüş volkan olan birçok dağın jeomorfolojik temelleri oluşmuştur. Bölgenin jeolojik yapısını incelediğimizde; en alçak noktasını 875 m. yükseklikle Iğdır Ovası, en yüksek yerini de 5137 m. yükseklikle Ağrı Dağı'nın oluşturduğunu görmekteyiz. Bölgenin diğer yüzey şekillerinden olan ovalarına baktığımızda, en önemlileri: Muş, Bingöl, Erzurum, Pasinler, Çıldır, Aktaş, Göle, Ardahan, Malatya, Van gölü ve Horasan ovalarıdır. Ayrıca bölgede yer alan Erzurum-Kars ve Uzunyayla platoları da önemli bir yere sahiptir. Dağları ise: Kargapazarı (3280 m.), Kop (2360 m.), Gavurdağ (3109 m.), Çimendağ (2749 m.), Munzur dağları (Karasu-Aras), Mercan (3450 m.), Bağırpaşa (3282 m.), Palandöken (3142 m.), Aşağıdağ (3270), Küçük Ağrı, Allahuekber ve Buzul (Cilo) dağlarında yer alan Uludoruk Zirvesi'nden (4135 m.) oluşmaktadır. Bunların yanında volkanik arazilere sahip olan bölgede; Ağrı dağı yanında, Nemrut, Süphan ve Tendürek sönmüş volkan dağları da bulunmakta, en önemli havzalarını; Elbistan havzası, Uluova, Ardahan, Malatya, Elazığ, Muş, Bingöl, Van ve Yüksekova havzaları oluşturmaktadır. Doğu Anadolu'nun en önemli akarsularına baktığımızda; bölgeden doğan Aras-Kura nehirleri Hazar denizine dökülürken, Erzurum ilinin Dumlu Dağı'ndan doğan Fırat Nehri, kolları olan Dicle, Karasu ve Murat nehirlerini

oluşturarak, Güneydoğu bölgesini sulayıp Basra körfezine dökülmektedir. Bölgenin göllerini inceleyecek olursak, bu konuda oldukça zengin olduğunu görmekteyiz. En büyük gölü oluşturan Van Gölü'nün yanı sıra, Çıldır, Balık, Aktaş, Hazar, Erçek, Haçlı ve Nemrut göllerine de ev sahipliği yapmaktadır. (Erinç, 1953: 5; Tarkan, 1974:8; Ketin, 1983: 463 vdd; Atalay-Mortan, 2003: 415, 465–478)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafyasına baktığımız zaman, doğusunda; Ermenistan, Gürcistan, Nahcivan ve İran batısında; Kızıldağ, Beydağı, Yılandağ, Çimendağ, Hezanlı, Gürün ve Derbant Dağları yer almaktadır. Bölgenin kuzeyinde; Kuzeydoğu Anadolu Dağ silsilesi içinde yer alan, Çimen, Pulur, Gümüşhane, Vavuk, Yalnızçam, Çoruh ve Cin dağları, güneyinde de; Cudi dağının çizdiği Irak sınırı ve Güneydoğu Anadolu Torosları sıralanmaktadır. (Atalay-Mortan, 2003: 415)

1.1.2. Doğu Anadolu'nun İklimi

Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklimi sahip olduğu coğrafi özelliklerin etkisiyle genel anlamda karasaldır. Bölgenin, Türkiye'deki en yüksek ve engebeli coğrafya olması, denizden uzak olması bu iklimin görülmesinde temel etkendir. Karasal iklimin etkisiyle bölgede yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçmektedir. Bölgede sıcaklık farkı çok fazla olmakla birlikte, özellikle batıdan doğuya doğru bu durum belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Bölgede kışın hava sıcaklığı, Sibirya Yüksek Basıncı' nın etkisiyle -40°C'ye kadar düşerken, yaz aylarında da 15-20°C civarında seyretmektedir. Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars Bölümü'nde kışlar çok sert geçerken, yazlar genellikle yağmurlu geçmektedir. Bu durum bölgede uzun boylu, geniş çayırların oluşmasını sağlamış ve bölge coğrafyasında önemli yeri olan büyükbaş hayvancılığının temellerinin oluşmasında rol oynamıştır. Ardahan Platosu da yazın bol yağış alan yerlerden olup, kendine özgü birçok bitkiye ev sahipliği yapmaktadır. Bölgenin diğer bölümlerinde ise bozkır bitki örtüsü hâkim olmuştur. (Saraçoğlu, 1989: 470 vd; Atalay, 1992: 161 vd.)

Bölgede sert iklimin oluşmasında büyük etkiye sahip faktörlerden biri de şüphesiz, özellikle kışın Sibirya'dan gelen soğuk hava kütleleridir. Bölgede en soğuk ay genellikle Ocak iken en sıcak ayda Ağustos'tur. Ancak bölgede bazı istisnalar da bulunmaktadır ki, Iğdır Ovası bunun en güzel örneğidir. Burada yaşanan ılık hava bölgenin bitki örtüsünü ve ekonomik faaliyetlerini de fazlasıyla etkilemiştir. Iğdır'ın

yanı sıra Malatya, Elazığ ve Elbistan ovalarında da daha yumuşak bir iklim hâkimdir. Bu durum, bölgenin bürünmüş olduğu karakış kimliğini, bir nebze de olsa yumuşatmaktadır. (Tarkan, 1974: 11 vd; Saraçoğlu, 1989: 470 vdd; Koçman, 1993: 26; Koday, 2005: 32 vd; Arınç, 2006: 21 vd.)

1.1.3. Doğu Anadolu'nun Bitki Örtüsü

Bir bölgenin bitki örtüsünü oluşturan unsurların başında iklim özellikleri, dağların konumu, yükseltisi, bölgenin denize göre konumu gibi faktörler yer almaktadır. Türkiye'de bölgelerin iklim özelliklerine baktığımız zaman; denize kıyısı olan yerlerde nemlilik ve yağışın fazla olması ve dağların konumunun etkisiyle bol yağışların oluştuğu gözlenmektedir. Bu durumda, bu bölgelerde bitki örtüsü oldukça zengin olmakla birlikte, ormanlar da geniş bir alan oluşturmaktadır. Türkiye'nin iç kesimlerinde ise bu durumun tam tersi görülmektedir. Özellikle İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde karasal bir iklim hâkim olmakla birlikte, bitki örtüsü çok cılız otlardan meydana gelen bozkırdan oluşmaktadır. Orman örtüsü de yok denilecek kadar azdır ve olan yerlerde de antropojen bozkır hâkimdir. Doğu Anadolu Bölgesinin bitki örtüsü yapısına baktığımızda, diğer iç kesimlerden farklı olarak, daha nemli ve zengin bitki örtüsüne sahip olduğunu görmekteyiz. Nemle birleşen yüksek dağ silsilesi bölgede özellikle ilkbahar ve yaz aylarının bol yağışlı geçmesini sağlayarak, geniş çayırların ve yer yer ormanların oluşmasını sağlamıştır.

Doğu Anadolu'da orman alt sınırı güneybatıda 1100 m. dolaylarında başlarken, bu sınır doğu ve kuzeydoğuda 1800-1900 m. de başlamakta ve 2800 m. de bile ormanlara rastlanmaktadır. Bu özelliği ile bölge Türkiye'nin en yüksekte yer alan ormanlarına sahip olmaktadır. M.Ö. 8. yüzyıla ait Asur metinlerinde Hakkâri ve Van çevresinde yer alan gür ormanlardan bahsedilmekte, Ksenephon'da ise, M.Ö. 5. yüzyılda Muş ve Bitlis çevresinin ormanlarla kaplı olduğu belirtilmektedir. Arap coğrafyacıları da Ağrı'da Ortaçağ'da yer alan ormanlara kaynaklarında yer vermişlerdir. Ne yazık ki, bölgenin bu özelliği korunamamış ve ormanlar tahrip edilmiştir. (Luckenbill, 1968: no. 236, no.604; Olmstead, 1968: 63; Burney-Lang, 1971: 129; Erzen, 1984; Pehlivan, 1991: 18)

Bölgenin sahip olduğu çevresel özellikler dikkate alındığında, bu şartlar çerçevesinde dört bitki örtüsü grubuna rastlanmaktadır:

Bozkırlar: Özellikle Doğu Anadolu'nun tektonik kökenli havzalarında, yükseltisi1500 m.nin altındaki alanlarda görülmekte olup, bu bölgelerin aldığı yıllık yazış miktarı ortalama 400 mm'nin altındadır. Başlıca örnekleri; Muş, Malatya, Van, Erzincan, Erzurum ve Pasinler- Iğdır havzalarıdır.

Dağ Bozkırları-Çayırları: Doğu Anadolu'nun kuzeyinde ve kuzeydoğusunda yaygın olan bu bitki örtüsü topluluğu, özellikle nemli ve yarı-nemli alanlarda görülmektedir. En iyi örneklerine, tektonik kökenli yamaçlarda, Karlıova ve Varto arasında, Başkale'de, İran sınırında ve Allahuekber dağlarının çevresinde rastlanmaktadır.

Meşe Ormanları ve Antropojen Bozkırlar: Bölgenin batısında yer alan yüksek alanlarda yetişen bitki örtüsüdür. Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu arasında sınır çizen Güneydoğu Toroslarının kuzeye bakan yamaçlarından itibaren görülmeye başlanır. Özellikle; Hekimhan, Arapkir, Pütürge, Tunceli ve Erzurum'un güney şeridinde rastlanmaktadır.

Yüksek Dağ Çayırları (Alpin-Sup Alpin): Bu bitki topluluğu genellikle, ormanların bittiği ve artık yetişemediği dağların yüksek kesimlerinde karasal etkinin hâkim olduğu alanlarda yetişir. 2500 m. bu bitkiler için ideal olmakla birlikte, Güneydoğu Torosları'nın zirveleri, Munzur Dağı, Karasu-Aras Dağları, Palandöken, Allahuekber ve Yalnızçam Dağları'nın zirvelerinde yetişmektedirler. (Atalay-Mortan, 2003: 439-445)

Doğu Anadolu'da 800-1000 m. arasındaki ovalarda, otsu bitkilere, kavak, söğüt, iğde gibi ağaçlara, böğürtlen ve sumağa rastlanmaktadır. 1200-1300 m. arasında ise, geven gibi otlar yer almaktadır. Iğdır Ovası gibi çevresine göre alçakta kalan yerlerde de pirinç, üzüm, pamuk gibi ürünlerin tarımı yapılmaktadır. (Tarkan, 1974: 13; Saraçoğlu, 1989: 474; Atalay, 1992: 197; Atalay, 1993: 167; Koday, 2005: 35)

1.1.4. Doğu Anadolu'nun Su Kaynakları

Türkiye'nin bölümlerinin fiziki özelliklerine baktığımız zaman, en fazla yükseltinin Doğu Anadolu Bölgesinde olduğunu görmekteyiz. Bölgenin sahip olduğu bu özellik, birçok konuda dezavantaj sağlamasının yanında, bazı noktalarda da avantaj sağlamıştır. Bunların başında, bölgenin sahip olduğu su potansiyeli gelmektedir.

Su, eskiçağlardan bu yana birçok faktöre yön vermiştir. Bu kimi zaman coğrafi bir oluşum olurken, genellikle de insanlığın varlığını sürdürmesi için gerekli bütün

barınma şartlarının oluşmasında temel teşkil etmiştir. Oluşan medeniyetleri incelediğimiz zaman, özellikle su kenarlarında teşkilatlandıklarını ve geliştiklerini görmekteyiz. Bundan dolayıdır ki, en köklü medeniyetlerin geliştiği yerler ve uğrak yeri olan yerleşimler ya deniz kenarında ya da bir ırmağın çevresinde kurulmuştur. Bu durum aslında bu bölgelerde tarihi savaşlarının olmasında ana rolü oynamıştır. Su paylaşılamayan, esas hayat kaynağı olma özelliğini geçmişten günümüze kadar hep korumuştur.

Doğu Anadolu bölgesinde, akarsular tarafından yarılmış vadilerde tarihten bu yana önemli ulaşım yolları ve geçitler yer almıştır. Bu durum bölgede ulaşımı kolaylaştırırken, ayrıca bölgeye *"Anadolu'ya açılan kapı"* olma özelliğini kazandırmıştır. Bölgeye coğrafi ve tarihi açıdan birçok avantaj sağlayan başlıca su kaynakları; Fırat, Dicle, Kura ve Aras'tır. (Sözer, 1969; Hortmann, 1988: 582; Güney, 1990: 323 vd. Girgin-Bulut vd., 2001: 89-109)

Fırat Nehrinin oluşumuna baktığımız zaman; Erzurum ili sınırlarında olan Dumlu Dağı'ndan doğan Karasu Nehri ile Murat Nehrinin birleşmesi sonucu meydana geldiği görülmektedir. Ülkemizin en uzun Nehri olan Fırat Nehri Erzincan'ı sulayıp, Elazığ'a aktıktan sonra burada Murat Nehri ile birleşerek, Şanlıurfa topraklarını sulamakta oradan da Suriye'ye geçmektedir. *"Mümbit Hilal"* olarak anılan topraklarda, Mezopotamya yakınlarında Dicle Nehri ile birleşerek bu bölgeye hayat veren *"Şattül-Arap"ı* oluşturmaktadır. Sonrasında da Basra körfezine dökülmektedir. (Tuncel, 1996: 31 vd; Yıldırım, 2000: 43 vdd; Özey, 2002: 256 vd; Ceylan, 2005: 9 vdd; Koday, 2005: 36 vd; Memiş, 2006: 21 vdd)

Fırat Nehri üzerinde bugün, Keban, Atatürk ve Karakaya barajları yer almakla birlikte, ekonomik ve sosyal hayat üzerinde önemli bir yere sahiptirler. Fırat adı tarihi kaynaklardan elde edilen verilere göre; Sümerce'de *"Bu-ra-nu-nu"* Asurca *"Purattu"*, İbranice *"Perath"* ve Arapçada da *"Furat"* olarak yer almaktadır. Farsça'ya *"Fırat"* olarak geçen kelime, Avrupalı kaynaklarda *"Euphrate"* ve *"Eufrate"* şeklinde yer almıştır. (Kramer, 1990: 80 vd., Herodot: I-180, V.52, Sami: 5-3351) İbranice *"çiçek"* anlamına gelen Fırat, Arapçada *"tatlı su"* anlamına gelmektedir. (Sami: 5-3351) Herodot eserinde, Fırat için, nehrin büyüklüğüne, akış hızına ve coşkusuna vurgu yapmaktadır. Bunun yanında Babil topraklarını suladığına da değinmektedir. (Herodot: I-180, V. 52)

Dicle Nehri, bölgenin en önemli kaynaklarından bir diğeri olup, kaynağını Güneydoğu Toroslarında yer alan Hazarbaba dağından almaktadır. Batman ili yakınlarındaki Botan Çayı ile sularını birleştiren nehir, Türkiye ve Suriye arasında ilerledikten sonra, Irak topraklarına geçmekte ve burada, daha önce de belirttiğimiz gibi, Fırat Nehri ile birleşerek Basra Körfezine dökülmektedir. Doğu Anadolu'dan çok, Güneydoğu ve Irak topraklarını sulamaktadır. (Hoşgören, 1994: 61,113) Dicle Nehri üzerinde yer alan Kralkızı Barajı, bölgedeki faaliyetlerin can damarıdır.

Kura Nehri, bölge için önemli bir konuma sahip olan Allahuekber dağlarından doğarak, Ardahan'ın Posof ilçesi yakınlarından Gürcistan'a geçmekte ve Azerbaycan'ı da sulayarak Hazar denizine dökülmektedir. (Honingman, 1970: 183-21; Ksenephon, 1984: 132; Darkot-Togan, 1988:557 vd; Tuncel, 1991: 332 vd; Tuncel, 1991:333)

Doğu Anadolu sınırlarından doğan, önemli nehirlerden biri olan Aras Nehri, Bingöl dağlarından doğarak, bölgede kuzey-güney yönünde ilerlemesi sonucunda kuzeydoğuya yönelerek, buradan Kağızman'a geçmektedir.. Buradan da Iğdır'a akıp, ülkemizi terk ederek ve Hazar Denizine dökülmektedir. Aras Nehri ayrıca geçtiği bölgelerde, Nahcivan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırını da çizerek akmaktadır. (Honingman, 1970: 183-213; Darkot-Tozan, 1988: 557 vd; Tuncel, 1991: 332 vd., Ksenephon: 132)

Aras Nehri ile ilgili tarihi metinleri incelediğimiz zaman, Herodot'un nehirden şöyle bahsettiğini görmekteyiz:

> *"Araks Matien'lerin ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür, bunların biri dışında hepsi de sığ bataklıklardır, burada çiğ balık yiyerek geçinen ve giyim olarak fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Araks'ın yalnız bir ağzı bir engele çarpmadan Hazar Denizi'ne dökülür."*
> (Herodot: I-201,202, 205,209, 211,216, III-36, IV-11, 40)

Aras Nehri ile ilgili bilgi edindiğimiz bir başka tarihi kaynakta, Ksenephon'un Anabasis (M.Ö. 401–400) adlı eseridir. Ksenephon bölgede Pasin Çayı'ndan geçen halkın varlığından bahsetmektedir. (Ksenephon: 132)

Kamusu'l-Alâm'da da bölgede Aras Nehri üzerine yapılan köprülerin dayanıksız olduğu şöyle ifade edilir:

*"Aras'ın cerayan-ı menba'asından taa (Orad Abad) şelalesine kadar gayet sert ve hızlı olup mevkii muhtelifesinde defa'atle yapılan köprülerden yalnız iki üçü dayanabilmiştir. 17 km'lik mesafede 425 m. aşağı düşer ve düşerken uzaktan işitilir bir gürültü hâsıl eder." (*Sami: 72 vd.)

Görülmektedir ki Aras Nehri, bölge dışındaki pek çok ülkeyle ulaşımı sağlaması başta olmak üzere, bir çok konuda tarihte de önemli bir yere sahip olmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi, sahip olduğu zengin akarsu ağının yanında, zengin göl kitlesiyle de ülkemizde önemli bir yere sahiptir.

Bölgenin göl yapısını incelediğimiz zaman, volkanik alanların varlığına bağlı olarak, özellikle volkanik kökenli göllerin yaygın olduğunu görmekteyiz. Volkanik püskürmeler sonucunda oluşan krater çanakların, lav setleriyle çevrilmesi sonucu oluşmaktadırlar. (Özgür, 2001: 60 vd; Arınç 2006: 30 vd.)

Ülkemizin en önemli göllerinden olan Van Gölü, kapladığı 3713 km^2'lik alan ile en büyük gölümüzdür. Oluşum özelliği bakımından lav seti olan göl, kapalı havza özelliği taşımaktadır. Gölün suları, kuzeyinde yer alan volkanik arazilerden dolayı sodalıdır. (Atalay-Mortan 2003: 439-445) Bend-i Mahi, Hoşap, Karasu ve Altındere akarsularından beslenmektedir. Gölün deniz seviyesinden yüksekliği, 1650 m. olmakla birlikte, derinliği yer yer değişiklik gösterse de, Tatvan ilçesi yakınlarında 451 m. yi aşmaktadır. Van gölü çevresinde akarsular tarafından taşınan materyallerle oluşmuş kıyı ovaları bulunmaktadır. Bunlar: Muradiye, Erciş, Van, Gürpınar ve Gevaş ovalarıdır. (Özgür 2001: 60 vd., Arınç 2006: 30 vd.)

Van Gölü ile ilgili tarihi belgelere özellikle Asur kayıtlarında rastlamaktayız. Asur Kralı I. Takulti- Ninurta (M.Ö.1244–1208) dönemine ait bir metinde şunlar yer almaktadır : (Luckenbill 1926: 236, Pehlivan 1991: 25)

"*Daieni'ye kadar Nairi'nin 23 kralı, savaş arabalarını ve ülkelerinden oluşturdukları ordularını (alarak) savaşa katıldılar. Korkunç silahlarımla üzerlerine şiddetle hücum ettim ve Adad'ın verdiği coşkuyla onların büyük ordularını imha ettim. Silahla donatılmış 120 savaş arabasını savaşın ortasında ele geçirdim. Onlara yardıma gelen Nairi'nin (diğer) 60 kralının savaş arabalarını ele geçirdim ve mızrağımın ucunda yukarı denize kadar takip ettim…*" demektedir.

Bu metinde yer alan “Yukarı Deniz” ifadesiyle kastedilen yer bugün ki Van Gölü olmakla birlikte, bu ifadenin Karadeniz için kullanıldığı da, bazı bilim adamları tarafından savunulan bir görüştür. (Melikishvili, 1950: 26 vd; Piotrovski, 1969: 44; Pehlivan, 1991: 25; Erzen 1984: 25; Çilingiroğlu, 1997: 17) Göle adını veren Van şehrinin adının tarihi temellerini ele aldığımız zaman, şehrin M.Ö. I. Binde bölgede kurulmuş olan Urartu Devleti’nin başkentliğini yaptığını görmekteyiz. Şehir adını Urartuca “Biane” ya da “Viane” kelimelerinden alarak, zamanla bugün ki adına kavuşmuştur. (Erzen 1984: 27)

Doğu Anadolu’nun önemli göllerinden bir diğeri olan Çıldır Gölü, Ardahan ilinin Çıldır ilçesinde yer almakla birlikte, bölgenin ikinci büyük gölü konumundadır. Gölün oluşumunda, çevresinde yer alan volkanik kökenli dağlar önemli role sahiptir. İlçenin güneyinde ve gölün batısında yer alan 3150 m.’lik Kısır Dağı ile yine ilçenin güneydoğusunda ve gölün doğusunda yer alan 3040 m.’lik Akbaba dağının püskürtmüş olduğu lavlar sonucunda oluşmuştur. (Lahn, 1948: 56; İnandık, 1965: 73; Atalay, 1978: 23 vd; Hoşgören, 1994: 25, Koday 2001: 171 vd.)

Çıldır Gölü’nün bölgede kapladığı alana baktığımız zaman, kuzey-güney yönde 18,3 km. doğu-batı yönde ise 16,2 km. uzunluğa sahip olduğunu görmekteyiz. Kapladığı alan 115 km2 olan gölün derinliği ise 100 m.’den fazladır. (Atalay 1978: 23 vd; Atalay 1992: 55; Koday 2001: 173 vd.)

Çıldır Gölü bulunduğu bölgeye birçok konuda fayda sağlamaktadır. Ekonomik anlamda sağladığı faydalar arasında sayabileceklerimizin başında, gölde yetişen balıklar ve göl çevresindeki çayırların hayvancılığa katkıları sayılabilir. Göl güzergâhı, sahip olduğu doğal yolların ve stratejik konumunun etkisiyle, ulaşımda eski çağlardan bu yana uğrak yeri olmuştur. Bu yollar, Doğu Anadolu’yu Ermenistan ve Gürcistan’a bağlamaktadır. Bunlardan biri olan, Çıldır-Tiflis yolu, Çıldır’dan başlayarak, Gürcistan’ın başkenti Tiflis’e kadar 230 km.’dir ve üç saat sürmektedir. Çıldır gölü içerisinde bulunan Akçakale Adası’nda yapılan araştırmalara göre, bölgede neolitik çağlardan bu yana yerleşimin olduğu arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır. (Kökten 1943: 601 vd., Ceylan 1994: 20 vd., Ceylan 2001: 15 vd., Bingöl 2003: 1 vd., Topaloğlu 2006: 2)

1.1.5. Doğu Anadolu'nun Yol Ağı

Yol sistemi bir bölgenin gelişmesinde ve sosyal etkileşiminde önemli role sahip faktörlerdendir. Doğu Anadolu yol sistemini ele alacak olursak, ulaşım güzergâhının oluşmasında bölgenin jeomorfolojik özellikleri belirleyici olmuştur. Yaşanan tektonik olaylar, bölgede fiziki yapının oluşmasında ana rolü oynarken; bu temel şekil, rüzgâr ve su aşındırması neticesinde vadi yatakları boyunca ulaşıma elverişli bir yapıya ulaşmıştır. Bu nedenden dolayıdır ki, ulaşımı sağlayan yollar ve geçitler hep bu hat üzerinde gelişmiştir. Özellikle uzun süren kış aylarında bu yollar dışında bölgeye ulaşım sağlamak çok zordur. (Lehmann-Haupt, 1910: 11/2, 731; Erinç, 1953: 43 vdd; Gürsoy, 1974: 24 vdd; Girgin-Bulut vd. 2001: 89-109)

Geçmiş çağlardan bu yana, bölgede yer alan yollar hep uğrak yeri olmuş, gerek askeri gerekse ticari amaçla kullanılmıştır. (Selen 1943: 352 vd; Belli, 1977: 111 vd; Pehlivan, 1984: 23 vd; Saraçoğlu, 1989: 503 vd.)

Doğu Anadolu bölgesinin doğal yolları, ikisi yatay, ikisi dikey olmak üzere dört hattan oluşmaktadır:

Kuzeyde yer alan ilk yatay yol, Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars ve Erzurum-Doğubayazıt hattından oluşarak Kars üzerinden Kafkaslara ve Ağrı Dağı üzerinden de İran yaylalarına açılmaktadır. (Selen, 1943: 352 vdd; Selen, 1949: 103 vd; Tarkan, 1974: 19; Belli, 1982: 179; Belli, 2000: 409)

İkinci yatay yol hattı ise güneyde, Malatya-Elazığ-Muş-Van şehirlerini birbirine bağlamaktadır. Bölgedeki ekonomik etkinliklerin diğer şehirlere pazarlanmasında ve ulaşımın sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. (Saraçoğlu 1989: 509 vd; Tarkan 1978: 16)

Kuzey-Güney yönünde uzanan ilk dikey yol hattı, Malatya- Sivas- Samsun'u birbirine bağlamaktadır.

Kuzey-Güney yönlü ikinci dikey yol hattı, Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum illerini birbirine bağlamaktadır. Ayrıca bu güzergah üzerinde yer alan Kop geçidi ulaşım konusunda önemli yere sahiptir. Bu yollar Trabzon- İran arasındaki ulaşımın kısa sürede gerçekleşmesi açısından da stratejik konumdadır. Doğu Anadolu'da görülen bu yollar sayesinde bölge hem gelişme göstermekte, hem de bölgede yetişen hayvansal ürünlerin ve hayvan ticaretinin yapılmasını kolaylaştırarak, ticaretin gelişmesine de olanak sağlamaktadır. (Tarkan, 1974: 18 vd; Saraçoğlu, 1989: 481 vd; Koday, 2005: 1 vdd.,.)

1.1.6. Doğu Anadolu'nun Yeraltı Zenginlikleri

Türkiye bulunduğu coğrafyada, konumu itibariyle pek çok konuda avantajı elinde bulundurmaktadır. Bunlardan biri olan sahip olduğu yer altı zenginlikleriyle dünyada sayılı ülkeler arasındadır. Dünya çapında toplam 51 çeşit maden çıkarılmaktadır. Bunlardan 29 çeşidi ülkemizde çıkarılırken, büyük bir kısmı Doğu Anadolu Bölgesinden elde edilmektedir. (Saraçoğlu, 1989: 489 vd; Atalay, 1992: 350 vd.)

Maden bakımından bu kadar zengin olan ülkemizde yapılan araştırmalar neticesinde, Anadolu'da madenin ilk kullanıldığı yerin, Diyarbakır'ın Ergani İlçesi'ne 7 km. uzaklıkta yer alan Sesverevpınar Köyü'ndeki Çayönü Höyük olduğu tespit edilmiştir[5]. Çayönü'nde yapılan bilimsel araştırmalarda, bölgede doğal bakır, malakit gibi madenlerin yanı sıra, bakır boncuklar ve tamamlanmamış maden parçalarına rastlanmıştır. (Çambel-Braidwood-Özdoğan-Schirmer, 1988: 39 vd.)

Anadolu'da madenin ilk kullanıldığı yerlerden biri de, Konya ilinin 52 km. güneydoğusunda yer alan Çumra ilçesinin, 11. Km. kuzeyinde konumlanan Çatalhöyük'tür. Bu alanda yapılan kazılar sonucunda, bakır ve kurşundan yapılmış boncuklara ve kaplara rastlanılmıştır. Bu durum bize bölgede Neolitik Çağ'dan (M.Ö. 7000-6000) beri madenin kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. (Mellaart, 1967: 218; Mellaart; 1988: 78) Maden varlığı açısından zengin yapısıyla dikkat çeken Doğu Anadolu'yu incelediğimiz zaman; bölgenin maden kullanmaya Kalkolitik Çağ'da başladığı görülmektedir. Bunun yanında, Eski Tunç Çağına gelindiğinde bölgede bu konuda oldukça büyük gelişme kaydedilmiştir. Zengin rezervler kendini göstermiş, farklı maden işleme teknikleri bulunmuş, madenden yapılmış eşyalar günlük hayatın parçası haline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde maden ticareti de önemli bir yer edinmiştir. (Koşay, 1959: 377 vd; Esin, 1969: 39 vd; Kunç-Çukur, 1988: 30; Frangipane, 1993: 213 vd.)

Doğu Anadolu bölgesindeki önemli maden yataklarını kendi içlerinde üç grupta inceleyebiliriz:

1.Grup (Adıyaman-Malatya-Tunceli-Elazığ): İllerin bulunduğu mevkilerde altın, gümüş, gümüşlü kurşun, bakır, kurşun ve demir gibi maden yatakları yer almaktadır.

2.Grup (Erzurum-Erzincan-Bayburt-Gümüşhane-Kars): Bakır, kurşun, demir ve

---

[5] Geniş bilgi için bakınız;
Çambel-Braidwood, 1980: 21; Özdoğan, 1999: 39; Harmankaya-Erdoğdu, 2002: Çayönü

gümüş yataklarına sahip olan bölüm, önemli konumdadır.

3.Grup (Van-Hakkâri): Bu illerde de bakır, gümüş, kurşun ve demir çıkarılmakla birlikte, tenor ve rezerv açısından biraz daha fakir durumdadır. (Ryan, 1960: 17 vd; Slattery 1987: 1 vd; Belli 1991: 44-49; Belli 2000: 379 vd.)

Doğu Anadolu sınırları içerisinde yer alan Elazığ ilinin 35 km. kuzeydoğusundaki "Karoli Bölgesi" ve "Keban Bölgesi" önemli maden yataklarına sahiptir. Bunun yanında Elazığ ilinin 26. Km güneydoğusundaki Norşuntepe ve Arslantepe, bugün Keban Barajı suları altında kalmış olup, madencilikte önemli merkezlerdendir. (Kökten, 1947: 461; Koşay 1959: 382; Hauptmann, 1972: 22 vd; Palmier, 1985: 73; Kunç-Çukur, 1988: 30; Frangipane, 1993: 215 vd; Hauptmann, 1997: 1354, Harmankaya-Erdoğdu, 2002: Norşuntepe)

Tarihi çağlardan bu yana bölge sahip olduğu maden yatakları bakımından da saldırıya maruz kalmış ve bölgede birçok savaş bu nedenden çıkmıştır. Asur kralları, I.Salmanassar döneminden itibaren, Uruatri-Nairi halkının yaşamış olduğu Doğu Anadolu bölgesine zengin demir yatakları için sefer düzenlemişlerdir. (Lang, 1970: 83)

Bunun yanında tarihi belgelerden anlaşılmaktadır ki, II. Sargon Urartu üzerine yaptığı seferler sonrasında, eski bir Urartu merkezi olan Irak'ın Ravendiz bölgesindeki Muşaşir Tapınağını[6] yağmalayarak, ülkesine 1 ton altın, 10 ton gümüş, 109 ton bronzdan yapılmış eşya götürmüştür. Bu durum bize bölgenin maden konusundaki zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir. (Salvini, 1967; Tarhan, 1978)

Bunların dışında, Adıyaman'da; barit, fosfat, kurşun, manganez, Ağrı'da; demir, krom, Ardahan'da; perlit, linyit, Bayburt'ta; bakır, çinko, demir, kurşun, Bingöl'de; bakır, çinko, demir, kaolen, fosfat, kurşun, linyit, çıkarılan önemli madenlerdendir. Bitlis'te; bakır, çinko, demir, fosfat, kurşun, Elazığ'da; bakır, barit, çinko, demir, molibden, fosfat, kurşun, Erzincan'da; altın, çinko, demir, kükürt, perlit, magnezyum, krom, kurşun, linyit, manganez, Erzurum'da; bakır, çinko, molibden, perlit, magnezyum, kayatuzu, krom, kurşun, linyit, manganez önemli paya sahiptir. Gümüşhane'de; altın, antimon, bakır, çinko, gümüş, kaolen, kurşun, linyit, Iğdır'da, kayatuzu, Kars'ta; altın, magnezyum, kayatuzu, manganez Malatya'da; bakır, çinko, demir, fosfat, kurşun, manganez, Muş'ta; barit, Şırnak'ta; bakır, petrol, fosfat ve Van'da; bakır, demir, kükürt, perlit, krom madenleri bulunmaktadır. (MTA2002)

---

6 Geniş bilgi için bakınız; Lahn, 1948; Piotrovski, 1969: 115 vd; Mayer, 1983: 70 vd; Erzen, 1992: 29; Çilingiroğlu, 1994: 41 vd; Belli, 2000: 371 vd; Salvini, 2006: 94 vd; Şener vd., 2007: 163-165,)

1.2. ERZURUM'UN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Erzurum'un Yüzey Şekilleri

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü içinde yer alan şehirler içerisinde kilit noktayı temsil eden Erzurum ili, bölgenin yüksekte konumlanmış illerindendir. 25.066 km^2'lik alanıyla ülke topraklarının %3.2'sini kaplayan ilin koordinatlarına bakacak olursak, 39° 55" kuzey enlem ve 41°16" doğu boylamları arasında yer aldığını görürüz. (Doğanay, 1988)

Erzurum'un komşularına ve çevresini saran coğrafi unsurlara baktığımız zaman; kuzeyde Rize ve Artvin şehirlerinin yanı sıra, Doğu Karadeniz dağlarının iç kesimleri ile komsudur. Şehir güneyde; Muş, Bingöl illerinin içinde olduğu Yukarı Fırat bölümü ile Yukarı Murat-Van bölümündeki Van iliyle çevrilidir. Doğuda; Kars, Ağrı illeriyle komşuyken, batıda da Erzincan ve Bayburt illeriyle sınır teşkil etmektedir. Yaklaşık %64'ünü dağların kapladığı Erzurum topraklarının büyük çoğunluğu kültüre elverişlidir. İl topraklarının, %20,1'i platolardan, %12,2'si yaylalardan ve %4 kadarı da ovalardan oluşmaktadır. %66'sı çayır ve mera olarak kullanılan toprakların ancak %19'unda üretim yapılmaktadır. (Doğanay, 1988; Sözer,1973: 239)

Erzurum'un fiziki özelliklerini incelerken iki grup halinde ele almak doğru olacaktır. Bunlardan birincisi, sahip olduğu yüksek andezit, bazalt yapılı dağlar olmakla beraber, diğeri de bu dağlar arasında kalan volkanik plato alanlarıdır diyebiliriz. (Doğanay, 1988)

Şehirde dağların yükseltisi doğudan batıya doğru azalmakta ve yerini daha çok platolara, ovalara bırakmaktadır. En alçak yeri olan Ovacık Çukuru bile 2200 m.de yer almakta, bize dağların sahip olduğu yükseltiyi göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Erzurum belli başlı dağları ve yükseltileri şöyledir:

- Dumlu (3200 m.)
- Kargapazarı dağı (3169 m.)
- Güllü Dağı (2885 m.)
- Kop Dağı (2600 m.) *[Akbaba Dağı (3065 m.), Tosik Dağı (2900 m.), Mescid Dağları (3255 m.), Kandil Tepesi (2922 m.), Keçitaşı dağı, Yesergöl tepesi, Ortuzu dağı]*

- Palandöken Dağları (2700-3000), *[Konakgönmez tepesi (2600 m.), Karakaya tepesi (2754 m.), Ziyaret tepesi (2915 m.), Büyük Ejder tepesi (3167 m.), Yerlidağ (2974 m.) (*Atalay, 1978: 35)*]*

Yükseltinin böyle fazla olduğu Erzurum ilinde dağlar ve ovalar arasındaki ortalama yükselti farkı 500-1000 m. arasında değişmektedir. Başlıca ovaları arasında Erzurum, Pasinler ve Hınıs Ovaları yer almaktadır. Ülkemizde Alp Orojeninin son oluşumları gerçekleştiği sırada, meydana gelen yarıkların, Miyosen sonu ve Pliyosen de volkan tüfleri tarafından doldurulması neticesinde günümüz Erzurum ilinin ovaları meydana gelmiştir. (Atalay, 1978: 17 vd.)

Erzurum, sahip olduğu yüksek dağlar ve bu dağların, Miyosen ve Oligosen dönemlerinde lavlarla kaplanması neticesinde ilde bu gün verimli yüksek çayırların yetiştiği yaylalar oluşmuştur diyebiliriz. Hayvancılığın temel besinini bu yaylalarda yetişen çayırlar oluşturması, bölgede hayvancılığı en önemli geçim kaynağı haline getirmiştir. Hayvancılığın yapıldığı, yayaların başında Tekman Yaylası gelmekle birlikte, yayla çevresine göre daha yüksekte yer almaktadır (2250-2500 m.) ve Palandöken Dağlarına kadar uzanmaktadır. İki bölüme ayrılan yayla Aşağı Tekman ve Yukarı Tekman yaylaları adıyla anılmaktadır. Erzurum iline ait diğer yaylalarda içerdeki sıradağlar üzerinde konumlanmıştır. Hemen hemen bütün dağları üzerinde yaylalar bulunan Erzurum'un en verimli yaylaları; Palandöken, Sakaltutan, Kop, Mescit, Dumlu ve Kargapazarı dağları üzerinde yer almaktadır. Ayrıca, İspir, Olur ilçelerinde yer alan yaylalar da bölge ekonomisinde hayvancılık açısından önem taşımaktadır.

Erzurum ili oluşumu sürecinde geçirdiği gelişim aşamalarında, birçok jeolojik evreyi yaşamıştır. Bu evrelerden olan miyosen döneminde, ülkemizin genelinde olduğu gibi, bölgede de fay hareketleri ve epirojenik hareketler sonucunda, 2000 m. üzerinde yüksek platolar ve 3000 m. dolaylarında dağ kitleleri meydana gelmiştir. (Erinç, 1953: 90; Atalay, 1978: 17 vd)

Erzurum dağlarının oluşum özelliklerine baktığımız zaman; volkanik kökenli arazi yapısı nedeniyle, dağlar bolca, bazalt, andezit, trakit, dasit, aglomera gibi bileşenlerden meydana gelmektedir. Bu konuda şehrin heybetli dağlarının başını çeken Palandöken dağını ele aldığımız zaman; oluşumunda, silisli mavi volkanik, biyotitli andezit ve kuartzalbit korfirit şeklinde başkalaşmış dasitlerin yer aldığını görmekteyiz.

Ayrıca Palandöken eteklerinde yarılmış alanlardan çıkan andezitler ve tüfler dağın eteklerini doldurarak, bu yamaçlarda tüf platolarının oluşmasını sağlamıştır. Bu oluşumlara ofiolitaflorman adı verilirken, en güzel örnekleri yine Palandöken eteklerindeki; Fakiriçmez Dere Havzası ile Kırkdeğirmen Dere Havzası'dır. (Atalay 1978: 17).

Jeolojik faktörlerin, birçok açıdan fiziki coğrafya üzerinde etkileri bulunmaktadır. Toprak oluşum özellikleri bu faktörlerden bir tanesidir. (Atalay, 1978; Good, 1992)

Erzurum'da jeolojik, epirojenik hareketler sonucunda meydana gelen fiziki yapı, şehrin ve bölgenin gerek Kafkaslara, gerekse Anadolu'nun başka bölgelerine ulaşım konusunda kapı görevi görmektedir. Hatta sahip olduğu stratejik konumu ile, Avrupa'dan Asya'ya kadar bir çok merkez arasında iletişim kurulmasında önemli bir görev üstlenmektedir. (Pehlivan,1984: 15).

1.2.2. Erzurum'un İklimi

Doğu Anadolu'nun iklim özellikleri, Türkiye'de görülen iklim tiplerinin içinde en sert özelliklere sahiptir. Çok sert kışların hâkim olduğu bölgede, kar yağışı çok fazla olup, yaz ayları kurak geçmekle beraber, yer yer serin ve yağmurlu bölgelerde bulunmaktadır. (Saraçoğlu, 1989: 470 vd; Atalay, 1992: 161 vd)

İklim özellikleri açısından Erzurum iline baktığımız da, diğer Doğu Anadolu illerine nazaran, Kuzeydoğu Anadolu illeriyle benzer özellikler taşıdığını görmekteyiz. Erzurum, etrafı yüksek dağlarla çevrili bir plato üzerinde kurulmasının da etkisiyle özellikle yaz aylarında kendine özgü iklim özelliğine sahiptir diyebiliriz. Yaz aylarında şehri etkisi altına alan, yaz yağışları, şehre ve çevresine çayırlardan oluşan bitki örtüsü ve buna bağlı olarak da hayvancılıkta canlılık getirmiştir.

Erzurum'da yıl içerisinde, kışlar çok soğuk ve kar yağışlı geçerken, yaz ayları yerine göre serin ve bol yağışlı geçmektedir. Doğu Anadolu'nun diğer şehirlerinde genellikle, yaz aylarında kurak hava egemen olmasına karşın, Erzurum'un sahip olduğu bu özellik mikroklimal iklim görüldüğünün kanıtıdır. (Tarkan 1974: 12)

Erzurum'da günlük güneşlenme süresi, 7.17 saat civarında olsa da, bu süre birçok şehre göre çok azdır. Şehrin iklimine dair bilgilere, meteorolojinin yapmış olduğu tespitlerden ulaşmaktayız. Ortalama rakımı 1869 m. olan meteoroloji merkezinin

tespitlerine göre; Erzurum'da karla kaplı gün sayısı 120 gün iken, donlu geçen gün sayısı, 154 gündür. Yıllık sıcaklık ortalaması da bu durumun yansıması olarak, 4°C'yken, yazın aylık sıcaklık ortalaması 10°C'yi bulmaktadır. Gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkı, 24 C olmakla birlikte, yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkı, 27.9°C dir. Ayrıca, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Erzurum'da sıkça rastlanılan orografik yağışlar, bölgenin iklimini sert karasal iklimden uzaklaştırmaktadır. (Sözer, 1970: 11; Doğanay, 1988:271; Atalay, 1992: 29)

Erzurum'da yıl içerisinde gerçekleşen yağışlar genellikle kar şeklinde olurken, ortama yağış miktarı, 449.13 mm.dir. Yağışların %35'i ilkbaharda düşen şehirde, Mayıs ayında düşen yağış miktarı 73.5 mm. iken yağışın en az olduğu Ağustos ayında bu miktar 18.4 mm.'ye düşmektedir. Yağışların en fazla olduğu mevsimler ilkbahar ve yazdır. Nem oranlarına baktığımız zaman, oranların aydan aya değişiklik gösterdiğini açıkça görebilmekteyiz. Nispi nem ortalama % 63 iken, Haziran ayında % 54'e, Temmuz da % 48 inmektedir. Ağustos'ta da bu miktarın % 44'e gerilediği görülmektedir. Nispi nem oranının düştüğü Min. oran Haziran ayında %5, Temmuz ayında biraz daha fazla olmak üzere %6, Ağustos'ta %2 iken Eylül'de oldukça azdır ve %1'dir. Yaz aylarında diğer aylara nazaran nispi nemin fazla olmasını, bölgede buharlaşmanın etkisiyle, yükselen ve yer yer yağış bırakan havaya bağlayabiliriz. Ancak, Erzurum dağlarının güney yamaçları için aynı şey söz konusu değildir. Bu yamaçlar güneyden gelen kurutucu havaya açık olduğu için, daha kuraktır. (Atalay, 1978: 18).

Erzurum dağlarının uzanış doğrultusu dikkate alındığında, hâkim rüzgâr yönünün güneybatı olduğu görülmektedir. Esen rüzgarların ortalama hızı 2.6 m/sn iken, en yavaş estiği Aralık ayında 1.9 m/sn, en hızlı estiği dönem olan Temmuz ayında 3.1m/sn olarak ölçülmektedir. (Doğanay, 1988: 244; Gülen, 2006).

Erzurum ilini önemli kılan faktörlerden biri de, şehrin önemli dağlarından olan Dumlu dağının, Doğu Anadolu başta olmak üzere, Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya topraklarını sulayan Fırat nehrine kaynaklık etmesi gelmektedir. Erzurum ve çevresinde Dumlu dağının kaynaklık ettiği Karasu ve Murat nehirleri, şehrin çevresini sulayarak, birleşip Fırat nehrini oluşturmaktadır. Erzurum ve çevresi sahip olduğu zengin su kaynaklarıyla da, ülkemiz için çok değerli konumdadır. (Atalay, 1990; Hayli, 1995: 55 vd.)

1.2.3. Erzurum'un Bitki Örtüsü

Doğu Anadolu'da birçok alana etki eden yer şekilleri faktörü bu etkisini, bitki örtüsü üzerinde de göstermiştir. Yani bölgenin topografik yapısı ve bunun yanında morfolojik özellikleri ile denize olan mesafesi bitki örtüsünü şekillendirmiştir.

Erzurum ve çevresinin bitki çeşitliliğine baktığımız da; 2700-3000 m. dolaylarında Alpin çayırların var olduğunu görmekteyiz. Erzurum'da orman üst sınırı 2000 m. civarında olup, ormanların az olması yaz sıcaklığı ile kışların çok sert geçmesine bağlanabilir. Ancak, tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, bölgede eski çağlarda zengin ve çeşitli orman varlığının olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Palandöken dağlarının doğu kısımları, kazılarda önemli bulguların ele geçirildiği; Pulur, Güzelova ve Karaz merkezleri en güzel örnekleri teşkil etmektedir. Bu merkezlerde, meşe, ardıç, çam ağaçları ile tahıl kalıntılarının bulunması bu durumun kanıtı niteliğindedir. (Koşay-Tufan,1959: 353; Güçlü, 1988; Güçlü-Yılmaz, 1989)

Orman yapısının özellikle, kuzeydoğu bölgesinde az miktarda yer aldığı Erzurum'da; sarıçam, meşe türlerine Olur, Şenkaya, Oltu, Aşkale ilçelerinde rastlanmaktadır.

Bölgede geniş bir sahada yer alan bitki örtüsü türü ise, uzun zaman yeşil kalabilen ve boyları oldukça yüksek olan ot topluluklarıdır. Erzurum'da bu bitki örtüsünün geniş yer tutmasında, kışın kar altında uzunca bir süre kalabilmesi ve yaz aylarında da nemli, serin havada rahatça büyümesi etkili olmaktadır. Bu yüksek çayırlar bölgede ekonomik etkinliklerin başı olan hayvancılık açısından oldukça önemlidir. (Sözer, 1970: 32).

Erzurum'un bitki örtüsü için genel bir ifade kullanacak olursak; önceleri orman bitki örtüsü daha geniş bir alanda yer alırken, ilerleyen zamanlarda orman örtüsünün tahrip edilmesi sonucu yerlerini, vaktiyle çukur alanlarda yetişirken, zamanla orman alanlarını kaplayan bozkır ya da çayır bitki örtüsü almıştır. Bu durum bölgede ağaçsız bir görüntünün oluşmasına neden olmuştur. (Tarkan, 1974: 14; Koşay, 1984: 40)

1.2.4. Erzurum'un Su Kaynakları

Bir bölgenin sahip olduğu bütün fiziki faktörler oluştukları andan itibaren birbirleri üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bir alandaki olumlu bir gelişme başka bir alanda olumlu ve ya olumsuz birçok etkiye hatta gelişime neden olabilmektedir.

Erzurum ilini bu konuda incelediğimiz zaman da; jeolojik gelişmeler dağların oluşumunu etkilemiş, dağların oluşumu vadilerin, havzaların, yolların, nehirlerin, iklimin ve su potansiyelinin üzerinde etkili olmuştur diyebiliriz.

Erzurum'un sahip olduğu konum, fiziki özellikleri ile birleşince, yolların belirlenmesinden, su kaynaklarının tarihte güç sembolü olmasına kadar kilit nokta olmuştur. Erzurum nehirleri paralel ve yarı paralel akış özelliği göstererek, zemin yapısının homojenliğini ve eğimli yapısını ortaya koymaktadır. Bu paralelliğin en güzel örneği, Palandöken dağlarının kuzey yamaçlarında görülen eğimli alanların, faylarla aynı doğrultuda devam ediyor olmasıdır. Bu yamaçlardaki eğim ortalama %15-40 arasındadır ve akan suların bu doğrultuda ilerlemesini sağlamaktadır. Palandöken'in zirvelerinde doğu-batı yönünde uzanan fay hatları istikametinde yerleşen akarsular, yataklarını derine doğru aşındırarak, subsekant vadileri oluşturmuşlardır. Bu yamaçlarda, kafesli akarsu ağı oluşmuştur. (Atalay,1978: 38; Pehlivan,1984: 20 vd.)

Erzurum zengin su hacmine sahip bir ilimizdir. Bu özelliklerinin temelini şüphesiz ki, kaynağını şehirden alan birçok akarsuya ev sahipliği yapmasından alıyordur. Bölgenin önemli su kaynaklarından olan Fırat nehri, Erzurum dağlarından olan Dumlu dağından kaynağını alan Karasu ve Murat nehirlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Fırat, Erzurum ve çevresini sulayarak, şehre sularının zenginliği noktasında ün kazandırmıştır. Nehir şehri uzun kış dönemlerinde etkisi altına alan yoğun kar yağışlarından beslenmektedir. Kollarından biri olan Karasu nehri Kargapazarı dağları ve Keban barajı arasında akarak, benzer rejime sahip Murat nehri ile birleşerek, güneye ilerlemektedir. (Atalay,1992: 29)

Şehre can veren bir diğer akarsu kafilesi de Aras ve Kura nehirleridir. Palandöken ve Bingöl dağlarından beslenen nehir, doğu ve kuzeydoğu yönünde ilerleyerek, Kura nehri ile birleşmekte ve Hazar denizine akmaktadır. (Erinç,1953: 13; Atalay; 1978: 59)

Göl potansiyeline baktığımız zaman, şerrin bu konuda fakir olduğunu görmekteyiz. Bölgenin kayda değer en önemli gölü Uzundere ilçesine bağlı Tortum Gölü'dür. Tortum Çayı vadisinin, Kemerlidağ'dan kopan heyelan kütlesi ile kapanması sonucunda sularla dolması neticesinde oluşan heyelan set gölüdür. Gölün kapladığı alan, 6.625.000 m^2 olmakla birlikte, genişliği ortalama, 500- 2000 m.'dir. İlçeye 8. Km uzaklıkta olan Tortum gölünün yanı sıra, bölge için önem arz eden bir de şelalesi

bulunmaktadır. Göl ile aynı adı taşıyan şelale, ilçeye 20 km. uzaklıkta olmakla birlikte, 20 km. genişliğinde ve 50 m. yüksekliğindedir. Debisi özellikle ilkbaharda kar erimeleriyle artan şelalenin akış hızı, 400 m^3/sn'dir. Sahip olduğu yükseklikle ülkemizin en önemli şelaleleri arasındadır. (Doğanay,1982: 11-12)

1.2.5. Erzurum'un Yol Ağı

Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, Erzurum ve çevresinde de yer alan yüksek ve dik dağların varlığı, bölgenin genelinde ve Erzurum'da ulaşımı zorlayan önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu duruma sert geçen kış ayları ve aylarca yerden kalkmayan kar örtüsü de eklenince, ulaşım en büyük sorun halini almıştır diyebiliriz. Bu durumu biraz hafifleten ise dağlar arasında yer alan, doğal geçitlerin varlığı olmuştur. Ulaşımın kolay olduğu yerler sürekli uğrak yeri olduğu içim, en gelişmiş yerlerden olmuştur. Erzurum ili birçok şehri, bölgeyi hatta ülkeyi birbirine bağlama özelliği taşımasında dolayı, geçit ülkesi olarak anılmıştır. (Tarkan,1974: 1; Pehlivan,1984: 23) Erzurum ilini çevresiyle buluşturan 4 önemli yol ağı bulunmaktadır. Bu yollardan ilki Erzurum'u Kafkaslara bağlayan yol ağıdır. Kura-Aras nehrinin aktığı yönde devam eden tarihi yol Deveboynu Geçidi'nin açılmasıyla (2100m), Pasinler Ovası'na oradan Horasan'a, Karakurt mevkiinden sonra kuzeye yönelerek, Sarıkamış (2450 m.) ve Kars (1750 m.) üzerinden geçerek, Gümrü'ye ulaşmaktadır. Tiflis üzerinden ilerleyerek, Kafkaslara ulaşan yol, burada Daryol Geçidi ile Vladikafkas, Orta Asya ve Uzak Doğu ticaret yolları ile bağlantı kurmaktadır. (Erinç,1953: 43; Gürsoy, 1974: 28; Doğanay, 1988: 215; Pehlivan,1984: 24) Kafkasya yoluna paralel diğer bir yol ise Erzurum-İran-Orta Asya yoludur. Deveboynu geçidinden başlayarak aynı güzergâhı takip eden yol Karakurt'tan sonra güneye yönelerek Eleşkirt üzerinden Doğubayazıt, Gürbulak yolunu takip ederek İran'a ulaşmaktadır. Bu yol aynı zamanda güneye Van'a açılan tarihi yoldur. Urartu kralları geçmişte bu yol üzerinden Kuzey ve Kuzeydoğu 'da yer alan bölgelere seferler düzenlemişler, yeri geldiğinde de bu yolu ticari amaçla kullanmışlardır. (Koşay, 1984: 10; Pehlivan, 1984: 214; Doğanay, 1989: 225)

Kuzeye doğru devam eden yol ağı Erzurum'u Karadeniz'e bağlamaktadır. Bölgedeki sarp sıradağlar iki bölge arasındaki ulaşımı hayli zorlaştırmıştır. Bu nedenle ulaşım tarih boyunca hep doğal geçitlerle sağlanmıştır. Bu yol önce batıya Aşkale ilçesine doğru gittikten sonra kuzeybatıya yönelerek, Kop Geçidi (2600m.) üzerinden

Bayburt'a ulaşılır. Daha sonra Zigana Geçidi ile Maçka-Trabzon'a yani Karadeniz'e bağlanır (Erinç,1953: 44).

Erzurum'u batıya bağlayan en önemli yol ağı ise günümüzde İstanbul yolu olarakta bilinen yoldur. Bu yol güzergâhında da ulaşımın akarsuların aktığı vadi tabanlarını izleyen yollar üzerinden sağlandığını görmekteyiz. Erzurum ilini İç Anadolu'ya bağlayan yol ağı, Aşkale ilçesi üzerinde Karasu Nehri takip edilmek suretiyle, Erzincan'a, buradan da Sivas iline ulaşılması şeklinde örgütlenmiştir. Sivas'tan sonra başlayan sade yüzey şekilleri, ulaşım ağına rahat bir nefes aldırmaktadır. (Erinç, 1953: 44; Pehlivan, 1984: 26) Ayrıca İç Anadolu'yu Erzurum'a bağlayan bütün yollar aynı zamanda Kafkaslara, İran'a ve hatta Karadeniz'e bağlayan yollardır. Bu da göstermektedir ki, Erzurum birçok bölge arasında ulaşım ve iletişimi sağlayan kilit bir noktadadır. Bu nedenle Karasu ve Aras nehirleri arasında kalan bu bölge, Urartu kralı Menua (M.Ö. 810-786) ve Argişti (M.Ö.786-7649), tarafından "Geçit Ülkeleri" anlamına gelen, "Kur-Kasie" olarak isimlendirilmiştir. (Pehlivan, 1991: 16)

1.3. PASİNLER BÖLGESİNİN COĞRAFYASI

Pasinler İlçesi, Erzurum İli'nin 39 km. doğusunda yer alan Hasandede Dağı'nın (2050m.) eteğinde Pasin Ovası'nda kurulmuştur. Diğer adı Hasankale olan ilçe konum itibariyle tarihte de günümüzde de stratejik bir yerde bulunmaktadır. Pasin Ovasının en önemli özelliği, Deveboynu geçidinden sonra, bu bölgede kuzey-güney yönünde ulaşımın sınırlı düzeyde olmasıdır. Bu durum, Erzurum başta olmak üzere bölgede yer alan merkezlere ulaşmada ve doğu- batı yönünde ulaşımda, mecburi uğrak yeri olmasını sağlamıştır. Pasinler ilçesi, doğudan Horadan ve Köprüköy, batıdan Erzurum, güneyden Tekman, Karayazı, kuzeyden Narman ve Tortum ilçeleri ile çevrilmektedir. (Vural, M. 1993: 92-93)

Birçok konuda bölgede stratejik önemi olan Erzurum gibi, ilçesi olan Pasinler de tarihte birçok mücadelenin merkezi olmuştur. Hatta bu konuda Pasinler, bölgeye girişte kontrol noktası olmasından, zengin su kaynakları ve verimli ovalara sahip olmasından dolayı her zaman elde tutulmaya çalışılmıştır. Burada yer alan Pasinler kalesi bir nevi bölgenin kontrolünü kolaylaştırmak amaçlı yapılmıştır diyebiliriz.

Pasinler Ovası sahip olduğu fiziki özelliklerden dolayı, "Aşağı Pasinler Ovası" ve "Yukarı Pasinler Ovası" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kuzey ve güneyde yer alan dağlar arasında oluşan bu ovalardan "Aşağı Pasin Ovası" batı ve güneybatı yönünde konumlanırken, "Yukarı Pasin Ovası" doğu ve güneydoğu taraflarında konumlanmıştır. Ova deniz seviyesinden ortalama 1650 m. yüksekte yer alırken, kapladığı alan 990 km^2 civarındadır. Eni 16 km. uzunluğu da 40 km. civarındadır. (Erinç, 1953: 89; Doğanay 1983: 10 vd; Balkaya, 1995: 1 vdd.)

Pasinlerin dağ silsilesine baktığımız zaman, etrafını çeviren dağlarla oldukça korunaklı bir alana sahip olduğunu görmekteyiz. Başlıca dağları; Kargapazarı Dağları (3169 m.), Şahvelet Dağları, Deveboynu dağları (2400 m.), Oluklu Dağı (2500 m.), Alibaba Dağı (3100 m.), Nalbantlar Dağı (3100 m.), Sancaklar Dağı (3030 m.), Sakaltutan (2940 m.), Ambarcı Dağı (2850 m.), Küçük Postlubaba- Büyük Postlubaba (2800 m.), Kandil Dağı (2100 m.), Açgın Dağı (2800 m.), İçligöl Dağı'dır. (2810 m.) (Vural 1993: 93)

Pasinler ve çevresinin sahip olduğu su potansiyeli, bölgenin sahip olduğu tarım arazilerinin verimini arttırmıştır. En önemli su kaynaklarının başında Çoban Dede Köprüsü altında akan Kaleçayı ile birleşen Aras Irmağı yer almaktadır. Bölgenin diğer

önemli akarsuları arasında; Pusudere, Deliler, Büyükdere, Tuylar, Esendere, Nalbant, Ügümü, Yağan, Gücür ve Güzelhisar Dereleri bulunmaktadır. (Vural 1993: 93-94)

Tarihi kaynaklarda Aras nehri ile ilgili önemli bilgilere rastlamaktayız. Tarihçi Herodot, nehirden "Araxes" adında bahsetmekte ve şöyle demektedir:

> *"… Araxes, Matienlerin ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür.. Araxes'in yalnız bir ağzı engele çarpmadan Caspia (Hazar) Denizine dökülür."* (Herodot: 202)

Strabon ise Aras nehrini benzer ifadelerle şöyle dile getirmektedir:

> *"…söylendiğine göre Araxes Nehri birçok kollara ayrılarak memleketi sular altında bırakıp; kollarından biri Caspia (Hazar) denizinden Hırkanya Denizine dökülür ..."* (Strabon: XII-6,8,XIII-4, 2)

Pasinler ve çevresinde karasal iklim hâkim olmakla birlikte, yazlar kısa ve serin geçerken, kış ayları uzun ve kar yağışlıdır. Bölgede, orman alt sınırı 1800 m. iken üst sınırı da 2800 m.'dir. (Erinç, 1953: 30)

Tımar Deresi ve Hasandede Dağı arasındaki alanda bodur ağaçlar ve çam toplulukları yer almaktadır. Erzurum ve çevresinde yapılan kazı çalışma sonuçları göstermektedir ki, geçmiş dönemlerde bölgede, meşe, ardıç ve çam ağaçları geniş bir alanda yetişmektedir. Fakat bu durum zamanla orman alanlarının tahrip edilmesi ve Kalkolitik çağdan itibaren düzensiz kullanılması sonucunda yok olma seviyesine gelmiştir. "Pasinabat" olarak anılan ovada, bunun yanı sıra bu gün, buğday, arpa, şeker pancarı, patates, ayçiçeği, fasulye, çavdar, lahana ve salatalık yetiştirilmektedir. (Koşay-Turfan, 1959: 353 vdd.; Pehlivan, 1984: 18)

Pasinler bölgesinden farklı dönemlere ait tarihi vesikalarda özellikle hayvancılık konusundan şöyle bahsedilmektedir. Hitit krallarından II. Murşili (M.Ö. 1344-1306) döneminde Azzi- Hayaşa Kralı Anniya üzerine yapılan sefere ait kayıtlara göre, Anniya'nın Hititlerden gasp ettiği sığır ve koyunları iade etmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Farklı bir kaynak olan Urartu kralı I. Argişti (M.Ö.786-764) zamanına ait bir metinde, Diauehi Krallığı tarafından Urartu devletine ödenmesi gereken vergi listesinde şunlar yer almaktadır: *"... 100 binek atı, 300 büyük boynuzlu, 16.000 küçük boynuzlu sığır"* ayrıca her yıl için*"... "boğa, 100 inek, 500 koyun, 300*

binek atı" Bunların yanında antik dönemin önemli yazarlarından olan Ksenephon "Anabasis" eserinde bölgedeki hayvancılığın öneminden bahsetmektedir. (Ksenephon IV. V, 25; Koşay-Turfan, 1959: 353 vd; Koşay-Vary, 1964: 24 vd; Melikishvili, 1960: 128)

Pasinler'in, ulaşım konusunda geçmişten bu yana hep stratejik önemini koruduğundan bahsetmiştik. İlçe üzerinden bağlantı kurulan güzergâhlar şöyledir:

-Erzurum, Ağrı, Doğubayazıt hattı

-Bakü, Tebriz, Erdebil, Astara, İran hattı

-Erzurum-Kars, Gümrü hattı

Bugün ilçe üzerinden, Kafkaslardan gelen doğalgaz ve petrol boru hatları da geçmektedir[7].

[7] Geniş Bilgi İçin;
Sür, 1964; Ünal,1994; Doğanay,1998: 279-340.

İKİNCİ BÖLÜM
BÖLGE TARİHİ

Bütün jeolojik zamanlara ait arazi ve kaya gruplarının görüldüğü Doğu Anadolu Bölgesi'nin jeolojik ve morfolojik yapısı daha çok 3. ve 4. Jeolojik zamanda püsküren volkanik malzeme ile oluşmuştur. (Atalay-Mortan, 2003: 465-478;Ceylan, 2008: 33) Bölgenin oluşumundan sonra en eski buluntular Paleolitik Çağ'a aittir. Bu bölümden sonra Paleolitik Çağ'dan itibaren Demir Çağı sonuna kadar bölge tarihi genel hatları ile ele alınmaya çalışılacaktır. Dönemler ele alınırken Anadolu'da ilgili Çağ'ın durumu ele alındıktan sonra önemli merkezler sıralanarak çalışma bölgemizin de içinde bulunduğu Doğu Anadolu'daki durum açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. PALEOLİTİK-EPİPALEOLİTİK ÇAĞ'DA BÖLGE

Paleolitik çağ insanı genel anlamda, toplayıcılık yaparak, hayvan avlayarak, mağaralarda ve doğal sığınaklarda barınmaktaydı. Bu dönem üzerine araştırma yapan, bilim adamları, bu çağı belli sınıflara ayırmışlar ve araştırmalarına göre bazı isimlerle anmışlardır.

Araştırmacı C.J. Thomsen 1989 yılında yaptığı çalışmalar neticesinde, genellikle taşların yontularak, çakmak, kesici, kazıyıcı, delici, balta gibi araçların yapıldığını tespit etmiştir. Dönemin "Eski Taş Çağı" olarak anılmasının nedenini buna bağlamıştır. J. Lubbock yaptığı çalışmalarla, insanların yaşam biçimini ele almış ve bu dönemi "Toplayıcılık ve Avcılık Dönemi" olarak adlandırmıştır. (Dinçol, 1982: 5; Akurgal, 1987: 12; Kınal, 1987: 9-10; Memiş, 1989: 8-9; Akurgal, 1999: 2; Yıldırım, 2000: 13)

İnsanlığın ortaya çıktığı ve geliştiği tarihi çağlar gruplara ayrılmaktadır. Paleolitik dönem kendi içinde; Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik olarak ayrılmaktadır.

Alt Paleolitik Çağ'da insan yaşantısına ait çok az bilgi bulunmaktadır. Bu dönem insanı geçimini toplayıcılıkla sağlamıştır. Bu dönemden günümüze, taş aletler dışında pek fazla materyal gelmemiş olması Anadolu hakkındaki bilgilerimizin de çok sınırlı olmasına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki müzelerimizde çok küçük bir bölümde Paleolitik dönemi eserlerine rastlamaktayız. Bunun nedenleri arasında sistemli kazıların az olması ve Türkiye için kesin bir kronolojinin belirlenememesi etkili olmaktadır.

Yapılan çalışmalardan elde edilen materyaller, Batı Avrupa ve Yakındoğu'da bulunanlarla kıyaslanarak, bulguların zamanı tespit edilmeye çalışılmıştır. (Harmankaya-Tanındı, 1996: 14) Avrupa'da yer alan Çaytaşı (Çakıltaşı) endüstrisi, ortalama 1 milyon yıla tarihlenirken, Fransa'daki Vallonet Mağarası'nda bulunan yontma taş aletler 950.000 yılına tarihlenmektedir. (Arsebük, 1995: 74) Ülkemizde yer alan bazı merkezlerin buluntuları incelendiğinde, buralarda da çakıltaşı endüstrisinin varlığı gözlenmektedir. Bu merkezler: Malatya-Aktaş, Tunceli-Eşekisefine, Adıyaman-Şehremuz, Ankara- Çeçtepe ve İlhanoğlu, İstanbul-Yarımburgaz Mağarası, Gaziantep-Düllük'tür. Ülkemizde, yapılan çalışmaların toplanması sonucunda 1996 verilerine göre Alt Paleolitik Çağ'a ait ortalama 105 tekil buluntu ve 58 konaklama merkezinin olduğu ortaya çıkarılmıştır. (Harmankaya-Tanındı 1996)

Orta Paleolitik Çağ'da yaşayan insanların yaşam şartlarına baktığımız zaman, geçimlerini avcılık ve toplayıcılıkla sağladıklarını görürüz. Artık ürettikleri aletlerle besinleri parçalamaya başlamışlar, bir nevi silah yapmışlardır. Bu süreçte artık hayvanlar avlanmaya başlanmıştır. Avcılık ve toplayıcılığın bir arada olduğu farklı bir süreç oluşmuştur. İki ekonomik etkinlikte önemli görülmektedir. Alt Paleolitik dönemde yaygın olan "Çakıltaşı" yerine bu dönemde "Çekirdek taşlar" ortaya çıkmıştır. Çekirdek taşlar iki taşın birbirine vurularak, şekillendirilmesiyle oluşmuştur. Tespit edilen el baltaları 15-20 cm büyüklüğünde olup en iyi örneklerdendir.(Leakey 1988: 22-44) Bu dönemde kadın ve erkekler arasında iş bölümü olduğu görülmektedir. Erkekler avcılık yaparken, kadınlar toplayıcılıkla uğraşmıştır. Ateşin bulunması ile de yiyecekler pişirilebilmiş ve güvenlik sağlanmıştır. (İlin-Segal 1974: 11; Childe 1994: 34; Şenel 1995: 60-61; Childe 1996: 43) Türkiye'deki Orta Paleolitik Çağ'a ait yerleşmeler, oldukça geniş yer tutmaktadır. Başlıca örnekleri şunlardır: Ankara yöresi, Antakya Tıkalı, Antalya Karain Mağarası, Doğu Anadolu'da; Bolluk Deresi, Kurbanağa Mağarası. Bu merkezlerden Karain Mağarasında yontma taş aletler yanında kemikten yapılmış aletlere, ahşap malzemelere ve Anadolu'da ilk insan kemiklerine de rastlanmıştır. Merkez Orta Paleolitik açısından kalın bir tabakaya sahiptir. (Harmankaya-Tanındı 1996)

Üst Paleolitik'te artık biraz daha gelişen toplumlar avcılığı temel geçim kaynağı haline getirmişlerdir. Bu dönem "Uzman Avcılık" adıyla da anılmaktadır. Erkekler av yakalarken, kadınlar da avın bütün ürünlerini değerlendirmişler, elbise, çadır, eşya ve

kap kacak imal etmişlerdir. Bu dönemin sonlarına doğru avcı gruplar birleşerek klanları oluşturmaya başlamıştır. Böylece işbirliği ve uzmanlaşma artarak, gelişme daha hızlı olmuştur. Toplumsal ilişkiler başladığı için, konuşma da başlamıştır. Sanata önem verilerek, mağaralara, taşlara vs. resimler yapılmıştır. Resim figürleri arasında, hayvan figürleri önemli yer tutmaktadır. Bunun amacının, hayvan sayısını arttırmak olduğu düşünülmektedir. Üst Paleolitik Dönem'de heykelcik yapımı da son derece önem kazanmıştır. Taş, Fildişi, ağaç ve toprak gibi malzemelerden yapılan heykelcikler, cinsel özellikleri abartılan " Venüsler" olarak adlandırılmış olup, bereketin, doğurganlığın sembolü görülmüşlerdir. Türkiye'deki en önemli Üst Paleolitik yerleşmelerinin başlıcaları; İstanbul Ağaçlı-Gümüşdere-Kilyos, Antalya Beldibi- Kumbucağı- Kaya Sığınağı, Kahramanmaraş Direkli Mağarası, Van Kızların Mağarası, Antakya Merdivenli Mağara'dır[8].

Mezolitik'in (Epipaleolitik) kelime anlamı "Orta Taş Çağı" demektir. Bu durum Paleolitik Çağ'dan tamamen kopulmadığını göstermekle birlikte, bu dönemde insanlar üretim faaliyetlerine başlamışlar ve yerleşik hayata geçmişlerdir. Böylece ilk yerleşim merkezlerinin temeli atılmıştır. Bunun yanında hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmış, tarımda kullanılmıştır. Aslında bu dönem yerleşik hayata geçişle göçebe hayat arasında köprü görevi görmektedir. Çünkü insanlar aynı zamanda, avcılık ve toplayıcılığı da sürdürmüşlerdir.

Çalışma Bölgemizi oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nde Paleolitik-Epipaleolitik Çağ'a tarihlendirilen 31 merkez tespit edilmiştir. Bunlar; Elazığ'da Ağın Deresi, Aktaş, Arapkir Çayı, Çıldırınbaşı Hüyleri, Çiftlik Yamaçları, Enerli Mevkii, Eşkinisefine, Karapınar Mevkii, Karataş Kaya Sığınağı, Küllünün İni, Madler Mevkii, Pağnik / Kaşpınar, Yıkılgan Sığınağı, Kars'ta Ağzıaçık Suyu, Ani Çevresi, Borluk Deresi, Cilavuz /Susuz, Tombultepe, Yazılıkaya, Kayseri'de Barsık, Malatya'da Eğribük

---

8 Geniş Bilgi için
Esin 1979; Esin 1992; Özdoğan 1982; Özdoğan 1983_a; Özdoğan 1984; Özdoğan 1985; Özdoğan 1986_a; Gatsov- Özdoğan 1994; Özdoğan 1982; Özdoğan 1983_a; Özdoğan 1983_b; Özdoğan 1985; Gatsov-Özdoğan 1994: 106-107; Esin 1992: 64; Bostancı 1959: 131-140, 145-163; Bostancı 1963_b: 253-262; Bostancı 1964: 17-36; Bostancı 1966: 21-24; Bostancı 1967_b: 64-83; Bostancı 1968: 51-54; Bostancı 1975_a: 19; Bostancı 1978_a: 133-141; Bostancı 1978_b: 148-174; Kınal 1962: 11-12; Anati 1968: 27-29; Mellink 1968: 126; Mellink 1970: 159; Mellink 1977: 291; Mellaart 1975: 42,78,92-93; Esin 1981_a: 11-18; Kökten, 1960: 47-48; Mellink 1964: 151; Hours et al: 1994; 151; Belli 1975: 28-29; Belli 1979: 19-27; Şenyürek-Bostancı 1956: 81-83; Şenyürek-Bostancı 1958_a: 147-156; Şenyürek-Bostancı 1958_b: 171-184; Bostancı 1967_a: 19-24; Bostancı 1973_b: 30; Bostancı 1975_a: 18; Mellink 1959: 74; Kınal 1962: 10; Alkım, B, 1968: 44-45; Kınal 1987; Memiş 1989; Akurgal 1989; Yıldırım 2000; Harmankaya-Tanındı 1996: Beldibi/Kumbucağı, Ağaçlı, Gümüşdere-Kilyos, Direkli Mağarası, Merdivenli Mağara)

Çakıllığı, Van'da Erciş, Geletepe, Meydan Mevkii, Muş'ta Liz, Tunceli'de Pınarlar/Ilur, Yeniköy-Pertek, Sivas'ta Yapı Mevkii, Hakkâri'de Yüksekova'dır. Erzurum'da ise bilinen en eski merkez Hamamderesi / Hasankale Mevkii'dir. (Harmankaya-Tanındı, 1996)

2.2. NEOLİTİK ÇAĞ'DA BÖLGE

Neolitik dönem, Pleistosen'dan Holosen Dönemine geçilmesi sonucunda oluşan iklim değişikliklerinin yaşandığı döneme denk gelmektedir diyebiliriz. Mezolitik dönemde kısmen de olsa üretime geçen insanoğlu, Neolitik Çağ'da tamamen yerleşik hayata geçmiş, çanak çömlek üretmiş, hayvanları birçok amaçla kullanmakla birlikte, tarımsal faaliyetleri düzenli yapmaya başlamıştır. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de mimarinin gelişmeye başlaması ve konut yapımının önem kazanmış olmasıdır. Yapılarda birbiri içine giren karmaşık yapılı taşların kullanılmış olması dikkat çeken unsurlardan biridir. Neolitik Çağ sınıflandırılırken Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ olarak ikiye ayıranlar da vardır. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ise İlk ve Son başlıklarıyla iki evre olarak incelenmiştir. (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1997: 13)

Bu dönem insanı toprak üzerinde doğa şartlarının zorluğuna rağmen, egemenlik kurmuş, bazı araştırmacılar bu durumu "kültürel evrim" olarak değerlendirirken, bazıları da "devrim" olarak görmüşlerdir. Doğanın şartlarını avantaja dönüştüren dönemin insanları, sosyal, ekonomik, kültürel anlamda birçok gelişme göstermişlerdir. (Esin, 1979: 14; Braidwood, 1990: 161; Şenel, 1995: 163; Childe, 1996: 54)

Yaşam tarzı bakımından, avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan insanların, yerleşik hayat kurdukları ilk yerlerin, Yakın Doğuda özellikle de Kuzey Levant Bölgesinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında bu konuda Anadolu da önemli bir yere sahiptir. Özellikle Güneydoğu Anadolu ile kuzey Levant'ın kronolojisinin yakın olduğu araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Hatta Anadolu'nun Güneydoğu Avrupa ve Akdeniz kıyılarının Neolitik Döneme geçmesinde önemli rolü olmuştur. Bu bilgiler ışığında Anadolu'da yer alan Neolitik çağ merkezleri şunlardır: Coba Höyük, Mersin Yumuktepe – Gözlükule, "Bereketli Hilal" bölgesinin kuzeybatısında yer alan Çayönü, Biris, Göbekli Tepe, ayrıca Konya Çatalhöyük, Burdur Hacılar, Sberde/ Görüklük Tepe,

Erbaba, Can Hasan I, Can Hasan III, Kuruçay, Nevali Çöri, Hayaz, Hallan Çemi, Hocaçeşme ve Bademağacı'dır[9].

Çalışma Bölgemizi oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nde 6 merkez tespit edilmiştir. Ancak bu merkezlerin hepsi Doğu Anadolu'nun batısında yer almaktadır. Bu merkezler, Elazığ'da Boytepe, Çınaz 3, Tepecik/Mağaratepe, Malatya'da Cafer Höyük, İkiz Höyük, Sivas'ta Mergersen'dir. Ancak Erzurum İli sınırları içinde tespit edilen herhangi bir Neolitik Çağ merkezi bulunmamaktadır. (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran 1997)

2.3. KALKOLİTİK ÇAĞ'DA BÖLGE

Kalkolitik Çağ dilimize "Bakır Taş Çağı" olarak çevrilmiştir. İlk Kalkolitik Çağ, Son Neolitik Çağ ile benzer özellikler gösterirken, Son Kalkolitik Çağ da İlk Tunç Çağı ile benzer nitelikler taşımaktadır. Bir nevi iki dönem arasındaki geçiş süreci gibidir diyebiliriz. Bu döneme adını veren, bakır bulguların ortaya çıkması ve bunlardan eşyaların üretilmeye başlanmasıdır. Bu dönemin sonlarında bakır ile alaşıma giren kalay Tunç üretimini başlatmıştır. Kalkolitikten farklı bir devrin başlamasına neden olmuştur. (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998: 7)

Kalkolitik çağ denildiğinde, dönemin karakteristik özelliği olan madenin işlenmesi akla gelmektedir. Bu dönemde, eskiden duvarlara yapılan resimlerin yerini bereket simgesi olan, kadın figürleri almıştır. Bu heykeller killerle yapılmış olup, ayrıca resimler de artık pişmiş kilden yapılmış kapların üzerine yapılmaya başlanmıştır.

Erken Kalkolitik Dönemi'nin en önemli merkezleri; Burdur Hacılar, Konya Çatalhötük ve Kuruçay'dır. Orta Kalkolitik'in özelliklerine baktığımız zaman; ince cidarlı, çok renkli keramiklerin yaygın olduğunu, ince metal levhalardan yapılmış tabakaların yer alması sonucu, kil heykellerin azaldığı görülmektedir. Dönemin başlıca merkezleri; Mersin Yumuktepe ve Konya Hasan Can'dır. (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998)

---

9 Geniş bilgi için;
Garstang, 1953; Mellaart, 1975: 56; Çambel, 1981: 531-550; Çambel, 1987: 129-130; Özbek, 1989: 121-152; Özdoğan-Özdoğan, 1990: 387-396; Özdoğan et al, 1991: 71-86; Yakar, 1991: 87; Özdoğan et al 1992: 97-125; Özdoğan et al, 1993: 81-106; Özdoğan et al, 1994: 103-122; Yakar, 1994: 31; Sevin-Caneva, 1995: 27-41; Sevin-Caneva, 1996: 71-86; Özdoğan, 1996: 25-26; Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1997

Geç Kalkolitik Dönem'in en önemli özellikleri içerisinde; yerleşim merkezlerinin tek odalı, içlerinde ocak barındıran, kerpiçten yapılma ve dikdörtgen planlı yapılar yer almaktadır. Bu yapı özelliği daha sonra Batı Anadolu ve Ege çevresinde "Megaron" olarak ortaya çıkmaktadır. Döneme ait en güzel örneklerden biri, Denizli Beycesultan'dır. Bu merkezde insanların yerleşik yaşam sürmenin yanında, tarım ve hayvancılığı, dokumacılığı ustaca yaptıkları görülmektedir. (Lloyd-Mellaart, 1955: 39; Lloyd-Mellaart, 1958: 113; Lloyd-Mellaart, 1959: 38-50; Lloyd-Mellaart, 1962: 5-26,71-115; Lloyd-Mellaart, 1962: 112; Yakar, 1985: 161-162; Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998; Dinçol 1982: 14)

Dönemin diğer önemli merkezleri arasında; İç Anadolu'da yer alan Alişar, Karadeniz'de İkiztepe, Marmara'da Kumtepe ve Beşik-Sivritepe yer almaktadır. (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998)

Doğu Anadolu Bölgesi; bu dönemde daha çok Mezopotamya ve İran Kalkolitik dönemlerinin etkisinde kalmıştır. Yapılan Yüzey araştırmaları ve kazılar neticesinde ortaya çıkan bulgulara göre bakır kullanımı yanında tunç kullanımının başladığı görülmektedir. Orta Kalkolitik Döneminde Mezopotamya'da görülen Ubeyit kültürü Doğu Anadolu'da da kendini göstermiştir. Azerbaycan, İran, Akdeniz ve İç Anadolu'da kendini gösteren kültürün etkilerine; Elazığ Tülintepe - Norşuntepe ile Malatya Değirmentepe höyüklerinde rastlanmaktadır. Halaf Kültürü'nün etkisine de; Silopi Takyan Tepe ve Kahramanmaraş Domuztepe en güzel örneklerdir[10].

Doğu Anadolu açısından önemli yeri olan Karaz Kültürü'nün, Son Kalkolitik Çağ'da bölgede ortaya çıktığı görülmektedir. Elazığ Tepecik, Uruk malları ile Karaz kültürünü barındırması bakımından değer taşımaktadır. Önemli merkezler arasında Hassek ve Hacınebi de sayılmaktadır (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran 1998)

Doğu Anadolu Bölgesinde TAY-1998 verilerine göre 97 Kalkolitik merkez tespit edilmiştir. Bu merkezler altısı Erzurum İli sınırları içerisindedir. Bunlar Büyüktuy,

---

10 Geniş bilgi için;
Burney, 1958: 194; Hauptmann, 1974_a: 79-81; Arsebük, 1974_a: 143-147; Esin-Arsebük, 1974_a: 63-78; Esin-Arsebük, 1974_b: 137-142; Arsebük-Korfmann, 1976: 134-144; Esin, 1976_a: 119-133; Hauptmann, 1976_a: 53-56; Hauptmann, 1976_b: 70; Hauptmann, 1979: 55-57; Esin, 1979_a: 115-119; Esin, 1979_b: 65-76; Arsebük, 1980; Birgül, 1981: 21-22; Esin, 1982: 73-86; Hauptmann, 1982: 28-31; Dereli, 1983: 219-229; Özbal, 1983: 210-211; Çambel-Özdoğan, 1985: 259-272; Yakar, 1985: 293-295; Esin et al, 1985: 50-59; Çambel, 1986_a: 38; Özbek, 1986_a: 107-130; Arsebük, 1986_a: 67-68; Çambel 1986_b: 277-278; Esin et al, 1987: 77-82; Esin, 1988: 79-85; Esin, 1989: 135-141; Algaze, 1989: 247; Algaze et al, 1991: 195; Balkan-Atlı, 1995: 127-148; Türkmenoğlu-Göktürk, 1996: 599-607; Dolukhanov, 1998: 368; Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998)

Güzelova, Karaz, Pulur, Çiğdemli ve Tilkitepe'dir. (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran 1998) Ancak son dönemdeki diğer çalışmalarla bu merkezlerin sayısı arttığı görülse de sayısal anlamda yine de çok azdır. Bu durum özellikle Karaz Kültürü buluntularının Son Kalkolitik Çağ yerine İlk Tunç Çağı içerisinde değerlendirilmesindendir. (Ceylan, 2008)

2.4. TUNÇ ÇAĞI'NDA BÖLGE

M.Ö. III. Bin'e tarihlendirilen Tunç Çağı; İlk, Orta ve Son Tunç olmak üzere üç dönemden oluşmaktadır. Bu dönemde ticaret hayatın merkezi durumundadır diyebiliriz. Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de deniz ticaretinin; İran, Mezopotamya, Kafkaslar ve Balkanlar'da da kara ticaretinin önemli yer tutması, hepsinin merkezinde yer alan Anadolu'yu birçok konuda ön plana çıkarmıştır. (Harmankaya-Erdoğu, 2002: 10)

İlk Tunç çağının özelliklerine baktığımızda, Anadolu'da maden kullanımının artması sonucunda, daha önce kullanılan bakır ile arsenli tunç üretilmeye başlanmıştır. İşletilmesi zor olan madenin, farklı şekillerde biçimlendirilmeye başlanması, bu konuda yeterli donanıma ve iş gücüne sahip olunduğunun göstergesidir. Ayrıca taş yontuculuğu da varlığını sürdürmektedir. Gelişimin hızlı olduğu bu şehirlerin etrafları surlarla korunmuştur. Ticaret merkezi niteliğindeki şehirler, her zaman uğrak yeri olmuş ve zamanla daha çok gelişmiştir. Yine bu özelliğe sahip köyler gelişerek, kasabaları meydana getirmişlerdir. Kervan yolları ve geçitler üzerindeki yerleşimler her zaman önemli olmuştur. Bu gelişmeler zamanla sosyal sınıfları meydana getirmiş, yöneticiler, askerler, din adamları, tüccar ve köylüler diye ayrılmaya başlamıştır. Farklı meslek grupları da bu dönemde yerleşmeye başlamıştır. (Dinçol, 1982: 15-16; Umar, 1982: 10; Naumann, 1985: 496; Akurgal, 1989: 26; Aktüre, 1994: 114; Childe, 1996: 104-106: 151; Dolukhanov, 1998: 359; Hout et al 2000: 38)

Bu dönemin yapısal özelliklerinin temelini Megaron (Anadolu Tipi Yerleşme) oluşturmakla birlikte, aynı zamanda Neolitik ve Kalkolitik Çağ'ın mimari özellikleri de varlıklarını sürdürmektedir. Megaron tipi yerleşmelere, Eskişehir yöresinde, Antalya civarında, İç Anadolu'nun bazı yerlerinde ve Doğu Anadolu'da rastlanmaktadır. Bu dönemde avlu içinde, çok odalı evlerin dağınık yerleştiği görülmektedir. Ancak Ege kıyılarında, ada etkisinden dolayı, taş döşeli sokakların çevresine konumlanmış uzun ev tipleri görülmektedir. Karadeniz ikliminin görüldüğü yerlerde, taş zemin üzerine ahşap

yapıların hâkim olduğu bulgularla ortaya konmuştur. (Mellaart 1959: 153; Naumann 1985: 223; Akurgal 1989: 242)

Tunç devri ölü gömme adetlerine baktığımızda, toprak mezar, küp mezar ve sanduka mezar tipinde türlerin olduğu görülmekle birlikte, mezarlıklar ev dışında ancak eve yakın yerlerde konumlanmıştır. Ölüler mezarlara "hoker" biçiminde yerleştirilirken, eşyalarla birlikte gömülmüştür. Bu eşyalar arasında insan biçimli idoller de yer almıştır. Mezarlar ekonomik statüye göre farklılık arz etmektedir. (Özgüç-Akok, 1958: 17; Şenel, 1991: 208; Harmankaya-Erdoğu, 2002: 11)

Başlıca İlk Tunç Çağı yerleşmeleri arasında şunlar vardır: Marmara'da Hisarlık Tepe, Troya, Beşik/ Yassıtepe; Ege'de, Urla, Klozemenai, Limantepe, Bayraklı, Kaymaktepe / Höyücek, Beycesultan; Akdeniz'de, Alanya, Karataş/Semayük, Bademağacı, Kuruçay, Çukurova, Tarsus/Gözlükule, Gaziantep Hilmen Höyük; Amik ovasında, Tell el Cüdeyde, Tell açana, Tell Tayinad, Tabara el Akrad; İç Anadolu'da Demircihöyük, Alişar, Dündartepe, Küllüoba, İkiztepe[11].

Çalışmamızın konusu olan Doğu Anadolu bölgesini İlk Tunç Çağı açısından ele alacak olursak; bölgenin etrafının sarp dağlarla çevrili olmasına rağmen, bölgede çağın izlerine fazlaca rastlanmakta, hatta farklı kültürlerin kaynaşma noktası olduğu görülmektedir.

Malatya ve Elazığ ovalarında rastlanılan Mezopotamya yapımı koyu ve saman yüzlü çanak çömleklerin ve ince yapılı Uruk mallarının varlığı, bu bölgenin Son

---

11 Geniş bilgi için;
Özgüç 1945: 56-58; Arık 1953; Mellaart 1957: 69-78; Kınal 1962: 21-22; Yakar 1979a: 51-67; Kansu 1937: 557-582; Şenyürek 1949: 295-304; Arık 1953: 79; Arsebük 1969; Mellink 1980: 507; Mellink 1981: 467; Bakır 1983: 163-183; Mellink 1984: 446; Yakar 1985a: 153; Lloyd-Mellaart 1955: 39; Lloyd-Mellaart 1958: 113; Lloyd-Mellaart: 1959: 38-50; Esin 1969: 34, 148-148, 151-153, 158-162; Duru 1995a: 69-77; Duru 1996a: 87-59; Duru 1996b: 49-59; Duru 1997: 3; Duru 1998: 114-117; Duru 1999a: 115-121; Duru 2000: 109-112; Duru 2001: 98; Özsait 1977: 78-83; Özsait 1979: 101-104; Özsait 1980: Duru 1979: 204; Duru 1985: 202; Yakar 1985: 159-160; Duru 1986a: 249-253; Duru 1987b: 305-313; Duru 1988a: 65-70: Duru 1989b: 57-60; Duru 1990: 81-90; Duru 1991: 1-6; Duru 1996: 66-107; Duru 1997c: 1072; Harmankaya-Erdoğu 2002: Kuruçay. Mellaart 1954: 192; Mellaart 1957: 64; Mellaart 1962: 43-47; Yakar 1979: 55,57,61; Yakar 1984: 79-80; Yakar 1991: 135-136 Efe 1998b: 296; Harmankaya-Erdoğu 2002: Gözlükule; Alkım 1960b: 714-716; Mellink 1961: 46-50; Alkım 1962: 6; Alkım 1963: 27-28; Alkım 1964: 169-178; Alkım 1965: 5-17; Esin 1969:38-39; Alkım 1970: 490-494; - - Duru 2000: 160-161; Braidwood 1937: 37-38,41-42; Braidwood-Braidwood 1960: 5-12,345-457; Kökten, 1944a: 365; Özgüç 1948: 393-419; Alkım 1972b: 426; Alkım 1974a: 8-9; Alkım 1975a: 565-567; Alkım 1976a: 717-719; Mellink 1976: 265-266; Alkım 1980b: 189; Alkım 1981a:151-154; Birgül 1981: 21-22; Özbakan 1981: 95-99; Mellink 1982: 560; Alkım 1983a: 29-42; Bilgi 1984: 31-96; Bilgi 1985: 55-64; Bilgi 1986: 111-118; Bilgi 1987: 149-156; Bilgi 1988: 169-175; Bilgi 1989: 201-209; Bilgi 1989: 201-209; Bilgi 1990: 211-220; Bilgi 1991: 241-246; Bilgi 1993: 199-212; Bilgi 1994: 538-596; Bilgi 1995: 141-160; Bilgi 1996: 157-168; Bilgi 1997: 145-161; Bilgi 1998: 323-346; Bilgi 1999: 485-492; Bilgi 2000: 381-388; Bilgi 2001: 315-319; Harmankaya-Erdoğu 2002

Kalkolitik Çağda koloni olarak kullanıldığı gibi, İlk Tunç Çağında da kullanıldığını göstermektedir. Bu merkezlerden biri olan Aslantepe Malatya'nın en eski yerleşim yerlerindendir. Aslantepe VI A tabakasında bulunan mühür ve benzeri eşyalar, bölgenin ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Aslantepe'nin VI B tabakasında ele geçirilen bulgular da, burada Transkafkasya kültürünün egemen olduğunu göstermektedir.

Son Kalkolitik veya İlk Tunç'a tarihlendirilen Karaz Kültürünün ele alınması bölge keramiğinin anlaşılması için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bizde çalışmamızda daha fazla veri ve kaynakla bu kültürü Tunç Çağı içerisinde ele almanın daha doğru olduğunu düşünüyoruz.

2.4.1. Karaz Kültürü

Doğu Anadolu Kültürü'nün ayrılmaz bir parçası olan "Karaz Kültürü" nün bölgede özellikle Erzurum ve çevresinde önemli merkezlere sahip olduğuna değinmiştik. Karaz Kültürü varlığını Son kalkolitik ve İlk Tunç boyunca düzenli bir biçimde sürdürmekle birlikte, önceleri "Khirbet Kerak/ Bet Yerah" tanımı ile gündeme gelmiştir. Kültürün adlandırılması konusunda birçok görüş ortaya çıkmıştır. Yaptığı çalışmalarla Eskiçağ tarihine önemli katkıları bulunan Djaparidze ve Chubinishvili "Kura-Aras Kültürü" adlandırmasını yaparken, Piotrovski ve Krupnov'da "Trans-Kafkasya'nın Eneolitik Kültürü" olarak anılmasını uygun bulmuştur. Bilim adamları yaptıkları bu önerilerin temelini, Sovyet topraklarında ele geçirdikleri bulgulara dayandırmaktadırlar. Dolayısıyla iyi teklif olsalar da, kültürün yayılım alanını ve rölatif kronolojisini tam yansıtamadıkları için yetersiz kalmışlardır. Kültürle özdeşleştirilen kavramlar arasında, "Trans-Kafkas Bakır Çağı" ve "Doğu Anadolu'nun Bakır Çağı" da yer almaktadır. Lloyd, daha sonra yayınlanan eserinde "Doğu Anadolu'nun Koyu Renkli Keramiği" ve "Erken Tunç Çağı Kültürü", ifadelerine yer vermektedir. (Bittel, 1945, 94-104; Amiran, 1952: 96 vdd; Lloyd, 1956: 49,66; Piotrovski, 1962: 7; Djaparidze, 1964: 4-9; Krupnov, 1964: 31-42; Lloyd, 1967: 41 vd; Lang, 1970: 70; Burney-Lang, 1971: 45)

Kültürü ifade etmek için kullanılan terimlerden olan "Yanık Kültürü" Dyson tarafından ortaya atılmış olup, temeli Urmiye Gölü'nün doğusundaki Yanık Tepe'de yer alan mimari buluntulara dayandırılmıştır. Ancak fazla ilgi görmemiştir. Bunu yanı sıra "Eski-Trans-Kafkas Kültürü" ile "Doğu Anadolu'nun Erken Bronz Çağı" tanımlamaları yapılsa da kültürü bütün özellikleriyle ifade edememiştir. (Burney, 1958: 165 vdd;

Mellaart, 1958: 9-10; Dyson, 1968: 14-16; Lang, 1970: 71; Burney-Lang, 1971: 43 vdd; Koşay, 1984: 44; Burney,1977: 118 vd)

> İngiliz bilgini Burney 1971, 43'te bu homojen kültüre (Early Trans-Caucasian and East Anatolian Cultur): *"Eski Trans-Kafkasya ve Doğu Anadolu tabirini doğru olarak kullanırsa da, sonradan bu terimin uzun olduğunu söyleyerek yalnız "Early Trans-Caucasian Culture-Eski Trans-Kafkasya Kültürü ile yetinir. Bu kısaltma pek çok yanlış anlayışa sebep olacak niteliktedir..."*, şeklindeki eleştirisiyle, konunun ciddiyetini göstermektedir.

Erzurum ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları sonucunda, buranın Karaz Kültürünün merkezi olduğu ortaya çıkmıştır. Bölgede kazısı yapılan merkezlerden ilki olan Karaz Höyük, kültüre adını veren merkez konumundadır. İl içerisinde yapılan diğer kazılardan elde edilen bulgular da buna göre konumlanmıştır. Ayrıca Orta Asya'da yapılan çalışmalarda, bu kültürün görüldüğü dönem, Radyo-karbon ve Tipoloji tarihlemelerine göre, M.Ö. 3250-1750'lere yerleştirilmiştir. Kültüre dair Erzurum'dan elde edilen verilere göre zamanla "Karaz Kültürü" "Karaz Keramiği" ya da "Karaz Türü Keramik" gibi tabirler kullanılmaya başlanmıştır. Bu tanım, kültürle en çok bütünleşen tanım olmuştur. (Koşay-Turfan, 1959: 349-413; Burney-Lang, 1971: 43 vdd; Arsebük, 1974: 11 vdd.)

Karaz kültürünün orijinal bölgesinin araştırılmaya başlanması, özellikle Suriye Filistin Bölgesi'nde İlk Tunç Çağı III. Tabakada bol miktarda bulunan Karaz keramiği üzerine başlamıştır. Bu keramikler, bölgede egemen olan kültürün özelliklerini taşımamakla birlikte, doğal oluşum özelliği de göstermemektedir. Karaz kültürü bölgenin keramik yapısına göre daha gelişmiş düzeyde, kaliteli yapıdadır. Karaz Kültürü'nün özellikle Trans-Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın olarak görülmesi de bilim dünyasını kültürün merkezini bulmaya itmiştir. Karaz'da yapılan çalışmaların ardından, çevre merkezlerden olan Kars, Bayburt ve Erzincan'da yapılan araştırmalar da Karaz keramiği özelliği taşıyan birçok prehistorik merkez bulunmuştur. Bu keramikler, form yapısı ve teknik özellikleri ile dikkat çekici niteliktedir. Bu araştırmaların sürdüğü yıllarda, Kurt Bittel Suriye-Filistin Bölgesinin Tarih Öncesi ile

ilgili yaptığı çalışmalara dair Hama'nın stratigrafisi ile ilgili şu bilgileri bilim dünyası ile paylaşmış bulunuyordu:

> *"..Bu tabakanın daha sonraki yığıntılarında ise, Filistin'de görüle gelip de, Khirbet Kerak tipi diye adlandırdığımız cinsten bol çanak çömleğe rastlanır. Onlar burada da hiç yoktan apansızın çıkagelmişlerdir ve yerli bir gelişimin malı olmadıkları besbellidir.."*

Bittel, yapmış olduğu başka çalışmalar sonucunda da, Beyt-Şan, Eriha, Gezer, Ras Şamra, Biblos ve Tel Cüdeyde merkezlerinde de yer alan Karaz keramiğinin özelliklerini şöyle açıklamıştır:

> *"..Bu tip keramik, el yapımı oluşu, koyu kırmızı veya siyah cilalı bir astarla kaplı bulunuşu, gerek şekil, gerek tezyinatça, arada çok yakın bir bağlantının varlığını akla getirmemeyi müşkül kılacak derecede, Orta ve Doğu Anadolu Bakır Çağı keramik tipine benzeyişi ile vasıflanır.."* (Bittel, 1945: 94,104; Kökten, 1947: 465, 466-467; Amiran, 1952: 89 vdd; Lamb, 1954: 24 vdd; Burney-Lang, 1971: 14 vdd)

Kurt Bittel yaptığı araştırmalara dayalı olarak, kültürün adını "Orta ve Doğu Anadolu Bakır Çağ Keramiği" şeklinde nitelemiştir. Shaffer ise; Asya'nın M.Ö. III. ve II. Bin kronolojisi üzerine yaptığı araştırmasında, Suriye- Filistin çevresinde yer alan İlk Tunç Çağı-III boyunca bölgede yer alan keramiğin, buraya halk hareketi sonucunda yayıldığını ileri sürmekledir. Bölge keramiğinden farklı nitelik taşıyan bu yeni tipin, Orta ve Doğu Anadolu keramiğine yakınlık gösterdiğini ifade etmektedir. (Schaffer, 1948: 34, 544-545)

Karaz Kültürüne dair ortaya atılan görüşler içerisinde kayda değer olanlar şöyledir: Hood; yapılan kazılar ışığında, kültürü Kafkasların güneyine, Kura-Aras havzasına yerleştirmektedir. Childe; Karaz Kültürü'nün anavatanının Gürcistan topraklarında olabileceğini iddia ederken, Hanfmann; kültürün Suriye-Filistin bölgesine yayılış nedenini Asya üzerinden gelen göçlere bağlamaktadır. Orthmann ve Braidwood, keramik biçimlerindeki uzmanlıkları ile bilinmekte, kültürün çıkışını ve Kuzey Suriye'de yayılışını o dönemde çıkan savaşlar neticesinde meydana gelen göçlere bağlamaktadırlar. Bunun yanı sıra, Orthmann Kuzey Suriye ve Amuk'ta bulunan keramikleri Doğu Anadolu keramiği ile özdeşleştirmekte iken, Braidwood; Karaz

keramiğinin[12] kökenini Kuzey Kafkaslara, Kura-Aras mevkiine yerleştirmektedir. (Hood, 1951: 117 vd.,140; Hanfmann, 1951: 360; Childe, 1952: 219; Braidwood, 1960: 518; Orthmann, 1963: 83 vd)

Mellaart; Karaz Kültürü'nün kökeni konusunda kesin bir açıklamada bulunmazken, İlk Tunç Çağı boyunca görülen kültürün Doğu Anadolu Bölgesine ait olduğunu ifade etmektedir. Kültürün Malatya- Aslantepe ve çevresinde, Erzurum ovasında yer alan, Karaz, Sos, Pulur höyükler başta olmak üzere, bölgede 500 millik alanda yer alıyor olması bu durumu desteklemektedir. (Mellart, 1958: 9 vd; Ceylan, 1999: 181 vdd; Ceylan, 2000: 29 vd; Ceylan, 2001: 71 vdd; Ceylan, 2002.)

Mellink; birçok bilim adamı gibi kültürü sahip olduğu keramik özelliklerine ve kültür yapısına dayalı olarak, Doğu Anadolu'ya yerleştirmektedir. Kültürün zamanla güneye yayıldığını ileri sürmektedir. Amiran; Karaz keramiğini, Doğu Anadolu'nun "Son Kalkolitik (M.Ö. 3000 civarı) ve Bakır Çağına" yerleştirmektedir. (Bittel, 1945: 94 vd; Hood, 1951: 117; Amiran, 1952: 96 vd; Mellink, 1961: 197; Mellink, 1971: 171)

Birçok yabancı bilim adamının "Karaz Kültürü" adına yaptıkları tespitlerin yanı sıra; Türk bilim adamları da görüşlerini bildirmişlerdir. Karaz Kültürünün Erzurum ve çevresinden doğduğunu ileri süren bilim adamları, buna dayanak olarak da bölgede yer alan höyüklerden elde edilen verileri göstermektedirler. Dolayısıyla, Suriye-Filistin, Amuk Ovası, Kuzeybatı İran'ın kültürün anavatanı olma ihtimalinin olmadığını ortaya koymaktadırlar. Güney Kafkasya'nın kültürün ilk yerleşimlerini barındırdığı konusunda da ortak bir görüşe varılamamıştır. Sovyet bilim adamlarının da iddia ettiği Kura-Aras Havzası'nın Neolitik Çağ'a ait bulgular içermemesi, Karaz Kültürüne merkez olamayacağını göstermektedir. Ayrıca Malatya- Elazığ bölgesinin pek çok etkiye açık olması, bozulmamış bir kültüre ev sahipliği yapmasını zorlaştıracaktır. Kültürün bozulmadan muhafaza edilmesini sağlayan Erzurum ve çevresi bu konuda, daha uygundur. (Koşay, 1943: 167 vd; Kökten, 1947: 465 vd; Koşay, 1959: 359 vd; Koşay-Vary, 1964: 25 vd; Koşay, 1967: 15; Esin, 1969: 25; Burney-Lang, 1971: 53 vd; Koşay, 1984: 43-44; Arsebük, 1979: 82; Erzen 1979, 14-15)

Karaz Kültürü'nün merkezinin belirlenmesi, kültürün etnik kökenine de ışık tutmuştur. Elde edilen arkeolojik bulgular, kültürün Hurriler ile ilgili olabileceği

---

12 Yazarlar, Karaz Kültürünün terminolojisi ve kökeni hakkında kesin hüküm vermekten kaçınarak, Karaz Keramiğini, "Red-Black Burnisched Ware" şeklindeki tanımlamaya özen göstermektedirler.

görüşünü kuvvetlendirmektedir. M.Ö. III. Binlerde Doğu Anadolu'da önemli bir coğrafyada hüküm süren Hurriler bölgede, tarım ve hayvancılık ile geçimlerini sağlamışlardır. Bu uğraş konargöçer hayatı da beraberinde getirdiği için, İlk Tunç Çağı II sonlarında, bölgede yeterli otlak bulamamaları neticesinde, Elazığ ve Malatya çevresine göç ettikleri düşünülmektedir. Böylece Karaz Kültürü, Fırat nehri boyunca, güneydoğu, Amik ovası, Kuzey Suriye ve Filistin'e kadar yayılmıştır. (Burney-Lang, 1971: 45 vd., 49 vdd; Erzen, 1979: 15-16.) Bu göçlerin zaman zaman bölgede tekrar ettiği düşünülerek, Asur ticaretini sekteye uğrattığı da iddia edilmektedir. (Harmankaya-Erdoğu 2002)

Karaz Kültürüne ait merkezleri şöyle sıralayabiliriz: Malatya ve Elazığ ovalarında yer alan; Pulur/ Sakyol, Norşuntepe, Korucutepe, Tülintepe, Taşkun Mevkii, Malatya Aslantepe, Pirot Höyük önemli merkezlerden bazılarıdır[13].

Karaz Kültürüne dair zengin verilere sahip olan Doğu Anadolu'nun kuzey bölümünde yer alan Erzurum, Erzincan, Muş ve Ardahan ovaları önemli höyüklerin merkezidir. Kazıları yapılmış olan, Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos Höyük'ten elde edilen verilerle kültür aydınlığa kavuşmaktadır. Sos Höyük'te yapılan kazılarda Karaz keramiği yanında, Karaz keramiğine benzer M.Ö. 3.000- 2.800 arasında tarihlendirilen keramik örneklerine de rastlanmıştır. Bu bilgilere dayalı olarak, Doğu Anadolu ile Gürcistan ve çevresinin ticari ilişki içinde olduğu düşünülmektedir. Doğu Anadolu'nun önemli yerleşim yerlerinden Van Gölü çevresinde de Karaz keramikleri ele geçirilmiştir. Bunun yanında, Ardahan ve çevresinde Şeytan kalesi, Sengertepe Kalesi, Sınırortası Kalesi, Beşiktepe, Adalar Höyük, Karasal Höyük, Pertler Höyük, Akçakale, Harabeler Mevkii'de bulunan keramik örnekleri de Karaz Kültürüne tarihlenmiştir[14].

---

13 Geniş bilgi için; Burney 1958:204; Mellink 1969:210; Alkım (H) 1970: 32; van Loon-Güterbock 1970:123-124; Mellink 1970:165; van Loon 1971a:17-19; van Loon 1971b:47-56; Mellink 1971: 168; van Loon-Güterbock 1972_a:79-85; van Loon-Güterbock 1972_b:127-131; Ertem 1979: 33-41; Mellink 1979: 335; Yakar 1979:63; Burney 1980:157; Sagona 1984: 74-76, 266-267; Yakar 1984:67-68; Kökten, 1947_d: 461; Mellink 1973: 171; Esin-Arsebük 1974_a:63-78; Esin-Arsebük 1974_b:137-142; Esin-Arsebük 1982:121; Harmankaya 1993:369-379; Esin 1997_b:1831; Esin 2000_a:87-88; Mellink 1970: 177; Mellink 1972:173,175; Mellink 1973:176; Mellink 1975:207; Mellink 1976: 168; Sagona 1984:5-9, 48-114; Korfmann et al. 1994:200; Kökten, 1947; Özdoğan 1977: 203-204; Serdaroğlu 1977: 16-17, 64-65; Karaca 1981:109,113-114; Mellink 1982:565; Karaca 1983:72,74; Karaca 1984:103-107; Mellink 1984:449; Sagona 1984: 282,343; Karaca 1985: 39-41; Yakar 1985_a:300; Harmankaya-Erdoğu 2002: Pirot Höyük-Korucutepe-Tülintepe-Taşkun Mevkii

14 Geniş bilgi için; Güneri 1992: 149-195; Ceylan 1999, 181vdd; Ceylan 2000, 29 vd; Ceylan 2001, 71 vdd; Ceylan 2002; Sagona 2000:331; Kökten, 1944a:481-486, 498-505; Kökten, 1944b; Kökten, 1947:462; Burney 1958:192; Koşay 1962: 26-28; Mellink 1963:179; Koşay-Vary 1964; Mellink 1964a:1 55; Mellink 1965:138; Koşay-Vary 1967; Yakar 1979:5; Sagona 1984: 66-67,250,343; Yakar 1985a:302;

Bunun yanı sıra devam eden çalışmalarda çok sayıda Karaz dönemi malzeme veren merkez tespit edilmiştir.

Karaz Kültüründen sonra İlk Tunç Çağı'na tarihlendirilen Hurrileri genel olarak ele almak gerekir.

2.4.2. Hurriler

Hurriler 'in tarih sahnesine çıkışı M.Ö. III binin son çeyreğine tekâmül etmekle birlikte, dönem olarak İlk Tunç Çağı içinde yer almaktadır. Transkafkasya ve Doğu Anadolu'da yayıldıktan sonra, buradan güneye doğru ilerleyen Hurriler, M.Ö. II. Bin yılda Anadolu'da birçok noktaya yayılarak, bu bölgelerdeki kavimlerle ilişkiler kurmuşlardır. Hurriler'in ayrıca Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde güçlü beyliklerle ilişkiler kurduğu görülmekle birlikte, bölgenin güçlü devleti olan Mitanniler de bunların başında gelmektedir. (Astour, 1972:103)

Önasya tarihinde önemli yeri olan Hurriler'den Mitanni Kralı Tusratta, Mısır Kralı III. Amenofis'e (M.Ö. 1413-1377) yazdığı mektupta "Huwuhe" ve "Hurruhe" şeklinde bahsetmektedir. (Akurgal, 2007: 119; Alpman, 1981: 284)

M.Ö. II. Binyılının başlarında Önasya'ya doğru göç eden Kassit, Mitanni ve Hitit gibi devletler, Hurriler'i de önlerinde sürükleyerek Önasya'da Hurriler'in yayılmasına zemin hazırlamışlardır. Anadolu'da Hurri varlığı olduğunu, Mardin çevresinde Akadlar'a ait Hurrice çivi yazılı bir kitabenin varlığından anlıyoruz. Bölgede Akad Kralı Naramsin'in bahsettiği yerel krallar arasında Hurri şahıs adlarının varlığı da bu durumu destekler niteliktedir. Bunun yanında, Asur Ticaret Kolonilerinin Anadolu'da yer aldığı dönemde, Hurriler ile ticari ilişkilerde bulunduklarına dair çivi yazılı metinlere ve bunların içinde Hurrice isimlere rastlanmaktadır. (Alpman, 1998: 29; Bahar, 1994: 307-311)

Hititler dönemine ait Hattuşaş metinlerinden elde edilen bilgilere göre; Anadolu'da yoğun bir nüfusa sahip olan Hurriler, Hititlerle pek de sıcak ilişkiler kuramamışlardı. Kuzey Suriye bölgesindeki devletlerle ilişkileri güçlü olan Hurriler, I. Hattuşili'nin Halep üzerine yaptığı sefere karşı çıkmış olacaklar ki, I. Hattuşili önce

---

Sagona 2000:331-332; Koşay-Vary 1967:1-26; Sagona 1984: 67-68, 249; Yakar 1985a:302; Koşay-Vary 1967: lev.1; Sagona 1984:248-249,344; Sagona et al. 1995:193-218; Sagona et al. 1996:27-52; Sagona et al. 1997a:140-141; Sagona et al. 1997b:186-191; Sagona et al. 1998b:33-38; Sagona et al. 1998a:249, şek.1; Sagona-Sagona 2000:143-144 Sagona 2000:332; Harmankaya-Erdoğu 2002: Güzelova-Pulur-Karaz.

Hurriler'le mücadele etmiş sonra Halep'e yönelebilmiştir. Sadece I. Hattuşili döneminde değil neredeyse bütün Hitit kralları zamanında, Suriye Seferi düzenlenirken Hurri engeli ile karşılaşılmıştır. Hititler'in "Gasıp Krallar Devri" ne girdiği dönemden de yararlanan Hurriler, gittikçe daha da güçlenerek Anadolu içlerine yayılmışlardır. Hititler'in Adana ve çevresinde egemenliklerinin zayıflamasını da fırsat bilen Hurriler, Çukurova'ya gelerek burada "Kizzuwatna (Kilikya) Devleti" ni kurmuşlardır. Hitit-Hurri ilişkileri hakkında detaylı bilgi veren Telepinu Fermanı dönemi anlamak açısından oldukça önemlidir. (Alpman,1981: 285; Ceylan, 1994: 34-45; Memiş, 2007: 33; Kınal, 1974: 415; Goetze, 1964:1)

Anadolu'da gittikçe güçlenen Hurriler, bölgeye gelen Mitanniler'le birleşerek Hurri-Mitanni Devletinin oluşturarak, bölgedeki güçlerini daha da artırmışlardır. Hurriler'in bu durumuna karşı Hitit Kralı Zidanta, Kizzuwatna Krallarından İsput-Ahsu ve Pallia ile anlaşmalar yaparak, güney bölgesini güvenceye almak istemiştir. Hurriler'in sahip olduğu güç Hitit kralı II. Tuthalya zamanında oldukça azalmış ve Hititler Suriye ve çevresine egemen olabilmişlerdir. Hitit Kralı Şippululiuma'nın saldırısı sonucunda oldukça zayıflayan Hurriler, bir dönem Hititler'e bağlanarak Asur devletine karşı tampon bölge olarak varlığını sürdürmüştür. M.Ö. 1200'lerde Anadolu'da yaşanan Ege Göçleri sonucunda Hurri- Mitanni Devleti tamamen ortadan kalkmıştır. (Alpman, 1981: 297)

Hurriler'in sosyo-ekonomik ve siyasi durumları ile ilgili bilgilere, Mitanni Devleti'nin doğusundaki Nuzi ve batısındaki Alalah'ta ele geçirilen Hurrice metinlerden ulaşmaktayız. Hurriler'in dinine kısaca göz attığımız zaman,; Tanrılarının insan gibi yaşadığını görmekle birlikte, genellikle yayıldıkları bölgelerdeki kültürlerin tanrılarını da kendi tanrıları gibi benimsediklerini görmekteyiz. Dini yapıları oldukça heterojen bir yapı sergilemektedir. Hurriler dini konularda birçok toplumdan etkilendikleri gibi bu konuda başka toplumları da etkilemişlerdir. Tanrıları; Kizzuwatna, Kuzey Suriye (Mari), Kuzeydoğu Babil (Luwiyan), Hatti, Hitit gibi birçok toplum tarafından benimsenerek, kutsanmıştır. (Kınal, 1991: 209)

Hurrice, Yakındoğu bölgesinin en eski dilleri arasında yer almakla birlikte, Bereketli Hilal'in kuzeyinde oldukça yaygındı. Yapılan araştırmalarla Hurrice'nin Urartu diliyle bağlantılı olduğu ortaya koyulmuş olup, dil Asyatik özelliklere sahiptir. Urartu dili ile olan benzerlikleri, Hurriler'in Urartular'ın atası olduğu görüşünü

güçlendirmektedir. Hurriler, edebi konularda da farklı kültürlerden etkilenmişlerdir. Boğazköy tabletlerinde yer alan; Hedemmu Efsanesi, Kessi Masalı, Gurpanzah Destanı, Ursu Kuşatması hem Hurri dilinde hem de Hitit dilinde yazılmıştır. (Alpman, 1998: 31; Memiş, 2007: 30)

Hurriler'e ait en önemli kalıntılardan biri de şüphesiz keramiklerdir. Keramikleri incelediğimiz zaman, genellikle benzer renk, biçim ve süslemelerden oluştuğunu ve yerli özellik taşıdığını görmekteyiz. Özellikle Tel Halaf'da ele geçirilen keramikler, Hurri kültürünün temsilcisi niteliğindedir. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da yaygın olarak görülen çok renkli, boyalı keramiklerde Tel Halaf kültürünün etkisi görülmektedir. Bölgedeki monokrom dediğimiz tek renkli keramiklerde ise "linear" adı verilen çizgi sanatı kullanılmış olup, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da özellikle Kalkolitik Çağ'da görülürken, etkisi İlk Tunç Çağı'nda bu keramik türü kullanılmamıştır. İlk Tunç Çağı'ndan itibaren bölgede yayılan keramik türü, bölgede adını sıkça duyduğumuz Karaz keramiği olmuştur. Siyah, perdahlı olan bu keramik türü, üzerinde spiral motifler taşımakla birlikte, Suriye'de III. Binde görülen "Khirbet Kerak" keramiği ile benzer özellikler taşımaktadır. Karaz Kültürü'nün yayılım gösterdiği Amik Ovası'nda Tel Tayinat, Tabara El Aktar, Tel Cudeyde başta olmak üzere ortalama 35 höyükte Karaz Keramiği 'ne rastlanmıştır. Kuzey Suriye ile Filistin bölgesindeki; Hama, Humus, Ugarit, Khirbet Kerak, Affula ve Megiddo merkezlerinde Karaz Keramiği ele geçirilmiş olup, kültür son dönemini Akad (M.Ö. 2350-2150) ve III. Ur döneminde yaşamıştır. (Kınal, 1998: 31 vd; Erzen, 1984: 17; Alpman, 1982: 285-286)

Karaz Kültürü'nün Önasya'ya yayılışını ele alacak olursak, göçün iki koldan yapıldığı görülmektedir. Birincisi; Urmiye üzerinden Kuzey Mezopotamya'ya gerçekleşirken, ikinci göç de Malatya- Elazığ hattı üzerinden Kuzey Suriye ve Filistin'e doğru yapılmıştır. Bu göçün gerçekleştirilmesinde bölgede yer alan geçitlerin önemi yadsınamaz. (Burney-Lang, 1971: 46; Pehlivan, 1990: 173; Memiş, 2007: 32 vd; Akurgal, 2007: 119 vd.)

2.4.3. Azzi- Hayaşa

Azzi-Hayaşa Krallığı ile ilgili bilgilere, krallığın çağdaşı olan Hititlere ait Boğazköy (Hattuşa) belgelerinden ulaşmaktayız. Hayaşa halkı Doğu ve Kuzeydoğu

Anadolu coğrafyasına konumlanmış olup, bölgenin tarihinin temellerini oluşturan toplumlardandır. Hititler kuzeydoğuda yer alan komşularından bahsederken "Hayaşa" adını kullanırken, Hayaşa Ülkesinin bir bölümünü de "Azzi" adıyla ifade etmişlerdir. (Pehlivan, 1990: 23; Pehlivan, 1991a: 15; Pehlivan, 1991b: 15 vd.)

Hayaşa halkı ve ülkesi Doğu Anadolu ile Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasının tarihi için çok önemli olsa da bölgede yürütülen çalışmaların azlığı, kültüre dair detaylı bilgi edinilmesini oldukça zorlaştırmıştır. Hitit belgelerinde bu kavimden çokça söz edilmesi, Azzi-Hayaşa hakkında bilimsel çalışmalara ağırlık verilmesini sağlamıştır.

Azzi-Hayaşa bölgesinde yapılan araştırmalar neticesinde, bölgede M.Ö. VIII. yüzyıla ait yazılı belgelere rastlanmıştır. Bu belgeler Pasinler ve Sarıkamış' ta ele geçirilmiş olup, Urartu krallarından Menua ve I. Argişti'nin Diauehi üzerine yaptıkları seferlerden bahsetmektedir. (Pehlivan, 1991b: 41; Payne, 200: 89 vd; Salvini, 2006: 181)

Azzi-Hayaşa Ülkesinin sınırlarını ve merkezini tespit etmek kadar, bu iki medeniyeti birbirinden ayırmakta oldukça zordur. Bu konuda Garstang-Gurney;

> *"Azzi-Hayaşa isimleri kaynaklarda karıştırılmaktadır. Bunun en güzel kanıtını Murşili'nin yıllıklarında görmekteyiz. Azzi kralı Anniyas, Hitit kralının 7.saltanat yılında "Dankuwa'yı istila ettik ve Hitit topraklarından esirler aldık".demektedir.9.yılda (Hitit) protestoları hala Anniyas'a yapılmakta, fakat cevaplar Hayaşa halkından gelmektedir.9.yıl resmi annallerine göre İstitina ve Kannuwara'yı istila eden Hayaşa halkıdır. Ancak buna paralel şahsi annallerde düşman olarak Azzi ülkesi gösterilmektedir…"..dolayısıyla bu iki kesimi birbirinden ayırmaya çalışmak, yerlerini tespit etmek zorlaşmaktadır. Böylece biz, her ikisini bir bütün olarak yorumlama konusunda anlaştık…" (*Garstang-Gurney, 1959: 36 vd, 63 vd; Pehlivan, 1991b: 24)

> Hayaşa Ülkesi ile ilgili Cavaignac da şunları söylemektedir*:*
> *"Hayaşa M.Ö. XIV. yüzyılda Doğu Anadolu'nun bütününü kaplayan büyük bir krallıktı. Onun Hititler'e kadar uzayan bir parçasını da Azzi oluşturuyordu". (*Cavaignac, 1934: 14; Pehlivan, 1991: 24 vd)

Friedrich bu konuda, Azzi adının Kaşkalar'la birlikte kullanıldığını ifade ederek, şunları söylemektedir:

"...Azzi, Hayaşa'nın Hititlere yakın olan bir parçasıdır..." (Friedrich, 1930: 104; Pehlivan, 1991b; 24)

Türk bilim adamlarının bu konuda farklı görüşler sunmuşlardır. Bunlardan Koşay; Azzi ve Hayaşa'nın birbirleri ile komşu olan iki farklı ülke olduğunu iddia ederken, Kınal; önceleri Azzi ile Hayaşa'nın farklı iki ülke olduğunu ileri sürerken, daha sonra birbiriyle özdeşleşen bu iki adı birlikte kullanarak Azzi-Hayaşa memleketi tanımını kullanmıştır. Dinçol, Doğu Anadolu'daki Azzi-Hayaşa Krallığı ifadesini kullanarak, bütün olarak değerlendirmiştir. Pehlivan ise; Azzi-Hayaşa tanımlamasını kullanan bilim adamlarından olup, ikisinin aynı anlamda kullanıldığını düşünmekle birlikte, Azzi'yi Hayaşa-Hitit sınırlarına, diğer bir deyişle Kummuha-Aripsa arasına konumlandırmaktadır. Ancak siyasi gelişmeleri de dikkate alan Pehlivan, Hayaşa'nın temellerini Erzurum-Giresun ve Rize'nin güneybatısında yer alan topraklara, kuzeydoğu Anadolu bölgesine konumlandırmaktadır. Bu tanımlamalar Azzi-Hayaşa Krallığı adına ortaya konulan görüşlerin birbirine ne kadar benzer nitelikler taşıdığının göstergesidir. Hititler ise kuzeydoğu bölgelerinde ikamet eden bu toplumu "Hayaşa" adıyla anmaktadır. (Kınal, 1953_a: 5; Kınal, 1954: 78; Koşay, 1959: 350-354; Cornelius, 1964: 13; Koşay, 1964: 93; Koşay-Vary, 1964: 6; Cornelius, 1967, 68; Cornelius, 1973: 38, 71, 149, 193; Dinçol, 1982: 38; Koşay, 1984: 25; Pehlivan, 1984: 62; Kınal, 1991: 140; Pehlivan, 1991_b: 25 vd.)

Erzurum ve çevresinde gerçekleştirilen ilk dönem kazılarını yürüten Koşay, Hayaşa'nın yerinin Erzurum'da olduğuna dair iddialar ortaya koymuştur. (Koşay-Turfan, 1959: 350 vd; Koşay, 1972: 464)

Azzi- Hayaşa'nın siyasi tarihine baktığımız zaman, bu toplumla ilgili Hitit kaynaklarında birçok yerde bahsedildiği görülmektedir. Hayaşalar'la olan ilişkileri konusunda III. Tuthaliya (M.Ö. 1400-1381) dönemine ait metinlerden, Hayaşalar'ın Hitit topraklarına saldırdığını ve Yukarı Memleket'e zarar verdiklerini öğrenmekteyiz. Kral I. Şuppiluliama (M.Ö. 1380-1345) da Yukarı Memleket'in güvenliğini sağlamak için Hayaşa üzerine sefer düzenlemiş ancak bölgede önemli güce sahip diğer bir kavim olan Kaşkalar'la karşılaşmıştır. Tehlikeyi atlatan Şuppiluliama ele geçirdiği esirleri, Hititler'in önemli merkezlerinden olan Samuha'ya göndermiştir. III. Tuthaliya

zamanında, Hayaşa lideri Karanni etrafında topladığı Hayaşalılarla Hititlerin topraklarına saldırmıştır. Samuha şehrini kuşatmaları üzerine, III. Tuthaliya bölgeye gelerek, Hayaşalıları kontrol altına almıştır. Daha sonra III. Tuthaliya'nın rahatsızlanması üzerine mücadeleye I. Şuppiluliama devam ederek, bölgede güvenliği tekrar sağlamıştır. Bu savaşta kral Karanni'nin öldürülmesi, Hayaşa tahtında değişiklik yapılmasına neden olmuştur. (Gurney,1983: 682; Pehlivan, 1984: 54, 330; Özgül, 2011: 82)

Hayaşa Krallığının başına, Karanni'den sonra Mariya adlı bir lider geçerek Hitit-Hayaşa ilişkilerini iyice çıkmaza sokmuştur. Hititlerle yaptığı görüşmelerde Hitit yasalarına ters davranışlar sergilemesi üzerine III. Tuthaliya tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bu durum Hayaşa ülkesinde gerginliklere yol açmakla birlikte, III. Tuthaliya'nın ölmesi üzerine, gayri resmi yollarla Hitit tahtına geçen I. Şuppiluliama zamanında meydana gelen karışıklıklardan faydalanan Hayaşalar, Hitit topraklarını yağmalamaya başlamışlar ve Hititlere zor anlar yaşatmışlardır. Hatta bu dönemde Hayaşalar'dan başka, Anadolu'da bulunan bazı krallıklar da Hititler'e saldırarak, Hititler'i uzun süre meşgul etmişlerdir. Fakat I. Şuppiluliama devletini kısa zamanda toparlayarak, Hayaşa üzerine sefere çıkmış ve Hukkanas'ın desteğini de alarak büyük ihtimalle başarı ile dönmüştür. (Cavaıgnag,1936: 30; Kınal, 1954: 78; Goetze, 1975: 117; Pehlivan, 1984: 64; Pehlivan, 1991: 46; Pehlivan, 1994: 330; Ceylan, 1994: 57)

Şuppiluliama döneminde ilerleyen zamanlarda Hayaşa- Hitit arasında politik evlilikler yapılarak, bölgede barış korunmuştur. İki ülke arasında imzalanan "Hukkana Antlaşması" iki devlet arasında saldırmazlık özelliği taşımakla birlikte ve bu anlaşma ile dostane ilişkiler kurulmuştur. (Ceylan, 1994: 60,74)

Hititler ile Hayaşalar arasında uzun süre etkili olacak barış sürecinin temellerinin atıldığı Hukkana Antlaşması'nın metinlerinden anlaşıldığına göre, anlaşmada baskın güce sahip kişi I. Şuppiluliama'dır. Anlaşmada bazen Hukkana halkını, bazen de Hayaşa halkını muhatap alan I. Şuppiluliama, Hukkana'ya seslenirken "sen" ifadesini kullanırken, Hayaşa halkına "siz" diye hitap etmektedir. Bazı bölümlerde de Hukkana halkını uyardığı görülmektedir. Bu anlaşma ile Hititler, Hayaşalılar'dan kendi topraklarının güvenliğini sağlamalarını isterken, Hayaşalılar'a da iç ve dış tehditlere karşı Hititler' in yanlarında olacağına dair teminat vermiştir. Ayrıca Hayaşalılar Hititlere vergi vermeyi, askeri yardımda bulunmayı ve sadık olmayı da kabul ederek, bir

nevi Hitit üstünlüğünü tanımıştır. Bu dostane ilişkiler ortalama elli yıl sürmüştür. Bu durumun da etkisiyle bir dönem Hitit kaynaklarında sık sık adı geçen bu kavimden artık bahsedilmediği görülmektedir. (Pehlivan, 1991a: 56-58; Ceylan, 1994:81,83; Pehlivan, 1994: 331)

Hitit Kralı II. Murşili zamanında Hayaşa ile olan ilişkilerin yeniden kızışmaya başladığı görülmektedir. Hukkana soyundan olmayan Anniya, Hayaşa yönetimini ele geçirerek, kuzey bölgelerde etkili olan Mitanni'yi bölgeden uzaklaştırma girişiminde bulunmuştur. II. Murşili'nin kendisine engel olamayacağını da düşünerek bölgedeki; İstitina, Kannuva ve Dankuva topraklarına saldırmıştır ve ülkesine bol ganimet götürmüştür. Hayaşalılar, bu dönemde bölgede yeni ortaya çıkmış olan Kaşkalar ile işbirliği yaparak, Hititlerle aralarında tampon bölge oluşturmuşlardır. Yukarı memlekette kendisine karşı tehdit unsuru oluşturan Hayaşalı'lar üzerine birkaç sefer düzenleyen II. Murşili, bölgeyi kontrol altına almayı başarmıştır. Yapmış olduğu son sefer sonucunda da Hayaşalılar Hitit Krallığına bağlandıklarını bildirerek, yıkılmaktan kurtulmuşlardır. Bu olay sonucunda, Hititler Hayaşa tehlikesini ülkelerinden uzaklaştırmışlardır. Hayaşalar'dan bahseden son Hitit kaynakları IV. Tuthaliya zamanına ait olup, bundan sonra Azzi- Hayaşa adına rastlanmamıştır. (Goetze 1928, 34; Gurney,1959: 37; Goetze, 1957: 89-99, 133-141; Pehlivan, 1984: 67; Pehlivan, 1991: 64)

2.5. DEMİR ÇAĞI'NDA BÖLGE

Bölge Demir Çağı daha çok Urartu Devleti ile özdeşleşmiş olsa da Anadolu Demir Çağı'nı genel hatları ile ele almak konunun anlaşılabilmesi için faydalı olacaktır.

Anadolu'nun Demir Çağı genel anlamda "Deniz Kavimleri Göçü" ile "Hellenistik Çağ" arasındaki süreçten oluşmaktadır. Bu çağ; Erken Demir Çağ (M.Ö. 1200- 800), Orta Demir Çağ (M.Ö. 800-600) ve Geç Demir Çağ (M.Ö. 600-330) tarihleri arasında yer almakla birlikte, bu dönemde bugünün dünyasının kültürel temelleri atılmıştır. Demir Çağı'nda ortaya çıkan devletlerarasında, Urartular, Frigler, Lidyalılar, Likyalılar ve Geç Hitit Kent Devletlerini görmekteyiz. Anadolu'nun farklı bölgelerinde çeşitli toplumlar tarafından idare edilen birçok beylik yer almaktaydı. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz dolaylarında Geç Hitit Devleti yer alırken, Doğu Anadolu'da Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Batı Anadolu'da Lidyalılar, Ege'de İonyalılar, Batı Akdeniz'de Likyalılar egemenliği ellerinde tutuyordu.

Anadolu coğrafyasında geniş alana hâkim olan Hitit imparatorluğunun, M.Ö. XII. yüzyıl başlarında yıkılması üzerine, Anadolu'ya dört bir yandan farklı güçler egemen olmaya başlamıştır. Kuzeyden Kaşkalar, Kafkaslardan Muşkili halkı, Kuzeybatı Anadolu' ya Trakyalı göçmenler, Sami kökenli Aramiler de güneydoğuya yerleşmeye başlamışlardır. Anadolu'nun siyasi yapısı tamamen değişmiş, Hititler tarih sahnesinden tamamen çekilmiştir.

Demir Çağ'a adını veren demir madeninin işlenmesi bu dönemde artmış ve M.Ö. 9. yüzyılda bütün eşyaların, silahların, günlük hayata dair her şeyin yapımında kullanılır olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde, demirden yapılmış eşyalar oldukça fazla üretilmiş ve ucuzlamıştır. Bu durum insanların kolay ulaşmasını sağladığı için günlük hayat her konuda kolaylaşmıştır.

Anadolu coğrafyasında yer alan bölgelerde Demir çağının gelişim sürecini, merkezlerini ve özelliklerini inceleyecek olursak, her birinin benzer özellikleri olduğu kadar, farklı yönleri olduğunu da görmekteyiz.

Trakya ve Doğu Marmara bölgesinde Demir Çağı'nda, kıyı şeridi ve Gelibolu dışında, birçok küçük yerleşmenin olduğu bilinmektedir. Bu yerleşimlerin Son Tunç Çağı sonlarında Karadeniz'den gelen göç dalgası sonucunda oluştuğu iddia edilmektedir. Bölgeye yerleşen toplumların, korunaklı yerlere yerleşmek yerine, akarsu boylarına, ovalara yerleşmeyi seçmiş olmaları Trakya bölgesinin, Anadolu'ya nazaran

daha güvenli ve sakin olduğunu göstermektedir. Trakya'da yayılan bu kültür, varlığını Erken Demir Çağı'nın içlerine kadar sürdürmüş olup, sahip olduğu megalitik yapılar, küçük mezar tepeleri, ip baskı bezemeli yumukçuklu çanak-çömlekler önemli özellikleri arasındadır. Büyük höyükler ve ören yerlerinin az olduğu bölgede, megalitik anıtlar ön planda olup, Edirne Kırklareli'de oldukça yaygındır. (Özdoğan, 1996)

Erken Demir Çağı sonrası Trak Kültürü'nün hâkim olduğu bölge, 1936 yılından 1940'a kadar A.M. Mansel tarafından kazıları başlatılmış 15 Tümülüs'e ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar; Vize, Lüleburgaz, Kırklareli ve çevresinde yer alan ilk sistemli Tümülüs kazısı topluluğudur. Trakya bölgesindeki megalitik yapıların, dairesel plana sahip olduğunu, Bulgaristan ve Kafkaslardan farklı olduğunu iddia edilmekte ve bunları inşa edenlerin başka milletler olduğu belirtilerek, Kırıkköy'deki menhirler örnek gösterilmektedir. Trakya'nın anıtsal yapısı olan dolmenlere en güzel örnekler şunlardır: "Edirne Hacılar Dolmeni- Lalapaşa Arpalık Dolmeni" ve "Taşlıcabayır mezar alanı". (Özdoğan, 1998)

Trakya'da Tümülüslerin yanında, önemli birkaç Demir Çağı höyüğü ve merkezi de vardır. Tekirdağ'ın batısında yer alan "Menekşe Çatağı", Kırklareli'nin güneyindeki "Aşağı Pınar", Edirne "Kocatepe" ve "Ortadeğirmen" Marmara denizinin kuzeyinde yer alan "Perinthos" Saroz körfezinde "Ainos" Tekirdağ'ın doğusunda "Heraion Teikhos" Büyükçekmece'de "Gladina Mevkii" ile "Pendik-Temenye" Şile "Doğançalı" Bilecik çevresinde yer alan, "Çakılarası Tepesi- Kale Höyük- Aracaklar- Yapraklı mevkii- Aharköy Höyük- Killi Höyük- Çerkesçepni" bunlardan önemlileridir. (Özdoğan, 1986; Sayar, 1998)

Anadolu coğrafyası sahip olduğu stratejik konumun etkisiyle tarihi dönemlerin hepsinde uğrak yeri olmuştur. Bu özelliklerin en yaygın görüldüğü yerler şüphesiz ki, ulaşım ve yaşam kolaylığı sağlayan deniz kıyıları olmuştur. Ege, Akdeniz ve Marmara denizinin kıyıları bu konuda oldukça zengin veriler içermektedir. Demir Çağı'nın gelişim sureci de bu kıyılarda, pek çok Anadolu şehrine göre daha hızlı ilerleme göstermiştir. Deniz kıyısında kurulmuş pek çok gelişmiş uygarlık bulunmaktadır. M.Ö. II. Binde gerçekleşen "Dor İstilası" başka bir deyişle "Deniz Kavimleri Göçü" sonucunda Yunanistan topraklarında ortaya çıkan kargaşa neticesinde, Myken medeniyeti yıkılmış, bölge halkının birçoğu Ege denizinin karşı kıyısı olan Batı Anadolu ve çevresinde yerleşerek, medeniyetler kurmuşlardır. Çanakkale Truva 'da

“Troas” İzmir ve çevresinde, “İonia” ve “Aiolis” Manisa ve İzmir çevresinde, “Lydia” Batı Akdeniz’de Antalya ve Muğla arasında “Lykia”, Muğla ve çevresinde “Karia” Güney Marmara’da Balıkesir ve çevresinde “Mysia” antik uygarlıkları kurulmuştur. (Tekin, 2007: 14-15)

Batı Anadolu’nun Demir Çağı sürecine baktığımız zaman; bölgede Demir Çağı’nın Birinci Kolonizasyon Dönemi’nden başlayarak, Büyük İskender’in istilasına kadar sürdüğü görülmektedir. Kronolojisi de şöyledir:

-Protogeometrik Dönem Öncesi (Submyken)
-Protogeometrik Dönem (M.Ö. 1050-900)
-Geometrik Dönem (M.Ö. 900- 700)
-Oryantalizan Dönem (M.Ö. 700- 650)
-Arkaik Dönem (M.Ö. 650- 480)
- Klasik Dönem (M.Ö. 480- 330)

Protogeometrik Dönem izlerini barındıran en önemli Batı Anadolu merkezleri şunlardır: Klazomenai, Foça, Smyrna, Erythrai, Teos, Klaros, Pygela, Milet, Melia, Iasos, Asarlık, Teikhiussa, Dirmil, Çömlekçiköy, Kaunos, Sardis, Hisarlık-Troia’dır.

Batı Anadolu’da Erken Geometrik dönemle ilgili verilere ulaşılamamıştır. Ancak Orta Geometrik dönem ile ilgili önemli merkezle şunlardır: Karia Bölgesinde; Beçim, Euromos, Sinuri Kutsal alanı, Lagia, Damlıboğaz, Iasos merkezleri iken, Ionia’da; Milet ve Smyrna önemlidir. (Cook- Dupont, 1998: 15-25)

Dor istilası ile, Yunanistan’da yaşadıkları Thesalia, Boeotia, Phokis ve Locris bölgelerinden ayrılmak zorunda kalan Aioller; Batı Anadolu kıyılarındaki şu şehirlere yerleşmişlerdir: Kyme (Aliağa-Nemrut Köyü), Buruncuk/Larissa, Neonteikhos (Yanıkköy), Temnos (Görece-Kayacık Tepesi), Killa (Zeytinli), Notion, Aigiroessa (Kavaklıdere), Pitane (Çandarlı), Aigai (Nemrutkale), Myrina (Aliağa-Kalabaktepe), Gryneion (Yenişakran), Smyrna (Eski İzmir). Smyrna önce Aiol, daha sonra da İon kenti olarak kullanılmış olup, önemlidir. (Herodot, I. 149; Sevin, 2001, 72-75; Tekin, 2007: 20)

Aioller’in Anadolu’ya göçünden sonra Attikai, Euboea ve çevresindeki İonlar da Anadolu’ya geçerek şu kentlere yerleşmişlerdir: Ephesos (Selçuk), Miletos (Balat),

Myus (Avşar Köyü), Priene (Güllübahçe), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Gümüldür), Teos (Sığacık), Klazomenai (Urla), Phokaia (Eski Foça), Khios (Sakız Adası), Erythrai (Ildırı) ve Samos (Susam Adası). (Herodot I. 142; Strabon, Coğrafya, C 632; Sevin, 2001: 81-84; Tekin, 2007: 20-22)

Lydia Devletinin bölgedeki etkisini arttırması üzerine, M.Ö. VII. Yüzyıl başlarında Aiol ve İon şehir devletleri (polis) bu devletin egemenliğine girmiştir. Bu dönemde Lydia güçlü bir devlet olsa da, İskitlerin baskısı sonucu Kafkaslardan ve Azak Denizi'nin kuzeyinden Anadolu'ya gelen Kimmerler; önce Urartu Kralı I. Rusa'yı (M.Ö. 734-714) mağlup edip Urartuları yıkmışlardır. Arkasından Kral Midas'ı yenerek Frigler'i saf dışı bırakarak Lydialılarla mücadele etmişlerdir (M.Ö. 685-652). İon şehirlerinden, Ephesos, Miletos, Magnesia ve Klazomenai'yi yağmalasalar da başkent Sardis'e ulaşamayan, Lydialılar'ı mağlup edemeyen Kimmerler, bölgeye Trak kabileleri ile işbirliği yaparak saldırdılarsa da başarılı olamamışlar ve Lydia Kralı Alyattes tarafından Kızılırmak'ın doğusuna sürgün edilmişlerdir. (Tarhan, 1983: 109-118)

Lydia Krallığı'nın M.Ö. 547/546 yıllarında yıkılması üzerine bölgede Persler'in egemenliği başlamış, Ionia, Aiolis ve Lydia tamamen Perslerin kontrolüne girmiştir.

Karia bölgesi dediğimiz, Güneybatı Anadolu topraklarına yerleşen Dor'lar, bölgenin adını kullanarak Karia uygarlığını kurmuşlardır. Bu uygarlığın egemen olduğu topraklarda yer alan şehir devletleri şunlardır: Halikarnasos (Bodrum), Knidos (Datça), Tralleis, Nysa, Hydai, Gerda, Lagina, Stratonikeia, Alabanda, Afrodisias, Labraunda, Mylasa, Labraunda'dır. Bölgenin başkenti önceleri Mylasa iken, M.Ö. IV. Yüzyılda Halikarnasos'a taşınmıştır. (Sevin, 2001: 105-131)

Troas Bölgesi adını Troia'dan alarak, Biga yarımadasında konumlanmıştır. Yerli halkını İllyria ve Thrakia kökenli Darden'lerin oluşturduğu bölgede Darden adı kurucu Kral olan Dardanos'tan gelmektedir. Bölgeye ait olan önemli merkezler şunlardır: Assos, Garagara, Polymedion, Antandros, Lamponion (Lamponeia), Hamaksitos, Khrysa, Larisa, Kolonai, Neandria, Akhilleion, Rhoeteion, Dardanos, Abydos, Arisbe, Palai Perkote, Perkote, Ophryneion, Lampsakos, Parion, Paisos, Priapos, Kebrene,Thymbra, Skepsis, Marpesson, Hisarlık/Troia (İllion), Rhoiteion, Tenedos'dur.

Biga yarımadasında yer alan Troia, M.Ö. III. Binde yerli beyler tarafından yönetilirken, M.Ö XIII. yüzyılda Yunanistan'dan bölgeye gelen Akhalar'ın kontrolüne geçmiş, M.Ö. 1200'de Trak göçlerine maruz kalmış, M.Ö. VII. Yüzyılda Lydialılar'ın

egemenliğinde kalarak, M.Ö. VI. yüzyıl 'da ise Pers yönetimine dâhil olmuştur. (Strabon, Coğrafya, C. 583; Cramer, 1971: 30-142; Cook, 1973; Sevin, 2001: 57-71)

Mysia; Balıkesir'in tamamını kaplamakla birlikte, İzmir'in kuzeybatısı, Manisa'nın kuzeyi, Kütahya'nın batısı arasında kalan topraklarda yer almaktadır. Yerli halkı Trak kökenli Mysler olmakla birlikte, bölgeye Troia'nın yıkılmasının ardından gelmişlerdir. Bir dönem Lydia egemenliğinde yaşadıktan sonra, Pers hâkimiyetine girmişlerdir. Bölgenin kentleri: Artake, Prokonnesos, Astryra, Adramyttenon, Kyzikos ve Pergamon'dur. (Cramer, 1971: 30-142; Sevin, 2002: 43-55)

Lykia bölgesi, bugünkü Antalya'nın batısı ile Muğla ilinin Güneydoğu'sunu içine alan bölge olup, Teke yarımadası üzerine kurulmuştur. M.Ö. III. Binin başlarından itibaren yerleşim alanı olan bölgede, M.Ö. II. Binin ortalarından itibaren korsanlıkla ün salan Lukka halkı yaşamaktaydı. Herodot'a göre Girit kökenli olan bu halkın, M.Ö. 1295 yılında Mısır ile Hititler arasında yapılan Kadeş Barışı'nda Hititlerin yanında yer aldığı görülmektedir. Özgürlüklerine düşkün olan Lykialılar, Lydia egemenliğini tanımamışlar ancak M.Ö. 545-540 yılları arasında pers egemenliğini tanımak zorunda kalmışlardır. Bölgenin en önemli şehirleri: Xanthos, Patara, Pınara, Myra, Limyra, Tlos ve Olympos başta olmak üzere toplam 23 merkezden oluşmaktadır. (Cramer, 1971: 240-271; Sevin, 2001: 133-149)

Batı Anadolu demir Çağı ile ilgili genel bir değerlendirme yaptığımız zaman, bölgede kazı çalışmalarının yeterli olmaması ve çalışma yapılan alanların genellikle, Roma ve Bizans kalıntıları ile örtülü olmasından dolayı bölgenin Demir Çağı ile ilgili fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Bölgeye bu dönemde gelen "Kimmerler" ile ilgili bilgimiz de bu sebeplerden dolayı yetersizdir. Ancak son dönemlerde artan arkeolojik çalışmalar, bu konuda önemli bilgilere ulaşma konusunda ümit ışığı doğurmaktadır.

Demir Çağı'nda İç Anadolu'nun durumuna baktığımız zaman, bölgede siyasi varlığı ile ön planda olan ve bölgeye M.Ö. XII. Yüzyılda Balkanlardan gelen Trak kökenli Frig Krallığını görmekteyiz. Bugünkü Ankara, Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın kapladığı alanın yanı sıra, Kütahya ilinin büyük bir bölümü ile Konya, Burdur, Isparta illerinin de kuzey kısımlarını içine alan bir coğrafyaya egemen olan Frigler, güçlü bir Demir Çağı krallığıdır. Bunun yanında, Nevşehir, Niğde, Kayseri'den, Sivas'a kadar uzanan "Tabal Bölgesi" de Geç Hitit Devleti'ne bağlı idi.[15]M.Ö. XII. Yüzyılda tarih

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mellink, 1991: Sevin, 2003

sahnesinden silinen Hitit İmparatorluğunun ardından, Anadolu'da "Karanlık Çağ" olarak nitelendirilen, dönemi anlatan yazılı belgelerin bulunamadığı bir süreç başlamıştır. Ne kadar sürdüğü konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, 400 yıl sürdüğünü iddia edenler olmuştur. Ancak, son yıllarda yapılan kazı çalışmaları sonucunda özellikle; Yassıhöyük/ Gordion, Boğazköy (Hattuşa) ve Kaman Kalehöyük'te yapılan tarihlendirmeler ve burada bulunan çanak çömlek örnekleri, bu dönemin daha kısa sürdüğünü göstermektedir. Eski Hitit Devleti'nin başkenti Boğazköy'den elde edilen bilgiler, İmparatorluğun çöküşünden sonra, bölgenin hemen terk edilmediğini, burada yaşamın devam ettiğini göstermektedir. Yukarıkent ve Büyükkale barındırdığı kalıntılarla bölgenin Demir Çağı'nda kullanıldığını göstermektedir. (Akurgal, 1955: 111-112; Akurgal, 1961: 6-7,72-73)

İç Anadolu'da Yassıhöyük/ Gordion 7. Tabaka verileri Frigler'in M.Ö. 1100'lere doğru Sakarya ve çevresine geldiklerini göstermektedir.[16] Başka bir bilgide de Frigler'in bölgeye birkaç göç hareketi ile geldiğini göstermekle birlikte bu döneme ait keramikler de bu durumu desteklemektedir. (Voight-Henrichson, 2000) Frigler'e ev sahipliği yapmış merkezlerden olan, Yassıhöyük/Gordion uygarlığın kuruluşundan, geçirdiği gelişim evrelerine, kullanılan kültürel özelliklere ve sahip oldukları bölgelerin zaman zaman hangi güçlerin eline geçtiğine dair önemli bilgileri bize aktarmaktadır. Özellikle bölgede genişletilen kazı çalışmaları zengin kültür yapısına sahip olan bölgenin, bir dönem Lydia egemenliğinde kalırken daha sonra da Pers istilasına uğradığını göstermektedir. (Sevin, 2003: 240)

Erken Frig Dönemi'nin (M.Ö. 950-800) önemli olayları arasında yer alan başkent Gordion'un yakılıp yıkılmasının sorumlusu olarak, M.Ö. VII. yüzyılda buraya saldırı düzenleyen Kimmerler görülüyordu. Ancak karbon 14 ile yapılan tarihlemeler yangının M.Ö. 800 civarında olduğunu ortaya koyarak, yangının çıkışının farklı nedenlere dayandığını göstermişlerdir. Bölgeye ait eserler ve yapılar bu sonuç dikkate alınarak yeniden tarihlendirilmiştir. (Voight, 2005) Frigler'in egemen oldukları coğrafyada etkileri, Ankara merkez olmak üzere, Kızılırmak'ın doğusunda Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde, Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı ovalarına, kuzeybatıda da Bandırma çevresine kadar yayılmıştır. Buna göre Frigler'e ait kalıntılara sahip olan önemli merkezler şunlardır: Gordion/Yassıhöyük,

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. Genz, 2003

Hacıtuğrul, Gavurkale, Karaoğlan Höyüğü, Çankırıkapı, Ulus, Hacı Bayram Tepesi, Fidanlık, Anıtkabir alanı ve ODTÜ içerisinde yer alan Tümülüsler, Boğazköy, Alişar Höyük, Kale höyük, Çiçek höyük, Hatip Höyük, Sultanhan Höyük, Çalapverdi Höyük, Kültepe/Karahöyük, Çadır Höyük, Alacahöyük, Kululu, Midas, Alaaddintepe.

Frigler'e ait önemli kaleler de şunlardır: Akpara Kale, Pişmiş Kale, Gökgöz Kale, Kümbet Asar Kale, Kocabaş Kale, Yazılıkaya Midas Şehri, Köhnüş Kale, Üçlerkayası, Demirli Kaya, Döğer Asar Kaya, Fındık Asar Kaya, Deliktaş, Doğuluşah Asar Kaya. (Tüfekçi-Sivas, 1999) İç Anadolu bölgesi, sahip olduğu merkezlerden ve yapılan çalışmalardan da anlaşıldığı gibi, Demir Çağ'ı açısından oldukça zengin merkezlere ve kalıntılara sahiptir. Karadeniz coğrafyası, Türkiye'nin diğer bölgeleri ile kıyaslanınca, Demir Çağ'ı açısından daha az veriye sahip olduğu görülmektedir. Bölgede yapılan kazılar sonucunda elde edilen malzemeler daha çok Frigler dönemine tarihlendirilmektedir. Bölgenin yerli halklarına dair önemli verilere henüz kayda değecek kadar ulaşılamamıştır. Karadeniz'de özellikle ulaşımın kolay olduğu alanlardan verilere ulaşan bilim adamları, Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu ve Çankırı çevresinde Demir Çağı'na ait çanak, çömlek, ok ucu gibi malzemeler elde etmişlerdir. Orta Karadeniz çevresinde yapılan kazılarda da özellikle Samsun ve Amasya dolaylarında Demir Çağ malzemesi veren birçok yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bu bölgeden elde edilen malzemeleri Boğazköy verileri ile benzeten bilim adamları olsa da, görüşe karşı çıkanlar da bulunmaktadır. (Dönmez, 2005)

Karadeniz bölgesinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar neticesinde ortaya çıkan önemli Demir Çağ merkezleri arasında şunlar vardır: Samsun İkiztepe- Akalan Kalesi, Tokat Maşat Höyük- Kayapınar Höyük, Samsun Lâdik- Köyiçi Tepesi. Karadeniz'in doğusunda bitki örtüsünün gür olmasından dolayı verimli yüzey araştırması yapılamamakla birlikte, hiç kazı yapılamamıştır. Bunun yanında Karadeniz'de tespit edilen şehirlerden elde edilen bilgiler, bölgede em iç kesimlerde hem de kıyı kesimlerde Demir Çağı'nın yaşandığını göstermektedir. Elde edilen materyaller arasında İskit tipi ok uçlarına ve at gömüsüne rastlanmış olması oldukça önemlidir. (Dönmez, 2005)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat bölümünde Demir Çağ'ı boyunca Geç Hitit Devletleri'nin izleri görülürken, Dicle bölümünde daha çok Asur kültürü ve İran üzerinden gelen Akhamenid kültürünün etkisi görülmektedir. Bölgede Hititler 'den

başka, Sami kökenli Aramiler'in, Persler'in, Asurlar'ın ve Fenikeliler'in de dönem dönem egemenlik kurduğu bilinmektedir. Bölgede yapılan arkeolojik kazılar neticesinde, yörede; Arami, Luvi ve Hitit gibi farklı etnik kökenli halkların oluşturduğu küçük kent devletlerinin var olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bölgede Fırat Havzasının Demir Çağı ile ilgili veriler içeren merkezler dört evrede incelenebilir:

- Geç Hitit I /Geleneksel Hitit Stili (M.Ö. 1050-850)
- Geç Hitit II / Asur Etkisi Gösteren Geç Hitit Stili (M.Ö. 850-800)
- Geç Hitit III a / Asurlarmış Geç Hitit Stili (M.Ö. 800-750/700)
- Geç Hitit III b / Aramileşmiş- Fenikeleşmiş Geç Hitit Stili (M.Ö. 750-700)

Fırat ve çevresinde yer alan önemli Demir Çağ merkezleri şunlardır: Malatya (Milidia-Melid), Maraş (Gurgum), Adana-Kadirli (Karatepe/Azatiwataya),Gaziantep-Zincirli, Kargamış, Coba Höyük/Sakçagözü, Çukurova- Kue, Hilakku, Adıyaman-Kommagene/Nemrut (Kummuh), Antakya- Tel Tayinat, Patin'dir.

Dicle ve çevresindeki kültür kalıntıları doğrultusunda bölgede üç farklı kültür tabakası olduğu görülmektedir:

- Erken Demir Çağ
- Asur İmparatorluk Dönemi
- Geç Demir Çağı

Dicle civarındaki merkezler arasında da şunları görmekteyiz: Üçtepe Höyük, Kavuşan Höyük, Ziyaret Tepe, Kenan Tepe, Gri Dimse, Hakemi Use, Gricano, Salat Tepe.

Doğu Akdeniz topraklarında, G. Doğu'da olduğu gibi Geç Hitit Devleti'nin kültürel özelliklerine rastlanmaktadır. Bölgede yer alan en önemli Demir Çağ merkezleri; Adana-Karatepe, Maraş-Gurgum bu özelliklere sahipken; İçel- Gözlükule, Yumuktepe, Kilisetepe ile Hatay- Kinet Höyük, Tel Açana/Alalakh merkezlerinde ele geçen bulgular, Kıbrıs ve Asur etkisi taşımaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi çalışma bölgemizi oluşturmakla birlikte Demir Çağ'ı açısından hem siyasi hem de kültürel anlamda oldukça zengin bilgiler içermektedir. Bölgenin eski çağlardan bu yana stratejik önemini korumuş olması, sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile birçok devletin egemen olmak istediği bölge olmuştur.

Doğu Anadolu'nun Erken Demir Çağ'ına baktığımız zaman, yerli halkını Uruatri-Nairi Feodal Beyliklerinin oluşturduğunu görmekteyiz. Bu beylikler M.Ö. 9. Yüzyılda siyasi birliklerini tamamlayarak, tarihi kayıtlarda adını sıkça duyduğumuz Urartu Devleti'ni kurmuşlardır. Kendilerinden "Biainili" adıyla bahseden bu topluma, çağdaşları olan Asurlular, "Urartu" adını vermişlerdir. Urartu devletinin ilk başkenti "Arzaşkun" olup, ilk kralı da "Aramu" dur. Ancak bu konuda yeterli verilere henüz ulaşılamamıştır. Devletin gelişmesinin ardından başkent, kral I. Sarduri tarafından Van sınırlarında yer alan " Tuşpa" şehrine taşınmıştır. Aynı zamanda burada ünlü Van Kalesi'ni inşa ettirmiştir.

Doğu Anadolu'da yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda, bölgenin Demir Çağını aydınlatan birçok merkeze ulaşmaktayız. Doğu Anadolu'nun ilk arkeolojik araştırmaları, Van bölgesinde 1879-1880 yıllarında British Museum'dan gelen bilim heyeti ile başlamıştır. 1898 yılında Alman bilim adamları C.F. Lehman-Haupt ile W. Belck'in başkanlığını yaptıkları Toprakkale kazıları yapılırken, Urartular'a ait izleri bulmak için T. Özgüç de Erzincan Altıntepe'de kazı çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalar birçok araştırmanın temelini oluşturmuş, bölgenin önemli merkezleri arasında yer alan Çavuştepe Afif Erzen tarafından 1961 yılında kazılarak Aşağı ve Yukarı Kale ortaya çıkarılmıştır. 1964 yılında da, E. Bilgiç ve B. Öğün başkanlığında, Kef Kalesi kazısı yapılıp, Urartular'a özgü kale yapıları ile mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Bölgede kazı yapan isimlerden olan Kemal Balkan, Urartu sarayı olan Giriktepe ve Anzavurtepe'de yaptığı çalışmalar sonucu Kral Menua ve oğlu I. Argişti'ye ait tapınaklara ulaşmıştır. Bölge kazılarına 1991 yılında katılan Oktay Belli tarafından başlatılan Anzaf Kalesi ile 1996 yılında yapılan Yoncatepe kazıları halen devam etmekte olup, önemli bulgular içermektedir. V.Sevin de bölgede çalışma yapan bilim adamlarından olmakla birlikte, 1992-1999 arasında Karagündüz, 1997-1999 yıllarında da Van-Altıntepe kazıları yapılmıştır.

2.5.1. Daya (e)ni / Diau (e)hi

Urartular'ın temelini oluşturan Uruatri-Nairi Konfederasyonu'nun önemli beyliklerinden olan Daya (e)ni Krallığı, M.Ö. XIII. yüzyıl sonrasında varlığını sürdürmüştür. Daya (e)ni Krallığına dair ilk bilgilere Asur kralı I. Tiglath-pleser dönemine ait "Prizma Yazıtı" nda rastlamaktayız. Yaşadığı dönemde Kuzeydoğu

Anadolu bölgesinin en önemli krallıkları arasında yer alan Daya (e)ni'nin bulunduğu yer ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Siyasi tarihine baktığımız zaman; Karasu ırmağının kaynağının olduğu bölge merkez olmak üzere, doğuda Güneybatı Gürcistan, kuzeyde Doğu Karadeniz ve güneyde de Erzincan ve Muş (Varto) arasında kalan topraklarda hâkimiyet sürmüştür. Daha küçük alanlara hâkim olduğu dönemlerde Daya (e)ni Krallığı'nın "Çekirdek Toprakları" Çoruh Havzası, Oltu, Aşkale-Tercan arası ile Aşkale- Tercan arasında yer alan topraklardan oluşmaktadır. (Pehlivan,1991b: 25,31)

Asur tahtında Salmanassar III'ün bulunduğu dönemde, Doğu Anadolu topraklarına birçok sefer düzenlemiştir. Bu döneme ait kaynaklarda Daya (e)ni'den bahsediliyor olması oldukça önemlidir. Kral Salmanassar III şöyle demektedir:

> *" ... Suhme topraklarından hareket ettim. Daya (e)ni topraklarına karşı yürüdüm. Daya (e)ni'yi her şeyi ile zapt ettim. Şehirlerini yaktım yıktım, ateşe verdim. Çok miktardaki mallarını ele geçirdim. Daya (e)ni'den hareket ettim ve Urartulu Aramu'nun krali şehri Arzaşku'ya yaklaştım…"* (Belli,1982: 151; Çilingiroğlu,1994: 37)

Hititler döneminde yaşanan siyasi gelişmelerle Doğu Anadolu'da farklı güçlerin ortaya çıkmasına neden olan gelişmelerin temelini şüphesiz, III. Hattuşili (M.Ö. 1285-1260) ve Mısır kralı II. Ramses zamanında imzalanan Kadeş Anlaşması oluşturmaktadır. Bu iki güçlü devlet arasındaki sükûnet, Anadolu'da farklı siyasi güçlerin oluşmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu dönemde Hurri- Mitanni Devleti'nin siyasi gücünün zayıflaması, Doğu Anadolu ve çevresini Asur sömürgelerine açık hale getirmiş ve Asurlar bölgeye saldırmaya başlamışlardır. Bu dönemi anlatan kayıtlarda, "Uruatri" adının geçmesi oldukça dikkat çekicidir. "Uruatri Ülkesi" ne yapılan seferler şöyle anlatılmaktadır:

> *"...Rahipliğimin başlangıcında Uruatri ülkesi ayaklandı. Ordumu harekete geçirdim. Müstahkem dağ kalelerinin üzerinden yürüdüm. Himme, Utkun, Bargun, Salva, Halila, Lula, Nilipahri ve Zingun'u zapt ettim. (Sekiz) Ülke*[17]

[17] Adı geçen Sekiz ülkenin lokalizasyonu için bkz. Ceylan, 1994: 176; Çilingiroglu, 1994a: 5; Pehlivan, 1984: 77; Pehlivan, 1991c: 23 vd

ve 51 şehri zapt ettim, yaktım-yıktım. Ganimet olarak mallarına el koydum. Bütün Uruatri ülkesini üç gün içinde efendim Asur'un ayağına getirdim..." (Luckenbill, 1968: 144; Luckenbill,1968: 114; Grayson, 1972: 81 vd; Pehlivan, 1991b: 23)

Asur metninde yazılanlar, Urartu devletinden bahsedilen ilk metinler olma özelliği ile değer taşımaktadır. I. Salmanassar tarafından kontrol altına alınan "Uruadri- Nairi Konfederasyonları" ilerleyen dönemlerde Urartu Devleti'nin temellerini oluşturarak, "Urartu Arkaik Çağı" veya "Urartu Proto Tarihi" adıyla anılmıştır. Bunun yanı sıra doğu Anadolu kültürüne önemli katkılar sağlayan Hurriler ile Karaz Kültürü'nün, Urartular ile yakından ilgili olduğu, hatta aralarında etnik bir bağ olduğu iddia edilmekte olup, yapılan çalışmalardan elde edilen veriler bu bağı desteklemektedir. (Van Loon 1966,6; Salvini, 1967: 32; Tarhan, 1978, 1 vd; Tarhan 1983, 295; Tarhan, 1986, 285 vd; Erzen, 1984: 24 vd; Ceylan, 1994: 166; .)

Daya (e)ni ile ilgili önemli bilgileri bize ulaştıran Asurlar'ın güçlü krallarından I. Tiglath-Plaser, Nairi Ülkesinin bağımsız 23 kralı üzerine yaptığı seferi şöyle anlatmaktadır:

*"...Geçilmesi güç yollardan ve bozkırlardan -geçtim-. Yollar engebeli, patikalar kapalı idi... 16 büyük dağı savaş arabalarımla aştım. Oradaki ülkeye ulaşmak için- iki uçlu bronz baltalarla, yolumu güçlükle açtım. Urumi ağaçları, dağ ağaçlarını kestim. Ordunun ilerleyebilmesi ve Fırat nehrini geçebilmesi için kuvvetli köprüler yaptım. Tumme'den...Daiaeni'ye kadar Nairi'nin 23 kralı, savaş arabalarını ve ülkelerinden çıkardıkları ordularını -alarak- savaşa katıldılar. Korkunç silahlarımın bütün şiddetiyle üzerilerine hücum ettim ve Adad'ın -verdigi- coşkuyla onların büyük ordularını imha ettim... Silahla donatılmış 120 savaş arabalarını, savaş ortasında ele geçirdim. Onlara yardıma gelen Nairi'nin 60 kralının -savaş arabalarını ele geçirdim- ve mızrağımın ucunda Yukarı Deniz'e kadar takip ettim... Ellerim Nairi ülkesinin bütün krallarını yakaladı…" (*Luckenbill, 1968: 236; Piotrovski, 1969: 44 vd.: Belli, 1982a: 150; Erzen, 1984: 25; Çilingiroğlu, 1994: 11)

Metindeki bilgiler ışığında bahsedilen savaşın, bugünkü Muş İli'ne bağlı Bulanık yakınlarındaki Yoncalı mevkiinde olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında I. Tiglath-pleser, Daya (e)ni ülkesinin kralı Sieni'yi nasıl esir ettiğini şu sözleriyle anlatmaktadır: *"...Daiaeni topraklarının kralı Sieni, Asur'a saygı göstermedi. Onu esir ettim ve Asur'a götürdüm..."*

Asur Kralı I. Tiglath-Plaser dönemine air kayıtlarda Daya (e)ni adı sıkça karşımıza gelmektedir. Bu durum Daya (e)ni'nin o dönemde bir çok feodal krallığa göre daha güçlü olduğunu göstermektedir. Asur Kralları tarafından da Daya (e)ni Krallığı önemsenmekte ve kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Asur kaynakları M.Ö. XII. Yüzyıl ile IX. yüzyıla kadar olan dönemde Nairi'den bahsetmekle birlikte, artık Daya (e)ni'den bahsetmemektedir. Bu dönemde Asur'da iç karıklıklar meydana geldiği için, genişleme politikasından vazgeçilmiştir. III. Salmanassar (M.Ö. 856-844) zamanında tekrar güçlenen Asur, Daya (e)ni[18] ve çevresine seferler düzenlemiş ve şöyle bahsetmiştir: *:"...Suhme topraklarından hareket ettim Daiaeni topraklarına karşı yürüdüm. Daiaeni'yi herşeyi ile zapt ettim. Şehirlerini yakıp yıktım, ateşe verdim. Çok miktardaki mallarını ele geçirdim. Daiaeni'den hareket ettim ve Urartu'lu Aramu'nun kral şehri Arzaşku'ya yaklaştım…" (*Luckenbill, 1968: 604-660; Pehlivan, 1991a: 27 vdd)

Bilim adamlarının Daya (e)ni ülkesi hakkında tartıştıkları en önemli konulardan biri de ülkenin adı üzerine söylenenlerdir. Bunlardan biri "Daya (e)ni" iken, bir diğeri de "Diaeu(e)hi" adlarıdır. Bu iki adın aynı anlama gelip gelmediği ve aynı krallığı temsil edip etmediği önemli tartışma konusudur. Arkeolojik kaynaklar ve araştırmalar şu anda yetersiz olduğu için, bu konuda kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür.

Melikishvili; yapmış olduğu araştırmalar ışığında, M.Ö. II. Binden Urartu krallığının kurulduğu zaman kadar bölgede egemen olan tek gücün "Diauehi Krallığı" olduğunu bildirmekle birlikte, Asur kaynaklarında Daiaeni/Daiani olarak yer alan krallığın adının, Urartu kaynaklarına Diauehi olarak geçtiğini ve iki adın da aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Krallığın merkezi olarak da Erzurum ve çevresini göstermektedir. (Melikishvili, 1960: 26; Pehlivan,1991_a: 28).

---

18 Diauehi'den bahseden Urartu yazıtları hakkında bkz. König, 1955: 23; Melikishvili, 1960: 36-37, 68-69, 127-128; Payne, 2006: 89 vd.

Diakonof; düşüncesine kaynak olarak I. Tiglath-pleser ve III. Salmanassar dönemine ait kayıtları göstererek, bu iki adın aynı anlama geldiğini savunmaktadır. Devletin lokalizasyonunu da Çoruh Havzası ile Fırat nehri arasında kalan bölgeye sabitlemektedir. Buna Oltu ve çevresini de eklemektedir. (Diakonof, 1951: 277; Pehlivan, 1991_a: 29, 30 vd; Salvini, 1995: 22 vd)

Russel; Daya (e)ni Ülkesini I. Tiglat-Plaser'in Yoncalı Yazıtında yer alan bilgiler doğrultusunda, Fırat nehrinin kaynağını aldı bölgeye konumlandırırken, Urartu ile Daya (e)ni'nin yan yana olduğunu ifade etmektedir. (Russel, 1984: 186-187)

Burney; Daya (e)ni Ülkesini Yoncalı Yazıtını esas alarak, Malazgirt- Bulanık Ovasına konumlandırmaktadır. Ayrıca Daya (e)ni Ülkesinin çekirdek kısmını Tercan-Aşkale arasına yerleştirirken, buna Yukarı Pasin Ovası'nı da dâhil etmektedir. (Burney, 1966: 50 vd; Burney-Lang, 1971: 137 vd.)

Salvini-E. Herzfeld-Meyer-Çilingiroğlu; Daya (e)ni Ülkesinin kaynağını Salvini, Erzurum'un kuzeyi ve Çoruh vadisine konumlandırırken, E. Herzfeld Çoruh'un kaynak bölgesi olan Oltu ve çevresine dayandığını, Meyer de Daya (e)ni'nin sınırlarının oldukça geniş olduğunu öne sürerek, Uruatri-Nairi Konfederasyonu zamanında Karadeniz kıyılarına ulaştığını ifade etmektedir. Çilingiroğlu, Erzurum merkezli bir yer olduğunu iddia ederek, Daya (e)ni'nin çekirdek merkezini Tercan-Aşkale bölgesine yerleştirmiştir. (Meyer, 1953: 379; Çilingiroğlu, 1980: 194; Pehlivan, 1991_a: 30; Salvini, 1995: 22-23 vd)

Doğu Anadolu Bölgesi'nde birçok araştırması bulunan Pehlivan; bölgenin sahip olduğu stratejik konum, doğal yolların bölgeye sağladığı kolaylıklar, yaşam için gerekli olan verimli toprakların varlığına dayanarak, Daya (e)ni Krallığının egemenlik kurduğu bölgeyi Aşağı Pasin olarak da anılan Horasan ve Sarıkamış çevresi ile Aşkale Havzası arasında kalan coğrafyaya konumlandırmaktadır. İlerleyen yıllarda yaptığı çalışmalar sonucunda da Urartu Devleti'ne bağlandığı dönemi esas alan Pehlivan, Daya (e)ni'nin kuzeyde Çoruh vadisine güneyde de Erzincan ve Varto arasında kalan topraklara kadar egemenlik kurduğunu öne sürmüştür. (Pehlivan, 1991_a: 30 vdd)

Urartu Krallığı'nın (M.Ö. 860-840) tarihlerinde Aramu-Arame başkanlığında, Arzaşkun bölgesinde kurulması üzerine, Doğu Anadolu'da uzun yıllar etkin olacak siyasi ve sosyal bir güç ortaya çıkmıştır. İlk zamanlarda Asur saldırıları ile karşı karşıya gelerek başkentini Arzaşkun'dan Van (Tuşpa) ya taşımış olsa da; Kral İşpuini, Menua

ve I. Argişti zamanında bölgenin en önemli güçlerinin başında gelmiştir. Bölgede güçlerini arttırmak için yayılma politikası izleyen Urartular, M.Ö. 9. Yüzyıl sonlarında Erzincan, Erzurum (Pasin Ovası ve Aşkale) üzerine düzenledikleri seferle bölgede yer alan ve kendilerinin Kafkaslar, Çoruh Vadisi ile Karadeniz'e ulaşmasını engelleyen Daya (e)ni Krallığı'nı kontrol altına almak istediler. Bu seferlere ait bilgilere, Aşağı Pasin bölgesinde ele geçirilen Horasan- Yazılıtaş ve Zivin (Süngütaşı) yazıtlarından ulaşmaktayız. Buna göre*:*

> *"Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İšpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki; Diauehi Ülkesini ele geçirdim. Kralî kent Šašili'yu savaşta ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Šešetinele Ülkesine, Zua kentine kadar ulaştım. Utuha kentini. Menua der ki, Diauehi'nin kralı Utupuršini önüme çıktı, ayaklarıma kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Geri dönecek tutsakları tümüyle serbest bıraktım. Menua der ki; Oradan iki kralı, yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriulhi kentinin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Menua der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teišeba, Tanrı Šivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin."* (Sayce, 1888: 10; Alişan, 1890: 539; Lehmann-Haupt, 1928-35: 27; König, 1955-57: no. 23; Melikishvili, 1960: 36; König, 1967: 23; Pehlivan, 1984: 86-87; Pehlivan, 1991_a: 34; Payne, 1995: 40; Ceylan, 2002b: 14-15; Ceylan, 2005_a: 26; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008)

Bu metin göstermektedir ki Urartu Kralı Menua, Daya (e)ni Ülkesinin başkenti olan Şaşilu ele geçirerek Kral Utupurşi (ni) yi esir almış ve başkent Tuşpa'ya bol miktarda ganimet götürmüştür. (Melikishvili, 1950: 34/4: 31; Pehlivan, 1991_a: 34 vd.)

Urartu kralı I. Argişti zamanında da Daya(e)ni Ülkesine pek çok sefer düzenlenmiş olup, kuzeye açılmak isteyen I. Argişti önce Şaşilu kentine yönelirken, arkasından da Zua üzerine yürümüştür. Bu sefer neticesinde Daya(e)ni ülkesini tamamen topraklarına katan I. Argişti, bölgeye EN-NAM adı verilen valiler tayin etmiştir. Bundan sonraki dönemlerde Urartu kayıtlarında Daya (e)ni adına rastlanmamaktadır. Urartular'ın gücünü kaybettiği M.Ö. 585 yıllarında Daya(e)ni'nin feodal beylik olarak bölgede varlığını sürdürdüğü iddia edilse de, Ksenephon[19] Doğu Anadolu ile ilgili yazılarında böyle bir durumla karşılaşmadığını öne sürmektedir. Pehlivan; Ksenephon'un görüşüne karşı çıkarak, bölgede o dönemde dağınık halde yaşayanların Urartu'dan arda kalan toplumlar olduğunu belirtmiştir. (König, 1955-1957: 82; Melikishvili, 1960: 128; Tarhan, 1983: 302 vd; Pehlivan, 1984: 89; Pehlivan, 1991_a: 36 vd)

2.5.2. Urartu Devleti

Doğu Anadolu coğrafyasında kurulan güçlü krallıkların başında gelen Urartular'ın tarihini incelediğimiz zaman, siyasi tarihlerinin iki döneme ayrıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi, M.Ö. XIII.- IX. Yüzyıl arasındaki döneme tarihlendirilen "Urartu'nun Proto Tarihi" diğer bir tabirle "Urartu Arkaik Çağı" dediğimiz, Ur (u)atri/ Nairi Konfederasyonları dönemidir. İkincisi ise; M.Ö. IX.-VI. Yüzyıllarda Van-Tuşpa merkez olmak üzere, feodal beyliklerin birleşmesi sonucu oluşan "Urartu Devleti (Krallığı)" dönemidir. (Tarhan, 1982: 70 vd; Çilingiroğlu, 1994_c; Çilingiroğlu, 1997_b; Çilingiroğlu, 1998_b; Zimansky, 2004: 75-83; Belli, 2004_b:45-73; Yermukhamedova, 2005; Başgelen, 2005; Ceylan -Topaloğlu, 2008: 31-36)

Doğu Anadolu ve çevresinde M.Ö. II. Bin başlarından itibaren varlığını sürdüren Hurri kökenli boy ve budunlar; iklim şartlarının getirisi olarak yarı- göçebe yaşam sürmekteydiler. Önceleri düz ovalarda ve vadilerde yaşamlarını sürdüren bu boylar, zamanla bol su kaynaklarına sahip yüksek yaylalara yerleşmeye ve buralarda kaleler inşa etmeye başlamışlardır. Urartu'nun temellerini oluşturan bu boylar daha sonra bir lider tarafından birleştirilerek Urartu Krallığı oluşturulmuştur. (Belli, 2004_a: 45; Belli, 2004_b: 45-73)

---

19 Ksenephon'un Doğu Anadolu gözlemleri için bk., Ksenephon, IV. IV. 1 vdd; IV.V. 2 vdd; IV.VI.4 vdd.

Urartu adına ilk kez rastladığımız Asur Kralı I. Salmanassar (M.Ö. 1274-1245), dönemine ait kayıtlarda, kral sekiz ülkeden (Himme, Utkun, Bargun, Salva, Halila, Lula, Nilipahri, Zingun) oluşan "Uruatri" den şöyle bahsetmektedir*:*

> *"...Rahipliğimin başlangıcında Uruatri ülkesi ayaklandı. Ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım..."* ve *".Himme, Utkun, Bargun, Salva, Halila, Lula, Nilipahri ve Zingun'u zapt ettim. (Sekiz) Ülke ve 51 şehri zapt ettim, yaktım-yıktım. Ganimet olarak mallarına el koydum. Bütün "Uruatri" ülkesini üç günde itaat altına aldım."* . (Tarhan, 1978: 91 vdd; Tarhan, 1982: 69-114; Pehlivan, 1984: 77; Pehlivan, 1991, 23-24; Ceylan, 1994: 176; Çilingiroğlu, 1994: 5)

Asur'un başına geçen I. Tikulti- Ninurta (M.Ö. 1244-1208) zamanında Urartu bölgesinden "Nairi" adıyla bahsedilmekle birlikte, bölgede 43 kralın varlığı dile getirilmektedir. Bazı kaynaklarda ise bu sayı 40'tır. Bu döneme ait metinlerden elde edilen bilgiler şöyledir:

> *".Nairi Ülkelerinin 43 kralı (savaşmak için) yerlerini aldılar. Onlarla savaştım ve mağlup ettim. Onların kanları ile dağların çaylarını ve derelerini sel haline getirdim." (*Piotrovskii, 1966: 58-62; Salvini, 1967: 14-17; Piotrovskii, 1969: 43-46; Diakonoff-Kaskkai, 1981: 26,60; Belli, 1982: 149, 150; Pehlivan, 1984: 77-78; Saggs, 1984: 51-55; Çilingiroğlu, 1984: 39-40; Pehlivan, 1991: 23-24; Çilingiroğlu, 1994: 6 vdd; Çilingiroğlu, 1994: 6; Payne, 2006)

Urartu bölgesi için kullanılan adlardan "Uruatri: dağlık bölge" anlamına gelirken, "Nairi: düşman" anlamına gelmekteydi. Asurlular'ın bölgeden uzun yıllar zengin madenleri (demir, bronz eşyalar, madenler, at) haraç olarak götürdükleri bilinmekle birlikte, bu haracı sürekli temin edebilmek için beylerin erkek çocuklarını da esir olarak yanlarına aldıkları tarihi kaynaklarda belirtilmektedir. Bölgeye yapılan bu saldırılar neticesinde, bölgedeki beyler zaman zaman Uruatri ya da Nairi adı altında Asur'a karşı birleşerek, konfederasyonlar kurmuşlardır. Urartu Krallığı kuruluncaya kadar bölgede böyle yaşamışlardır. M.Ö. 1274- 858 arasındaki bu dönem "Urartu Beylikler Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Bazı zamanlarda bu beylikler arasında da sıkıntıların baş

göstermesi, onları dik tepelere kaleler yapmaya yöneltmiş ve halk da bu kalelerin eteklerine yerleşmiştir. (Erzen, 1978: 24 vd; Çilingiroğlu, 1983: 28; Çilingiroğlu, 1994_c: 24)

Uruatri ve Nairi adlarıyla anılan ülkelerin coğrafi konumları hakkında ortaya konulan bilgilere göre Uruatri; Muş, Tatvan, Malazgirt, Bulanık ve Bingöl dağlarının bulunduğu bölgeden oluşurken, Nairi; Van Gölü'nün güney ve güneybatısında bulunan Hubuşkia, Kırhi ile Diyarbakır çevresindeki Tumme'den kuzeyde yer alan Daya (e)ni topraklarına kadar olan alandan meydana gelmektedir. (Çilingiroğlu, 1994c: 5-20; San, 2000)

Urartu Krallığı, Asur'un beylikler üzerinde artan baskısı sonucunda ortaya çıkmıştır denilebilir. Bu baskılara artık dayanamayan beylikler bir merkezi yönetim etrafında birleşmeye kara verdiler. Böylece Urartu Krallığı tarih sahnesine çıktı[20].

Urartu Krallığı'nın M.Ö. 860-840 yılları arasında, Aramu-Arame adlı bir lider tarafından Sugunia merkezli kurulduğu düşünülmektedir. Ancak bu başkentin yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, bazı bilim adamlarına göre Toprakkale, bazılarına göre de Çavuştepe'dir. Artan baskılar neticesinde M.Ö. 855 yılında Sugunia yıkılmış ve başkent Arzaşkun'a taşınmıştır. Asurlular'ın Urartu üzerinde baskıları azalınca, farklı bir sülaleye mensup olan Lutipri/ Lapturi[21] ile oğlu I. Sarduri zamanında Urartu Krallığı siyasi ve sosyal anlamda güçlenmiştir. Ancak zaman sonra, Asur baskılarının artması üzerine başkenti Van şehrine bağlı Tuşpa' ya taşıyan Urartular, burada güçlü devletin temellerini atmışlardır. (Sevin, 1979: 5; Tarhan, 1978, 61; Tarhan, 1982, 86; Çilingiroğlu, 1984: 13 vd; Erzen, 1984: 27; Çilingiroğlu, 1994_a: 29 vd)

Urartu ile ilgili bize bilgi veren yazıtlardan anlaşıldığına göre, Urartular kendilerine "Biani" adını vermekle birlikte, Asurlular tarafından "Urartu" adıyla anılmışlardır. Tuşpa merkezli krallığın yöneticisi I. Sarduri hakkında önemli bilgilere, Tuşpa yakınlarında bulunan Madır Burcu (Bahadır Burcu) yazıtından ulaşmaktayız. Bu yazıt ayrıca Urartular'a dair ilk yazılı belge niteliğindedir. Yazıtta şunlar yazılıdır:

"Büyük Kral, Lutipri'nin oğlu, kudretli kral, evrenin kralı, Nairi Ülkesi'nin kralı, eşi bulunmaz kral, savaşımdan korkmayan, beğeni uyandıran çoban,

---

20 Urartu Devletinin Kuruluşu ile ilgili geniş bilgi için; Tarhan, 1978; Tarhan 1982: 69-114; Bilgiç, 1984: 39; Erzen, 1984: 24-27; Tarhan, 1986_b: 285-301; Çilingiroğlu, 1994_c; Çilingiroğlu, 1997_b

21 Kral Lutipri hakkında geniş bilgi için bk; Tarhan, 1982: 92 vd.

kendine boyun eğmeyenleri kendine uyruk kılan Sarduri'nin yazıtı. Ben Lutipri'nin oğlu krallar kralı, bütün krallardan haraç alan Sardur'um. Lutipri'nin oğlu Sardur şöyle söyler: Ben bu taş bloklarını Alniunu kentinden getirdim. Bu duvarı ben inşa ettim". (Belli, 2004: 50, 51; Batmaz, 2003; Payne, 2006)

Urartu tahtında M.Ö. 830-810 yıllarında bulunan İşpuini, başkent Tuşpa'nın güvenliği için, Kalecik, Zivistan ve Anzaf kalelerini yaptırarak bölgede güvenliği sağlamış, bundan sonra da Ağrı, Patnos ve Eleşkirt'i Urartu topraklarına katmıştır. Oğlu Menua ile birlikte Urmiye Gölü'nün güneyinde bulunan "Parsua Ülkesi" ni ele geçirerek, Rowanduz Bölgesi'ndeki Muşaşir/ Ardini Tapınağı üzerine yürümüştür. İşpuini'den yönetimi devralan Menua (M.Ö. 810-786/80) devletin hızla yükseldiği bir dönem olmakla birlikte, bu dönemde imar faaliyetleri hız kazanmış ve tarımda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Sulu tarımı geliştirmek için kanallar inşa ettiren ve bölgede üzüm bağları, meyve bahçeleri yaptıran Menua bölge tarımına önemli yatırımlar yapmıştır. "Menua Kanalı" olarak kayıtlara geçen kanal bu gün halen kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Menua'nın Sarıkamış, Patnos, Pasinler, Iğdır ve Urmiye Gölü çevresinde yaptırdığı kaleler de oldukça önemlidir. Menua'nın hemen akabinde başa geçen I. Argişti (M.Ö. 786-764),imar faaliyetleri ve seferler yapmasının yanında, ticarete fazlasıyla önem vererek bölgenin ticaret yollarını güvence altına almıştır. Bunun için seferler de düzenleyen kral, Transkafkasya'ya kadar topraklarını genişleterek, Daya (e)ni Ülkesinin topraklarını haraca bağlamış, sonrada tamamen egemenliği eline almıştır. Bu bölgelerde gücünü daim kılmak için kaleler yaptırmıştır. M.Ö. 764-735 yılları arasında Urartu Krallığı'nın başında bulunan II. Sarduri zamanında ülke doğal sınırlarına ulaşmış olup, Toros Dağları'nı aşarak Suriye içine kadar ilerlemiştir. Bunun yanında bölgedeki Geç Hitit Krallığına bağlı beyliklerden olan Melid (Malatya), Arpad, Gurgum (Maraş) ve Kummuh (Kommagene) ile koalisyon kurarak, Asur'a karşı savunma hattı oluşturmuşlardır. Ancak ilerleyen dönemlerde Asur Kralı Tiglat-Plaser'in II. Sarduri'yi bozguna uğratması üzerine, bu beylikler Asur'a bağlanmıştır. II. Sarduri dönemine ait bilgilere Van Kalesi'nin kuzeydoğusunda yer alan "Analı Kız" ya da "Hazine Kapı" kaya nişlerinden ulaşmaktayız. Kral Suriye çevresinde kontrolü sağladıktan sonra; Kommagene Krallığı, Malatya krallığı ve "Arabalar Ülkesi" olarak

da bilinen Çoruh Vadisi ve çevresini vergiye bağlamıştır. Kralın yaptırdığı Sardurihinili (Çavuştepe), Kayalıdere, Tumeşki (Habibuşağı) ve Libliuni (Segindel) kaleleri ve çevresine kurdurduğu yerleşimler dönemi anlatması bakımından oldukça önemlidir. (Ceylan, 1994; Belli, 2004: 60, 61; Payne, 2006: 208-231)

I. Rusa (M.Ö. 735-714) tahta geçtiği dönemde, Urartu'nun birçok düşmanı vardı. Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Kimmerler, birçok Anadolu krallığını yağmalamışlardı. Bunlardan biri olan Urartuların da toprakları yakılıp yıkılmıştır. Bu durumu fırsat bilen Asur Kralı II. Sargon, Urartu üzerine saldırmış ve Kutsal alanları olan Muşaşir/ Ardini Tapınağı ve sarayını yağmalamıştır. Bu olay neticesinde ölen I. Rusa ile ilgili farklı görüşler ortaya konulmuş olup, sonrasında Urartu'nun başına II. Argişti'nin geçtiği görülmektedir. (Çilingiroğlu, 1976-77; Belli, 2004: 67)

II. Argişti (M.Ö. 714-685) zamanında kendi kabuğuna çekilen Urartularda bu dönemde sulama sistemleri oluşturularak, ekonomik faaliyetlere önem verilmiş ve halkın yaşam koşulları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde üzerinde durulan önemli konulardan biri de madencilik olmuş, yeni maden yatakları ve atölyeleri hayata geçirilmiştir. Dış politika da akıllıca davranan II. Argişti Kimmerler'le anlaşarak, Asur üzerine yürümüş ve II. Sargon'u öldürmüştür. (Tarhan, 1969: 147-170; Tarhan, 1972; Tarhan, 1986: 109-120; Sağlamtemir, 2001; Gözet, 1992; Batmaz: 2003)

II. Argişti'den sonra II. Rusa (M.Ö. 685-645) başa geçerek, Kimmer ve Asur saldırılarından arta kalan devleti toparlamış ve imar faaliyetleri ile halkı güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak yükselen refah seviyesine rağmen devlet gerilemeye başlamış ve devamında başa geçen; III. Sarduri, Erimene, III. Rusa ve IV. Rusa zamanında yıkılma sürecine girmiştir. Urartu'nun çağdaşı olan Asur İmparatorluğu da zayıflamaya başlamış, İskit saldırıları sonucu M.Ö. 605 yılında yıkılmıştır. Urartu'nun yıkılışı da pek farklı olmamıştır. Kimmerler ile aynı yolu kullanarak Anadolu'ya gelen İskitler'in saldırıları sonucunda M.Ö. 585 yılında Urartu devleti tarihe karışmıştır. Bu topraklar devamında Lidya ve Med'ler arasında mücadele sebebi olmuştur. (Erzen, 1984: 31-41; Çilingiroğlu, 1994_c; Çilingiroğlu, 1997_b; Belli, 2004: 72-73)

Doğu Anadolu'nun güçlü krallıklarının başında gelen Urartular'ın İskit ve Kimmerler ile ilişkileri genellikle savaşa dayanırken, belli dönemlerde az de olsa karşılıklı anlaşmalar söz konusu olmuştur. Urartu Krallığı'nın kuzey bölgesinde yer alan

Qulha (Kolhis) ile ilgili fazla bilgi bulunmamakla birlikte, II. Sarduri zamanına ait "Analıkız" diğer adıyla "Hazine Kapı" yazıtında Qulha'dan şöyle bahsedilmektedir: "...

> *Sarduri der ki: Qulha Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve ülkeyi...Qulha Ülkesi'nin tahkimatlı krali şehri İldamuša'yı güç kullanarak ele geçirdim ve halkını yaktım. Qulha Ülkesi'nin (sadece) orada bulunan ...adamlarını öldürdüm. Demir bir mühür hazırlattım. İldamusa Şehri'nde bir yazıt diktirdim. Şehirleri yakıp yıktım ve ülkeyi tahrip ettim. Erkek ve kadınlar sürgün ettim."*
>
> (Melikishvili, 1971; Tarhan, 1972; Erzen, 1978; Tarhan, 1979: 44-55; Diakonoff -Kaskkai, 1981; Belli,1982: 172, 175; Tarhan, 1984: 109-120; Erzen, 1984: 31-41; Memiş, 1987; Durmuş, 1993: 65-66; Memiş, 1996; Durmuş, 1997: 273-286; Memiş, 2002; Biber, 2005)

Beylikler Dönemi'nin sona ererek, merkezi yönetim anlayışının benimsenmesinden sonra Urartular, merkezi gücü sahip oldukları uzak topraklarda da hissettirmek için, mimari güçlerini kullanmışlardır. Egemenlik alanlarının hepsinde; kale, sur, su yapıları, su kanalları, yollar, anıtlar yaptırarak, kentler kurmuşlardır. Bu işleyiş onların bulundukları dönemde mimari de gelişmelerini sağlamıştır. Mimarinin gelişmesinde; bulundukları bölgenin coğrafi şartları, iklim yapısı, taş-toprak yapısı gibi faktörler etkili olmakla birlikte, mimari yapılar genellikle ihtiyaca yönelik inşa edilmiştir. Urartu kalelerinin planları incelendiğinde; Yönetim Merkezi, Sığınma, Savunma ve Garnizon olmak üzere dört bölümden oluştuğu görülmektedir. Yapılan kaleler standart planlardan oluşmamakla birlikte, konumlandığı yere göre şekil almıştır.

Savunma Kaleleri; Ulaşım noktalarının, Su yapılarının güvenliğini sağlayanlar, Haberleşme ve Gözetleme amacıyla kullanılanlar olmak üzere dört gruptur. Bir diğer kale türü olan garnizonlar, güvenliği sağlamak için kurulurken, çift surla yapılmıştır. Sığınma kaleleri de halkın varlığını sürdürebileceği koşullarla donatılmış olup, tehlike anında kullanılmışlardır. (Erzen, 1978: 12-13; Sevin, 1999: 166-168)

Urartu Kaleleri genellikle taştan yapılmış, ortalama 2-3 m.'lik taş temel üzerine 120 kadar kerpicin örülmesi ile meydana getirilmiş olup, bu duvarlar genellikle 15- 20 m.'lik büyük yapılardır. Standart bir plana sahip olmasa da kalelerde en çok; poligonal,

kiklopik, trapezoidal ve düzgün dörtgen taşların kullanılmasıyla yapılar oluşturulmuştur. (Çilingiroğlu, 1983: 28-37)

Urartular inşa ettikleri kalelerin su ihtiyaçlarını karşılamak için, kalelere yakın yerlerde bulunan su kaynaklarına ulaşmak amacıyla, kaya basamaklı su tünelleri inşa etmişlerdir. (Sevin, 1999: 168)

Urartular'ın sivil mimarisi üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki, halkın evlerinin yapımında temelde moloz taşlar kullanılırken, döşemelerde sıkıştırılmış kil kullanılmıştır. Duvarlar küçük taşlardan oluşturularak, çamurla sıvanmıştır. Bu yapının üzeri ahşapla örüldükten sonra, çamurla sıvanarak dam elde edilmiştir. Mimarinin genellikle plansız oluşturulduğu görülmektedir. Devletin denetlediği yerlerde düzenli mimari örneklerine rastlanmaktadır. (Tarhan-Sevin, 1976-77: 273-297; Sevin, 1999: 168; Çilingiroğlu, 1983_a: 319 vd; Konakçı, 2006)

Ulaşım konusuna önem veren Urartular; Akhamenid, Roma, Hitit ve Asur gibi ülkeleri bu konuda örnek alarak, gelişmiş bir ulaşım ağı kurmuşlar ve bölgedeki etkilerini daha da arttırmışlardır. Bölgede bilinen ilk düzenli yolları Urartular yaptırmıştır diyebiliriz. Bölgede ticaretin gelişmesinde de önemli yeri olan yol ağını, krallar zaman zaman onartarak, bölgenin etkinliğini sağlamışlardır. Ulaşımın merkezinin başkent Tuşpa olmasından dolayı Transkafkasya, İran, Doğu Anadolu bölgeleri, yollar aracılığıyla Tuşpa'ya bağlanmaktaydı. Bu yollar üzerine konaklama merkezleri de inşa ettiren Urartular bir nevi kervansarayların ilk şeklini kullanmıştır. Zulümtepe, Norşuntepe, Bahçecik bunlara örnek verilebilir. Yollar üzerine çivi yazılı steller de diktiren Urartular'ın yolları 4-6 m. genişliğinde olup, akarsu vadileri boyunca ilerlemekteydi. Yolların çıkmaza girdiği yerlerde kayalara tüneller açılarak, ulaşımın devamlılığı sağlanmakla birlikte "Sakaltutan" ve "Semiramis Tünelleri" en güzel örnekleri oluşturmaktadır. Urartular'da ilk yollar İşpuini ve Menua döneminde yapılmış, "Ordu Yolu" ortalama 300 km. uzunluğundan oluşmuştur. (Belli, 1977; Sevin, 1989: 49-50; Belli, 2000: 410; Baştürk, 2006)

Farklı toplumların bir araya gelmesiyle oluşan Urartular'da, dini konularda bu toplumların etkisi olsa da dinin temellerini yönetimde etkili olan toplum belirlemekteydi. En etkili toplum olan Hurriler'in tanrılarının Urartular'da da yer aldığı görülmektedir. Hurriler'in baş tanrısı "Teşup (Teişeba)" idi. Ancak istisna olsa da Urartuda azınlık bir grup yönetimde etkin olunca baş tanrı olarak "Haldi" yi

seçmişlerdir. Urartu tanrı panteonuna baktığımız zaman; aslan, boğa, yılan, at, kartal gibi hayvanların tanrıların sembolü olduğu görülmektedir. Bu durum din üzerinde doğanın önemli etkisinin olduğunu kanıtlar niteliktedir. Toplumdaki bütün tanrıları temsil eden bir tanrılar listesi oluşturularak, Urartu'da dini[22] bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bu tanrı adları, "Meher Kapı"ya yazılarak herkese duyurulmuştur. Burada yer alan tanrılar şunlardır: " Haldi, Teişeba, Şiuni, Hutuini, Turani, Ua, Nalaini, Şebuti ile birlikte tanrıçalar; Arubani, Huba, Tuşpea'dır. (Çilingiroğlu, 2005: 114)

Egemen olduğu coğrafyanın zengin maden yataklarına sahip olması, Urartular'ın bölgedeki gücünü arttıran önemli nedenler arasındadır. Doğu Anadolu'da bulunan; altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir yatakları Eskiçağ döneminde ilk defa Urartular zamanında işletilmeye başlanmıştır. Bu dönemde birçok atölye kurularak, madenlerden silahtan, takıya, yazıtlara, at koşum takımlarına ve günlük eşyalara kadar birçok alanda faydalanılmıştır. Urartu yazıtlarından edinilen bilgilere göre, Urartu döneminde işletilen maden yatakları genel anlamda üç gruba ayrılmıştır. Birincisi; Van Gölü'nün batısında kalan Adıyaman-Malatya-Elazığ-Tunceli olup, altın, gümüş, gümüşlü kurşun, bakır, kurşun ve demir açısından zengindir. İkincisi; Van Gölü'nün kuzeyindeki, Erzincan-Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Artvin-Kağızman olmakla birlikte, gümüş, kurşun, bakır ve demir madenleri açısından zengindir. Üçüncüsü; Siirt-Bitlis-Van-Hakkâri çevresi olup, bu bölgeler de altın, gümüş, gümüşlü kurşun, bakır ve demir açısından zengin durumdadır. Ayrıca bölgeye özgü taşlar da önemli madenler arasında sayılmaktadır. (Ryan, 1960: 17 vd; Belli, 1985: 372, 378; Slattery, 1987; Belli, 1991: 44-49; Çevik 2000; Belli, 2000: 371, 415; Biber, 2005; Ayaz, 2006; Ceylan, 2008: 33–47; Köroğlu, 2008)

Urartular'ın coğrafi şartları nedeniyle bölgede yaygın olarak hayvancılık faaliyetleri yapılmaktaydı. Tarımsal hayatı canlandırmak için Urartu kralları, birçok sulama kanalı, gölet ve baraj yaptırmışlardır. Bu Urartu yapılar,[23] sayesinde bölgede birçok tarım ürünü yetişir hale gelmiştir. Bu su yapılarının çoğu yapılan tadilatlar sonucunda halen kullanılmaktadır. Bu durum Urartular'ın yapılarının dayanıklılığını göstermesi açısından da ayrıca önemlidir. Bu yapıların en önemlileri şunlardır: Menua

---

22 Urartu Dini hakkında geniş bilgi için; Piotrovski, 1965: 37-49; Tarhan,-Sevin, 1975: 389-499; Taşyürek, 1978: 940-955; Belli, 1979: 29-41; Çilingiroğlu, 2005: 114-115

23 Urartu sulama yapıları inşa kitabeleri için bak., Kalaç, 1956; Hulin 1958; Hulin, 1959; Hulin, 1960; Öğün,1970; Payne, 2006.

(Semiramis/Şamram) Kanalı-51 km, Bakraçlı ve Harabe Barajları ve Azap Göleti. (Öğün, 1970; Belli, 1985: 395-396; Belli, 2000: 394)

Urartular'ın yazısı incelendiğinde döneme ait bir tarafı Asurca diğer tarafı Urartuca olan tabletlerin varlığı sonucu çözülmüştür. Bundan sonraki gelişmelerde bilim adamları, Urartu dilini araştırmaya başlamışlar ve gramer yapısına bakıldığında Hurri dili ile oldukça benzerlik taşıdığı kanaatine varmışlardır.

Urartular'da iki tür yazı[24] kullanılmıştır. Bunlardan ilki çivi yazısı iken, diğeri de hiyerogliftir. Ancak bu yazıların kullanıldığı dönemler farklıdır. Önceleri yaygın olarak çivi yazısı kullanılırken, devletin güçlendiği dönemlerde hiyeroglifin kullanıldığı görülmektedir. Urartu gücünü yitirip zayıfladığında yine çivi yazısının kullanılmaya başlandığı tespit edilmektedir. (Belli, 1982: 196)

Urartular'ın dinini ele alırken, yönetimine kattığı bölgelerdeki halkların dinlerini bir araya getirerek zengin bir yapı oluşturduğunu görmüştük. Bununla bağlantılı olarak, ölü gömme adetlerinde de bu çeşitliliği görmekteyiz. Urartular ölülerini yer altı odalarına defnetmekteydiler. Bu yer altı odaları; oyma, örme, oyma-örme olmak üzere gruplara ayrılmaktaydı. Bunun yanında, urneler, taş-sandık mezarlar, toprak mezarlar, küp mezarlar ve kaya mezarlar da ölülerini gömdükleri mezar türlerindendir. Bütün bu mezar türleri içerisinde en gösterişli olanlar kaya mezarlarıdır. Üst sınıfta yer alan kişilerin gömüldüğü bu mezarlar iyi işçilikli, çok odalı olabilen niteliklerdedir. Kaya mezarlarının böyle pürüzsüz yapılmasında kullandıkları madenlerin verdiği kolaylık etkilidir diyebiliriz. (Otten, 1940; Saggs, 1953; Çevik, 2000: 6-67)Urartu Keramiği üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki, bölgenin keramiğini standart bir form ve şekle sokmak oldukça zordur. Bölgenin tarihi doğrultusunda keramik gelişimini incelediğimiz zaman, M.Ö. II. Binde görülen zengin keramik üslubu, Erken Demir Çağda yerini daha farklı bir türe bırakmıştır. Bu dönemde kullanılan keramikler genellikle turnette ve elde yapılmış olup, açık kahverengi, açık pembe, kiremit renklidir. Keramikler üzerinde yer alan bezemeler, yaş kil üzerine çizgi ve yivlerle oluşturulmakta, kapaklarda emzikler görülürken, ip delikli tutamaklara rastlanmaktadır. M.Ö. 1000'li yıllarda özellikle Van Gölü çevresinde parlak kırmızı renkli, cilalı, maden kapları andıran keramik türü dikkat çekmektedir. Urartu devleti keramik ihtiyacını

[24] Urartu Yazısı hakkında geniş bilgi için; Melikişvili, 1960; König, 1965; Diakonoff, 1971; Melikişvili, 1971; Klein, 1974; Barnett, 1974; Dinçol-Kavaklı, 1978; Belli, 1982: 196-197; Kuşçu 2005; Varol 2005)

karşılamak için atölyelerde turnette yapılan belli standartlarda keramik üretimini getirmiştir. Bunun yanı sır, seri üretimle elde edilen keramikler seçkin sınıf tarafından tercih edilmemekle birlikte, bu konuda da bir hiyerarşi söz konusuydu.

Saray keramiği diğer adıyla "Bianili Keramiği" madeni kap görünümünde olup, kaliteli, kırmızı renkli ve cilalı idi. Bu kaplar özenle yapılan şişkin karınlı, yuvarlak ve ya yonca ağızlı, halka dipli dediğimiz küçük testiler, dar boyunlu vazolardan oluşmaktaydı. Bunun yanında o dönemde ayrı bir yeri olan yüksek ayaklı kadehler de oldukça ihtişamlı üretilmekteydi.

Halkın kullanımına sunulan keramikler, genellikle tek renkli pembe ve devetüyü renginde olmakla birlikte, çok gösterişsizdiler. Sanatsal nitelikten de uzak, eşya niteliğindeydi. Halk ve Saray keramiği dışında saklama amacıyla üretilen "pitos" adlı kalın cidarlı kaplar Urartularda oldukça önemliydi. Kapasitesi çok büyük olan bu kapların boyun kısmına, hiyeroglif veya çivi yazısı ile ne kadar ürün alabileceği yazılırdı.

Urartular standart bir keramik oluşturmaya çalıştılarsa da bunu pek de başaramamışlardır. Van ve çevresinde "kırmızı renkli cilalı" keramik görülürken, Urmiye Gölü civarında "gri renkli keramik" Urartu'nun batısında "pembe ve devetüyü renkli keramik egemendi. (Sümer, 1961-62; Kutlu, 1969: 279-298; Tarhan,-Sevin, 1976-77; Sevin, 1977: 227-233; Sivas, 1998; Sevin, 2005: 104-105)

2.6. DEMİRÇAĞI SONRASI BÖLGE

II. Rusa'dan sonra gerilemeye başlayan Urartu devletinde II. Rusa'dan sonra iktidara geçen krallar pek varlık gösteremediği görülmektedir. (Batmaz, 2003) Özellikle Asur'un M.Ö. 650'lerden itibaren zayıflayıp, doğuda Med, kuzeydoğuda da İskitlerin saldırılarıyla M.Ö. 612'de başkent Ninive düşmesi ve M.Ö. 605'den sonra da - tarih sahnesinden çekilmesi ile bölge dengeleri tamamen değişmiştir.

Bölgedeki karışıklık kuzeyden gelen İskit-Kimmer ve Med saldırılarıyla iyice artmıştır. M.Ö. 7. yüzyılın sonu M.Ö.6. yüzyılın başlarına doğru Urartu merkezleri İskitler tarafından teker teker yok edilmeye başlanmıştır. (Türker, 2001) Bu durum halkın yüksek ve engebeli dağlara çekilmesine neden olmuş ve ülke siyasi yapısını kaybederek M.Ö. 585'de yıkılmıştır. (Çilingiroğlu, 1994_c; Çilingiroğlu, 1997_b) Halkın

büyük bir kültürel çöküş yaşayarak yaşam mücadelesi içerisine girdikleri anlaşılmaktadır. (Belli, 2004: 72-73)

İskitlerin yerleşme amacı taşımayan bu saldırıları sonrasında güneye doğru ilerlemesi ile Urartu toprakları Lidya ve Medler arasında paylaşılmıştır. Yeni paylaşımla birlikte Kızılırmak'a kadar olan Doğu Anadolu toprakları Med egemenliğine geçmiştir. (Erzen, 1984: 31-41)

Medlerin bölgedeki egemenliği Perslerin tüm Anadolu'yu ele geçirmesi son bulmuştur. Perslerin ardından Büyük İskender ile tüm Anadolu'yla birlikte Hellen egemenliğinde kalan bölge, İskender sonrasında önce Diadohlar döneminde Selevkos Krallığı sınırları içerisinde kalmıştır. Selevkos Krallığının M.Ö. 190/189 yıllarındaki Magnesia savaşında Roma'ya yenilip güneye çekilmeleri ile bölgede Hellenistik Krallıklardan Armenia Krallığı kurulmuştur. M.Ö. 66 yılında Roma egemenliğine giren Armenia Krallığı M.Ö.69-79 yıllarında Romanın Kapadokya Eyaletine bağlanmıştır. Bölge daha sonra sırasıyla Roma (M.Ö.1.yy), Bizans (M. Ö. 4yy) Gürcü (M.Ö. 10.yy), Selçuklu, Saltuklu, Osmanlı egemenliğe girmiştir. (Adontz, 1946: 81; Konyalı, 1960: 93; Olmstead, 1969; Turan, 1971: 257; Sevin, 1982: 315; Konukçu, 1989: 27; Turan, 1993: 42; Erkmen, Ceylan, 2003: 18, Topaloğlu, 2009)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PASİNLER BÖLGESİNDEKİ
TARİHİ ve ARKEOLOJİK MERKEZLER

3.1. HÖYÜKLER

3.1.1. Altınbaşak Höyük-I (Fotoğraf 1-2)

Türü:	□ Kale	■ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Altınbaşak		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	■ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin sınırları içerisinde yer alan höyük, ilçenin 7 km doğusundaki Altınbaşak Köyü'nde bulunmaktadır. Höyük Kuzey-Güney doğrultusunda yer almakla birlikte, 46 x 65 m. boyutlarına sahiptir. Gösterilen özensizlikten dolayı tahrip olan höyük, üzerine yapılan evlerin etkisiyle her geçen gün daha çok tahrip olmaktadır. Bölgede yapılan araştırmalar neticesinde, İlk Tunç Çağı (Karaz), Demir Çağı ve Orta Çağ keramiklerine ulaşılmıştır. (Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 103; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.2. Altınbaşak Höyük -II (Fotoğraf 3-4)

Türü:	□ Kale	■ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Altınbaşak		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	■ Tunç	□ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		

Pasinler, Altınbaşak Köyü'ne bağlı ikinci höyük olmakla birlikte, ilçeye 7 km. uzaklıktadır. Altınbaşak- II Höyük'te de İlk Tunç Çağı ve Orta Çağ keramiğine rastlanmakla birlikte, höyüğün bulunduğu tarlanın sürülmesi sonucunda eserlerin çoğu tahrip olmuştur. (Ceylan, 2004: 266; Ceylan, 2008: 142; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.3. Beşiktepe Höyük (Fotoğraf 5-6)

Türü:	□ Kale	■ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Beşiktepe		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	■ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		

Erzurum Pasinler ilçesinin, Beşiktepe Köyü'nde yer alan höyük, ilçenin 9 km. doğusunda yer almaktadır. 50 x 20 m. boyutlarında olan höyükten elde edilen keramikler, İlk Tunç Çağı (Karaz), Demir Çağ ve Orta Çağ dönemlerine tarihlendirilmektedir. (Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 102; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.4. Bulamaç Höyük (Fotoğraf 7-8)

Türü:	□ Kale	■ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Bulamaç		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu Bulamaç Höyük Kazıları		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	■Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	□ Orta Çağ		

Erzurum İli, Pasinler ilçesinin 30. Km'sinden 500 m. kadar güneyinde konumlanmıştır. Höyük ortalama 50 x 150 x 15 m.'lik alan sahip olup, kaçak kazılar ve sel sularının etkisiyle tahrip olmuştur. Bölgede Erzurum Müzesi ve Ege Üniversitesi'nin ortaklaşa yürüttüğü kazılar neticesinde, höyüğün 20-30 cm.lik moloz tabakası temizlendikten sonra, aralarında ortalama 10-15 cm yükselti bulunan 6 geçici tabakaya ulaşılmıştır. Bulgulardan elde edilen verilere göre, el yapımı, kaba, astarsız keramiklerin yanında işçiliği iyi, sırlı, tek renkli (monokrom) ve çok renkli (polikrom) keramikler ele geçirilmiştir. Keramiklerin tek renkli olanları kahverengi ve tonlarında iken, çok renkli olanları da kırmızı, mavi, yeşil gibi renklerden oluşmaktadır. Bölgede geniş bir alanda ele geçirilen Karaz Keramiği ise, perdahlı parlak siyah yüzlü oldukça gelişmiş özelliklerdedir. Bu buluntular Ana tabakada ele geçirilmiş olup, Demir Çağ'ına ait kırmızı, kahverengi, siyah yüzlü veya kırmızı-gri-siyah alacalı yüzeylere sahip perdahlı keramikler oldukça önemlidir. Höyükte ayrıca, camdan yapılmış eşyalar, demir ve bronz parçaları da bulunmuştur. (Güneri, 2002: 249-258; Ceylan, 2003: 314; Güneri-Erkmen-Gönültaş, 2003: 249-258; Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.5. Büyüktuy Höyük

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Büyüktuy
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik ■ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum ilinin Pasinler ilçesine bağlı olan Höyük, Erzurum- Pasinler Karayolu'nun 20. Km. sinde yolun 3 km. kuzeyinde konumlanmıştır. Büyük Tuy Köyü'nün içinde yer almasından dolayı çok fazla tahrip olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda höyükten, Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı (Karaz) ve Demir Çağı'na ait keramikler ele geçirilmiştir. (Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 103; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.6. Çöğender Höyük (Fotoğraf 9-10)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Çöğender
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç □ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Çöğender Höyük, Erzurum İlinin Pasinler ilçesine 12 km uzaklıkta yer almakla birlikte Çöğender Köyü'nün doğusunda, bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Höyük bölgenin önemli merkezlerinden olan Sos Höyük ile aynı döneme ait olmakla birlikte, bol miktarda İlk Tunç Çağı keramiğine sahiptir. (Ceylan, 2004; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.7. Danatepe Höyük

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Gerdekkaya
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç □ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Pasinler ilçesinin 28 km. güneybatısında konumlanan höyük, Gerdekkaya Köyü'nün kuzeybatısında yer almakla birlikte, güneybatısından Büyükdere Çayı akmaktadır. Az sayıda keramik verisi içeren höyükte, Orta Çağ keramiği bulunmuştur. (Ceylan, 2004: 264; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 132; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.8. Değirmentepe Höyük (Fotoğraf 11-12)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Otlukapı
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum'un Pasinler ilçesine 10 km. uzaklıkta olan güney köylerinden olan Otlukapı Köyü'nün hemen güneyinde olan höyük kuzey-güney yönünde yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, İlk Tunç Çağı ile Demir Çağı'na ait keramiklere ulaşılmıştır. (Ceylan, 2004: 265; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008:132; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.9. Saksı Höyük (Fotoğraf 13-14)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Saksı
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik ■ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum-Pasinler karayolu üzerinde konumlanan höyük, karayolunun 23. km'sinin kuzeye doğru ayrımından 4 km. içerde yer almaktadır. Saksı Köyü'nde bulunan höyükte yapılan çalışmalar neticesinde, Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı'na ait keramiklere rastlanmıştır. (Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 104; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.10. Sos Höyük (Fotoğraf 15-16)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Yiğittaşı
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik ■ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir ■ Hellenistik ■ Orta Çağ

Sos Höyük Erzurum İli 24 km. kuzeydoğusunda, Pasinler İlçesi'nin 13 km. batısında yer almakla birlikte, bugünkü adı Yiğittaşı olan Sos Köyü'ne bağlıdır. Sos Köyü, Erzurum-Pasinler karayolunun 500 m. kuzeyinde konumlanmış olup, ulaşımı kolaydır.

Sos Höyük, köyü sulayan Aras Nehri'nin aktığı, Pasinler ovasında konumlanmış olup, Höyüğün kuzeyinden de nehrin kollarından olan, Çöğender deresi geçmektedir. Höyük ortalama 1,2 hektarlık alanı kaplamakla birlikte, oval bir yapıya sahip olup, etrafını çevreleyen teraslarla 150 x 270 m.'ye ulaşmaktadır. Sos Höyük'ün zemininde bulunan 20 m'lik yükseltinin yanı sıra höyüğün kapladığı alan sondaj çalışmaları ile netlik kazanacaktır. Höyük çevresinde yapılan çalışmalar göstermektedir ki, birçok höyükte olduğu gibi, bu höyükte de tahribat yapılmıştır. Höyüğün merkez tepesinin yer aldığı kuzey cephesi dışında kalan diğer yamaçları, köy evleri ile çevrilidir. Özellikle erozyon ve toprak çekilmesi sonucu tahrip olan höyüğün kuzey yamaçları, dereye doğru kaymıştır. Batısında 8 m. yükseklikte kesit bulunan höyüğün çalışmaları, A. Sagona tarafından 1994 yılında başlamış olup, çalışmalar halen devam etmektedir. Yapılan kazı çalışmaları ışığında bölgenin yerleşim tabakalarının şöyle olduğu gözlenmiştir:

Sos VA-M.Ö. 3500/3300-3000 (Geç Kalkolitik)

Sos VB-M.Ö. 3000-2800 (Erken Bronz Çağ IB)

Sos VC-M.Ö. 2800-2500 (Erken Bronz Çağ II)

Sos VD-M.Ö. 2500-2200

Sos IVA-M.Ö. 2200-2000 (Orta Bronz Çağ-I)

Sos IVB-M.Ö. 2000-1500 (Orta Bronz Çağ II)

Sos III-M.Ö. 1500-1000 (Genç Bronz Çağ)
Sos IIA-M.Ö. 1000-750/850 (Erken Demir Çağ)
Sos IIB- M.Ö. 750/850-300 (Geç Demir Çağ)
Sos IIC-M.Ö. 300-200 (Post-Akhamenid).

Sos Höyük'te yapılan kazılar sonucunda elde edilen bulguların varlığı göstermektedir ki; mimari kalıntılar, yerleşim biçimi, fauna (hayvan varlığı) ve flora (bitki varlığı) örnekleri, yemek kapları, seramik ve mezarlar, kişisel aletler höyük oldukça eski olup, zengin bir kültür geçmişine sahiptir.

Birçok dönemde yerleşim alan Sos Höyük'te Demir Çağının başlaması ile yeni bir süreç başlamıştır diyebiliriz. Bunun yanında, bulgular göstermektedir ki höyükte 1300 yıl kadar yerleşimin olmadığı bir dönem bulunmaktadır. M.S. 1100- 1300 yılları arasını kapsayan bu dönemden sonra bölgede Orta çağ yerleşimi meydana gelmiştir. Höyük gerek mimari açıdan, gerekse sahip olduğu küçük buluntular ile birçok dönemde yerleşim alanı olduğunu kanıtlamaktadır.

Höyükte yapılan kazılar neticesinde ele geçirilen bulgular arasında; yontulmuş obsidiyen aletler, bazalt sürtme taşları, dövme taşları, küpeler, tokalar ve ahşap aletler ele geçirilmiştir. (Koşay-Vary, 1964: 7; Koşay-Vary, 1967; Sagona, 1984: 248-249, 344; Korfmann, 1994: 193; Sagona, 1995: 193-218; Sagona, 1996_a: 133-134; Sagona, 1996_b: 27-52; Sagona, 1997_a: 140-141; Sagona, 1997_b: 186-191; Sagona, 1998b: 33-38; Sagona, 1998_a: 249; Sagona, 1999: 205-206; Sagona-Sagona, 2000: 143-144; Sagona, 2000: 329-330, 333-335; Sagona-Sagona, 2001_b: 130; Hopkins, 2003: 1 vdd; Ceylan, 2005_b: 25; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.2008: Sos; Ceylan, 2005_b: 25)

3.1.11. Tepecik-I Höyük (Fotoğraf 17-18)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Tepecik
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik ■ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Pasinler ilçesinin Tepecik Köyü içerisinde konumlanan höyük, ilçeye 10 km. uzaklıktadır. Bölgede kaçak kazı yapanlar ve köylüler tarafından çok fazla tahrip edilen höyüğün üzerine bugün evler yapılmıştır. Ele geçirilen keramik örneklerine göre, Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı (Karaz), Demir Çağı ve Orta Çağ'da bölgenin yerleşim yeri olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğu Anadolu'nun önemli kültürlerinden olan Karaz'ın da önemli merkezleri arasındadır. (Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 102; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.12. Tepecik-II Höyük (Fotoğraf 19-20)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Tepecik
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Pasinler İlçesi'nin 10 km. doğusunda yer alan Tepecik Köyü'nün diğer höyüğü de Tepecik Höyük-II'dir. Bölgede yapılan araştırmalar, höyüğün diğer höyükler de olduğu gibi tahrip edildiğini göstermekle birlikte, höyük Orta Çağ ve Demir Çağ'a ait

keramiklere sahiptir. (Ceylan, 2004: 266; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 143; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.13. Tetikom Höyük (Küçük Tuy)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Tuy
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu Botaş Kazıları 2003
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum İlinin önemli höyükleri arsında yer alan Tetikom Höyük, Pasinler İlçesi'nin Tuy Köyü'nün 2,5 km. güneybatısında konumlanmıştır. Tetikom Höyük sahip olduğu jeo-stratejik konum ile önemli bir yerde olmakla birlikte, Erzurum-Kars karayolunun kuzey kısmında yer almaktadır. BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Ham Petrol Boru Hattı Arkeolojik Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında 01 Temmuz-20 Ekim 2003 tarihlerinde, Erzurum Müze Müdürü ile Yücel Şenyurt tarafından gerçekleştirilen kazılarda, 150 x 110 x 3 m. boyutlarına sahip Tetikom Höyük'te Orta ve Geç Demir Çağ'a ait keramiklere ulaşılmıştır.

Tetikom Höyüğün mimarisine baktığımız zaman; güney ucunda yer alan A-12, A-13, Z- 12, Z-13 açmalarında ortaya çıkarılan yapı kalıntılarına göre korunmuş bazı taş temellere ulaşılmıştır. Yapının çoğu kısmı yok olduğu için, mimari planları ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Korunan taş yapısının örgü tekniği Horom-D (Ermenistan) alanında ortaya çıkarılan Orta Demir Çağı'na tarihlenen yapılarla karşılaştırılabilmektedir.

Tetikom Höyük'ün mezar yapıları üzerinde yapılan incelmeler, mezarların etraflarının genellikle orta ve küçük boy taşlarla çevrili olduğunu göstermektedir. Taş örtülü oda mezar ve çömlek mezarın hakim olduğu höyükte; höyüğün güneyinde bulunan yapı kalıntılarının 30 cm. doğusundaki A-16, A-17, A-18, Z-16, Z-17, B-11 ve B- 12 açmalarında taş örtülü oda mezarlar bulunmuştur. Çömlek mezar kalıntılarına da,

M-1, M-2, M- 3, M-4, M-5, M-6, M-7, M-8, M-9, M-10, M-11 numaralı mezarlık alanında ulaşılmaktadır. Bölgede yerleşim kalıntılarına ulaşılamazken, mezarların birbirine yakın bulunması, alanın mezarlık olduğunu göstermektedir. M-6 mezarlık alanından 40 m. güneybatıda yer almakla birlikte, doğu-batı doğrultusunda hoker biçiminde uzatılmış, tahrip edilmiş durumdadır. Yüzeyden ortalama 25-30 cm. derinde yer alan M-10 ve M- 11 mezarlarında yapılan incelemelere göre; mezarlarda iskeletin ve ölüye ait eşyaların olmaması, kaçak kazılarla mezarın soyulduğunu göstermektedir. Bu görüşün yanı sıra, İran Doğal Gaz Boru Hattı'nın bölgeden geçmiş olması da mezarların tahrip edilmesinde önemli paya sahiptir. Oval planlı mezarlarda uzunluk 3,10- 3, 40 cm iken, genişlikte 1,25- 1,55 cm'dir. Yetişkinler için yapılan taş örgülü oda mezarlardan olan; M-1, M-4, M-11 kuzey-güney yönlü uzanırken, M-3, M-5, M-6 ve M-10 mezarları doğu-batı yönlü uzanmaktadır.

Çömlek mezarlardan olan, M-7,M-8 ve M-9'da ortalama 30-40 cm. yüksekliği olan geniş karınlı, ince boyunlu çömlekler çocukların gömüsü için kullanılmıştır. M-7 ve M-8 mezarlarının ağzı birer çanakla kapatılırken, M-9 ise taşla kapatılmıştır. Çocukların gömüldüğü çömleklerin ağızları genellikle kırık ve ya hatalıdır. Bu durum çocuk mezarları için özel çömleklerin üretilmediğini, elde olanların değerlendirildiğini göstermektedir. Tetikom Höyük'te ele geçirilen bu mezarların benzerlerine Van Kalesi'nde yapılan kazılarda da rastlanılmıştır. Tetikom Höyük'ün yetişkin mezarlarına baktığımız zaman, basit düzeyde örülmüş mezarlara ölülerin "hoker" biçiminde yerleştirildikleri görülmektedir. M-1 ve M-2 mezarlarında ele geçirilen iki bireyin bir mezara gömülü olması, bize çift gömü geleneğinin varlığını göstermektedir.

Buluntu açısından fakir olan höyükten, Orta Demir çağ ile Geç Demir Çağ'a tarihlendirilen birkaç keramik elde edilmiştir. Ayrıca göz motifli boncuklar bol sayıda bulunmakla birlikte, mezarlık dışında aynı döneme ait bileziklere de rastlanmıştır.

M-3 mezarında yapılan çalışmalarda, iskeletin boynunda, 6 tane boncuğa rastlanmış olup, burada görülen benzer boncuklara Kuzeybatı İran'ın Tepe Gilon ve Ghalekuti merkezlerindeki Demir Çağ mezarlarında da rastlanmıştır. M-4 mezarında, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'a ait minyatür çömlek ile tahrip edilmiş bronz iğne parçaları ele geçirmiştir. (Tarhan-Sevin, 1994: 843-861; Belli-Konyar, 2003; Ceylan, 2004: 266; Şenyurt, 2005: 10-14; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 139)

3.1.14. Tilkitepe (Karavelet) Höyük (Fotoğraf 21-22)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Karavelet
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum ili, Pasinler İlçesi'nin 18 km. güneybatısında yer alan Karavelet Köyü'nün giriş kısmında bulunan Tilkitepe Höyük'te bol miktarda İlk Tunç (Karaz) ve Demir Çağ keramiği tespit edilmekle birlikte, kaçak kazılara maruz kalması kültür yapısına zarar vermiştir. (Ceylan, 2004: 264; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 129; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.15. Topmezar Höyük (Fotoğraf 23-24)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Kurbançayır
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum İli, Pasinler İlçesinin 6 km. kuzeybatısında yer alan höyük, Kurbançayır Köyü'nün 500 m. güneydoğusundadır. 75 x 70 m. boyutlarındaki höyüğün üzerinde yer alan mezar taşları, İslamiyet döneminde mezarlık olarak kullanıldığını göstermektedir. Kaçak kazılarla tahrip edilen höyükte, İlk Tunç Çağı, Boyalı Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı ve Sırlı Orta Çağ keramiklerine rastlanmıştır. (Ceylan, 2004: 265; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008:136; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.1.16. Yastıktepe Höyük (Fotoğraf 25-26)

Türü:	□ Kale ■ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Yastıktepe
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Pasinler İlçesi'ne 15 km uzaklıkta olan, Yastıktepe Köyü'ne bağlı olan höyük, köyün 1 km. kuzeydoğusunda konumlanmıştır. Doğusu ve kuzeyi Pasin Ovası ile çevrili olan höyük, köylüler tarafından tahribe uğramıştır. Elde edilen keramikler, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ'a ait olup, höyükte ayrıca bol miktarda işlenmiş obsidiyen yer almaktadır. (Ceylan, 2004: 264; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 13; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2. KALELER

3.2.1. Avnik Kalesi (Fotoğraf 27-28)

Türü:	■ Kale □ Höyük ■ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi ■ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale)-Köprüköy Güzelhisar (Avnik)
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum ili, Pasinler ilçesine bağlı Güzelhisar (Avnik) Köyü'nde bir kayalık üzerinde yer alan kale, sahip olduğu konum ile çevreye hâkim durumdadır. Demir Çağı'na tarihlendirilen kalede Urartu Kralı II. Sarduri dönemine ait kitabe, bugün

Erzurum Müzesi'nde sergilenmektedir. Yazıt tahrip edilmiş olmasına rağmen kısmen okunur düzeydedir. Yazıtta şunlar yer almaktadır:

".. yaşam (?), (ının önemin) den dolayı (?) (onun) oradan uzaklaştırdı (?). Argişti oğlu Sarduri, güçlü kral (ve) Tuşpa şehrinin hükümdarı."

(Orthmann, 1968-69: 77-78; Aydın, 1991: 323-329; Pehlivan, 1991: 43; Ceylan, 2003: 311-324; Ceylan, 2005b; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.: Avnik Kalesi; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2.2. Cin Kalesi (Fotoğraf 29-30)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar ■ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Büyükdere-Kurnuç
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 1999 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum İli'ne bağlı Pasinler İlçesi'nin 11 km. kuzeydoğusunda yer alan Kurnuç Köyü'nün 1 km. kuzeyinde bulunan Cin Kalesi; andezit kayalardan oluşan bir zemin üzerinde yükselmiştir. Kalenin güneyi dik olmakla birlikte, yuvarlak planlıdır. Duvarlarının çoğu yıkılmış durumda olduğu için kalenin planı hakkında bilgi edinmek zordur. Kalenin doğu eteklerinde konut kalıntılarına rastlanmıştır. Bunun yanında, burada bulunan Tunç Çağı, Demir Çağ ve Orta Çağ keramikleri ile biraz daha aşağıda yer alan Büyükdere Vadisi'nde ele geçirilen bol miktarda işlenmiş obsidiyen önemli yere sahiptir. Ham obsidiyenlerin buraya getirilerek, vadide işlendiği düşünülmektedir. Ayrıca kale çevresinde akan tatlı su kaynakları bölgenin önemini arttırmaktadır. (Belli, 1996: 638-751; Belli, 2000_a: 302-305; Ceylan, 2001: 73; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 65; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2.3. Çalıyazı Kalesi (Fotoğraf 31-32)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Çalıyazı
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlın Çalıyazı Köyü'nün sınırları içinde yer alan kalenin sur duvarlarının tamamı neredeyse ortadan kalkmış olup, ana kaya üzerindeki duvar yataklarının yerleri görülmektedir. Ancak kalenin bazı yerlerinde duvar kalıntıları gözlenmekle birlikte, erken dönem mezar kalıntıları da tespit edilmiştir. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.2.4. Demirdöven Kalesi (Fotoğraf 33-34)

Türü:	■□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Demirdöven
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç □ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Pasinler İlçesi'nin önemli kalelerinin başında yer alan, Pasinler Kalesi'nin hemen kuzeyindeki Hasandede Dağı'nın doğu ucunda bulunan kale ilçeye 3 km. uzaklıktadır. Demirdöven Köyü'ndeki kale gözetleme amaçlı yapılmış olup, Orta Çağ keramiği dışında veri içermemektedir. (Çevik, 2000: 123; Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 132)

3.2.5. Harami Kalesi (Fotoğraf 35-38)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale)-Köprüköy Güzelhisar (Avnik)
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Pasinler ilçesine bağlı Güzelhisar (Avnik) Köyü'nde bulunan Harami Kalesi, Köprüköy ilçesi ile Karayazı ilçesi arasındaki bölgede konumlanmıştır. Boğaza hakim dik kayalık üzerine kurulu kalede kiklopik tekniği ile duvarlar yapılmış olup, Demir Çağı'na tarihlendirilen iki adet su tüneli ile keramikler bulunmuştur. (Başgelen, 1985: 15-17; Ceylan, 2000_b: 25; Ceylan, 2003: 315; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2.6. Hanahmet Kalesi (Fotoğraf 39-40)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Hanahmet
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Hanahmet Köyü'nün güneybatısına, Çalıyazı Köyü'nün de güneyine konumlanan kalenin sur yapıları üzerinde yapılan değerlendirmeler, Erken Dönem ve Orta Çağ'da yerleşim aldığını göstermektedir. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.2.7. Karakale (Fotoğraf 41-42)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Karakale
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum'un Pasinler İlçesi köylerinden olan Karakale Köyü'ndeki kale, ovada kontrolü elinde bulunduracak bir konumdadır. Oldukça fazla tahribata uğrayan kalenin planı yapılan çalışmalarla çizilmiştir. Kale duvarlarının tapısını incelediğimizde, kaba işlenmiş bloklardan yapılmış olmasının yanında, kalede kiklopik tekniği kullanılmıştır. 2 m. kadar yükseltiye sahip geniş yapılı sur duvarları bugün ayaktadır. Dikdörtgen planlı kalenin giriş kapısı güneydoğuda bulunmakta birlikte, kuzeydoğusu da üç bastiyonla desteklenmiş durumdadır. Kale, sahip olduğu özellikler ve keramik verileriyle Demir Çağı'na tarihlendirilen bir Urartu Kalesi'dir. **(**Başgelen, 1987: 16-19; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.: Karakale; Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.2.8. Kavuşturan Kalesi (Fotoğraf 43-44)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Kavuşturan
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç □ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Pasinler ilçesinin kuzeyinde konumlanmış olan Kavuşturan Köyü'nün 2,5 km güneybatısında ve Serçeboğazı Köyü'nün 1 km. kadar güneydoğusunda bulunan kale

1850 m. yüksekte kurulmuştur. Kale, kuru duvar tekniği ile kabaca yontulmuş taşlardan yapılmıştır. Bulunduğu konum ile Pasin Ovası'na hâkim olan kalede önemli mimari kalıntılar mevcuttur. Bunlar arasında İlk Tunç Çağı ile Orta Çağ'a ait keramiklerin yanında işlenmiş obsidiyenlerin de vardır. Bölgede obsidiyen yatağı olmaması bölgeye dışarıdan getirilme ihtimalini arttırmaktadır. (Ceylan, 2004: 265-266; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008: Ceylan, 2008: 138 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2.9. Kurbançayır Kalesi (Fotoğraf 45-46)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Kurbançayır
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Pasinler İlçesi'nin 6 km. kuzeybatısında yer alan Kurbançayır Köyü'nün kuzeydoğusu ile Yayla Dağı'nın güneyinde yer alan kale, köylüler tarafından çok tahrip edilmiştir. Kalede az miktarda Demir Çağ keramiği ile çok sayıda Orta Çağ keramiği mevcuttur. (Ceylan, 2004: 265; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 134 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2.10. Kuşakkaya Kalesi (Fotoğraf 47-48)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Karavelet
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç □ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum'a bağlı Pasinler ilçesinin Karavelet Köyü'nde yer alan kale, Ziyarettepe Yerleşmesinin 1 km. kadar güneyinde yer almaktadır. Ayrıca batısında Kuşakkaya Dağı'ndan kaynağını alan bir dere bulunmaktadır. Kale bu mevkide 1940 m. yüksekliğe sahip bir tepe üzerinde konumlanmıştır. 50 x 45 ölçülerine sahip kale ne yazık ki kaçak kazılarla tahribe uğramıştır. Kaçak kazıların etkisiyle kalenin düzensiz taş sıraları ortaya çıkarılmıştır. (Ceylan, 2004: 264; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 130 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2.11. Pasinler Kalesi (Fotoğraf 49-56)

Türü:	■ Kale □ Höyük ■ Yazıt ■ Su Yapısı ■ Mezar □ Obsidiyen Merkezi ■ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) *
Çalışma Dönemi:	Pasinler Kalesi Kazı Çalışmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum ilinin 39 km doğusuna kurulmuş olan Pasinler ilçesinin en önemli kalelerinden olan Pasinler Kalesi oldukça zengin veriler içermektedir. 1740 m. rakıma sahip olan ilçenin kuzeyinde Hasanbaba Dağı yer almakta, dağın ovaya bakan kısımları yerleşim merkezi olarak kullanılmaktadır. Pasinler Kalesi bölgeye hakim durumda olup, yüksek kayalıkların üzerine kurulmuştur. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, kale ve çevresi eskiçağlardan günümüze değin yerleşim merkezi olmuştur. Ancak bazı bilim adamları kalenin Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478) veya İlhanlı Emir Togay'ın oğlu Hasan Bey tarafından (1336-1339) yaptırıldığını öne sürmektedir. Bu durum kalenin geçmiş yıllarda birçok defa yıkılarak, yeniden inşa edildiğini göstermektedir. (Beygu, 1936: 206; Sevgen, 1959: 109; Konyalı, 1960: 459 vd; Çelebi, 1970: 216 vdd)

Pasinler Kalesi'nde 2001 yılında, Erzurum Müze Müdürlüğü ve Alpaslan Ceylan başkanlığında yürütülen kazı sonucunda, iç kalede C-9, C-10, C-11, B-14, B-15, B-16, D-8, E-8, F-8 açmaları kazılırken, kale dışında da C-19 ile D-19 açmaları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Dış kalede bulunan bu açmalarda yapılan kazılar sonucunda,

Kral Menua (M.Ö. 810-786) dönemine ait bir yazıt elde edilmesinin yanında, kalenin sur duvarları ortaya çıkarılarak, kale tarihi hakkında bilgiler gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, C-19 ve D-19 açmalarının kesiştiği yerde, Urartular'a ait olan duvar ortaya çıkarılmıştır. Duvar yapısı doğu-batı yönlü uzanmakta olup, kuzey kenarı 5.30 m, güney kenarı 6.40 m. olmakla birlikte, duvarın genişliği de 4 m.'dir. Duvarın yapılışında kiklopik teknik kullanılmıştır. (Lehmann-Haupt, 1931: 730 vd; König, 1955-57: 44; Melikishvili, 1960: 69; Çevik, 2000: 124; Erkmen-Ceylan, 2003: 314; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 104)

Pasinler kalesinin yapımı üzerine taş bir blok yazılan kitabe, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Kitabede geçen bilgileri kopyalayan König, yazıtta şunların geçtiğini bildirmektedir: "*Tanrı Haldi'nin kudretiyle Işpuinioğlu Minua bu kaleyi eksiksiz (?) yaptırdı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Işpuinioğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Bianili ülkesinin kralı (ve) Tuşpa şehrinin hükümdarı (dır)"*. (Saulcy, 1853; Alişan, 1890: 26; Belek, 1901: 452; Lehmann-Haupt, 1928-35: 60,61; Melikishvili, 1960: 69; König, 1967: 44; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.:2008: Pasinler)

Kalenin bulunduğu kayalık üzerinde yer alan "Kaya Mezarı" güney yamaçta yer almaktadır. Yanında bulunan oda ile iki odadan meydana gelen mezarın ana odası, 4.30 x 6.35 x 2.80 m. boyutlarında iken, yan tarafta yer alan ikinci oda da 3.34 x 4.35 x 2.30 m. ebatlarındadır. İyi işçilik örneği olan mezarda bir de sunak bulunmaktadır. Yan odanın karşısına kapı açılmak istenmişse de daha sonra bundan vazgeçilmiştir. (Lehmann-Haupt, 1928: 730; Çevik, 2000: 123; Erkmen-Ceylan, 2003: 17 vd; Ceylan, 2005 b: 25; Ceylan, 2003: 311-324; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.:2008: Pasinler)

Kayalık üzerinde ele aldığımız kaya mezarının üzerinde yer aldığı kayalıkta bir de "Kaya Odası (Nişi)" karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar kaya odasının kaya mezarı ile aynı döneme ait olduğunu göstermekle birlikte, mezar olarak kullanılıp kullanılmadığı konusunda bilgilerimiz sınırlıdır. Bunun yanında oda iyi işçiliğe sahiptir. (Ceylan, 2003: 314; Erkmen-Ceylan, 2003: 17 vd; Ceylan, 2005 b: 25; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.:2008: Pasinler)

3.2.12. Pelitli Kalesi (Fotoğraf 57-58)

Türü:	■ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	□ Mezar	
	■ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Pelitli		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	□ Orta Çağ	■	

Pasinler İlçesi'nin Pelitli Köyü'nün kuzeyine konumlanan kale çift surlu kale örnekleri arasında yer almaktadır. Bölgede bol miktarda ele geçirilen obsidiyen parçaları, bölgenin obsidiyen yataklarına sahip olduğunu ve bir dönem buranın obsidiyen işleme merkezi olarak kullanıldığını da kanıtlamaktadır. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.2.13. Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Fotoğraf 59-60)

Türü:	■ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Demirdöven		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	■ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		

Erzurum'un Pasinler İlçesi'ne 8 km. uzaklığa sahip Kavuşturan Köyü'nün ortalama 1 km. güneybatısında yer alan kalenin rakımı 1780 m. iken ovadan yüksekliği 80 m.'dir. Kale Doğu-Batı önünde uzanmakla birlikte, kaçak kazılar sonucu tahrip edilmiş olup, ortaya çıkan kalenin mimari yapısı da köylülerin taşları götürmesi sonucu oldukça fazla yıpranmıştır. Kalede ele geçirilen bol miktarda keramik parçaları, İlk

Tunç Çağı (Karaz), Demir Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir. (Ceylan, 2004: 265; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.:2008; Ceylan, 2008: 135 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.2.14. Uzunahmet Kalesi (Fotoğraf 61-62)

Türü:	■ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Uzunahmet
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum İli'nin 18 km. doğusuna konumlanan kalenin kayalık bir tepeye kurulduğu görülmektedir. Kalede sur duvarlarının kalıntılarına rastlanmakla birlikte, ele geçirilen keramikler İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Orta Çağ'a ait olup, Demir Çağ keramikleri oldukça fazladır. (Güneri, 1988: 45; Ceylan, 2003: 315; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.3. YERLEŞMELER

3.3.1. Hamamderesi Yerleşmesi (Fotoğraf 63-64)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi ■ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) -
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu
Dönem:	■ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç □ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum İli'ne bağlı Pasinler İlçesi'nde yer alan yerleşme, Erzurum-Pasinler karayolunun 12. km.'sinde kuzeyde yer alan kayalıklarda yer almaktadır. Yerleşmede

yer alan kaya odalarının ön kısımları kopmuştur. Bu durum kaya odasının Orta Çağ'a ait olduğu görüntüsünü vermektedir. Yerleşmede bol miktarda arkeolojik veri ele geçirilmiş olup, içlerinde bulunan Paleolitik Çağ aletleri oldukça önemlidir. (Şenyürek, 1944: 349; Kökten, 1953: 189; Goetze, 1957: 15; Harmankaya-Tanındı, 1996; Çevik, 2000: 27; Ceylan, 2003: 314; Ceylan, 2008 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.3.2. Kurbançayır Yerleşmesi (Fotoğraf 65-66)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi ■ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Kurbançayır
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum İli Pasinler İlçesi'nin 6 km kuzeybatısında yer alan Kurbançayır Köyü'nün 1 km. doğusunda bir tepe üzerinde konumlanan kale, deniz seviyesinden 1850 m. yüksekte yer almaktadır. 60 x 55 m. ebatlarına sahip kalede, çok fazla kaçak kazı yapılmıştır. Kale bulunduğu konum itibariyle, Pasin ovasına egemen durumdadır. Kalede çok fazla işlenmiş keramik ile İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı keramikleri ele geçirilmiştir. (Ceylan, 2004: 265; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 134 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.3.3. Hanahmet Yayla Yer. (Fotoğraf 67-68)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi ■ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Hanahmet
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Hanahmet Köyünde bulunan yerleşme sahip olduğu coğrafi özelliklerle yayla özelliğinde olmakla birlikte hayvancılığa elverişlidir. Merkezde yapılan incelemelerde ova planlı mimari yapılar görülmüştür. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.3.4. Ziyarettepe Yerleşmesi (Fotoğraf 69-70)

Türü:	□ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	■ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Karavelet		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	□ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		

Pasinler İlçesinin Karavelet Köyü'nde bulunan yerleşim alanı, ilçenin 4 km. güneyinde konumlanmıştır. Höyükten elde edilen veriler Orta Çağ'a aittir. (Ceylan, 2004: 264; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 130; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.3.5. Urumçi Yerleşmesi (Fotoğraf 71-72)

Türü:	□ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	■ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	■ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Yukarı Çakmak		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		

Erzurum İline bağlı Pasinler İlçesi'nin köylerinden olan Yukarı Çakmak Köyü eski bir şehir kalıntısıdır. Bulunduğu konum ile İpek Yolu üzerinde bulunan köy bir Urumçi yerleşmesidir. İçerisinde bir nekropol barındırmaktadır. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.3.6. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Fotoğraf 73-74)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi ■ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Yukarı Çakmak
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum'un Pasinler İlçesi'ne bağlı Yukarı Çakmak Köyü'nün üst bölgesinde yüksek bir alanın üzerinde bulunan yerleşim alanında bulunan sur duvar izleri buranın bir kale olduğunu göstermektedir. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.3.7. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Fotoğraf 75-76)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi ■ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Yukarı Çakmak
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik ■ Tunç ■ Demir □ Hellenistik ■ Orta Çağ

Erzurum'a bağlı Pasinler İlçesi'nin köyü olan Yukarı Çakmak Köyü'nde bulunan ikinci yerleşim alanıdır. İki alçak tepenin arasında konumlanan yerleşim alanı, geniş ir alana yayılmış durumdadır. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.4.DİĞER MERKEZLER

3.4.1. Marifet (Sürbahan) Kaya Mezarı (Fotoğraf 77-78)

Türü:	□ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	□ Su Yapısı	■ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	■ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Marifet (Sürbahan)		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2001 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	■ Orta Çağ		

Erzurum İlinin Pasinler İlçesine bağlı olan ve ilçeye 44 km. uzaklıkta bulunan Marifet Köyü'nün 2 km. batısında yer alan kaya mezarı, kayalığın güney yüzünde yerden 3.50 m yüksekte bulunmaktadır. Bulunduğu konum itibariyle ulaşımı oldukça zor olan mezar iyi işçilikle yapılmış iki odadan oluşmaktadır. Ana oda 2.65 x 2.95 x 1.85 m. ölçülerine sahip olmakla birlikte, yan odaya bağlanmaktadır. Oldukça sade olan mezarda, daha önce niş ve kapı açma çalışmalarının olduğuna dair izler tespit edilmiştir. Kaya mezarının mimarisine baktığımız zaman, içeriye doldurulan moloz yığınlarından dolayı bu konuda bilgilerimiz yetersizdir. Marifet Kaya Mezarı'na 700 m. uzaklıkta, batıda yer alan bir başka kaya mezarı da oldukça önemlidir. (Başgelen, 1985: 26; Çevik, 2000: 123; Ceylan, 2003: 315; Ceylan, 2005b: 25; Kozbe-Ceylan-Işık vd.2008: Marifet Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.4.2. Sıfırın Boğazı Kaya Basamaklı Su Tüneli (Fotoğraf 79)

Türü:	□ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	■ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Çiçekli		
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	■ Demir	□ Hellenistik
	□ Orta Çağ		

Erzurum İli'ne bağlı Pasinler İlçesi'nin Çiçekli Köyü'nün güneydoğusunda konumlanan "Sıfırın Boğazı Kaya Basamaklı Su Tüneli" Maşat Çayı'na inmektedir. Tünelin girişindeki 15-20 basamak kırılmış olduğundan, tünele girilememiştir. Kırılmanın sebebi genel anlamda, bölgede define arayan kaçak kazıcıların dikkatsiz davranışlarıdır. (Ceylan, 2004: 265; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 133 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.4.3. Tımar Obsidiyen Merkezi (Fotoğraf 80)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar ■ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Tımar
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2002 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç □ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum İli'ne bağlı Pasinler İlçesi'nin sınırlarında yer alan Tımar Köyü sahip olduğu obsidiyen yatakları ile önemli bir yerleşimdir. Genel bir değerlendirme yaptığımız zaman, Pasinlerin ham obsidiyen yatakları açısından zengin olduğunu görmekteyiz. (Ceylan, 2004: 266; Kozbe-Ceylan-Işık vd., 2008; Ceylan, 2008: 143 Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.4.4. Kotandüzü Obsidiyen Merkezi (Fotoğraf 81-82)

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt □ Su Yapısı □ Mezar ■ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Kotandüzü
Çalışma Dönemi:	Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları 2012 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç □ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum İli'nin Pasinler İlçesi içerisinde konumlanan Kotandüzü Köyü, iki önemli obsidiyen merkezine yataklık yapmaktadır. Bunlardan biri olan Kotandüzü Obsidiyen Merkezi'dir. Ne yazık ki obsidiyenlerin çoğu yol yapım çalışmalarında parçalanarak kullanılmıştır. (Ceylan, Bingöl, Topaloğlu, Günaşdı, Özgül, Üngör, 2014)

3.4.5. Deniz Kanalı

Türü:	□ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	■ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Büyükdere		
Çalışma Dönemi:	Urartu Sulama Tesisleri Araştırmaları 1999 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	□ Demir	□ Hellenistik
	□ Orta Çağ	■	

Pasinler İlçesi içerisinde yer alan önemli derelerden olan Büyükdere'den kaynağını alan "Deniz Kanalı" güneybatı yönünde akarak, Taşkaynak (Keyvank) ile Övenenler (Müceldi) Köylerinden geçerek Sos Köyü'nün kuzeyinden Aras Çayı'na ulaşmaktadır. Kanallarıyla ünlü Urartular tarafından yapıldığı düşünülen toprak bir kanaldan akarak halen kullanılmaktadır. (Belli, 2001: 205-218; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.4.6. Kör Kanal

Türü:	□ Kale	□ Höyük	□ Yazıt
	■ Su Yapısı	□ Mezar	
	□ Obsidiyen Merkezi	□ Yerleşme	
Bölge:	Doğu Anadolu		
İl:	Erzurum		
İlçe:	Pasinler (Hasankale)		
Köy:	Büyükdere		
Çalışma Dönemi:	Urartu Sulama Tesisleri Araştırmaları 1999 Sezonu		
Dönem:	□ Paleolitik	□ Neolitik	□ Kalkolitik
	□ Tunç	□ Demir	□ Hellenistik
	□ Orta Çağ		

Erzurum'un Pasinler İlçesi'ne bağlı köylerinden Kurnuç Köyü'nün güneyinden akan kanal Büyükdere'den kaynağını alarak, Pasinler'in kuzeyinde kalan ovaları

sulamaktadır. Kuzey-güney yönünde akan kanal, Urartu yapımıdır. Kanal; Hinz, Serçeboğazı ve Tizgi Köylerinin batısından dolaşarak, Güney Aras Çayı'na ulaşmaktadır. Kısa olmasına rağmen kanal varlığını sürdürmektedir. (Belli, 2001: 208; Kozbe-Ceylan-Işık vd. 2008: Kör Kanal; Topaloğlu, 2009: 245-266)

3.4.7. Vakıf Bendi Kanalı

Türü:	□ Kale □ Höyük □ Yazıt ■ Su Yapısı □ Mezar □ Obsidiyen Merkezi □ Yerleşme
Bölge: **İl:** **İlçe:** **Köy:**	Doğu Anadolu Erzurum Pasinler (Hasankale) Büyükdere
Çalışma Dönemi:	Urartu Sulama Tesisleri Araştırmaları 1999 Sezonu
Dönem:	□ Paleolitik □ Neolitik □ Kalkolitik □ Tunç □ Demir □ Hellenistik □ Orta Çağ

Erzurum- Pasinler'de bulunan Kargapazarı Dağları'ndan güney yönünde akan kanal, Pasin Ovasının kuzeyinde yer alan tarım alanlarını sularken, kaynağını Büyükdere'den almaktadır. Toprak yatak üzerinde akan kanal, günümüzde de halen kullanılmaktadır. (Belli, 2001: 207-208; Kozbe-Ceylan-Işık vd.-Işık vd.2008: Vakıf Bendi Kanalı; Topaloğlu, 2009: 245-266)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARKEOLOJİK MERKEZLERİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE ÇANAK-ÇÖMLEK

4.1. KAVRAMLAR

Genellikle doğal şartlarla tahrip olan, silis, mika, kalker ve demir oksitli kayaçların oluşturulduğu kil ile yapılan saydam olmayan malzemeye "keramik" ismi verilmektedir. Çoğunlukla akarsu yataklarındaki birikintilerden elde edilen bu kilin bileşimindeki malzemelerin yoğunluğu ile sarımtırak, kırmızımtırak, kahverengi gibi renkler almaktadır. Bu kil ile yapılan malzemeler, çanak-çömlek, pişmiş toprak, bisküvi, seramik, keramik, terrakota gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Demirli veya kaolinden (Saf kil) yapılan ürünler, saydam ve saydam olmayanlar diye iki temel gruba ayrılmaktadır. Ancak keramik, tanımı demirli malzemeden yapılan saydam olmayan malzemeler için kullanılmaktadır. (Ökse, 2012: 11-12)

Neolitik Çağ'dan itibaren insanların kili kullanarak malzemeler yaptığı kabul edilse de Neolitik Çağ'dan çok daha önce Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren heykelcikler gibi malzemelerde kullanılmıştır. Ancak Neolitik Çağ ile birlikte Çanak-çömlek malzemelerde ve mimaride de kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'da çanak-çömlek yapımı Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya ile yaklaşık aynı dönemde günümüzden yaklaşık 8200 yıl öncesine kadar girmektedir. (Özdoğan, 1997:380)

Yazı öncesi dönem için ayrı bir önem taşıyan çanak-çömlek malzemelerin günümüze kadar sağlam olarak gelebilmesi ilgili dönemin günlük yaşamı, ekonomisi, ticareti ve teknoloji hakkında değerlendirmeler yapılabilmektedir. (Özdoğan, 1997: 381-382)

Kil ile yapılan malzemeler genel olarak üç ayrı grupta değerlendirilmektedir. Ülkemizde farkı algılamalar olsa da sırlanmamış kil malzemeler "çanak-çömlek", düşük ısıda fırınlanmış, sırlanmış veya açkılanmış malzemeler "Seramik / keramik", ergime derecesine kadar ısıtılarak camsı bir yapı kazanan malzemeler ise "porselen" olarak değerlendirilmektedir. Bu ayrım kil malzemeler için aşağıdaki farklı isimlendirmelerle biraz daha çeşitlenmektedir.

Yunanca "Keramos" sözcüğünden kaynağını alan Keramik, daha öncede belirtildiği gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Bu isimlendirmelerde temel ayrımı

diller oluşturmaktadır. Buna göre Almanca'da "Keramik", İngilizce'de "Ceramic", Fransıca'da "Cèramique", Türkçe'de "Pişmiş Toprak, çanak-çömlek veya seramik" şeklindedir. Kil, killi toprak, çömlekçi toprağı ve topraktan yapılmış kap anlamına gelen keramiğin ülkemizde daha yaygın kullanılan "çanak-çömlek" tabiri, Latince "Potum" kelimesinden gelmektedir. (Ökse, 1999:1-2; Mutlu 2007:71)

Bu tanımlarla beraber yukarıda belirttiğimiz aynı anlama gelen isimleri teker teker tanımlamak daha faydalı olacaktır.

Seramik: Saydam olmayan, sulandırıldığında birbirine kenetlenen ve şekillendirilebilen, bu haliyle su geçirgen olan malzemelerdir. Keramik, Keramos, Ceramic gibi isimlerle adlandırılmaktadır.

Çanak-Çömlek: Latince "Potum" kelimesinden gelen çanak-çömlek, seramik kaplara verilen isimdir. Bazı dillerde "Pottery", Poterie" olarakta adlandırılmaktadır.

Terrakotta: Latincede pişmiş toprak anlamına gelen terrakotta pişmiş toprak nesneler için kullanılmaktadır.

Bisküvi: Kısmı su geçirgenliği olan kilden üretilen ve günümüzde 950-1100 C derecede pişirilen genellikle kiremit, tuğla, saksı, küp, çömlek gibi malzemelerle, sırsız kap gövdesinin isimlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Konumuzu oluşturan bu tür malzemelerin yanında kilden yapılan kaba, beyaz hamurlu ve saydam olmayan "Fayans, akçini" gibi malzemelerle ince, renkli hamurlu, saydam "çini, sert akçini, porselen" gibi malzemeler burada ele alınmamıştır. (Ökse, 2012: 12-15)

4.2. TEKNİK ÖZELLİKLER

Daha öncede belirtildiği gibi çeşitli kil malzemeden üretilen malzemelerin seramik haline getirilmesi için bir dizi işlemden geçirilmektedir. Temelde hamur haline getirilen kil, yoğrulup, bir süre dinlendirildikten sonra biçimlendirilen, kurumaya bırakılan, duruma göre astarlanan, açkılanan malzeme fırınlanarak nihai şeklini almaktadır. Ancak kilin bu serüvenin de yapılan her işlem bölgesel, dönemsel farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle seramik tanımlamalarında ve tarihlendirmelerinde bu farklılıklar dikkate alınarak değerlendirilir. Bu aşamaları hamurdan başlayarak ele almak bölge çanak-çömleğinin değerlendirilmesinin anlaşılması için büyük önem taşımaktadır.

4.2.1. Hamur

Su ile karıştırılması ile hamur kıvamına gelen kil, kilin içindeki mineraller ve malzemeyi güçlendirmek için uygulanan katkı malzemeleri sınıflandırılmaktadır.

Kil malzeme hamuru oluşturulurken, doğal kum, bazen elendikten sonra gerekliyse katkı malzemeleri eklenerek, sulandırılıp, yoğurduktan sonra bir süre dinlendirilir.

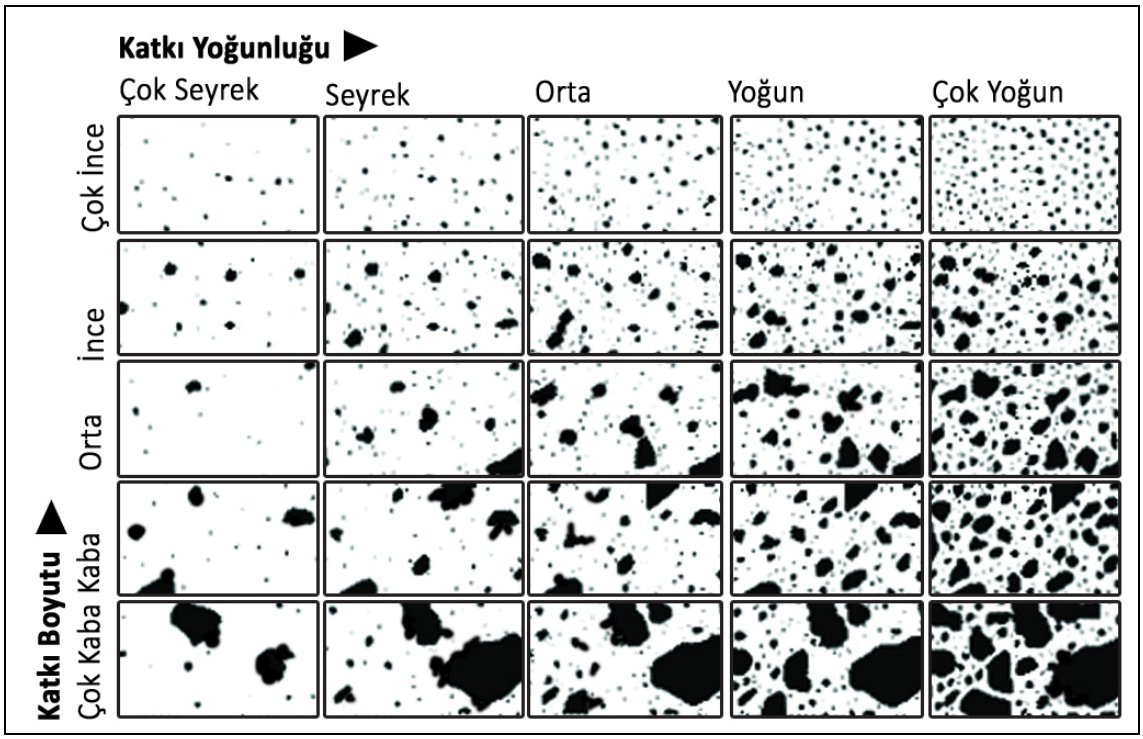
Su ile karıştırıldıktan sonra biçimlendirilebilen kilin Farsça, "ıslandığı zaman kolayca biçimlendirilebilen yumuşak ve yağlı toprak" anlamına gelen "gil" sözcüğünden geldiği kabul edilmektedir.

Hamurun oluşturulmasında işleme aracına göre katkı malzemeleri değişmektedir. Elde yapılacak malzemeler için genellikle %5-15 oranında "şamot" ismi verilen dövülmüş pişmiş toprak veya kum katılarak biçimlendirmenin kolaylaştırıldığı anlaşılmaktadır. Su ile plastik özelliği kazandırılan kil, sıkılaştırmak ve hamurun içindeki havanın dışarı atılması için yoğrulur. Bu yoğrulma işlemi malzemenin hamur kalitesi için büyük bir önem taşımaktadır. Bu yoğurma işlemi için "burgaçlı veya öküz-kafası" ismi verilen yöntemler uygulanmaktadır. (Cooper:1978:34-37)

4.2.1.1. Hamurdaki Katkı

Hamurun özelliğini temelde içindeki katkı malzemeleri belirlemektedir. Katkı malzemesinin miktarı, boyutu, dağılımı ve cinsi şeklinde değerlendirilen bu katkı maddeleri genellikle seramik kırığından izlenebilmektedir. Kilin içindeki yabancı malzemeler genellikle malzemenin güçlendirilmesi, pişirilme sırasında çatlamaması, su geçirgenliği gibi nedenlerle bilinçli bir şekilde eklenebileceği gibi iyi elenmemiş kil malzemenin içinde rastlantısalda bulunabilir. (Ökse, 2012:22)

Katkı yoğunluğu ve katkı boyutu tanımlayan kişiye göre göreceli olsa da genelde aşağıdaki gibi kriter esas alınmaktadır.

Tablo 7: Çanak-Çömlek Malzemede Katkı Yoğunluğu ve Katkı Boyutu

Katkı yoğunluğu için yukarıdaki tabloda görsel bir kriter sunulmuş olsa da genel de 1 cm^2 lik bir alanda 1-3 tanecik veya gözenek "Çok Seyrek", 3-5 tanecik veya gözenek " Seyrek", 5-10 tanecik veya gözenek "Orta", 10-20 tanecik veya gözenek "Yoğun", 20 ve üzeri tanecik veya gözenek ise "Çok Yoğun" olarak tanımlanmaktadır.

Katkı boyutu ise bu taneciklerin 0.2 mm.den küçükler için "Çok ince", 0.2-0.5 mm. arası "İnce", 0.5-1 mm. arası "Orta", 1-2 mm. arası "Kaba / İri", 2 mm.den büyük tanecikler ise "Çok Kaba / Çok İri" şeklinde tanımlanmaktadır. (Braidwood 1960:32; Ökse, 2012: 22-23)

Bu katkı malzemelerin türlerine (saman, ot, gibi bitkisel, hayvansal katkılar) göre pişme ve çürüme gibi nedenlerle bir kısmının günümüze kadar ulaşmadıkları, fakat izlerinin (oyuk, çöküntü gibi) kaldığı görülmektedir.

Katkı malzemesinin dağılımını belirleyen en önemli neden hamurunun iyi yoğurulup, karıştırılmasıdır. Diğer nedenler ise pişirilme, bitkisel katkı boyutu ve yoğunluğudur. Bu nedenler kabın cidarından rahatlıkla görülebileceği gibi dış dokusundaki gözenekli yapı ve sertlikle de tespit edilebilir. (Ökse, 2012: 25)

Katkı malzemelerinin türü ise bölgesel farklılıklar göstermektedir. Genellikle kum, taşçık, kireç, saman, mika, bitkisel ve hayvansal katkılar en fazla tercih edilen katkı malzemeleridir.

Katkı malzemeleri bölgesel ayrım, çanak-çömlek kalitesi ve üretim merkezine yönelik değerlendirmeler yapılabilmesini sağlamaktadır. Bölgesel örneklere baktığımızda işlevsellik için pişirme kaplarında, taşçık katkısı, depo kaplarında iri taşçık ve kireç katkısı, su kaplarında ise saman katkılarının daha fazla tercih edildiği görülmektedir. (Ökse, 2002: 77).

4.2.2. Biçimlendirme

Yukarıda bahsedilen hamur oluşturulduktan sonra kaplar temel olarak iki yöntemle şekillendirilmektedir. Kendi içlerinde de alt gruplara ayrılan bu iki yöntem el ile biçimlendirme ve çark ile biçimlendirmedir.

Çark kullanımı bir sanayileşme ve atölye anlayışının ürünü olduğu için tarihlendirmede önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak el ile yapılan malzemelerinde sayısal anlamda çark ile yapılan malzemelerle karşılaştırılamasa da kalite yönünden önem verilen bazı örneklerin daha iyi olduğu görülmektedir. (Kapur,1984:223)

Elde Biçimlendirme: Kil hamurunun elde şekillendirmesidir. Genellikle kapların cidarlarında yatay olarak düzensiz dalgalanmalardan ve simetrik olmayan şekillerinden anlaşılmaktadır. Tokaçlama, çimdikleme, şerit-fitil-kangal, kalıba basma gibi türleri bulunmaktadır. Genellikle dönemsel anlamda elde biçimlendirilmiş kaplar Doğu Anadolu'da yaygın değildir. İşlevsel anlamda büyük depo kapları ve genellikle sonradan ilave edildiği için kulp parçaları el yapımı olarak kabul edilebilir. (Cooper,1978:6; Ökse, 2012: 30-31)

Elde biçimlendirilen kaplar genellikle Neolitik'ten Erken Demir Çağ'ına kadar tercih edildiği görülürken Orta Tunç Çağı'ndan itibaren yavaş yavaş çömlekçi çarkının yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Ancak özellikle büyük kapların muhtemelen çömlekçi çarkının kapasitesinin üzerinde olduğu için elde yapılmaya devam edildiği düşünülmektedir. (Küçükbezci, 2004: 35).

Çarkta Biçimlendirme: Çark, İtalyanca "torna" veya "turnet" kile yuvarlak biçim vermeye yarayan tezgah için kullanılmaktadır. Yatay eksende el, ayak veya makine ile

döndürülen tablanın üzerine konan hamurun iki elle işlenmesi işlemidir. Bu tür işlenmiş kaplarda özellikle düzeltilmemiş ise yatay düzenli çark izleri görülür. Yapılan kapların orta eksenine göre tam simetrik olduğu anlaşılmaktadır. Çömlekçi çarkının kullanılmaya başlanması ile seri ve belli bir standartta üretime ulaşıldığı dolayısıyla, sanayileşme ve ticaretten söz edilebilmektedir. (Özdoğan,1997:381; Güner,1988: 13)

"Ağır Dönen Çark" ve "Hızlı Dönen Çark" olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Çömlekçi çarkının ilk örneği kabul edilen, toprağa oyulan bir çukura yerleştirilen taş tablanın dönmesinden oluşan Ağır Dönen Çark'ta yapılan malzemelerde genellikle formda bozulmalar görülmektedir. Böylece iki tür arasında yapılan malzemelerin ayrımına gidilebilmektedir. (Ökse, 2012: 32)

Cidar: Kabın iç ve dış yüzeyi arasındaki kalınlığa verilen isimdir. Et Kalınlığı ismiyle adlandırılmaktadır. Katkı malzemelerin yoğunluğu, türü, kabın boyutları cidarı belirlemektedir. Cidar kalınlığı tanımlayan kişiye göre değişiklik gösterse de aşağıdaki gibi değerlendirme yapmak mümkündür.

2-4 mm kalınlık; "ince cidar", 4-10 mm kalınlık "Orta Cidar", 10-20 mm kalınlık "Kalın Cidar", 20 mm. üzeri ise "Çok Kalın Cidar" olarak tanımlanmaktadır.

4.2.3. Yüzey İşlemleri

Şekillendirilen kil malzeme yüzeyine herhangi bir işlem yapılmadan bırakılabileceği gibi kuruma süreci boyunca içine ve dışına bazı işlemlerde yapılabilir. Bu süreçte kabın yüzeylerinde bir dizi iz kalmaktadır.

4.3.3.1. Islak Sıvazlama

Hamur hazırlanıp, elde veya çarkta şekillendirildikten sonra malzemenin yüzeyindeki gözenekleri kapatmak, yapım izlerini temizlemek için nemli elle sıvazlama işlemidir. Bu işlem sonrası kabın yüzeyinde sıyrıklı, çizikli bir yüzey ve "kendinden astarlı" gibi ince bir tabaka oluşur.

4.2.3.2. Açkı

Hamur hazırlanıp, elde veya çarkta şekillendirildikten sonra fırınlama öncesi bir süre kuruması için bekletilir. Kurutma işlemi olarak adlandırılan bu işlemle amaç, fırınlamada seramik malzemenin hızla nem kaybedip çatlamasını önlemektir. Ancak bu

kurutma işlemi tam olarak gerçekleşmeden ihtiyaca göre bazı işlemlerde yapılmaktadır. "Açkılama, Perdahlama" olarak bilinen bu işlemlerde yarı nemli malzemenin yüzeyi; taş, kemik, tahta, metal, pişmiş keramik parçası, deri, bez gibi aletlerle düzeltilir. Açkılamadaki temel amaç, kabın su geçirgenliğini düzenlemek olsa da estetiğini güzelleştirdiği de ortadadır. Açkılama işleminin yoğunluğu ile bazı durumlarda camsı bir yüzey oluşturulabilir. Kabın yüzeyi dikkatle incelendiğinde perdah izlerine gözlenebilir. Genellikle açkılı malların astarlı dikkate alındığında açkı, astarın düzgünlüğü ile izah edilir. (Hachmann, 1969: 153-154, Cooper, 1978: 8; Özdoğan, 1997:381; Ökse, 2012: 55)

4.2.3.3. Kendinden Astar

Kap hamuru içindeki kilin astarlanması şeklinde açkılanabilen "kendinden astar", kabın yüzeyinin kil hamuru ile ıslatılması veya kilin sulandırılarak kabın bu kendi kil havuzuna batırılması ile oluşur. Yüzeydeki katkı malzemelerinin bile gözlenebildiği bu tür astarlar yüzeyde ince bir tabaka oluşturur. Bazı kaynaklarda ıslak sıvazlama ile aynı olarak kabul edilir. (Ökse, 2012: 55-56)

4.2.3.4. Astar

Kabın yüzeyinin aynı veya farklı renkte ancak farklı dokuda başka bir kil hamuruyla kaplanma işlemidir. Tamamen kurutulmuş olan kabın yüzeyine hamurdan daha sulu kilin fırça ile sürülmesi, akıtılması, kil havuzuna daldırılması şeklinde uygulanır. Bu işlemle kabın su geçirgenliği tamamen engellendiği gibi yüzey estetiği de artırılmış olur. Kabın tamamen astarlanmasına "Gerçek astar", bazı bölümlerinin (içi, dışı, ağız kısmı gibi) astarlanmasına ise "Sınırlı Astar" denilir. (Cooper,1978: 50-51; Özdoğan,1997:381; Ökse, 2012: 56)

4.2.3.5. Sır

Metalik bir maddenin pişmiş kabın yüzeyine tıpkı astarda olduğu gibi sürülmesi ve ergime derecesine kadar tekrar fırınlanması işlemidir. Bu işlemle kabın yüzeyi camsı bir hal alır. Çanak-çömlek fırınları açısından ve metalik silikatın işlenmesi yönünden yüksek bir teknoloji gerektiren bu işlem Mısır'da M.Ö. 3. bin, Mezopotamya'da M.Ö. 2. binden itibaren uygulanmaktadır. (Özdoğan,1997: 381; Ökse, 2012: 57)

Çanak-çömlek malzemelerin yüzeyleri yukarıdaki işlemlerin yanı sıra benzeyen firnis, mine gibi işlemlerle de kaplanmaktadır. Ancak bu işlemler birçok kaynakta sırlama ile aynı olarak değerlendirildiği ve çalışma bölgemizde pek rastlanmadığı için ele alınmamıştır.

4.2.4. Bezeme

Estetik kaygılar ve dini inançlar doğrultusunda çanak-çömlek kullanımının başladığı dönemlerden itibaren kapların yüzeylerinin çeşitli türlerde süslendiği görülmektedir. Süslemeler bir motif olabileceği gibi bir olayın tasviri, bir kültürün simgesi de olabilir. Özellikle dönemsel, bölgesel ve kültürel değişikliklerin gözlendiği bezemeler tarihlendirme için önemli bir veridir. (Ökse, 2002:78)

Çanak-çömlek malzeme üzerine yapılan bezemeler bazı kaynaklarda nemli kap üzerine yapılan bezemeler (kazıma, oyma, baskı, sıyırtma) ve kabın üst kısmına yapılan bezemeler (boyama, kabartma, perdah gibi) olarak iki temel gruba ayrılırken (Rice, 1987:138), bu gruplamanın uygulama türlerine göre yapılmasının daha sağlıklı olduğu görülmektedir.

4.2.4.1. Kazıma Tekniği:

Nemli kabın sivri bir cisimle çizilmesi veya yarılması ile yapılan bezeme şeklidir. Kap yüzeyi nemliyken yapılan bezemeler ile ön kurutma yapılmış yüzeylerde yapılan işlemler bezemelerin düzgünlüğü ile ayrılabilir.

Çizi Bezek, Yiv, Oluk, Dalga bezek, çentik / Kertik, Tarak bezeme gibi türleri görülmektedir. (Ökse, 1993: 28; Pavlu, 1997:100; Ökse, 2002: 78; Wijnen, 2003: 27; Ökse, 2012: 62-63).

4.2.4.2. Açkı / Perdah Tekniği

Kabın nemli için açılanması sırasında açkı aletinin bıraktığı düzenli izlerle oluşturulan bezemedir. Açkının yoğunluğuna paralel olarak açıklı-koyulu izler bırakan bu tür bezeme uygulaması Geç Neolitik Çağ'dan itibaren Ön Asya'da uygulandığı görülmektedir. (Rice, 1987: 122; Orton, 1993:126; Gibson-Woods, 1997: 45; Ökse, 2012: 63).

4.2.4.3. Oyma Tekniği

Ucu sivri bir aletle kabın yüzeyinden parçalar çıkarılması veya cidarında delikler açılarak "ajur/ kafes oyma" türü bezemelerdir. Uygulanışına göre "Kesme/ Oyma Bezek", "Açık Oyma bezek" şeklinde isimlendirilmektedir. (Ökse, 2012:63)

4.2.4.4. Dolgu Tekniği

Keskin uçlu bir aletle oyulan kabın yüzeyi kuruduktan sonra macun ismi verilen genellikle beyaz, kırmızı kil ile doldurulması veya sert malzemenin hamurun içine kakılması işlevidir. Uygulama şekline göre "dolgu bezek" veya "kakma bezek" ismiyle adlandırılır. (Ökse, 2012: 63)

4.2.4.5. Baskı Tekniği

Nemli kap üzerine baskı uygulanarak oluşturulan bezeme türüdür. Kabın nemlilik düzeyine göre bezemenin konturları da düzenli olmaktadır. Tarak baskı, parmak baskı, mühür baskı, tırnak baskı, kamış baskı gibi baskı aletinin ismine göre isimlendirilmektedir. Geç Asur'da görülen baskılarla oluşturulmuş dalgalı bezeme "çukurcuk bezeme" ismiyle bu tür içinde anılmaktadır. (Ökse, 1993: 28; Ökse, 2012: 65)

4.2.4.6. Kabartma Tekniği:

Nemli kabın üzerine çeşitli parçaların yapıştırılması ile oluşturulan bezeme türüdür. Görünümüne göre, Düz kesitli şerit, yuvarlak kesitli şerit, kaburga, sivri kesitli şerit, düğmecik, kabara gibi isimlerle adlandırılır. (Ökse, 1993: 31; Ökse, 2012: 65)

4.2.4.7. Sıyırma Tekniği

Astarlanmış kabın yüzeyinden astarın belirli bir şekle göre sıyırılarak çıkarılması ile hamurun ortaya çıkarılması ile oluşturulan bezeme türüdür. Bu tür bezemelerde parmakla yüzeydeki seviye farkı hissedilebilmektedir. Sıyırma yöntemine büyük benzerlik gösteren "Sgraffito / Graffito" olarak bilinen kap aynı bezeme uygulamasından sonra sırlanarak tekrar pişirilmektedir. (Ökse, 2012: 65-66)

4.2.4.8. Boya Tekniği

Pişmiş, ön kurutulmuş veya astarlanmış, açkılanmış kabın üzerine değişik bileşimli farklı renklerde fırça veya benzeri bir aletle yapılan boyama sonrası oluşturulan bezeme türüdür. Uygulanma aşamasına göre, "mat boya", "pozitif boyama", negatif boyama" şeklinde isimlendirilmektedir. Sır boyama bu tür bezeme gurubu içinde değerlendirilmektedir. (Shepard, 1956:203; Evely, 2000:290-291; Rice, 1987:148; Ökse, 1993: 32; Evely, 2000:292; Ökse, 2012: 66-67)

4.2.4. Kurutma ve Pişirme

Şekil verilen kabın daha önce belirli bir süre kurutulduğu ve daha sonra fırınlandığından bahsetmiştik. Bu kurutma işlemi kabın içerdiği nem oranına göre değişiklik gösterir. Çömlekçiliğe göre %25-30 oranında su içeren kaplar "Nemli", %8-15 oranında su içeren kaplar "Yarı Kuru (Deri sertliği)", % 3 su içeren kaplar "Kuru veya Çiğ Mal" olarak adlandırılır.

Kabın dayanaklığını artırmak ve su geçirgenliğini düzenlemek için yapılan fırınlama ile ateş-hava akımının farklı düzenlendiği, farklı ısı derecelerinde gerçekleştirilir. Kapların pişme niteliği; pişme süresi, ısısı, fırın hava akımı ve kabın konumu ile farklılaşmaktadır. Buna göre kaplar iyi veya kötü pişmiş olarak tanımlanmaktadır.

Pişme ortamı; Açık ateşte pişirme ve fırında pişirme olarak iki türde görülmektedir. Seramik pişirme yöntemlerinin en eski halini oluşturan "açık ateşte pişirme" de toprağa açılan bir çukura yerleştirilen yanıcı maddenin üzerine kapların ağızları aşağıya gelecek şekilde yerleştirildikten sonra üzerlerinin tekrar yanıcı maddelerle örtülmesi ile pişirme gerçekleştirilir. Genellikle kabın her tarafının aynı oranda pişmediği görülen bu tür pişirmede 600-800° C derecelerde bir pişirme sağlanabilmektedir. (Yalgın, 1940: 197; Ökse, 2012: 41-42)

850-1200° C derecelere ulaşan fırında pişirmede ise ateşleme bölümü ile kapların bulunduğu bölümün bir ızgara ile birbirinden ayrıldığı, üzeri kapalı, hava akımını sağlayan bacalar ve deliklerin olduğu bir fırında pişirme yapılmaktadır. (Özdoğan,1997:381, Ökse, 2012: 42).

Kapların fırınlanmasında yükseltgeme- indirgeme, hava akımı, fırın türü, pişme ısısı kapların sertliğini, rengini belirlemede çok önemlidir. (Özdoğan,2002: 98)

İçeriği	Yükseltgenmiş	İndirgenmiş
Demiroksit	Sarı, Kırmızı, Kahverengi	Zeytin yeşili
Bakıroksit	Mavi, Turkuvaz	Kırmızı
Kobaltoksit	Mavi	Koyu Mavi, Siyah
Kromoksit	Pembe, Kırmızı, sarı, Yeşil	Turkuaz
Manganoksit	Eflatun, Mor	Siyah
Antimon-Uranyum	Sarı	
Altın	Kırmızı	
Platin	Gri	
Çinko	Beyaz	
Iridyumoksit	Siyah	

Tablo 8: Pişme Ortamına Göre Sır renklerinin Oluşumu (Ökse, 2012'den)

Minerallerin sertlikleri genellikle Mohs skalasına göre yapılmasına rağmen bu sertlik seramiklerde değişiklik göstermektedir. 500° C'den daha düşük ısılarda pişen kaplar yeterince sertleşemediği için kolaylıkla dağılır.

Mohs skalası yerine kapların yüzeylerini çizilebilirliği ülkemizde daha yaygın olarak tercih edilen bir yöntemdir. Tırnak ile çizilebilen parçalar "yumuşak", bakır bir çivi ile çizilebilen parçalar "orta", demir bir çivi ile çizilebilen parçalar "orta-sert", çelik bir çivi ile çizilebilen parçalar "sert", bir cam parçası ile çizilebilen parçalar ise "çok sert" olarak ifade edilmektedir. Bu sertlik malzemenin pişme ısısı, formu ve rengi ile de değerlendirilebilir.

Sertlik Değerlendirmesi (▼ ►)				
Pişme Isısı ►	Düşük ▼	Orta ▼	Yüksek ▼	Çok Yüksek ▼
Pişme ►	Kötü-Az ▼	Orta ▼	İyi ▼	Çok İyi ▼
Tanım ►	Ham Mal ▼	Gevrek Mal ▼	Sert Mal ▼	Pekişmiş Mal ▼
Renk* ►	Soluk ▼	Parlak ▼	Çok Parlak ▼	Berrak ▼
Sertlik ►	Yumuşak ▼	Orta Sert ▼	Sert ▼	Çok sert ▼
Biçimi ►	Yumuşak Köşeli ▼	Düz Köşeli ▼	Keskin Köşeli ▼	Sivri Köşeli ▼
Kırıklar ►	Pütürlü ▼	Az Pütürlü ▼	Düzgün ▼	Çok Düzgün ▼

* Renk için özellikle astar, sır gibi dış renk ele alınmaktadır.

Tablo 9: Çanak-Çömlek Malzemenin Sertlik Değerlendirmesi

Fırınlama ısıları göre, 700 ° C'den daha az ısıda kısa sürede pişen kaplar; "Yumuşak", 700-900° C derecede pişen kaplar; "Orta sert", 900-1000° C derecede pişen kaplar "Sert", 1100-1150° C derecede veya 850-1000° C derecede uzun süre pişen kaplar ise "Çok Sert" olarak değerlendirilmektedir.

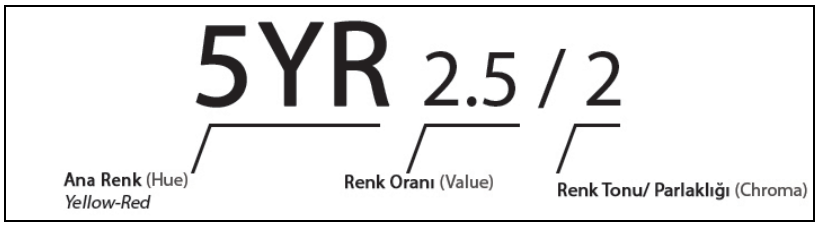
Yüksek ısılı fırınlarda ateşe yakın olan kapların renkleri daha açık ve berraktır. Aslında seramiklerin renklerini kil türü, hamur rengi, astar rengi, boya rengi belirlese de

fırınlama sonrasında renkler değişmekte en azından mat veya parlak bir hal almaktadır. (Ökse, 2012: 44-47)

4.2.5. Renk

Seramiklerde renk dönemsel, bölgesel ve kültürel değerlendirmelerde önemli bir etkendir. Ancak günümüze kadar renk terminolojisi büyük oranda farklılık göstermekte ve tanımlayana göre görecelidir. Bu nedenle çeşitli renk katalogları yayınlansa da temel anlamda Munsell renk kodları seramikler için daha fazla tercih edilmektedir. Geniş bir renk skalasına sahip olan Munsell için seramiklerde Toprak renklerini esas alan "Soil Color Chart" kullanılır.

Y, YR, R, RP gibi ana renk isimleri ile Renk Oranı ve Renk tonlarından oluşan bir kod oluşan Munsell'in renkleri kişilere göre "Kırmızımsı Sarı, Yeşilimsi Sarı" gibi tanımlamalara gidilmektedir. Bu tanımlama göreceli olsa da çalışmamızda Tuba Ökse hocanın tanımlaması esas kriter alınmıştır. Farklı kodlara sahip olmasına rağmen bazı renklerin aynı isimle adlandırılması renklerin çok yakın olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo10 : Munsel Renk Tanımlaması

Son güncellemelerle Munsell Soil Chart şu renk kodlarından oluşmaktadır. 2,5-5-7,5-10 Y, 2,5-5-7,5-10 YR, 5-7,5-10 R

Ren değerlendirilmesinde Hamur rengi, Astar rengi, kabın içi, dışı gibi ayrı ifadeler kullanılmaktadır. Astarlı parçalarda eğer yüzeyde dökülmeler yoksa cidarından hamur rengi tespit edilmeye çalışılmalı eğer bu mümkün değilse kap için tanımlanan rengin astar rengi olduğu belirtilmelidir.

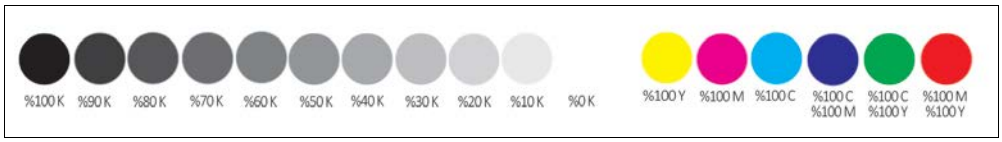
Renk Kodu	Tanımı
10 R 6/1	Kırmızımsı Gri
10 R 6/2-4	Soluk Kırmızı
10 R 6/6-8	Açık Kırmızı
10 R 5/1	Kızılımsı Gri
10 R5/2-4	Uçuk Kırmızı
10 R 5/6-8	Kırmızı
10 R 4/1	Koyu Kızılımsı gri
10 R 4/2-4	Uçuk Kırmızı
10 R 4/6-8	Kırmızı
10 R 3/1	Koyu Kızılımsı Gri
10 R 3/2-4	Siyahımsı Kırmızı
10 R 3/6	Koyu Kırmızı
10 R 2.5/1	Kızılımsı Siyah
10 R 2.5/2	Koyu Siyahımsı Kırmızı
2.5 YR 6/0	Gri
2.5 YR 6/2	Soluk Kırmızı
2.5 YR 6/1	Açık Kızılkahve
2.5 YR 6/6-8	Açık Kırmızı
2.5 YR 5/0	Gri
2.5 YR 5/2	Uçuk Kırmızı
2.5 YR 5/4	Kızılkahve
2.5 YR 5/6-8	Kırmızı
2.5 YR 4/0	Koyu Gri
2.5 YR 4/2	Uçuk Kırmızı
2.5 YR 4/4	Kızıl Kahve
2.5 YR 4/6-8	Kırmızı
2.5 YR 3/0	Çok Koyu Gri
2.5 YR 3/2	Siyahımsı Kırmızı
2.5 YR 3/4	Koyu Kızılkahve
2.5 YR 3/6	Koyu Kırmızı
2.5 YR 2.5/0	Siyah
2.5 YR 2.5/2	Koyu Siyahımsı Kırmızı
2.5 YR 2.5/4	Koyu Kırmızımsı
5 YR 8/1	Beyaz
5 YR 8/2	Beyazımsı Pembe
5 YR 8/3-4	Pembe
5 YR 7/1	Açık Gri
5 YR 7/2	Grimsi Pembe
5 YR 7/3-4	Pembe
5 YR 7/6-8	Kırmızımsı Sarı
5 YR 6/1	Gri
5 YR 6/2	Grimsi Pembe
5 YR 6/3-4	Açık Kızılkahve
5 YR 6/6-8	Kırmızımsı Sarı
5 YR 5/1	Gri
5 YR 5/2	Kırmızımsı Gri
5 YR 5/3-4	Kızılkahve
5 YR 5/6-8	Sarımsı Kırmızı
5 YR 4/1	Koyu Gri
5 YR 4/2	Koyu Kırmızımsı Gri
5 YR 4/3-4	Kızılkahve
5 YR 4/6	Sarımsı kırmızı
5 YR 3/1	Çok Koyu Gri
5 YR 3/2-4	Koyu Kızılkahve
5 YR 2.5/1	Siyah
5 YR 2.5/2	Koyu Kızılkahve
7.5 YR 8/0	Beyaz
7.5 YR 8/2	Pembemsi Beyaz
7.5 YR 8/4	Pembe
7.5 YR 8/6	Kırmızımsı Sarı
7.5 YR 7/0	Açık Gri
7.5 YR 7/2	Grimsi Pembe
7.5 YR 7/4	Pembe
7.5 YR 7/6-8	Kırmızımsı Sarı
7.5 YR 6/0	Gri
7.5 YR 6/2	Grimsi Pembe
7.5 YR 6/4	Açık Kahverengi
7.5 YR 6/6-8	Kırmızımsı Sarı
7.5 YR 5/0	Gri
7.5 YR 5/2-4	Kahverengi
7.5 YR 5/6-8	Kahverengi
7.5 YR 4/0	Koyu Gri
7.5 YR 4/2-4	Koyu Kahverengi
7.5 YR 4/6	Kahverengi
7.5 YR 3/0	Çok Koyu Gri
7.5 YR 3/2-4	Koyu Kahverengi
7.5 YR 2/0	Siyah
10 YR 8/1-2	Beyaz
10 YR 8/3-4	Çok Açık Kahve
10 YR 8/6-8	Sarı
10 YR 7/1-2	Açık Gri
10 YR 7/3-4	Çok Açık Kahve
10 YR 7/6-8	Sarı
10 YR 6/1	Gri
10 YR 6/2	Açık Kahvemsi Gri
10 YR 6/3	Açık Kahve
10 YR 6/4	Açık Sarımsı Kahve
10 YR 6/6-8	Kahvemsi Sarı
10 YR 5/1	Gri
10 YR 5/2	Grimsi Kahve
10 YR 5/3	Kahverengi
10 YR 5/4-8	Sarımsı Kahve
10 YR 4/1	Koyu Gri
10 YR 4/2	Koyu Grimsi Kahve
10 YR 4/3	Kahverengi
10 YR 4/4-6	Koyu Sarımsı Kahve
10 YR 3/1	Çok Koyu Gri
10 YR 3/2	Çok Koyu Grimsi Kahve
10 YR 3/3	Koyu kahve
10 YR 3/4-6	Koyu Sarımsı Kahve
10 YR 2/1	Siyah
10 YR 2/2	Çok Koyu Kahve
2.5 Y 8/0-2	Beyaz
2.5 Y 8/4	Soluk Sarı
2.5 Y 8/6-8	Sarı
2.5 Y 7/0-2	Açık Gri
2.5 Y 7/4	Soluk Sarı
2.5 Y 7/6-8	Sarı
2.5 Y 6/0	Gri

2.5 Y 6/2	Açık Grimsi Kahve
2.5 Y 6/4	Açık Sarımsı kahve
2.5 Y 6/6-8	Zeytuni Sarı
2.5 Y 5/0	Gri
2.5 Y 5/2	Grimsi Kahve
2.5 Y 5/4-6	Açık Zeytuni Kahve
2.5 Y 4/0	Koyu Gri
2.5 Y 4/2	Koyu Grimsi Kahve
2.5 Y 4/4	Zeytuni Kahve
2.5 Y 3/0	Çok Koyu Gri
2.5 Y 3/2	Çok Koyu Grimsi Kahve
2.5 Y 2/0	Siyah
5 Y 8/1-2	Beyaz
5 Y 8/3-4	Soluk Sarı
5 Y 8/6-8	Sarı
5 Y 7/1-2	Açık Gri

5 Y 7/3-4	Soluk Sarı
5 Y 7/6-8	Sarı
5 Y 6/1	Gri
5 Y 6/2	Açık Zeytuni Gri
5 Y 6/3-4	Soluk Zeytuni
5 Y 6/6-8	Zeytuni Sarı
5 Y 5/1	Gri
5 Y 5/2	Zeytuni Gri
5 Y 5/3-6	Zeytuni
5 Y 4/1	Koyu Gri
5 Y 4/2	Zeytuni Gri
5 Y 4/3-4	Zeytuni
5 Y 3/1	Çok Koyu Gri
5 Y 3/2	Koyu Zeytuni Gri
5 Y 2.5/1-2	Siyah

Tablo 11 Munsell Kodu Renk Tanımlamaları (Ökse, 2012'den)

Bu kadar önemli olan seramik renkleri ne yazık ki baskı cihazları ile görüntüleme cihazlarının ekranlarında kalibrasyonun tam anlamı ile gerçekleştirilememesi veya çok büyük bütçeler gerektirmesi nedeniyle farklılıklar göstermektedir. Bunu bir derece çözebilmek için baskı cihazlarının kullandığı CMYK renk profili esas alınıp alttaki gibi rahatlıkla karşılaştırma yapılabilecek siyah tonları, Yellow, Magenta, Cyan, Cyan-Magenta, Cyan-Yellow, Magenta-Yellow renk kodları ve oranları her fotoğrafın altına renk skalasıyla verilmiştir.

Tablo 12: Örnek Renk Skalası

4.3. SERAMİK TİPOLOJİSİ

Kap tipleri bölgesel, dönemsel, kültürel anlamda çok çeşitlilik gösterdiği için kaynaklarda çok çeşitli isimlerle tanımlanmışlardır. Kap Tipleri genel anlamda ağız genişlikleri göre değerlendirilmekte ve Geniş Ağızlı Kaplar ve Dar Ağızlı Kaplar olmak üzere iki ayrılmaktadır. Bu iki grupta kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır.

Alt gruplarda ayrımın temelini Ağız çapının yüksekliğe oranı belirlediğinden tam parça şeklinde ulaşmayan bölge seramiğinin değerlendirilmesinde bu ayrımdan daha genel, ağız, dip, kulp, kandil, depo kabı, bezemeli gövde kabı şeklinde bir tanımlama

yapılmıştır. Sanırım parça seramikler için başka bir ayrımda yapmak ne yazık ki mümkün değildir.

Seramikler için tipolojide amaç, merkeze yönelik kap tipini, üretim tekniğini, formunu belirleyerek dönemsel, bölgesel tasnifini yapabilmektir. Bölge seramik tipolojisi tam olarak belirlenememiş olmakla birlikte bölgede egemenlikleri bilinen kültürler ve devletlere yönelik bir keramik tipolojisi ortaya konulabilir.

Çalışma bölgemizde kap tiplerinin büyük bir kısmını Ağız parçaları oluşturmaktadır. Büyük bir kısmının çapı belirlenen bu ağız parçalarından çok az bir kısmı diple birleşik ve kulplu ağız parçalarıdır. Ağız cidarıyla paralellik gösteren depo kaplarında katkı malzemesi cidarda olduğu gibi kalın ve kabadır. Dip parçalarının büyük bir kısmını düz dipler, kulpların ise hemen hemen tümünü dik kulp parçaları oluşturmaktadır. Bezemeli gövde parçalarının büyük bir kısmı ağız veya boyun kısmında çentik, oyma, tarak, dalga, parmak, oluk bezeme ile sınırlıdır. Boya bezeme ise çok az sayıda Orta Çağ seramiğinde genellikle sırlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümde ayrıca ağız parçaları, dip parçaları, kulp ve diğer unsurlar ele alınıp, tüm kaynaklarda görülen tipik tekrarlar kaçınılmıştır. Bunun yerine kap tipleri ve türleri ekteki çizimlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KATALOG

Altınbaşak-I Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu

Altınbaşak (Pasinler-Erzurum)			
Altınbaşak001 (EPAB1-01/02)		**Foto:** Lev. I-II -1	**Çizim:** Lev.III-1
Formu	**:**	Dışa eğik Ağızlı Basit Ağız Parçası	
Çap	**:**	24cm(Ağız)	
Renk	**:**	5Y3.2/3 (Dış) 5Y 3.3/3.3(iç)	
Açkı	**:**	Yok	
Katkı	**:**	İnce Kum küçük taşçık katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme	**:**	İyi Pişmiş (Orta Sert)	
Bezeme	**:**	Bezeme Yok	

Altınbaşak (Pasinler-Erzurum)			
Altınbaşak002 (EPAB1-01/5)		**Foto:** Lev. I-II -2	**Çizim:** Lev. III -2
Formu	**:**	Dip Parçası (düz dip)	
Çap	**:**	14 cm. (Dip)	
Renk	**:**	2.5 Y 5.1/4.3 (Dış) 5Y 4.8/2 (iç)	
Açkı	**:**	Yok	
Katkı	**:**	Kaba Kum İri Taşçık, Kireç Katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme	**:**	Kötü Pişmiş (Yumuşak)	
Bezeme	**:**	Bezeme Yok	

Altınbaşak (Pasinler-Erzurum)			
Altınbaşak003 (EPAB1-01/4)		**Foto:** Lev. I-II -3	**Çizim:** Lev. III -3
Formu	**:**	Dip Parçası (Düz Dip)	
Çap	**:**	12 Cm (Dip)	
Renk	**:**	2.5 Y 3.2/3.9(dış) 2.5 Y 3.6/4.7 (iç)	
Açkı	**:**	Yok	
Katkı	**:**	İnce kum, Orta Taşçık Katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme	**:**	Orta pişmiş (orta sert)	
Bezeme	**:**	Bezeme Yok)	

Altınbaşak (Pasinler-Erzurum)			
Altınbaşak004 (EPAB1-01/3)		**Foto:** Lev. I-II -4	**Çizim:** Lev. III -4
Formu	**:**	Dip Parçası (Düz Dip)	
Çap	**:**	18 cm (dip)	
Renk	**:**	7.5 Y 3.2/3 (Dış) 7.5 YR 3.9/5 (iç)	
Açkı	**:**	Yok	
Katkı	**:**	Orta Kum, Orta taşçık, Kireç Katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme	**:**	Orta Pişmiş	
Bezeme	**:**	Bezeme Yok	

Altınbaşak-II Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu

Altınbaşak-II Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Altınbaşak-II Höyük001 (EPAB2-01/1) **Foto:** Lev. V-VI -1		**Çizim:** Lev. VII -1
Formu	:	Ağzı Parçası Basit-süz ağı, Depo kabı
Çap-Cidar-	:	36 cm. (ağız)
Renk	:	2.5 Y 8.4/3 (Dış), 10YR 5.4/3 (İç)
Açkı-Astar	:	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık ve seyrek kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	Orta Pişmiş / orta
Bezeme	:	Yok

Altınbaşak-II Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Altınbaşak-II Höyük002 (EPAB2-01/3) **Foto:** Lev. V-VI -2		**Çizim:** Lev. VII -2
Formu	:	Ağız Parçası Dış bükey
Çap-Cidar	:	20 cm. (Ağız)
Renk	:	2.5 Y 8.3/1 (Dış), 7.5YR 5.8/4.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	İnce kum, seyrek orta taşçık katkılı
Yapım	:	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi Pişmiş /orta
Bezeme	:	Yok

Altınbaşak-II Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Altınbaşak-II Höyük003 (EPAB2-01/2) **Foto:** Lev. V-VI -3		**Çizim:** Lev. VII -3
Formu	:	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	:	18 cm. (Ağız)
Renk	:	10YR 7.7/3 (Dış), 5YR 5.5/5 (İç)
Açkı-Astar	:	Açkısız, astarsız
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi /sert
Bezeme	:	Yok

Bulamaç Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük001 (EPH-01/1) **Foto:** Lev. VIII-IX-1		**Çizim:** Lev. XII -1
Formu	:	Ağız Parçası, Çentik-Yiv Bezemeli
Çap-Cidar-	:	36 cm.
Renk	:	5 R 3.8/4.5 (Dış), 7.5R 4.1/2.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı Kırmızı, içi Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	İnce kum katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	:	Çentik-Yiv Bezeme

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük002 (EPH-01/10) **Foto:** Lev. VIII-IX -2		**Çizim:** Lev. XII -2
Formu	**:**	Ağız Parçası, Delikli (?)
Çap-Cidar	**:**	17 cm.
Renk	**:**	2.5 YR 5.6/6.5 (Dış), 10R 4.8/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kırmızı/krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Sert
Bezeme	**:**	3 adet delik

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük003 (EPH-01/13) **Foto:** Lev. VIII-IX -3		**Çizim:** Lev. XII -3
Formu	**:**	Ağız Parçası, Çentik Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5 YR 4.4/3.5 (Dış), 7.5R 3.7/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Çentik Bezeme

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük004 (EPH-01/9) **Foto:** Lev. VIII-IX Ø -4		**Çizim:** Lev. XII -4
Formu	**:**	Ağız Parçası, Dalga Bezemeli-emzikli
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	7.5YR 5.1/3.5 (Dış), 10R 4.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Dalga tarak bezeme, emzik

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük005 (EPH-01/23) **Foto:** Lev. VIII-IX -5		**Çizim:** Lev. XII -5
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	5R 3.7/1 (Dış), 7.5R 5/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, iri taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş / Yumuşak-orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük006 (EPH-01/24)	**Foto:** Lev. VIII-IX -6	**Çizim:** Lev. XII -6
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	2.5YR 5.7/6.5 (Dış), 5YR 6/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Kırmızımsı/sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük007 (EPH-01/27)	**Foto:** Lev. VIII-IX -7	**Çizim:** Lev. XII -7
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	2.5YR 5.7/5 (Dış), 2.5YR 6/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük008 (EPH-01/28)	**Foto:** Lev. VIII-IX -8	**Çizim:** Lev. XII -8
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	12 cm.
Renk	**:**	5YR 6.8/3 (Dış), 10R 5.1/6 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kırmızımsı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok iyi Pişmiş /Sert
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük009 (EPH-01/17)	**Foto:** Lev. VIII-IX -9	**Çizim:** Lev. XIII -9
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	36 cm.
Renk	**:**	2.5YR 4.7/7 (Dış), 2.5YR 4.5/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Kırmızımsı/sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0010 (EPH-01/19) **Foto:** Lev. VIII-IX -10 **Çizim:** Lev. XIII -10		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	28 cm.
Renk	**:**	2.5YR 4.8/4 (Dış), 5YR 4.5/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0011 (EPH-01/5) **Foto:** Lev. VIII-IX -11 **Çizim:** Lev. XIII -11		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	30 cm.
Renk	**:**	2.5R 4/3.5 (Dış), 2.5YR 4.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Sert-orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0012 (EPH-01/22) **Foto:** Lev. VIII-IX -12 **Çizim:** Lev. XIII -12		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	26 cm.
Renk	**:**	5YR 5.1/3 (Dış), 7.5R 3.9/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi kırmızı, dışı kırmızı/krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0013 (EPH-01/29) **Foto:** Lev. VIII-IX -13 **Çizim:** Lev. XIII -13		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	23 cm.
Renk	**:**	2.5YR 5.5/4 (Dış), 5YR 5/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0014 (EPH-01/15) **Foto:** Lev. VIII-IX -14 **Çizim:** Lev. XIII -14		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	10R 4.7/4.5 (Dış), 7.5R 4.5/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi / Kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / sert-orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0015 (EPH-01/18) **Foto:** Lev. VIII-IX -15 **Çizim:** Lev. XIII -15		
Formu	**:**	Ağız Parçası, (Yivli boyun)
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5R 3.4/3.5 (Dış), 7.5R 3.8/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yivli Boyun Parçası

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0016 (EPH-01/31) **Foto:** Lev. VIII-IX -16 **Çizim:** Lev. XIII -16		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	12 cm.
Renk	**:**	2.5R 3.3/6 (Dış), 5R 2.3/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Kırmızı (Bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok iyi pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0017 (EPH-01/4) **Foto:** Lev. VIII-IX -17 **Çizim:** Lev. XIII -17		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	32 cm.
Renk	**:**	0YR 4.3/4.5 (Dış), 2.5YR 4.5/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı / Sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0018 (EPH-01/14) **Foto:** Lev. VIII-IX -18		**Çizim:** Lev. XIV -18
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	30 cm.
Renk	**:**	7.5R 3.8/3 (Dış), 2.5R 3.8/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızımsı /Sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0019 (EPH-01/26) **Foto:** Lev. VIII-IX -19		**Çizim:** Lev. XIV -19
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	2.5R 3.7/5 (Dış), 10R 3.3/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0020 (EPH-01/20) **Foto:** Lev. VIII-IX -20		**Çizim:** Lev. XIV -20
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	2.5R 4/4 (Dış), 10R 4.2/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı/krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce Kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0021 (EPH-01/17) **Foto:** Lev. VIII-IX -21		**Çizim:** Lev. XIV -21
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	7.5R 2.9/3 (Dış), 2.5R 4/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0022 (EPH-01/32) **Foto:** Lev. VIII-IX -22 **Çizim:** Lev. XIV -22		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	0R 3.4/2.5 (Dış), 2.5R 3/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı açkılı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0023 (EPH-01/25) **Foto:** Lev. VIII-IX -23 **Çizim:** Lev. XIV -23		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Yiv Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	2.5R 3/4 (Dış), 2.5R 3.5/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı (bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / sert
Bezeme	**:**	İki yiv Bezeme

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0024 (EPH-01/2) **Foto:** Lev. VIII-IX -24 **Çizim:** Lev. XV -24		
Formu	**:**	Dip Parçası, Düz
Çap-Cidar	**:**	17 cm. (Dip)
Renk	**:**	7.5Y 4.5/2.5 (Dış), 10Y 3.6/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı açkılı, astarsız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek iri taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0025 (EPH-01/22) **Foto:** Lev. VIII-IX -17 **Çizim:** Lev. XV -17		
Formu	**:**	Dip Parçası, Kaideli
Çap-Cidar	**:**	12 cm. (Dip)
Renk	**:**	2.5Y 4.4/3 (Dış), 7.5Y 5.2/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı açkılı, astarsız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0026 (EPH-01/16) **Foto:** Lev. VIII-IX -18 **Çizim:** Lev. XV -18		
Formu	**:**	Dip Parçası, Kaideli
Çap-Cidar	**:**	9 cm. (Dip)
Renk	**:**	7.5YR 4.2/4 (Dış), 2.5GY 3.2/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı/krem astarlı, açkısız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yiv Bezeme

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0027 (EPH-01/13) **Foto:** Lev. VIII-IX -19 **Çizim:** Lev. XV -19		
Formu	**:**	Dip Parçası, Yuvarlak Ayaklı
Çap-Cidar	**:**	9 cm. (Dip)
Renk	**:**	7.5YR 4.1/6 (Dış), 2.5GY 5.6/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı açkılı, içi sırlı bezemeli
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Sert
Bezeme	**:**	İçi geometrik boya bezemeli, sırlı

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0028 (EPH-01/30) **Foto:** Lev. VIII-IX -20 **Çizim:** Lev. XV -20		
Formu	**:**	Dip Parçası,
Çap-Cidar	**:**	12 cm. (Dip)
Renk	**:**	2.5YR 3.3/3 (Dış), 2.5GY 2.5/0.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0029 (EPH-01/x) **Foto:** Lev. VIII-IX -21 **Çizim:** Lev. XV -21		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Sırlı, geometrik Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5BG 1.7/2.5 (Dış), 2.5Y 4.1/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı düz şerit boya (sarı-yeşil) sırlı, içi yeşil-siyah çiçek bezemeli
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	İçi geometrik çiçek / dışı şerit boya bezemeli

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0030 (EPH-01/xx) **Foto:** Lev. VIII-IX -22 **Çizim:** Lev. XV -22		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Boya Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 6/5 (Dış), 2.5GY 3.5/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı krem şerit boyalı, içi açık yeşil sırlı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Boya şerit bezeme

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0031 (EPH-01/21) **Foto:** Lev. VIII-IX -23 **Çizim:** Lev. XV -23		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Kemerli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 4.7/4.5 (Dış), 10Y 4.9/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi krem renginde astarlı ve açkılı, dışı açkısız, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Kemer Bezeme

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0032 (EPH-01/6) **Foto:** Lev. VIII-IX -24 **Çizim:** Lev. XV -24		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 3.4/4.5 (Dış), 10YR 2.9/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı koyu kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Bulamaç Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Bulamaç Höyük0033 (EPH-01/8) **Foto:** Lev. VIII-IX -24 **Çizim:** Lev. XV -24		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5YR 3/3.5 (Dış), 2.5Y 3/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Danatepe Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu

Danatepe Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Danatepe Höyük001 (ERZDH-3) **Foto:** Lev. XVI-XVII -1		**Çizim:** Lev. XVIII -1
Formu	:	Dip parçası, Düz
Çap-Cidar-	:	12 cm. (dip)
Renk	:	2.5YR 1.5/4.5 (Dış), 7.5YR 4.8/3 (İç)
Açkı-Astar	:	Kırmızı (bianili) açkılı, astarlı
Katkı	:	İnce kum katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	:	Yok

Danatepe Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Danatepe Höyük002 (ERZDH-1) **Foto:** Lev. XVI-XVII -2		**Çizim:** Lev. XVIII -2
Formu	:	Boyun Parçası
Çap-Cidar	:	-
Renk	:	7.5YR 5.3/4 (Dış), 5YR 5.1/5 (İç)
Açkı-Astar	:	Açık krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	İnce kum katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş / sert
Bezeme	:	Yok

Danatepe Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Danatepe Höyük003 (ERZDH-3) **Foto:** Lev. XVI-XVII -3		**Çizim:** Lev. XVIII -3
Formu	:	Gövde Parçası, Bezemeli
Çap-Cidar	:	-
Renk	:	2.5YR 3.1/6 (Dış), 5YR 3.7/5 (İç)
Açkı-Astar	:	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı (?)
Pişme-Sertlik	:	Kötü pişmiş /Orta- yumuşak
Bezeme	:	Kakma Bezeme (oval kakma bezeme)

Saksı Höyük Çanak-Çömlek Kataloğu

Saksı Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Saksı Höyük001 (EPP-01/3) **Foto:** Lev. XXIII-XXIV -1		**Çizim:** Lev. XXV -1
Formu	:	Ağız parçası, düz
Çap-Cidar-	:	30 cm.
Renk	:	2.5Y 6.1/2.5 (Dış), 7.5YR 3.9/3.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş /sert
Bezeme	:	Yok

Saksı Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Saksı Höyük002 (EPP-01/5) **Foto:** Lev. XXIII-XXIV -2		**Çizim:** Lev. XXV -2
Formu	**:**	Ağız parçası, depo kabı
Çap-Cidar	**:**	?
Renk	**:**	5YR 2.2/1.5 (Dış), 2.5Y 4.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı
Katkı	**:**	Orta kum, iri taşçık, saman katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı (?)
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş (yumuşak)
Bezeme	**:**	Yok

Saksı Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Saksı Höyük003 (EPP-01/6) **Foto:** Lev. XXIII-XXIV -3		**Çizim:** Lev. XXV -3
Formu	**:**	Ağız Parçası, kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	7.5YR 1.9/2 (Dış), 5YR 2.5/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç-dış Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş/Sert
Bezeme	**:**	Yok

Saksı Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Saksı Höyük004 (EPP-01/9) **Foto:** Lev. XXIII-XXIV -4		**Çizim:** Lev. XXV -4
Formu	**:**	Ağız parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.6/3 (Dış) 7.5YR 3.1/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi-dışı Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş
Bezeme	**:**	Yok

Saksı Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Saksı Höyük005 (EPP-01/8) **Foto:** Lev. XXIII-XXIV -5		**Çizim:** Lev. XXV -5
Formu	**:**	Ağız parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	5YR 3/2.5 (Dış), 5YR 3.3/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü /kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Saksı Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Saksı Höyük006 (EPP-01/7)	**Foto:** Lev. XXIII-XXIV -6	**Çizim:** Lev. XXV -6
Formu	**:**	Ağız parçası, kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	5YR 3.3/3.5 (Dış), 5YR 3.5/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi-dışı krem renginde astarlı
Katkı	**:**	İnce kum, küçük seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Saksı Höyük (Pasinler-Erzurum)		
Saksı Höyük007 (EPP-01/4)	**Foto:** Lev. XXIII-XXIV -7	**Çizim:** Lev. XXV -7
Formu	**:**	Kul parçası, yatay
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5YR 1.7/3 (Dış), 7.5YR 2.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı / Krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-I Çanak-Çömlek Kataloğu

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I001 (EPT1-01/1)	**Foto:** Lev. XXVI-XXVII -1	**Çizim:** Lev. XXVIII -1
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar-	**:**	32 cm.
Renk	**:**	2.5GY 1.3/1 (Dış), 5YR 3.3/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah, içi kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I002 (EPT1-01/2) **Foto:** Lev. XXVI-XXVII -2		**Çizim:** Lev. XXVIII -2
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	2.5Y 1.7/0.5 (Dış), 10YR 4.8/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah/krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /iyi
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I003 (EPT1-01/3) **Foto:** Lev. XXVI-XXVII -3		**Çizim:** Lev. XXVIII -3
Formu	**:**	Ağız Parçası (dış bükey)
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5GY 1/1 (Dış), 10YR 4.5/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı Siyah, içi krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I004 (EPT1-01/4) **Foto:** Lev. XXVI-XXVII -4		**Çizim:** Lev. XXVIII -4
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	30 cm.
Renk	**:**	7.5GY 1.2/1.5 (Dış), 2.5YR 2.4/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah, içi kahverengi astarlı, açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I005 (EPT1-01/5) **Foto:** Lev. XXVI-XXVII -5		**Çizim:** Lev. XXVIII -5
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	7.5Y 2.1/0.5 (Dış), 5YR 3.8/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah, içi kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I006 (EPT1-01/6) **Foto:** Lev. XXVI-XXVII -6		**Çizim:** Lev. XXVIII -6
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	10Y 3.8/1.5 (Dış), 5YR 5/5.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah, içi kahverengi/kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş /orta-yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I007 (EPT1-01/7)	**Foto:** Lev. XXVI-XXVII -7	**Çizim:** Lev. XXVIII -7
Formu	:	Ağız Parçası
Çap-Cidar	:	22 cm.
Renk	:	5Y 3.2/0.5 (Dış), 5YR 3.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı siyah, içi kahverengi/kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş / sert
Bezeme	:	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I008 (EPT1-01/8)	**Foto:** Lev. XXVI-XXVII -8	**Çizim:** Lev. XXIX -8
Formu	:	Ağız Parçası
Çap-Cidar	:	32 cm.
Renk	:	5Y 2.5/0.5 (Dış), 5YR 3.8/3.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı siyah, içi kahverengi / kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, yoğun taşçık, kireç, saman katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	Orta pişmiş /orta
Bezeme	:	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I009 (EPT1-01/9)	**Foto:** Lev. XXVI-XXVII -9	**Çizim:** Lev. XXIX -9
Formu	:	Ağız Parçası
Çap-Cidar	:	30 cm.
Renk	:	2.5Y 3.1/1 (Dış), 7.5YR 3.3/2 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı siyah, içi koyu kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, iri taşçık, kireç ve saman katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	Orta pişmiş /orta
Bezeme	:	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I0010 (EPT1-01/10)	**Foto:** Lev. XXVI-XXVII -10	**Çizim:** Lev. XXIX -10
Formu	:	Ağız parçası, depo kabı
Çap-Cidar	:	40 cm.
Renk	:	7.5Y 2.6/0.5 (Dış), 2.5YR 3.8/4 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı siyah, içi kahverengi /kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş /sert
Bezeme	:	Yok

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I0011 (EPT1-01/11) **Foto:** Lev. XXVI-XXVII -11		**Çizim:** Lev. XXIX -11
Formu	**:**	Gövde parçası, Parmak bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5GY 1.3/1 (Dış), 2.5YR 3.3/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah açkılı, astarlı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç, taşçık katkılı
Yapım	**:**	Yavaş Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş / yumuşak
Bezeme	**:**	İki parmak baskı (çukur)

Tepecik Höyük-I (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-I0012 (EPT1-01/12) **Foto:** Lev. XXVI-XXVII -12		**Çizim:** Lev. XXIX -12
Formu	**:**	Dip parçası, Düz
Çap-Cidar	**:**	28 cm.
Renk	**:**	2.5YR 2.4/0.5 (Dış), 5YR 2.7/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-II Çanak-Çömlek Kataloğu

Tepecik Höyük-II (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-II001 (EPT2-01/5) **Foto:** Lev. XXX-XXXI -1		**Çizim:** Lev. XXXII -1
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar-	**:**	20 cm.
Renk	**:**	5Y 4.6/3 (Dış), 7.5YR 3.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-II (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-II002 (EPT2-01/2) **Foto:** Lev. XXX-XXXI -2		**Çizim:** Lev. XXXII -2
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 4.2/4 (Dış), 2.5YR 2.6/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi kırmızı, dışı krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, küçük taşçık, saman ve kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / orta
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-II (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-II003 (EPT2-01/4) **Foto:** Lev. XXX-XXXI -3		**Çizim:** Lev. XXXII -3
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.2/3.5 (Dış), 7.5YR 2.9/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	
Katkı	**:**	
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-II (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-II004 (EPT2-01/3) **Foto:** Lev. XXX-XXXI -4		**Çizim:** Lev. XXXII -4
Formu	**:**	Kulp Parçası, yatay
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 2.9/6.5 (Dış), 2.5Y 1.8/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Krem-kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Tepecik Höyük-II (Pasinler-Erzurum)		
Tepecik Höyük-II005 (EPT2-01/5) **Foto:** Lev. XXX-XXXI -5		**Çizim:** Lev. XXXII -5
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	22 cm. (Dip)
Renk	**:**	7.5YR 2.5/3 (Dış), 2.5YR 2.2/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı/kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) Çanak-Çömlek Kataloğu

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)001 (ERZPT-02/16) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -1		**Çizim:** Lev. XXXV -1
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar-	**:**	22 cm.
Renk	**:**	2.5Y 2.8/0.5 (Dış), 2.5YR 3.1/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)002 (ERZPT-02/17) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -2 **Çizim:** Lev. XXXV -2		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	12 cm.
Renk	**:**	2.5Y 4/3 (Dış), 10YR 3.3/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, ince küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)003 (ERZPT-02/25) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -3 **Çizim:** Lev. XXXV -3		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5YR 3.7/3.5 (Dış), 2.5YR 2.9/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Orta-sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)004 (ERZPT-02/13) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV -4 **Çizim:** Lev. XXXV -4		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	28 cm.
Renk	**:**	5Y 2.6/0.5 (Dış), 2.5Y 3.1/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /orta-sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)005 (ERZPT-02/14) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -5**Çizim:** Lev. XXXV -5		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	5Y 4.1/2.5 (Dış), 2.5Y 3.9/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Gri/Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /Sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)
Tilkitepe (Karavelet)006 (ERZPT-02/2) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -6 **Çizim:**Lev XXXV 6

Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	34 cm.
Renk	**:**	5Y 5.5/1.5 (Dış), 2.5YR 3/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç ve dışı siyah/kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)
Tilkitepe (Karavelet)007 (ERZPT-02/20) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -7 **Çizim:** Lev XXXV-7

Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	32 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.5/1.5 (Dış), 2.5YR 3.2/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç ve dışı Kahverengi-gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)
Tilkitepe (Karavelet)008 (ERZPT-02/6) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -8 **Çizim:** Lev.XXXV -8

Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış, Depo kapı
Çap-Cidar	**:**	26 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.4/2.5 (Dış), 7.5YR 3.5/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş /Sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)
Tilkitepe (Karavelet)009 (ERZPT-02/8) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -9 **Çizim:** Lev. XXXV -9

Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	2.5Y 4.7/2.5 (Dış), 2.5Y 4.3/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü, içi siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, ince taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0010 (ERZPT-02/26)**Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV -10 **Çizim:**Lev.XXXV -10		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	26 cm.
Renk	**:**	7.5Y 3.4/1 (Dış), 10Y 6.8/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah/gri, içi gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0011 (ERZPT-02/10) **Foto:**Lev.XXXIII-XXXIV-11 **Çizim:**Lev. XXXV -11		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	2.5GY 1.7/1.5 (Dış), 2.5YR 2.3/0.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0012 (ERZPT-02/12) **Foto:**Lev.XXXIII-XXXIV -12 **Çizim:** Lev XXXV 12		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	2.5YR 2.7/4 (Dış), 5YR 3.3/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızımsı/sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0013 (ERZPT-02/28) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV-13 **Çizim:** LevXXXV -13		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.9/2.5 (Dış), 7.5YR 3.6/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0014 (ERZPT-02/x) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -14**Çizim:** LevXXXV 14		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	5Y 3.1/1 (Dış), 7.5R 2/1 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı gri, içi siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0015 (ERZPT-02/4) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -15 **Çizim:** Lev XXXV-15		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	5YR 2.7/4 (Dış), 2.5YR 2.9/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kırmızı(bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0016 (ERZPT-02/1) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -16 **Çizim:** Lev XXXV 16		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.3/0.5 (Dış), 5Y 3.3/1 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0017 (ERZPT-02/18) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV -17 **Çizim:**Lev XXXV 17		
Formu	**:**	Dip Parçası (Düz)
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (dip)
Renk	**:**	2.5YR 4.8/4 (Dış), 2.5Y 6.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0018 (ERZPT-02/9) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV -18**Çizim:** Lev XXXV-18		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	12 cm.
Renk	**:**	5YR 4.4/4 (Dış), 5YR 4/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kırmızı/krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0019 (ERZPT-02/3) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -19**Çizim:** Lev. XXXV 19		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5YR 3.7/3.5 (Dış), 10R 3.6/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0020 (ERZPT-02/29)**Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV -20 **Çizim:** LevXXXV -20		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5YR 3.3/4 (Dış), 2.5YR 3.7/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kırmızımsı/sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0021 (ERZPT-02/23) **Foto:** LevXXXIII-XXXIV-21 **Çizim:**Lev XXXV -21		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	26 cm.
Renk	**:**	2.5YR 1.9/3.5 (Dış), 2.5YR 2.7/5.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı ve ağız kısmı kırmızı(bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0022 (ERZPT-02/15) **Foto:**Lev.XXXIII-XXXIV-22 **Çizim:** Lev XXXV -22		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	26 cm.
Renk	**:**	10YR 3.2/2 (Dış), 5YR 3/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Devetüyü/kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0023 (ERZPT-02/2) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -23**Çizim:** Lev-XXXV 23		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	2.5Y 5/3 (Dış), 7.5YR 5.7/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0024 (ERZPT-02/24) **Foto:**Lev.XXXIII-XXXIV-24 **Çizim:** Lev.XXXV -24		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	30 cm.
Renk	**:**	7.5YR 4.6/2.5 (Dış), 10R 2.3/1 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü renginde içi siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert-orta
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0025 (ERZPT-02/21) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV-21**Çizim:** Lev XXXV 21		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.7/1 (Dış), 2.5Y 3.3/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0026 (ERZPT-02/11) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV -22 **Çizim:**LevXXXV-22		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Tutamak-Kulpla Birleşik
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5YR 5/2.5 (Dış), 5YR 3.2/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Kırmızı/Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0027 (ERZPT-02/8) **Foto:** Lev. XXXIII-XXXIV -23**Çizim:** Lev.XXXV -23		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	32 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.3/1.5 (Dış), 5YR 3.9/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0028 (ERZPT-02/x) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV -24**Çizim:** Lev. XXXV -24		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	26 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.1/2 (Dış), 2.5YR 3/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Tilkitepe (Karavelet) (Pasinler-Erzurum)		
Tilkitepe (Karavelet)0029 (ERZPT-02/19) **Foto:** Lev.XXXIII-XXXIV-24 **Çizim:** Lev.XXXV-24		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	5YR 3/0.5 (Dış), 7.5YR 3.1/1 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi001 (EPAK-01/1) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -1 **Çizim:** Lev. XLI -1		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar-	**:**	20 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.3/3 (Dış), 7.5YR 2.9/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun kaba taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi002 (EPAK-01/8) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -2 **Çizim:** Lev. XLI -2		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (?)
Renk	**:**	7.5YR 3.1/3.5 (Dış), 5YR 2.1/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi astarlı açkılı (mikalı)
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, saman, mika katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi003 (EPAK-01/15) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -3 **Çizim:** Lev. XLI -3		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	16 cm. (?)
Renk	**:**	10YR 4.2/3.5 (Dış), 10YR 4.2/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi- dışı Krem/devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi004 (EPAK-01/18) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -4 **Çizim:** Lev. XLI -4		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm.(?)
Renk	**:**	7.5YR 2.7/2.5 (Dış), 5YR 2.7/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi, içi kırmızı açkılı, astarlı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta-sert
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi005 (EPAK-01/16)	**Foto:** Lev. XXXIX-XL -5	**Çizim:** Lev. XLI -5
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.3/2 (Dış), 7.5YR 3.3/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi- dışı kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi006 (EPAK-01/5)	**Foto:** Lev. XXXIX-XL -6	**Çizim:** Lev. XLI -6
Formu	**:**	Ağız Parçası, künk (?)
Çap-Cidar	**:**	10 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.1/3 (Dış), 5YR 2/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark yapımı (?)
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi007 (EPAK-01/9)	**Foto:** Lev. XXXIX-XL -7	**Çizim:** Lev. XLI -7
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	2.5Y 2.8/2.5 (Dış), 10YR 3.5/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı siyah, içi kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi008 (EPAK-01/13)	**Foto:** Lev. XXXIX-XL -8	**Çizim:** Lev. XLI -8
Formu	**:**	Ağız Parçası, kalınlaştırılmış, depo kabı
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	5YR 2.9/4 (Dış), 5YR 3.2/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek taşçık, kireç, saman katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi009 (EPAK-01/11) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -9 **Çizim:** Lev. XLI -9		
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	16 cm. (?)
Renk	**:**	10YR 3.1/3 (Dış), 7.5YR 3.2/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi/krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0010 (EPAK-01/19) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -10 **Çizim:** Lev. XLI -10		
Formu	**:**	Döşeme Tuğlası
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 2.9/3.5 (Dış), 5YR 3.2/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkılı, astarsız
Katkı	**:**	Orta kum, iri taşçık katkılı
Yapım	**:**	El / Kalıp yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta-sert
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0011 (EPAK-01/2) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -11 **Çizim:** Lev. XLI -11		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	5YR 2.4/3.5 (Dış), 2.5YR 2/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, saman katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0012 (EPAK-01/7) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -12 **Çizim:** Lev. XLII -12		
Formu	**:**	Ağız Parçası, kulp ile birleşik
Çap-Cidar	**:**	20 cm. (?)
Renk	**:**	5YR 3.3/3.5 (Dış), 5YR 3.1/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0013 (EPAK-01/6) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -13		**Çizim:** Lev. XLII -13
Formu	**:**	Kulp Parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5YR 1.9/2.5 (Dış), 2.5YR 3/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi /kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0014 (EPAK-01/10) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -14		**Çizim:** Lev. XLII -14
Formu	**:**	Gövde Parçası, Çizgi Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 3.2/2.5 (Dış), 2.5Y 3.1/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş / Yumuşak- orta
Bezeme	**:**	İki çizgi bezeme

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0015 (EPAK-01/17) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -15		**Çizim:** Lev. XLII -15
Formu	**:**	Gövde Parçası, Boğumlu
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 3.6/1.5 (Dış), 7.5YR 3.2/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı Krem astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0016 (EPAK-01/3) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -16		**Çizim:** Lev. XLII -16
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	16 cm. (dip)
Renk	**:**	7.5YR 2.6/2.5 (Dış), 10YR 3.2/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı açkılı, astarlı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /Orta-sert
Bezeme	**:**	Yok

Avnik Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Avnik Kalesi0017 (EPAK-01/14) **Foto:** Lev. XXXIX-XL -17		**Çizim:** Lev. XLII -17
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	16 cm. (dip)
Renk	**:**	7.5YR 2.6/2.5 (Dış), 7.5YR 2.7/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun iri taşçık, saman ve kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Hanahmet Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Hanahmet Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Hanahmet Kalesi001 (1) **Foto:** Lev. XLIV-XLV -1		**Çizim:** Lev. XLVI -1
Formu	**:**	Ağız Parçası, Kabartma-çentik bezemeli, dış bükey
Çap-Cidar-	**:**	20 cm.
Renk	**:**	5YR 3.1/4.5 (Dış), 5YR 2.3/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, Açkısız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık kireç katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi /sert
Bezeme	**:**	Kabartma-Çentik Bezeme

Hanahmet Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Hanahmet Kalesi002 (2) **Foto:** Lev. XLIV-XLV -2		**Çizim:** Lev. XLVI -2
Formu	**:**	Ağzı Parçası
Çap-Cidar	**:**	12 cm.
Renk	**:**	5YR 2.7/5.5 (Dış), 2.5YR 2.6/7 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı astarlı, açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi /orta
Bezeme	**:**	Yok

Hanahmet Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Hanahmet Kalesi003 (3) **Foto:** Lev. XLIV-XLV -3		**Çizim:** Lev. XLVI -3
Formu	**:**	Düz Dip Parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.7/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı açkılı, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta /orta
Bezeme	**:**	Yok

Hanahmet Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Hanahmet Kalesi004 (4) **Foto:** Lev. XLIV-XLV -4 **Çizim:** Lev. XLVI -4		
Formu	**:**	Düz dip Parçası
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	5YR 2.2/3 (Dış), 4.5YR 3.4/6.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, kireç, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta /orta
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi001 (EPHH-00/13) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -1 **Çizim:** Lev. L -1		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Çeltik Bezemeli, İç Bükey
Çap-Cidar-	**:**	18 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.2/2.5 (Dış), 5YR 2.6/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Ağızda Çentik Bezeme

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi002 (EPHH-00/16) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -2 **Çizim:** Lev. L -2		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Kemer, çentik bezeme, iç bükey
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5YR 2.1/2.5 (Dış), 7.5YR 2.1/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Ağızda Çentik, Kemer Bezeme

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi003 (EPHH-00/22) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -3 **Çizim:** Lev. L -3		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Parmak Baskı Bezeme
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.1/4 (Dış), 7.5YR 2.2/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, Açkısız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Yavaş Çark Yapımı / El (?)
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Parmak Baskısı

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi004 (EPHH-00/19)	**Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -4	**Çizim:** Lev. L-4
Formu	**:**	Ağız Parçası, Basit, Kemerli, Dış bükey
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5YR 3.1/3.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, Astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Kemerli

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi005 (EPHH-00/1)	**Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -5	**Çizim:** Lev. L -5
Formu	**:**	Ağız Parçası, Yivli Dış Bükey
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3/3.5 (Dış), 2.5Y 2.5/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü renginde, içi gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Sert
Bezeme	**:**	İki sıra Yiv Bezeme

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi006 (EPHH-00/23)	**Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -6	**Çizim:** Lev. L -6
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	12 cm.
Renk	**:**	10YR 3.3/2.5 (Dış), 2.5Y 3.3/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü renginde içi gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi007 (EPHH-00/11)	**Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -7	**Çizim:** Lev. L -7
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	10YR 3.6/4 (Dış), 7.5YR 3.7/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi008 (EPHH-00/2)	**Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -8	**Çizim:** Lev. L -8
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	5YR 3.6/5 (Dış), 2.5YR 3.1/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi009 (EPHH-00/18)	**Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -9	**Çizim:** Lev. LI -9
Formu	**:**	Ağız Parçası, kalınlaştırılmış, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.4/3.5 (Dış), 2.5YR 3.3/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız ve astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, mika katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0010 (EPHH-00/19)	**Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -10	**Çizim:** Lev. LI -10
Formu	**:**	Ağız Parçası, Dış bükey
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	5YR 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.2/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş / yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0011 (EPHH-00/17) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -11		**Çizim:** Lev. LI -11
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	2.5YR 3.4/3.5 (Dış), 2.5YR 3.3/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0012 (EPHH-00/14) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -12		**Çizim:** Lev. LI -12
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.6/3 (Dış), 7.5YR 3.2/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız ve astarsız
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0013 (EPHH-00/21) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -13		**Çizim:** Lev. LI -13
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	10YR 3.9/2.5 (Dış), 10YR 3.7/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0014 (EPHH-00/7) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -14		**Çizim:** Lev. LI -14
Formu	**:**	Boyun parçası, yivli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 1.7/2 (Dış), 5YR 2.9/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Üç sıra yivli bezeme

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0015 (EPHH-00/12) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -15		**Çizim:** Lev. LI -15
Formu	**:**	Gövde Parçası, bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 2/2 (Dış), 2.5Y 3.1/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkılı ve astarlı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı (?)
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Kabartma geometrik bezemeli

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0016 (EPHH-00/18) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -16		**Çizim:** Lev. LI -16
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (dip)
Renk	**:**	5YR 1.7/1.5 (Dış), 7.5YR 3.2/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç-dış kahverengi astarlı, ve açkılı, dışta siyaha dalgalanmalar
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0017 (EPHH-00/15) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -17		**Çizim:** Lev. LI -17
Formu	**:**	Dip Parçası, Düz
Çap-Cidar	**:**	14 cm. (dip)
Renk	**:**	10YR 3/3 (Dış), 5Y 3.6/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız ve astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0018 (EPHH-00/24) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -18		**Çizim:** Lev. LI -18
Formu	**:**	Dip parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	14 cm. (dip)
Renk	**:**	5YR 1.5/1 (Dış), 5YR 3.4/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi astarsız ve açkılı, dışı siyaha ateş dalgalı
Katkı	**:**	İnce kum, taşçık, saman katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0019 (EPHH-00/3) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -19		**Çizim:** Lev. LI -19
Formu	**:**	Kulp Parçası (dip)
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5YR 2.2/2 (Dış), 5YR 2.1/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0020 (EPHH-00/6) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -20		**Çizim:** Lev. LI -20
Formu	**:**	Ağızla birleşik dik kulp Parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (ağız)
Renk	**:**	10YR 2.1/1.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	El Yapımı (?)
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş/ orta
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0021 (EPHH-00/20) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -21		**Çizim:** Lev. LI -21
Formu	**:**	Kulp Parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 3.4/3 (Dış), 7.5YR 3.3/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Harami Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Harami Kalesi0022 (EPHH-00/5) **Foto:** Lev. XLVIII-XLIX -22		**Çizim:** Lev. LI -22
Formu	**:**	Kulp Parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 2.3/3.5 (Dış), 5YR 3.2/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Karakale Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Karakale Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Karakale Kalesi001 (1) **Foto:** Lev. LII-LIII-1		**Çizim:** Lev. LIV -1
Formu	**:**	Ağız Parçası Kalınlaştırılmış
Çap-Cidar-	**:**	20 cm.
Renk	**:**	2.5Y 2.9/3.5 (Dış), 5Y 3.3/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Karakale Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Karakale Kalesi002 (2) **Foto:** Lev. LII-LIII- -2 **Çizim:** Lev. LIV -2		
Formu	**:**	Ağız Parçası Çentik Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	5YR 2.8/3.5 (Dış), 5YR 3.2/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı /turuncu astarlı açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Çentik Bezeme

Karakale Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Karakale Kalesi003 (3) **Foto:** Lev. LII-LIII- -3 **Çizim:** Lev. LIV -3		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5YR 2.5/3.5 (Dış), 5YR 2.9/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kahverengi renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Karakale Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Karakale Kalesi004 (4) **Foto:** Lev. LII-LIII- -4 **Çizim:** Lev. LIV -4		
Formu	**:**	Ağzı Parçası (düz)
Çap-Cidar	**:**	20 cm. (?)
Renk	**:**	5YR 2.3/4 (Dış), 10YR 1.9/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	açkılı, astarlı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	İki yiv bezeme

Karakale Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Karakale Kalesi005 (5) **Foto:** Lev. LII-LIII- -5 **Çizim:** Lev. LIV -5		
Formu	**:**	Gövde Parçası Yivli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 2.6/4 (Dış), 2.5Y 3.2/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, küçük taşçık, yoğun kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş/Orta
Bezeme	**:**	Tek Yivli Bezeme

Karakale Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Karakale Kalesi006 (6) **Foto:** Lev. LII-LIII -6 **Çizim:** Lev. LIV -6		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	22 cm. (Dip)
Renk	**:**	5YR 2.7/4.5 (Dış), 10YR 3.1/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Kaba kum, iri taşçık, kireç ve Obsidiyen katkılı
Yapım	**:**	Çark
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi001 (KD-1) **Foto:** Lev. LVI-LVII -1 **Çizim:** Lev. LVIII -1		
Formu	**:**	Ağız Parçası, iç bükey, basit
Çap-Cidar-	**:**	18 cm.
Renk	**:**	5YR 2.1/3.5 (Dış), 7.5YR 1.8/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, iri yoğun taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş /orta-yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi002 (KD-6) **Foto:** Lev. LVI-LVII -2 **Çizim:** Lev. LVIII -2		
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey, dik duruşlu
Çap-Cidar	**:**	11 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.6/4.5 (Dış), 10YR 3.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Yavaş Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş / yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi003 (KD-2) **Foto:** Lev. LVI-LVII -3 **Çizim:** Lev. LVIII -3		
Formu	**:**	Ağız Parçası, inceltilmiş, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	5YR 2.2/3 (Dış), 7.5YR 2.9/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi004 (KD-3)	**Foto:** Lev. LVI-LVII -4	**Çizim:** Lev. Ø -4
Formu	**:**	Ağız Parçası, kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2/2.5 (Dış), 10YR 2.9/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi005 (KD-4)	**Foto:** Lev. LVI-LVII -5	**Çizim:** Lev. LVIII -5
Formu	**:**	Ağız Parçası, basit, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	7.5Y 1.5/1 (Dış), 5YR 3.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkılı, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, ince seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi006 (KD-5)	**Foto:** Lev. LVI-LVII -6	**Çizim:** Lev. LVIII -6
Formu	**:**	Ağız Parçası, kalınlaştırılmış, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	2.5Y 4.3/4.5 (Dış), 7.5YR 4.1/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	İnce kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş / Yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi007 (KD-10)	**Foto:** Lev. LVI-LVII -7	**Çizim:** Lev. LVIII -7
Formu	**:**	Ağız Parçası, Basit Dış bükey
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	2.5GY 1.1/1 (Dış), 5YR 1.7/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek ince taşçık, mika katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi008 (KD-11) **Foto:** Lev. LVI-LVII -8 **Çizim:** Lev. LVIII -8		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış, bezemeli dış bükey
Çap-Cidar	**:**	32 cm.
Renk	**:**	5YR 2.7/4 (Dış), 2.5YR 2.9/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Çentik Bezeme

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi009 (KD-7) **Foto:** Lev. LVI-LVII -9 **Çizim:** Lev. LVIII -9		
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey (tütsü kabı ?)
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	5YR 3.1/4.5 (Dış), 5YR 3/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, küçük seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / orta
Bezeme	**:**	Delikler

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi0010 (KD-14) **Foto:** Lev. LVI-LVII-10 **Çizim:** Lev. LVIII -10		
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	12 cm. (ağız)
Renk	**:**	5YR 2.1/2.5 (Dış), 7.5YR 1.8/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkılı, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / orta
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi0011 (KD-13) **Foto:** Lev. LVI-LVII -11 **Çizim:** Lev. LVIII -11		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	10 cm. (Dip)
Renk	**:**	7.5YR 2/1.5 (Dış), 5R 1.5/0.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı, küçük seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Kavuşturan Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kavuşturan Kalesi0012 (KD-12) **Foto:** Lev. LVI-LVII -12		**Çizim:** Lev. LVIII -12
Formu	**:**	Kulp parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 1.6/1.5 (Dış), 2.5Y 1.6/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Siyah astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş /yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Kurbançayır Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Kurbançayır Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Kalesi001 (1) **Foto:** Lev. LX-LXI -1		**Çizim:** Lev. LXII -1
Formu	**:**	Ağız Parçası, Dış Bükey
Çap-Cidar-	**:**	16 cm. (ağız)
Renk	**:**	2.5YR 1.9/1.5 (Dış), 2.5Y 2.5/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum ve orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta /orta
Bezeme	**:**	Yok

Kurbançayır Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbaçayır Kalesi002 (2) **Foto:** Lev. LX-LXI -2		**Çizim:** Lev. LXII-2
Formu	**:**	Gövde parçası, Boya Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 2.4/3.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı açkılı, boya seritli
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Pelitli Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Pelitli Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Pelitli Kalesi001 (1) **Foto:** Lev. LXIV-LXV -1		**Çizim:** Lev. LXVI -1
Formu	**:**	Ağız Parçası, düz, iç bükey
Çap-Cidar-	**:**	18 cm.
Renk	**:**	5Y 3.6/4 (Dış), 7.5Y 3.2/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Pelitli Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Pelitli Kalesi002 (2) **Foto:** Lev. LXIV-LXV -2 **Çizim:** Lev. LXVI -2		
Formu	**:**	Gövde Parçası, bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5Y 4.4/3.5 (Dış), 5Y 3.2/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkılı ve astarlı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Yumuşak
Bezeme	**:**	Baskı- Yiv Bezeme

Pelitli Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Pelitli Kalesi003 (3) **Foto:** Lev. LXIV-LXV -3 **Çizim:** Lev. LXVI -3		
Formu	**:**	Omuz Parçası, bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5Y 2.7/3 (Dış), 2.5Y 2.2/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yiv Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi001 (1) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -1 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası, İçe Kıvrımlı, çentik bezemeli
Çap-Cidar-	**:**	22 cm.
Renk	**:**	2.5GY 0.7/0.5 (Dış), 7.5Y 0.9/0.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Orta sert
Bezeme	**:**	Çentik Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi002 (2) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -2 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası, İçe kıvrımlı, çentik bezemeli
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5Y 1.7/1 (Dış), 2.5Y 1.7/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kiremit renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, ince seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Çentik Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi003 (3) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -3 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası, İç bükey, çentik bezemeli
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 2.6/3 (Dış), 2.5Y 3.8/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, ince seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi004 (4) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -4 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.5/5 (Dış), 7.5Y 1.8/1 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkılı, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Çentik Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi005 (5) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -5 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası, iç bükey, çentik Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	7.5Y 3.3/2 (Dış), 10Y 3.4/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / Orta-sert
Bezeme	**:**	Çentik Bezemeli

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi006 (6) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -6 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.3/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kiremit renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi007 (7) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -7 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.8/4.5 (Dış), 2.5Y 3.5/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı açık kiremit renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi008 (8) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -8 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	7.5Y 3.2/3 (Dış), 7.5Y 2.5/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi009 (9) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -9 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	10Y 3.4/3.5 (Dış), 2.5Y 2.9/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0010 (10) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -10 **Çizim:** Lev. Ø -10		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.3/3.5 (Dış), 5Y 3.8/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı (bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0011 (11) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -11 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	2.5Y 1.9/2.5 (Dış), 2.5Y 3.1/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kiremit renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0012 (12) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -12 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16-18 cm.
Renk	**:**	7.5Y 2.2/1.5 (Dış), 10YR 3.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Koyu kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / Orta-sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0013 (13) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -13 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.5/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kızılımsı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0014 (14) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV-14 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	2.5Y 1.6/2.5 (Dış), 5YR 3/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı (Bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0015 (15) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -15 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.2/5 (Dış), 7.5Y 3.3/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0016 (16) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -16 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 4.1/5 (Dış), 5Y 3.8/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce Kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0017 (17) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -17 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5GY 5.8/1.5 (Dış), 2.5Y 3.6/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı gri astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş / Orta-sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0018 (18) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV-18**Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	2.5Y 2.6/3 (Dış), 7.5Y 3.7/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek ince taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0019 (19) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -19 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	2.5Y 2.2/3 (Dış), 2.5Y 2.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kahverengi astarlı, açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0020 (20) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -20 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.1/5.5 (Dış), 2.5Y 3.7/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kiremit renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek ince taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0021 (21) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -21 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	2.5GY 4.1/2.5 (Dış), 7.5Y 4.1/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0022 (22) **Foto:** Lev.LXVIII-LXIV -22**Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Ağız Parçası,
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.3/5 (Dış), 5Y 3.7/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0024 (24) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -23 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Dip ile birleşik ağız parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (Dip)
Renk	**:**	7.5Y 2.7/3 (Dış), 2.5GY 4.8/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, astarsız
Katkı	**:**	Kaba kum, kaba taşçık, kireç, saman katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş / Yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0025 (25) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -24 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Dip ile birleşik ağız parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm (?) ağız, 14 cm. (Dip)
Renk	**:**	2.5Y 2/2 (Dış), 7.5YR 1.9/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı(bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0026 (26) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -25 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (Dip)
Renk	**:**	7.5YR 2.8/3.5 (Dış), 7.5YR 4.1/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı (bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0027 (27) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -26 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	18 (?) cm.
Renk	**:**	5Y 2.8/3 (Dış), 5Y 4.2/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, astarsız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş / Orta- yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0028 (28) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -27 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	20 cm. (Dip)
Renk	**:**	2.5Y 2.3/2 (Dış), 5Y 2.7/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı gri / devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, ince taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş / Yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0029 (29) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -28 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 2.1/3.5 (Dış), 5Y 3.3/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek ince taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Parmak baskısı

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0030 (30) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV -29 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 2.3/3.5 (Dış), 7.5Y 4.7/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0031 (31) **Foto:** Lev LXVIII-LXIV -30 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	10YR 3.5/3.5 (Dış), 2.5Y 3.6/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, astarsız
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0032 (32) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV 31**Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 3.1/3.5 (Dış), 5Y 3.5/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0033 (33) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV-32 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 1.8/2.5 (Dış), 7.5YR 2.1/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı astarlı, açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0034 (34) **Foto:** Lev LXVIII-LXIV 33 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Omuz Parçası, Yiv Bezekli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 1.8/2.5 (Dış), 10YR 1.7/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kiremit renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Tekli Yiv Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0035 (35) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV 34 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 2.6/4.5 (Dış), 2.5Y 3.9/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Kakma Bezek

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0036 (36) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV 35 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Omuz Parçası, Derin Yiv Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 1.8/3 (Dış), 7.5YR 2.7/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, küçük seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yiv Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0037 (37) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV 36 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Bezemeli- Sırlı
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 0.7/0.5 (Dış), 2.5Y 0.5/0.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi/ Sarı sırlı, içi koyu yeşil sırlı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Çak İyi / Sert
Bezeme	**:**	Geometrik Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0038 (38) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV 37 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Parmak Baskı Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5Y 5/2.5 (Dış), 2.5Y 4/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Parmak Baskı Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0039 (39) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV 38 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Derin Yiv Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 1.9/2 (Dış), 7.5YR 2.8/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Derin Yiv Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0040 (40) **Foto:** Lev. LXVIII-LXIV 39 **Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Yiv, Tarak Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 2.9/2 (Dış), 5Y 3.9/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı Koyu kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Yiv-Tarak Bezeme

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Pasinler-Erzurum)		
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0041 (41) **Foto:**Lev. LXVIII-LXIV 40**Çizim**Lev.LXIX-LXX-LXXXI		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Kemerli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 3.3/3 (Dış), 2.5Y 3.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kiremit renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, saman, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş / sert
Bezeme	**:**	Kemer Bezemeli

Uzunahmet Çanak-Çömlek Kataloğu

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet001 (EUA11-02)		**Foto:** Lev. LXXV-1 **Çizim:** Lev.LXXVI-1
Formu	**:**	Gövde Parçası (Omuz)
Çap	**:**	14 cm (Dip)
Renk	**:**	5YR 2.5/2- 2.5Y 2.9/3.1 (Dış) 2.5 YR 3.5/3.4 (İç)
Açkı	**:**	Açkılı
Katkı	**:**	Orta Kum Orta Taşçık Katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	Orta Pişmiş (Orta sert)
Bezeme	**:**	Çizgi-Kabartma Bezeme

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet002 (EUA12-02)		**Foto:** Lev. LXXV-2 **Çizim:** Lev. LXXVI-2
Formu	**:**	Düz Dip Parçası
Çap	**:**	14 cm. (Dip)
Renk	**:**	5YR 2.8/3.6 (Dış) 2.5 YR 3.1/1.8 (İç)
Açkı	**:**	Açkılı, Hamur Renginde Astarlı
Katkı	**:**	İnce Kum Orta Taşçık Katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	İyi Pişmiş (Sert)
Bezeme	**:**	Bezemesiz

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet003 (EUA12-02)		**Foto:** Lev. LXXV-3 **Çizim:** Lev. LXXVI-3
Formu	**:**	Düz Dip Parçası
Çap	**:**	20 cm. (Dip)
Renk	**:**	5Y 3/2 (Dış) 7.5 YR 2.7 /1.9 (iç)
Açkı	**:**	Açkısız-Astarsız
Katkı	**:**	Kaba Kum-Kaba Taşçık
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	Orta Pişmiş (Orta Sert)
Bezeme	**:**	Bezemesiz

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet004 (EUA5-02)		**Foto:** Lev. LXXV-4 **Çizim:** Lev. LXXVI--4
Formu	**:**	Gövde Parçası (Omuz)
Çap	**:**	-
Renk	**:**	10YR1.8/3.2 (Dış) 7.5 Y 2.8/1.8 (İç)
Açkı	**:**	Açkılı, Hamur Renginde Astarlı
Katkı	**:**	İnce Kum Orta Taşçık Katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	İyi Pişmiş
Bezeme	**:**	Tek Yivli Oluk Bezeme

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet005 (EUA14-02)		**Foto:** Lev. LXXV-5 **Çizim:** Lev. LXXVI-5
Formu	**:**	Gövde Parçası (Omuz)
Çap	**:**	-
Renk	**:**	5YR 3/3.5 (Dış) 5 YR 2.5/4.5 (İç)
Açkı	**:**	Açkılı, Hamur Renginde Astarlı
Katkı	**:**	İnce Kum Orta Taşçık Katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	İyi Pişmiş (Sert)
Bezeme	**:**	Tek Yivli Oluk Bezeme

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet006 (EUA1-02)		**Foto:** Lev. LXXV-6 **Çizim:** Lev. LXXVI-6
Formu	**:**	Gövde Parçası (Omuz)
Çap	**:**	-
Renk	**:**	5Y 4.3/3.2 (Dış) 7.5 YR 4.2/6.2 (İç)
Açkı	**:**	Açkılı, Hamur Renginde İnce Astarlı
Katkı	**:**	Orta Kum Orta Taşçık Katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	Orta Pişmiş (Orta Sert)
Bezeme	**:**	Oluk Bezeme

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet007 (EUA18-02)		**Foto:** Lev. LXXV-7 **Çizim:** Lev. LXXVI--7
Formu	**:**	Gövde Parçası (Omuz)
Çap	**:**	-
Renk	**:**	5Y 2.5/1.2 - 2.5Y 2.9/3.1 (Dış) 2.5 Y 3.5/3.4 (İç)
Açkı	**:**	Açkılı
Katkı	**:**	Orta Kum Orta Taşçık Katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	Orta Pişmiş (Orta sert)
Bezeme	**:**	Çizgi-Kabartma Bezeme

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet008 (EUA2-02)		**Foto:** Lev. LXXV-8 **Çizim:** Lev. LXXVI-8
Formu	**:**	Gövde Parçası (Omuz)
Çap	**:**	-
Renk	**:**	10YR 2.2/3.4 (Dış) 7.5 YR 2.6/2.7 (İç)
Açkı	**:**	Açkısız- Astarsız
Katkı	**:**	İnce Kum-Kireç Katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme	**:**	Orta Pişmiş (orta Sert)
Bezeme	**:**	Kabartma Şerit Bezeme

Uzunahmet (Pasinler-Erzurum)		
Uzunahmet009 (EUA3-02)		**Foto:** Lev. LXXV-9 **Çizim:** Lev. LXXVI-9
Formu	**:**	Kapak
Çap	**:**	-
Renk	**:**	5Y 2.9 /2.2 (Dış) 10 YR 3.2/2.7 (İç)
Açkı	**:**	Açkısız- Astarsız
Katkı	**:**	İnce Kum Orta Taşçık Katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme	**:**	Orta Pişmiş (Normal Sertlik)
Bezeme	**:**	Bezemesiz

Hanahmet Yayla Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Hanahmet Yayla Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Hanahmet Yayla Yerleşmesi001 (1)		**Foto:** Lev. LXXVIII-LXXIX-1**Çizim:** Lev. LXXX -1
Formu	**:**	Ağız parçası, düz dış bükey
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (ağız)
Renk	**:**	2.5Y 3.8/3.5 (Dış), 2.5Y 2.9/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta /orta
Bezeme	**:**	Yok

Hanahmet Yayla Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Hanahmet Yayla Yerleşmesi002 (2) **Foto:** Lev. LXXVIII-LXXIX -2		**Çizim:** Lev. LXXX-2
Formu	**:**	Yivli Gövde parçası
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 3.8/6.5 (Dış), 5YR 3.8/6 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, ince taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta /orta
Bezeme	**:**	Yok

Kurbançayır Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi001 (1) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-1 **Çizim:** Lev. LXXXIV-1		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar-	**:**	26 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.2/3.5 (Dış), 7.5YR 2/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç ve dışı kahverengi/sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi002 (2) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-2		**Çizim:** Lev. LXXXIV-2
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	30 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.6/4 (Dış), 2.5Y 2.1/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve Dışı Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi003 (3) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-3		**Çizim:** Lev. LXXXIV-3
Formu	**:**	Ağız Parçası, yivli
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3/3.5 (Dış), 2.5Y 3.3/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç ve dışı kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç ve saman katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	İki yiv bezeme

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi004 (4) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-4 **Çizim:** Lev. LXXXIV-4		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	5YR 2.7/3 (Dış), 7.5YR 3/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı astarlı, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi005 (5) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-5 **Çizim:** Lev. LXXXIV-5		
Formu	**:**	Kul Parçası, Dik, oval şerit bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 2.2/2.5 (Dış), 2.5GY 1.2/1 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Şerit (oval) bezeme

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi006 (6) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-6 **Çizim:** Lev. LXXXIV-6		
Formu	**:**	Kulp Parçası, Dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 3.7/3 (Dış), 7.5Y 4.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Parmak baskı oluk

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi007 (7) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-7 **Çizim:** Lev. LXXXIV-7		
Formu	**:**	Kulp Parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	10YR 3.6/2.5 (Dış), 5Y 3.6/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, saman ve kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Parmak Oluk bezeme

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi008 (8) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-8 **Çizim:** Lev. LXXXIV-8		
Formu	**:**	Kulp, dik, depo kapı
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5YR 2.6/4 (Dış), 2.5Y 3/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Atnalı şeklinde çentik, baskı bezeme

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi009 (9) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-9 **Çizim:** Lev LXXXIV-9		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Çentik-Şerit kabartma bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 2.2/1.5 (Dış), 7.5Y 2.1/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı gri, içi kırmızı/sarı astarlı açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş, Orta
Bezeme	**:**	Şerit kabartma üzerine çentik bezeme

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi0010 (10) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-10 **Çizim:** Lev. LXXXIV-10		
Formu	**:**	Kapak, Baskı Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	18-20 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.1/1.5 (Dış), 2.5Y 2.8/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç-dış kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta Kum katkılı
Yapım	**:**	El Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Baskı bezemeli daireler

Kurbançayır Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Kurbançayır Yerleşmesi0011 (11) **Foto:** Lev. LXXXII-LXXXIII-11 **Çizim:** Lev. LXXXIV-11		
Formu	**:**	Gövde Parçası, bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 2.9/4 (Dış), 7.5YR 2.6/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç ve dışı kırmızımsı starlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Derin yiv-dalga tarak bezemeli

Urumçi Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Urumçi Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Urumçi Yerleşmesi001 (1) **Foto:** Lev. LXXXVI-1		**Çizim:** Lev. LXXXVI -1
Formu	**:**	Ağız parçası, dış bükey
Çap-Cidar-	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5YR 3/2.5 (Dış), 5YR 2.5/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızımsı astarlı, açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Urumçi Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Urumçi Yerleşmesi002 (2) **Foto:** Lev. LXXXVI -2		**Çizim:** Lev. LXXXVI -2
Formu	**:**	Ağız Parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.2/4 (Dış), 10YR 3.4/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Urumçi Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Urumçi Yerleşmesi003 (3) **Foto:** Lev. LXXXVI -3		**Çizim:** Lev. LXXXVI -3
Formu	**:**	Ağız parçası- Kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	7.5YR 2.5/3 (Dış), 5YR 2.1/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı astarlı, açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Urumçi Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Urumçi Yerleşmesi004 (4) **Foto:** Lev. LXXXVI -4		**Çizim:** Lev. LXXXVI -4
Formu	**:**	Gövde parçası, kemerli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 2/4 (Dış), 7.5YR 2.4/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, iri taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Kemer bezeme

Urumçi Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Urumçi Yerleşmesi005 (5)	**Foto:** Lev. LXXXVI-5	**Çizim:** Lev. LXXXVI -5
Formu	:	Kulp Parçası
Çap-Cidar	:	-
Renk	:	5YR 1.8/2.5 (Dış), 10YR 2.4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Açkısız, astarsız
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	:	-
Pişme-Sertlik	:	Orta pişmiş /orta
Bezeme	:	Yok

Urumçi Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Urumçi Yerleşmesi006 (6)	**Foto:** Lev. LXXXVI -6	**Çizim:** Lev. LXXXVI -6
Formu	:	Düz dip parçası
Çap-Cidar	:	8 cm. (dip)
Renk	:	5YR 1.8/4 (Dış), 7.5YR 2.1/4 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı kırmızı astarlı, açkılı
Katkı	:	İnce kum katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi /orta
Bezeme	:	Yok

Urumçi Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Urumçi Yerleşmesi007 (7)	**Foto:** Lev. LXXXVI -7	**Çizim:** Lev. LXXXVI -7
Formu	:	Düz dip Parçası
Çap-Cidar	:	14 cm. (dip)
Renk	:	2.5Y 1.7/2 (Dış), 5YR 2.2/4 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı kahverengi astarlı, açkılı
Katkı	:	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	:	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi /sert
Bezeme	:	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I Çanak-Çömlek Kataloğu

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I001 (1)	**Foto:** Lev. LXXXIX-XC-1	**Çizim:** Lev. XCI -1
Formu	:	Ağız parçası, dış bükey
Çap-Cidar-	:	20 cm.
Renk	:	10YR 1.8/1.5 (Dış), 2.5Y 4.6/3 (İç)
Açkı-Astar	:	Hamur renginde (siyah) astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	:	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Pasinler-Erzurum)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I002 (2) **Foto:** Lev. LXXXIX-XC-2 **Çizim:** Lev. XCI -2

Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış dış bükey
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	5YR 2.8/4 (Dış), 5YR 2.4/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, ince taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Pasinler-Erzurum)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I003 (3) **Foto:** Lev. LXXXIX-XC-3 **Çizim:** Lev. XCI -3

Formu	**:**	Ağız Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	2.5Y 2.8/3.5 (Dış), 2.5Y 3.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü pişmiş /Yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Pasinler-Erzurum)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I004 (4) **Foto:** Lev. LXXXIX-XC-4 **Çizim:** Lev. XCI -4

Formu	**:**	Ağız Parçası, Dış Bükey
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 4.3/2.5 (Dış), 5Y 4/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Pasinler-Erzurum)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I005 (5) **Foto:** Lev. LXXXIX-XC-5 **Çizim:** Lev. XCI -5

Formu	**:**	Ağzı Parçası
Çap-Cidar	**:**	12 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3/2.5 (Dış), 5YR 2.7/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Açkılı, astarsız
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II Çanak-Çömlek Kataloğu

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II001 (1) **Foto:** Lev. XCIII-XCIV -1		**Çizim:** Lev. XCV-1
Formu	:	Ağız parçası
Çap-Cidar-	:	22 cm.
Renk	:	5YR 3.7/4.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç)
Açkı-Astar	:	Kırmızı /Turuncu astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	:	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II002 (2) **Foto:** Lev. XCIII-XCIV -2		**Çizim:** Lev. XCV -2
Formu	:	Ağız parçası, kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	:	32 cm.
Renk	:	10YR 2.9/3 (Dış), 2.5Y 3.6/2.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş /Sert
Bezeme	:	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II003 (3) **Foto:** Lev. XCIII-XCIV -3		**Çizim:** Lev. XCV -3
Formu	:	Ağız Parçası
Çap-Cidar	:	20 cm.
Renk	:	7.5YR 3.2/3 (Dış), 2.5Y 3.1/3 (İç)
Açkı-Astar	:	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş /sert
Bezeme	:	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II004 (4) **Foto:** Lev. XCIII-XCIV -4		**Çizim:** Lev. XCV-4
Formu	:	Ağız parçası, Kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	:	22 cm.
Renk	:	10YR 4.3/2.5 (Dış), 5Y 5/2 (İç)
Açkı-Astar	:	Krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	:	İnce kum kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	Orta Pişmiş /Sert
Bezeme	:	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II005 (5)	**Foto:** Lev. XCIII-XCIV -5	**Çizim:** Lev. XCV-5
Formu	**:**	Ağız Parçası, kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	24 cm.
Renk	**:**	5Y 3.6/3 (Dış), 7.5Y 3.7/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum ve kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II006 (6)	**Foto:** Lev. XCIII-XCIV -6	**Çizim:** Lev.XCV-6
Formu	**:**	Ağız parçası
Çap-Cidar	**:**	20 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.7/3.5 (Dış), 2.5Y 3.6/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü/Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta taşçık, orta kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II007 (7)	**Foto:** Lev. XCIII-XCIV -7	**Çizim:** Lev.XCV-7
Formu	**:**	Ağız parçası, dış bükey
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	10YR 2.9/2.5 (Dış), 2.5Y 3.3/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II008 (8)	**Foto:** Lev. XCIII-XCIV -8	**Çizim:** Lev. XCV-8
Formu	**:**	Ağız parçası
Çap-Cidar	**:**	18 cm.
Renk	**:**	2.5Y 4.8/2.5 (Dış), 2.5Y 3.9/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II009 (9) **Foto:** Lev. XCIII-XCIV -9 **Çizim:** Lev. XCV-9		
Formu	**:**	Ağız parçası
Çap-Cidar	**:**	22 cm.
Renk	**:**	2.5Y 3.2/3 (Dış), 2.5Y 3.1/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Devetüyü/Kahverengi astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Pasinler-Erzurum)		
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II0010 (10) **Foto:** Lev. XCIII-XCIV -10 **Çizim:** Lev.XCV-10		
Formu	**:**	Gövde parçası, kemerli depo kabı
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5Y 2.5/0.5 (Dış), 5YR 2.5/1.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı gri-siyah, içi devetüyü-krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Kemerli Bezeme

Ziyarettepe Yerleşmesi Çanak-Çömlek Kataloğu

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi001 (EPZT-02/1) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -1 **Çizim:** Lev. XCIX -1		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar-	**:**	12 cm (ağız)
Renk	**:**	7Y 4.3-1.7 (dış) 7Y 3.7-1.8 (iç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı açkılı
Katkı	**:**	İnce Kum, küçük taşçık ve Kireç katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi002 (EPZT-02/2) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -2 **Çizim:** Lev. XCIX -2		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış çanak
Çap-Cidar	**:**	22 cm (ağız)
Renk	**:**	7YR 2.9-5,6 (Dış) 7YR 2.9-5,6 (iç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı, açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi003 (EPZT-02/3) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -3**Çizim:** Lev. XCIX -3		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Basit, Depo Kapı
Çap-Cidar	**:**	- Ölçülemiyor
Renk	**:**	5Y 4,7-4,1 (dış), 5Y 3,3-3,4 (iç)
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı, açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, iri taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Yumuşak-Orta
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi004 (EPZT-02/4) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -4 **Çizim:** Lev. XCIX -4		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	24 cm (ağız)
Renk	**:**	5Y 3,8-4 (dış), 5GY-2,1-22
Açkı-Astar	**:**	Dışı hamur renginde astarlı açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, in seyrek taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi005 (EPZT-02/5) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -5**Çizim:** Lev. XCIX -5		
Formu	**:**	Ağız Parçası, kalınlaştırılmış
Çap-Cidar	**:**	20 cm (ağız)
Renk	**:**	7,5 YR 2,5-5 (dış) 7YR 1,6-4.1 (iç)
Açkı-Astar	**:**	Açkısız, Astarsız
Katkı	**:**	Orta Kum, Seyrek orta Taşçık katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi006 (EPZT-02/6) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -6**Çizim:** Lev. XCIX -6		
Formu	**:**	Ağız Parçası (çanak)
Çap-Cidar	**:**	? Ölçülemiyor
Renk	**:**	7YR 3,2-6,1 (dış) 7,5 YR 2,4-5,2
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi007 (EPZT-02/7) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -7**Çizim:** Lev. XCIX -7		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış Ağız
Çap-Cidar	**:**	20 cm (ağız)
Renk	**:**	2,5 Y 4,1-5 (Dış) 7Y 3,3-3,7 (iç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı hamur renginde astarlı açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi008 (EPZT-02/9) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -8**Çizim:** Lev. XCIX -8		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Kalınlaştırılmış ağız
Çap-Cidar	**:**	20 cm (Ağız)
Renk	**:**	5 YR 2,1-6,3 (Dış) 5 YR 1-3,7
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Kötü Pişmiş /Yumuşak
Bezeme	**:**	Yok

Ziyarettepe Yerleşmesi (Pasinler-Erzurum)		
Ziyarettepe Yerleşmesi009 (EPZT-02/10) **Foto:** Lev. XCVII-XCVIII -9 **Çizim:** Lev. XCIX -9		
Formu	**:**	Ağız Parçası, Basit ağız, Çanak
Çap-Cidar	**:**	? Ölçülemiyor
Renk	**:**	5,5 YR 1,9-4,4 (dış) 5,5 YR 2,1-3,8
Açkı-Astar	**:**	Hamur renginde astarlı, Açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, Kireç Katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan Çanak-Çömlek Kataloğu

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan001 (EPS-00/29) **Foto:** Lev.CI-CII -1 **Çizim:** Lev. CIII-1		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar-	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.5/3.5 (Dış), 10YR 3.3/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan002 (EPS-00/3) **Foto:** Lev. CI-CII -2 **Çizim:** Lev. CIII -2		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.1/4 (Dış), 5YR 2.7/4.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı Kahverengi/kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum seyrek kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan003 (EPS-00/9) **Foto:** Lev. CI-CII -3 **Çizim:** Lev. CIII -3		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	7.5YR 4.2/2.5 (Dış), 7.5YR 3.3/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, küçük seyrek taşçık, saman, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan004 (EPS-00/6) **Foto:** Lev. CI-CII -4 **Çizim:** Lev. CIII -4		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	16 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.2/3.5 (Dış), 2.5Y 3.9/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan005 (EPS-00/26) **Foto:** Lev. CI-CII -5 **Çizim:** Lev. CIII -5		
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	10 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.5/4.5 (Dış), 5YR 3.5/5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Hamur renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)			
Marifet-Sürbahan006 (EPS-00/28)		**Foto:** Lev. CI-CII -6	**Çizim:** Lev. CIII -6
Formu	**:**	Ağız Parçası	
Çap-Cidar	**:**	12 cm.	
Renk	**:**	5YR 3.1/3.5 (Dış), 5YR 2.9/4 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	Dışı hamur renginde astarlı ve açkılı	
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta	
Bezeme	**:**	Yok	

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)			
Marifet-Sürbahan007 (EPS-00/27)		**Foto:** Lev. CI-CII -7	**Çizim:** Lev. CIII -7
Formu	**:**	Ağız Parçası	
Çap-Cidar	**:**	14 cm.	
Renk	**:**	5YR 3.1/4 (Dış), 5YR 3.3/3.5 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı Hamur renginde astarlı ve açkılı	
Katkı	**:**	İnce kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta	
Bezeme	**:**	Yok	

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)			
Marifet-Sürbahan008 (EPS-00/19)		**Foto:** Lev. CI-CII -8	**Çizim:** Lev. CIII -8
Formu	**:**	Ağız Parçası	
Çap-Cidar	**:**	18 cm. (?)	
Renk	**:**	5YR 2.8/4.5 (Dış), 2.5YR 3.5/6 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı hamur renginde astarlı ve açkılı	
Katkı	**:**	İnce kum katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta	
Bezeme	**:**	Yok	

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)			
Marifet-Sürbahan009 (EPS-00/23)		**Foto:** Lev. CI-CII -9	**Çizim:** Lev. CIII -9
Formu	**:**	Ağız Parçası	
Çap-Cidar	**:**	12 cm.	
Renk	**:**	7.5YR 3.5/5 (Dış), 5YR 3/5 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı hamur renginde astarlı ve açkılı	
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık, kireç katkılı	
Yapım	**:**	Çark Yapımı	
Pişme-Sertlik	**:**	İyi Pişmiş /Sert	
Bezeme	**:**	Yok	

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0010 (EPS-00/25) **Foto:** Lev. CI-CII -10 **Çizim:** Lev. CIII -10		
Formu	**:**	Kulp Parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	10YR 3.2/2 (Dış), 2.5Y 3.6/3.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı devetüyü/krem renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0011 (EPS-00/14) **Foto:** Lev. CI-CII -11 **Çizim:** Lev. CIII -11		
Formu	**:**	Kulp Parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 2/2.5 (Dış), 7.5Y 1.5/0.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı koyu kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Çok pişmiş / Sert
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0012 (EPS-00/5) **Foto:** Lev. CI-CII -12 **Çizim:** Lev. CIII -12		
Formu	**:**	Kulp parçası, dik
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	7.5YR 2/2.5 (Dış), 7.5YR 3.2/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İçi ve dışı koyu kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, seyrek küçük taşçık katkılı
Yapım	**:**	-
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0013 (EPS-00/22) **Foto:** Lev. CI-CII -13 **Çizim:** Lev. CIV -13		
Formu	**:**	Gövde parçası, Yiv Bezemeli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	5YR 3.2/4 (Dış), 5YR 3.2/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun küçük taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	İki yiv Bezeme

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0014 (EPS-00/7) **Foto:** Lev. CI-CII -14 **Çizim:** Lev. CIV -14		
Formu	**:**	Gövde Parçası, Kemerli
Çap-Cidar	**:**	-
Renk	**:**	2.5YR 1.4/2 (Dış), 7.5Y 2.9/3 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Kemer bezeme

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0015 (EPS-00/18) **Foto:** Lev. CI-CII -15 **Çizim:** Lev. CIV -15		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	14 cm. (dip)
Renk	**:**	5YR 2.4/4 (Dış), 2.5Y 2.7/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi/sarı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, yoğun taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0016 (EPS-00/4) **Foto:** Lev. CI-CII -16 **Çizim:** Lev. CIV -16		
Formu	**:**	Dip Parçası, düz
Çap-Cidar	**:**	14 cm. (Dip)
Renk	**:**	5YR 1.9/4 (Dış), 7.5YR 2.4/2.5 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı kırmızı astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Marifet-Sürbahan (Pasinler-Erzurum)		
Marifet-Sürbahan0017 (EPS-00/12) **Foto:** Lev. CI-CII -17 **Çizim:** Lev. CIV -17		
Formu	**:**	Dip Parçası, Kaideli
Çap-Cidar	**:**	8 cm. (Dip)
Renk	**:**	5YR 2.1/2 (Dış), 10YR 2.5/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Dışı krem/devetüyü renginde astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta Pişmiş /Orta
Bezeme	**:**	Yok

Sıfırın Boğazı, Masatlı Çanak-Çömlek Kataloğu

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı001 (1) **Foto:** Lev. CVI-CVII -1		**Çizim:** Lev. CVIII -1
Formu	**:**	Ağız Parçası (Künk, su yapısı parçası)
Çap-Cidar-	**:**	8 cm.
Renk	**:**	7.5YR 3.8/4 (Dış), 2.5Y 2.6/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı002 (2) **Foto:** Lev. CVI-CVII -2		**Çizim:** Lev. CVIII -2
Formu	**:**	Ağız Parçası (Künk, su yapısı parçası)
Çap-Cidar	**:**	10 cm.
Renk	**:**	5Y 5.1/3 (Dış), 7.5YR 3.1/3. (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı003 (3) **Foto:** Lev. CVI-CVII -3		**Çizim:** Lev. CVIII -3
Formu	**:**	Ağız Parçası (Künk, su yapısı parçası)
Çap-Cidar	**:**	8 cm.
Renk	**:**	5Y 4.8/2.5 (Dış), 5Y 4.9/2 (İç)
Açkı-Astar	**:**	Astarsız, açkısız
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	**:**	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş / Orta
Bezeme	**:**	Yok

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı004 (4) **Foto:** Lev. CVI-CVII -4		**Çizim:** Lev. Ø -4
Formu	**:**	Ağız Parçası
Çap-Cidar	**:**	14 cm.
Renk	**:**	2.5YR 2/3.5 (Dış), 5YR 1.6/4 (İç)
Açkı-Astar	**:**	İç ve dışı kırmızı (Bianili) astarlı ve açkılı
Katkı	**:**	İnce kum katkılı
Yapım	**:**	Hızlı Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	**:**	İyi pişmiş /sert
Bezeme	**:**	Yok

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)			
Sıfırın Boğazı, Masatlı005 (5)		**Foto:** Lev. CVI-CVII -5	**Çizim:** Lev. CVIII -5
Formu	**:**	Kulp Parçası, dik	
Çap-Cidar	**:**	-	
Renk	**:**	5YR 2.5/3 (Dış), 2.5YR 2.7/3.5 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	İç ve dışı kırmızı astarlı, açkısız	
Katkı	**:**	Orta kum, orta taşçık katkılı	
Yapım	**:**	-	
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta	
Bezeme	**:**	Yok	

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)			
Sıfırın Boğazı, Masatlı006 (6)		**Foto:** Lev. CVI-CVII -6	**Çizim:** Lev. CVIII -6
Formu	**:**	Kulp parçası, dik	
Çap-Cidar	**:**	-	
Renk	**:**	5YR 2.1/2 (Dış), 7.5YR 2.3/3.5 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	Dışı kahverengi astarlı ve açkılı	
Katkı	**:**	İnce kum katkılı	
Yapım	**:**	-	
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta	
Bezeme	**:**	Yok	

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)			
Sıfırın Boğazı, Masatlı007 (7)		**Foto:** Lev. CVI-CVII -7	**Çizim:** Lev. CVIII -7
Formu	**:**	Kulp parçası, dik	
Çap-Cidar	**:**	-	
Renk	**:**	5YR 3/5 (Dış), 5YR 3/5 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	Astarsız ve açkısız	
Katkı	**:**	İnce kum, kireç katkılı	
Yapım	**:**	-	
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta	
Bezeme	**:**	Yok	

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)			
Sıfırın Boğazı, Masatlı008 (8)		**Foto:** Lev. CVI-CVII -8	**Çizim:** Lev. CVIII -8
Formu	**:**	Kulp parçası, Dik, Çentik Bezemeli	
Çap-Cidar	**:**	-	
Renk	**:**	7.5YR 2.9/2 (Dış), 7.5YR 2/1 (İç)	
Açkı-Astar	**:**	Kahverengi / Siyah astarlı ve açkılı	
Katkı	**:**	İnce kum, seyrek küçük taşçık katkılı	
Yapım	**:**	-	
Pişme-Sertlik	**:**	Orta pişmiş /orta	
Bezeme	**:**	Dört çentik bezeme	

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı009 (9)	**Foto:** Lev. CVI-CVII -9	**Çizim:** Lev. CVIII -9
Formu	:	Kulp Parçası, dik, oluk bezemeli
Çap-Cidar	:	-
Renk	:	2.5Y 5.4/3 (Dış), 2.5Y 5.3/2.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı krem astarlı ve açkılı
Katkı	:	İnce kum katkılı
Yapım	:	-
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş /sert
Bezeme	:	İki dik oluk bezeme

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı0010 (10)	**Foto:** Lev. CVI-CVII 10	**Çizim:** Lev. CVIII -10
Formu	:	Gövde Parçası, İki yivli
Çap-Cidar	:	-
Renk	:	2.5YR 2.3/3 (Dış), 7.5YR 2.1/4.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Dışı kırmızımsı sarı astarlı, açkısız
Katkı	:	İnce kum, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	İyi pişmiş /sert
Bezeme	:	İki yiv bezeme

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı0011 (11) **Foto:** Lev. CVI-CVII -11		**Çizim:** Lev. CVIII -11
Formu	:	Gövde Parçası, bezemeli
Çap-Cidar	:	-
Renk	:	2.5Y 2.1/2.5 (Dış), 5YR 2.8/2 (İç)
Açkı-Astar	:	Astarsız ve açkısız
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık, kireç katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	Orta pişmiş /orta
Bezeme	:	Kemerli ve dalga yiv bezemeli

Sıfırın Boğazı, Masatlı (Pasinler-Erzurum)		
Sıfırın Boğazı, Masatlı0012 (12) **Foto:** Lev. CVI-CVII 12		**Çizim:** Lev. CVIII -12
Formu	:	Gövde parçası (birleşme) su yapısı parçası künk ek yeri
Çap-Cidar	:	-
Renk	:	10YR 3.7/3 (Dış), 10YR 4/3.5 (İç)
Açkı-Astar	:	Astarsız ve açkısız
Katkı	:	Orta kum, orta taşçık katkılı
Yapım	:	Çark Yapımı
Pişme-Sertlik	:	Orta pişmiş /orta
Bezeme	:	Yok

6. DEĞERLENDİRME-SONUÇ

Dünyanın en yüksek kıtası olarak sayılan Asya kıtasının ortalama yükseltisiniz üzerinde bir yükseltiye sahip olan Anadolu'nun en yüksek bölgesini oluşturan Doğu Anadolu bölgesi engebeli coğrafyası, zor iklim şartları ile yaşam şartlarının kısıtlı olduğu bir bölgedir. Bu nedenle fiziki yapının uygun gördüğü yerler yerleşim görmüştür. Bu uyguluğun en önemli kriteri hiç şüphesiz su kaynaklarıdır. Bu bakımdan Erzurum en önemli su kaynaklarının, (Aras, Fırat, Çoruh) doğuş yeri olması bakımından tarihin her döneminde önemini koruyabilmiştir.

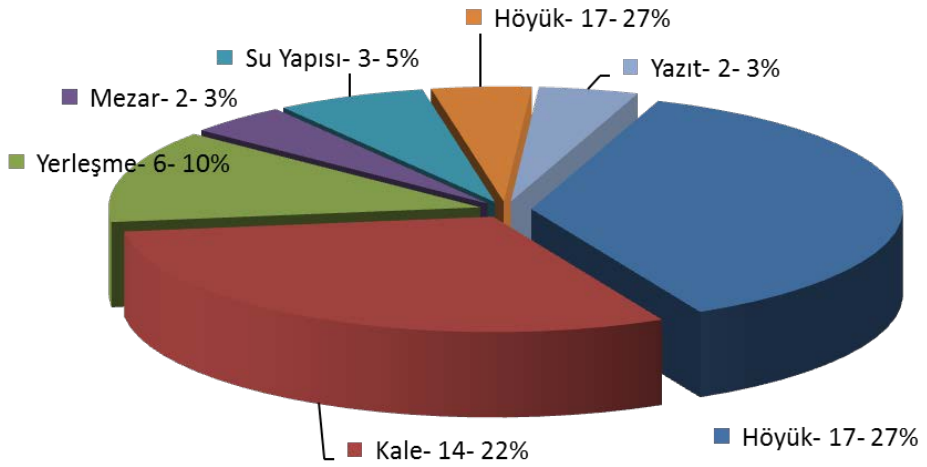
Bu coğrafyada çalışma bölgemizi oluşturan Pasinler bölgesi verimli ovası, zengin su kaynakları ve doğal geçitlerin kesiştiği stratejik konumu ile ayrı bir yer taşımaktadır. Yerleşim için bu uygunluk aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi çok sayıda arkeolojik merkezin kurulmasına neden olmuştur.

Merkezin İsmi	Türü	Köy	Çalışma Türü	Çalışma Dönemi	Çalışmayı Yapan
Pasinler	Kale	Merkez	Kazı	2001	Ceylan-Erkmen
Altınbaşak-I	Höyük	Altınbaşak	Yüzey	2001	Ceylan
Altınbaşak-II	Höyük	Altınbaşak	Yüzey	2002	Ceylan
Beşiktepe	Höyük	Beşiktepe	Yüzey	2001	Ceylan
Deniz Kanalı	Su Yapısı	Büyükdere (Kurnuç)	Yüzey	1999	Belli
Kör Kanal	Su Yapısı	Büyükdere (Kurnuç)	Yüzey	1999	Belli
Vakıf Bendi Kanalı	Su Yapısı	Büyükdere (Kurnuç)	Yüzey	1999	Belli
Cin	Kale	Büyükdere (Kurnuç)	Yüzey	1999	Ceylan
Büyüktuy	Höyük	Büyüktuy	Yüzey	2001	Ceylan
Çalıyazı	Kale	Çalıyazı	Yüzey	2012	Ceylan
Sıfırın Boğazı	Su Yapısı	Çiçekli (Masatlı)	Yüzey	2002	Ceylan
Çöğender	Höyük	Çöğender	Yüzey	2002	Ceylan
Topmezar	Höyük	Demirdöven	Yüzey	2001	Ceylan
Demirdöven	Kale	Demirdöven	Yüzey	2001	Ceylan
Topdağı (Küçükdağ)	Kale	Demirdöven	Yüzey	2001	Ceylan
Çiğdemtepe	Höyük	Erginis	Yüzey	2002	Ceylan
Danatepe	Höyük	Gerdekkaya	Yüzey	2002	Ceylan
Avnik	Kale	Güzelhisar*	Yüzey	2001	Ceylan
Harami	Kale	Güzelhisar*	Yüzey	2001	Ceylan
Hanahmet	Kale	Hanahmet	Yüzey	2012	Ceylan
Hanahmet	Yerleşme	Hanahmet	Yüzey	2012	Ceylan
Karakale	Kale	Karakale	Yüzey	2012	Ceylan
Tilkitepe	Höyük	Karavelet	Yüzey	2002	Ceylan
Kuşakkaya	Kale	Karavelet	Yüzey	2002	Ceylan
Ziyarettepe	Yerleşme	Karavelet	Yüzey	2002	Ceylan
Kavuşturan	Kale	Kavuşturan	Yüzey	2002	Ceylan
Kotandüzü	O.Yatağı	Kotandüzü	Yüzey	2012	Ceylan
Kurbançayır	Kale	Kurbançayır	Yüzey	2002	Ceylan
Kurbançayır	Yerleşme	Kurbançayır	Yüzey	2002	Ceylan
Küçüktuy (Tetikom)	Höyük	Küçüktuy	Yüzey-Kazı	2002	Ceylan-

					Şenyurt
Değirmentepe	Höyük	Otlukapı	Yüzey	2002	Ceylan
Marifet (Sürbahan)	K.Mezarı	Örentaş*	Yüzey	2001	Ceylan
Pelitli	Kale	Pelitli	Yüzey	2012	Ceylan
Saksı Höyük	Höyük	Saksı	Yüzey	2001	Ceylan
Tepecik-I	Höyük	Tepecik	Yüzey	2001	Ceylan
Tepecik-II	Höyük	Tepecik	Yüzey	2001	Ceylan
Tımar	O.Yatağı	Tımar	Yüzey	2002	Ceylan
Uzunahmet	Kale	Uzunahmet	Yüzey	2001	Ceylan
Urumçi	Yerleşme	Y.Çakmak	Yüzey	2012	Ceylan
Yukarı Çakmak-I	Yerleşme	Y.Çakmak	Yüzey	2012	Ceylan
Yukarı Çakmak-II	Yerleşme	Y.Çakmak	Yüzey	2012	Ceylan
Yastıktepe	Höyük	Yastıktepe	Yüzey	2002	Ceylan
Sos Höyük	Höyük	Yiğittaşı	Kazı	-	Koçhan-Sagona-Erkmen
Bulamaç	Höyük		Yüzey-Kazı	2001	Güneri-Erkmen

Tablo 13. Tarihi ve Arkeolojik Merkezlerin İdari Dağılımı

Pasinler bölgesindeki saha çalışmaları tam anlamıyla tamamlanmamasına rağmen tespit edilen merkezlerin kendi içinde dağılımı şöyledir. Buna göre Pasinler bölgesinde 17 Höyük, 14 Kale, 2 Yazıt, 3 Su Yapısı, 2 Kaya Mezarı, 6 Yerleşme tespit edilmiştir.

Grafik 1: Pasinler Bölgesi Merkezlerinin Türlerine Göre Dağılımı

Tablo 13 dikkate alındığında bu merkezlerin köylere göre dağılımı dikkate alındığında hemen hemen Pasinler İlçesinin her köyünde bir arkeolojik merkezin bulunduğu anlaşılmaktadır. Merkezlerin bir kısmı bazı köylerde yoğunlaşmaktadır. (Büyükdere, Karavelet, Yukarı Çakmak gibi) Bu köylerin konumlarına baktığımızda su, yerleşim ve

verimli tarım alanları bakımından diğer köylere oranla daha elverişli olduğu rahatlıkla gözlenebilmektedir.

Bu zengin arkeolojik yerleşimlerin tez çalışmamızı oluşturan çanak-çömlek malzemenin sayısal ve kalite yönünden de zengin olmasına sağlamıştır. Kazı çalışmaları yürütülen Pasinler Kalesi, Sos Höyük, Bulamaç Höyük ve Tetikom Höyük malzemeleri bir taraf bırakılacak olursa yüzey araştırmaları için çanak-çömlek malzeme merkezin tarihlendirilmesi için en önemli kriter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pasinler bölgesinde kazı çalışmaları devam eden merkezler dışında form veren tüm merkezlerin çanak-çömlek buluntusu fotoğraf, çizim, tanımlama, gruplama ve karşılaştırma aşamalarına tabii tutulmuştur. Amorf malzemeler ise sadece fotoğrafları ile çalışmaya dönemsel değerlendirme yapılabilmesi için eklenmiştir.

Elde edilen çanak-çömlek malzemenin ağırlıklı kısmını ağız parçaları oluşturmaktadır. Genellikle basit ağız parçaları çoğunlukta olmakla beraber, kalınlaştırılmış ağız parçalarına ve kulp ile birleştirilmiş ağız parçalarına da rastlanmaktadır. Malzemelerin hiçbirinde üst ağızda (dudak) kısmında bezemeye rastlanmamaktadır. Ağız-boyun kısmında bezemesi olan parçalar ise genellikle çentik ve yiv bezemedir. Ağız çapları 10-36 cm arasında değişen parçaların cidarları da çapları ile orantılı olarak değişmektedir.

Dip parçalarımız çok büyük bir kısmını düz dip parçaları oluştururken birkaç örnekte kaideli ve ayaklı ağız parçaları da görülmektedir. Dip çapları ise 8-22 cm arasında değişmektedir.

Kulp parçalarının tamamını dik kulp parçaları oluşturmaktadır. Bir kısmında süsleme anlamında parmak baskı ve yivler görülmektedir.

Bezemeli gövde parçalarını ağırlıklı olarak boyun ve karın kısmına aittir. Bezemeler bölgesel özelliklerden olsa gerek çentik bezeme, yiv bezeme, tarak-dalga bezeme ve Orta Çağ özelliği taşıyan boya şerit-bezemeli sırlı parçalardan ibarettir.

Bunun dışında bir kapak parçası, birkaç künk (su yapısı), bir yer döşeme parçası ile muhtemel kutsal bir ocağın bir ayak parçalarından biri (Tepecik-II) diğer grupta değerlendirilen parçalardır.

Değerlendirmemizi oluşturan parçaların büyük bir kısmı ince kum katkılıdır. Bunun dışında bazı parçalarda güçlendirmek için orta taşçık, iri taşçık, kireç katkı malzemeleri ile çok az sayıda malzeme de mika ve saman katkısı görülmüştür. Çanak-

çömlek malzemenin katkı malzemeleri ile cidarının kalınlığı aynı oranda paralellik göstermektedir.

Çalışma malzemelerimizin büyük bir kısmı iyi veya orta derecede pişirilmiş çana-çömlek parçalarından oluşmaktadır.

Malzemelerin renkleri aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Siyah, Kırmızı, Kahverengi ve Devetüyü renklerinde yoğunlaşmaktadır. (Tablo 14) Malzemelerin büyük bir kısmının en azından dışının astarlandığı görülmektedir. Renk tarihlendirme için en önemli kriterlerin başında geldiği için Munsell renk kodları Tuba Ökse'nin 2012 çalışması dikkate alınarak Türkçe adlandırılmaya çalışılmıştır. Munsell renk tonları ölçüm yapan teknik cihazların avantajı ile daha hassas değerlerle ifade edilmiştir.

Merkez-Seramik Parçası	Renk Kodu
Altınbaşak001 (EPAB1-01/02	5Y3.2/3 (Dış) 5Y 3.3/3.3(iç)
Altınbaşak002 (EPAB1-01/5	2.5 Y 5.1/4.3 (Dış) 5Y 4.8/2 (iç)
Altınbaşak003 (EPAB1-01/4	2.5 Y 3.2/3.9(dış) 2.5 Y 3.6/4.7 (iç)
Altınbaşak004 (EPAB1-01/3	7.5 Y 3.2/3 (Dış) 7.5 YR 3.9/5 (iç)
Altınbaşak-II Höyük001 (EPAB2-01/1)	2.5 Y 8.4/3 (Dış), 10YR 5.4/3 (İç)
Altınbaşak-II Höyük002 (EPAB2-01/3)	2.5 Y 8.3/1 (Dış), 7.5YR 5.8/4.5 (İç)
Altınbaşak-II Höyük003 (EPAB2-01/2)	10YR 7.7/3 (Dış), 5YR 5.5/5 (İç)
Bulamaç Höyük001 (EPH-01/1)	5 R 3.8/4.5 (Dış), 7.5R 4.1/2.5 (İç
Bulamaç Höyük002 (EPH-01/10)	2.5 YR 5.6/6.5 (Dış), 10R 4.8/5 (İç)
Bulamaç Höyük003 (EPH-01/13	2.5 YR 4.4/3.5 (Dış), 7.5R 3.7/2.5 (İç)
Bulamaç Höyük004 (EPH-01/9)	7.5YR 5.1/3.5 (Dış), 10R 4.6/3 (İç)
Bulamaç Höyük005 (EPH-01/23)	5R 3.7/1 (Dış), 7.5R 5/3 (İç)
Bulamaç Höyük006 (EPH-01/24)	2.5YR 5.7/6.5 (Dış), 5YR 6/4.5 (İç)
Bulamaç Höyük007 (EPH-01/27)	2.5YR 5.7/5 (Dış), 2.5YR 6/4.5 (İç)
Bulamaç Höyük008 (EPH-01/28)	5YR 6.8/3 (Dış), 10R 5.1/6 (İç)
Bulamaç Höyük009 (EPH-01/17)	2.5YR 4.7/7 (Dış), 2.5YR 4.5/5 (İç)
Bulamaç Höyük0010 (EPH-01/19)	2.5YR 4.8/4 (Dış), 5YR 4.5/3 (İç)
Bulamaç Höyük0011 (EPH-01/5)	2.5R 4/3.5 (Dış), 2.5YR 4.4/3.5 (İç)
Bulamaç Höyük0012 (EPH-01/22)	5YR 5.1/3 (Dış), 7.5R 3.9/5 (İç)
Bulamaç Höyük0013 (EPH-01/29)	2.5YR 5.5/4 (Dış), 5YR 5/3.5 (İç)
Bulamaç Höyük0014 (EPH-01/15	10R 4.7/4.5 (Dış), 7.5R 4.5/5 (İç)
Bulamaç Höyük0015 (EPH-01/18)	5R 3.4/3.5 (Dış), 7.5R 3.8/2.5 (İç)
Bulamaç Höyük0016 (EPH-01/31)	2.5R 3.3/6 (Dış), 5R 2.3/4.5 (İç)
Bulamaç Höyük0017 (EPH-01/4)	0YR 4.3/4.5 (Dış), 2.5YR 4.5/3.5 (İç)
Bulamaç Höyük0018 (EPH-01/14)	7.5R 3.8/3 (Dış), 2.5R 3.8/2.5 (İç)
Bulamaç Höyük0019 (EPH-01/26)	2.5R 3.7/5 (Dış), 10R 3.3/2 (İç)
Bulamaç Höyük0020 (EPH-01/20)	2.5R 4/4 (Dış), 10R 4.2/4 (İç)
Bulamaç Höyük0021 (EPH-01/17)	7.5R 2.9/3 (Dış), 2.5R 4/2.5 (İç)
Bulamaç Höyük0022 (EPH-01/32)	0R 3.4/2.5 (Dış), 2.5R 3/3.5 (İç)
Bulamaç Höyük0023 (EPH-01/25)	2.5R 3/4 (Dış), 2.5R 3.5/3.5 (İç)
Bulamaç Höyük0024 (EPH-01/2)	7.5Y 4.5/2.5 (Dış), 10Y 3.6/2 (İç)
Bulamaç Höyük0025 (EPH-01/22)	2.5Y 4.4/3 (Dış), 7.5Y 5.2/3 (İç)
Bulamaç Höyük0026 (EPH-01/16)	7.5YR 4.2/4 (Dış), 2.5GY 3.2/1.5 (İç)
Bulamaç Höyük0027 (EPH-01/13)	7.5YR 4.1/6 (Dış), 2.5GY 5.6/5 (İç)
Bulamaç Höyük0028 (EPH-01/30)	2.5YR 3.3/3 (Dış), 2.5GY 2.5/0.5 (İç)
Bulamaç Höyük0029 (EPH-01/x)	2.5BG 1.7/2.5 (Dış), 2.5Y 4.1/3 (İç)
Bulamaç Höyük0030 (EPH-01/xx)	2.5Y 6/5 (Dış), 2.5GY 3.5/4 (İç)

Bulamaç Höyük0031 (EPH-01/21)	2.5Y 4.7/4.5 (Dış), 10Y 4.9/3.5 (İç)
Bulamaç Höyük0032 (EPH-01/6)	5YR 3.4/4.5 (Dış), 10YR 2.9/2.5 (İç)
Bulamaç Höyük0033 (EPH-01/8)	2.5YR 3/3.5 (Dış), 2.5Y 3/2 (İç)
Danatepe Höyük001 (ERZDH-3)	2.5YR 1.5/4.5 (Dış), 7.5YR 4.8/3 (İç)
Danatepe Höyük002 (ERZDH-1)	7.5YR 5.3/4 (Dış), 5YR 5.1/5 (İç)
Danatepe Höyük003 (ERZDH-3)	2.5YR 3.1/6 (Dış), 5YR 3.7/5 (İç)
Saksı Höyük001 (EPP-01/3)	2.5Y 6.1/2.5 (Dış), 7.5YR 3.9/3.5 (İç
Saksı Höyük002 (EPP-01/5)	5YR 2.2/1.5 (Dış), 2.5Y 4.6/3 (İç)
Saksı Höyük003 (EPP-01/6)	7.5YR 1.9/2 (Dış), 5YR 2.5/2.5 (İç)
Saksı Höyük004 (EPP-01/9)	7.5YR 3.6/3 (Dış) 7.5YR 3.1/3 (İç)
Saksı Höyük005 (EPP-01/8)	5YR 3/2.5 (Dış), 5YR 3.3/3.5 (İç)
Saksı Höyük006 (EPP-01/7)	5YR 3.3/3.5 (Dış), 5YR 3.5/4 (İç)
Saksı Höyük007 (EPP-01/4)	2.5YR 1.7/3 (Dış), 7.5YR 2.4/3.5 (İç)
Tepecik Höyük-I001 (EPT1-01/1)	2.5GY 1.3/1 (Dış), 5YR 3.3/2.5 (İç)
Tepecik Höyük-I002 (EPT1-01/2)	2.5Y 1.7/0.5 (Dış), 10YR 4.8/2.5 (İç)
Tepecik Höyük-I003 (EPT1-01/3)	5GY 1/1 (Dış), 10YR 4.5/2.5 (İç)
Tepecik Höyük-I004 (EPT1-01/4)	7.5GY 1.2/1.5 (Dış), 2.5YR 2.4/2 (İç)
Tepecik Höyük-I005 (EPT1-01/5)	7.5Y 2.1/0.5 (Dış), 5YR 3.8/3 (İç)
Tepecik Höyük-I006 (EPT1-01/6)	10Y 3.8/1.5 (Dış), 5YR 5/5.5 (İç)
Tepecik Höyük-I007 (EPT1-01/7)	5Y 3.2/0.5 (Dış), 5YR 3.4/3.5 (İç)
Tepecik Höyük-I008 (EPT1-01/8)	5Y 2.5/0.5 (Dış), 5YR 3.8/3.5 (İç)
Tepecik Höyük-I009 (EPT1-01/9	2.5Y 3.1/1 (Dış), 7.5YR 3.3/2 (İç)
Tepecik Höyük-I0010 (EPT1-01/10)	7.5Y 2.6/0.5 (Dış), 2.5YR 3.8/4 (İç)
Tepecik Höyük-I0011 (EPT1-01/11)	2.5GY 1.3/1 (Dış), 2.5YR 3.3/2.5 (İç)
Tepecik Höyük-I0012 (EPT1-01/12)	2.5YR 2.4/0.5 (Dış), 5YR 2.7/3 (İç)
Tepecik Höyük-II001 (EPT2-01/5)	5Y 4.6/3 (Dış), 7.5YR 3.4/3.5 (İç)
Tepecik Höyük-II002 (EPT2-01/2	2.5Y 4.2/4 (Dış), 2.5YR 2.6/2.5 (İç)
Tepecik Höyük-II003 (EPT2-01/4)	7.5YR 2.2/3.5 (Dış), 7.5YR 2.9/3.5 (İç)
Tepecik Höyük-II004 (EPT2-01/3)	5YR 2.9/6.5 (Dış), 2.5Y 1.8/2 (İç)
Tepecik Höyük-II005 (EPT2-01/5)	7.5YR 2.5/3 (Dış), 2.5YR 2.2/2.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)001 (ERZPT-02/16)	2.5Y 2.8/0.5 (Dış), 2.5YR 3.1/1.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)002 (ERZPT-02/17)	Tilkitepe (Karavelet)003 (ERZPT-02/25)
Tilkitepe (Karavelet)004 (ERZPT-02/13)	5Y 2.6/0.5 (Dış), 2.5Y 3.1/1.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)005 (ERZPT-02/14)	5Y 4.1/2.5 (Dış), 2.5Y 3.9/2.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)006 (ERZPT-02/2)	5Y 5.5/1.5 (Dış), 2.5YR 3/3 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)007 (ERZPT-02/20	7.5YR 3.5/1.5 (Dış), 2.5YR 3.2/3 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)008 (ERZPT-02/6)	2.5Y 3.4/2.5 (Dış), 7.5YR 3.5/2.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)009 (ERZPT-02/8)	2.5Y 4.7/2.5 (Dış), 2.5Y 4.3/2 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0010 (ERZPT-02/26)	7.5Y 3.4/1 (Dış), 10Y 6.8/2.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0011 (ERZPT-02/10)	2.5GY 1.7/1.5 (Dış), 2.5YR 2.3/0.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0012 (ERZPT-02/12)	2.5YR 2.7/4 (Dış), 5YR 3.3/4 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0013 (ERZPT-02/28)	7.5YR 3.9/2.5 (Dış), 7.5YR 3.6/2 (İç)
itepe (Karavelet)0014 (ERZPT-02/x)	5Y 3.1/1 (Dış), 7.5R 2/1 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0015 (ERZPT-02/4)	5YR 2.7/4 (Dış), 2.5YR 2.9/4 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0016 (ERZPT-02/1)	2.5Y 3.3/0.5 (Dış), 5Y 3.3/1 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0017 (ERZPT-02/18)	2.5YR 4.8/4 (Dış), 2.5Y 6.4/3.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0018 (ERZPT-02/9)	5YR 4.4/4 (Dış), 5YR 4/4 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0019 (ERZPT-02/3)	5YR 3.7/3.5 (Dış), 10R 3.6/5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0020 (ERZPT-02/29)	2.5YR 3.3/4 (Dış), 2.5YR 3.7/3.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0021 (ERZPT-02/23)	2.5YR 1.9/3.5 (Dış), 2.5YR 2.7/5.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0022 (ERZPT-02/15)	10YR 3.2/2 (Dış), 5YR 3/2.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0023 (ERZPT-02/2)	2.5Y 5/3 (Dış), 7.5YR 5.7/2 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0024 (ERZPT-02/24)	7.5YR 4.6/2.5 (Dış), 10R 2.3/1 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0025 (ERZPT-02/21)	7.5YR 2.7/1 (Dış), 2.5Y 3.3/2 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0026 (ERZPT-02/11	5YR 5/2.5 (Dış), 5YR 3.2/2.5 (İç)

Tilkitepe (Karavelet)0027 (ERZPT-02/8)	7.5YR 3.3/1.5 (Dış), 5YR 3.9/1.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0028 (ERZPT-02/x)	7.5YR 3.1/2 (Dış), 2.5YR 3/1.5 (İç)
Tilkitepe (Karavelet)0029 (ERZPT-02/19)	5YR 3/0.5 (Dış), 7.5YR 3.1/1 (İç)
Avnik Kalesi001 (EPAK-01/1)	7.5YR 3.3/3 (Dış), 7.5YR 2.9/3.5 (İç)
Avnik Kalesi002 (EPAK-01/8)	7.5YR 3.1/3.5 (Dış), 5YR 2.1/4 (İç)
Avnik Kalesi003 (EPAK-01/15)	10YR 4.2/3.5 (Dış), 10YR 4.2/3.5 (
Avnik Kalesi004 (EPAK-01/18)	7.5YR 2.7/2.5 (Dış), 5YR 2.7/3 (İç)
Avnik Kalesi005 (EPAK-01/16)	7.5YR 3.3/2 (Dış), 7.5YR 3.3/3 (İç)
Avnik Kalesi006 (EPAK-01/5)	7.5YR 3.1/3 (Dış), 5YR 2/2.5 (İç)
Avnik Kalesi007 (EPAK-01/9)	2.5Y 2.8/2.5 (Dış), 10YR 3.5/3.5 (İç)
Avnik Kalesi008 (EPAK-01/13)	5YR 2.9/4 (Dış), 5YR 3.2/4.5 (İç)
Avnik Kalesi009 (EPAK-01/11)	10YR 3.1/3 (Dış), 7.5YR 3.2/4.5 (İç)
Avnik Kalesi0010 (EPAK-01/19)	7.5YR 2.9/3.5 (Dış), 5YR 3.2/5 (İç)
Avnik Kalesi0011 (EPAK-01/2)	5YR 2.4/3.5 (Dış), 2.5YR 2/3 (İç)
Avnik Kalesi0012 (EPAK-01/7)	5YR 3.3/3.5 (Dış), 5YR 3.1/4.5 (İç)
Avnik Kalesi0013 (EPAK-01/6)	2.5YR 1.9/2.5 (Dış), 2.5YR 3/4.5 (İç)
Avnik Kalesi0014 (EPAK-01/10)	2.5Y 3.2/2.5 (Dış), 2.5Y 3.1/3 (İç)
Avnik Kalesi0015 (EPAK-01/17)	7.5YR 3.6/1.5 (Dış), 7.5YR 3.2/3 (İç)
Avnik Kalesi0016 (EPAK-01/3)	7.5YR 2.6/2.5 (Dış), 10YR 3.2/2 (İç)
Avnik Kalesi0017 (EPAK-01/14)	7.5YR 2.6/2.5 (Dış), 7.5YR 2.7/3 (İç)
Hanahmet Kalesi001 (1)	5YR 3.1/4.5 (Dış), 5YR 2.3/3 (İç)
Hanahmet Kalesi002 (2)	5YR 2.7/5.5 (Dış), 2.5YR 2.6/7 (İç)
Hanahmet Kalesi003 (3)	2.5Y 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.7/4 (İç)
Hanahmet Kalesi004 (4)	5YR 2.2/3 (Dış), 4.5YR 3.4/6.5 (İç)
Harami Kalesi001 (EPHH-00/13)	7.5YR 2.2/2.5 (Dış), 5YR 2.6/3.5 (İç)
Harami Kalesi002 (EPHH-00/16)	2.5YR 2.1/2.5 (Dış), 7.5YR 2.1/3 (İç)
Harami Kalesi003 (EPHH-00/22)	7.5YR 3.1/4 (Dış), 7.5YR 2.2/2.5 (İç)
Harami Kalesi004 (EPHH-00/19)	5YR 3.1/3.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç)
Harami Kalesi005 (EPHH-00/1)	7.5YR 3/3.5 (Dış), 2.5Y 2.5/2 (İç)
Harami Kalesi006 (EPHH-00/23)	10YR 3.3/2.5 (Dış), 2.5Y 3.3/2 (İç
Harami Kalesi007 (EPHH-00/11)	10YR 3.6/4 (Dış), 7.5YR 3.7/3.5 (İç)
Harami Kalesi008 (EPHH-00/2)	5YR 3.6/5 (Dış), 2.5YR 3.1/3 (İç)
Harami Kalesi009 (EPHH-00/18)	7.5YR 2.4/3.5 (Dış), 2.5YR 3.3/4.5 (İç)
Harami Kalesi0010 (EPHH-00/19)	5YR 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.2/2.5 (İç)
Harami Kalesi0011 (EPHH-00/17)	2.5YR 3.4/3.5 (Dış), 2.5YR 3.3/4 (İç)
Harami Kalesi0012 (EPHH-00/14)	7.5YR 3.6/3 (Dış), 7.5YR 3.2/3.5 (İç)
Harami Kalesi0013 (EPHH-00/21)	10YR 3.9/2.5 (Dış), 10YR 3.7/2.5 (İç)
Harami Kalesi0014 (EPHH-00/7)	7.5YR 1.7/2 (Dış), 5YR 2.9/3 (İç)
Harami Kalesi0015 (EPHH-00/12)	7.5YR 2/2 (Dış), 2.5Y 3.1/2 (İç)
Harami Kalesi0016 (EPHH-00/18)	5YR 1.7/1.5 (Dış), 7.5YR 3.2/3.5 (İç)
Harami Kalesi0017 (EPHH-00/15)	10YR 3/3 (Dış), 5Y 3.6/2.5 (İç)
Harami Kalesi0018 (EPHH-00/24)	5YR 1.5/1 (Dış), 5YR 3.4/3 (İç)
Harami Kalesi0019 (EPHH-00/3)	2.5YR 2.2/2 (Dış), 5YR 2.1/1.5 (İç)
Harami Kalesi0020 (EPHH-00/6)	10YR 2.1/1.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç)
Harami Kalesi0021 (EPHH-00/20)	2.5Y 3.4/3 (Dış), 7.5YR 3.3/2.5 (İç)
Harami Kalesi0022 (EPHH-00/5)	5YR 2.3/3.5 (Dış), 5YR 3.2/2.5 (İç)
Karakale Kalesi001 (1)	2.5Y 2.9/3.5 (Dış), 5Y 3.3/3.5 (İç)
Karakale Kalesi002 (2	5YR 2.8/3.5 (Dış), 5YR 3.2/5 (İç)
Karakale Kalesi003 (3	5YR 2.5/3.5 (Dış), 5YR 2.9/4.5 (İç)
Karakale Kalesi004 (4)	5YR 2.3/4 (Dış), 10YR 1.9/3 (İç)
Karakale Kalesi005 (5)	5YR 2.6/4 (Dış), 2.5Y 3.2/2 (İç)
Karakale Kalesi006 (6)	5YR 2.7/4.5 (Dış), 10YR 3.1/3 (İç)
Kavuşturan Kalesi001 (KD-1)	5YR 2.1/3.5 (Dış), 7.5YR 1.8/3.5 (İç)
Kavuşturan Kalesi002 (KD-6)	7.5YR 3.6/4.5 (Dış), 10YR 3.4/3.5 (İç)
uşturan Kalesi003 (KD-2)	5YR 2.2/3 (Dış), 7.5YR 2.9/3.5 (İç)

Kavuşturan Kalesi004 (KD-3)	7.5YR 2/2.5 (Dış), 10YR 2.9/2 (İç)
Kavuşturan Kalesi005 (KD-4)	7.5Y 1.5/1 (Dış), 5YR 3.6/3 (İç)
Kavuşturan Kalesi006 (KD-5)	2.5Y 4.3/4.5 (Dış), 7.5YR 4.1/5 (İç)
Kavuşturan Kalesi007 (KD-10)	2.5GY 1.1/1 (Dış), 5YR 1.7/2 (İç)
Kavuşturan Kalesi008 (KD-11)	5YR 2.7/4 (Dış), 2.5YR 2.9/4.5 (İç)
Kavuşturan Kalesi009 (KD-7)	5YR 3.1/4.5 (Dış), 5YR 3/4.5 (İç)
Kavuşturan Kalesi0010 (KD-14)	5YR 2.1/2.5 (Dış), 7.5YR 1.8/3 (İç)
Kavuşturan Kalesi0011 (KD-13)	7.5YR 2/1.5 (Dış), 5R 1.5/0.5 (İç)
Kavuşturan Kalesi0012 (KD-12)	7.5YR 1.6/1.5 (Dış), 2.5Y 1.6/1.5 (İç)
Kurbançayır Kalesi001 (1)	2.5YR 1.9/1.5 (Dış), 2.5Y 2.5/1.5 (İç)
Kurbaçayır Kalesi002 (2)	5YR 2.4/3.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç
Pelitli Kalesi001 (1)	5Y 3.6/4 (Dış), 7.5Y 3.2/3 (İç)
Pelitli Kalesi002 (2)	7.5Y 4.4/3.5 (Dış), 5Y 3.2/3 (İç)
Pelitli Kalesi003 (3)	7.5Y 2.7/3 (Dış), 2.5Y 2.2/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi001 (1)	2.5GY 0.7/0.5 (Dış), 7.5Y 0.9/0.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi002 (2)	7.5Y 1.7/1 (Dış), 2.5Y 1.7/2.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi003 (3)	2.5Y 2.6/3 (Dış), 2.5Y 3.8/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi004 (4)	7.5YR 2.5/5 (Dış), 7.5Y 1.8/1 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi005 (5)	7.5Y 3.3/2 (Dış), 10Y 3.4/2 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi006 (6)	2.5Y 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.3/4.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi007 (7)	7.5YR 2.8/4.5 (Dış), 2.5Y 3.5/4 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi008 (8)	7.5Y 3.2/3 (Dış), 7.5Y 2.5/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi009 (9)	10Y 3.4/3.5 (Dış), 2.5Y 2.9/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0010 (10)	7.5YR 2.3/3.5 (Dış), 5Y 3.8/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0011 (11)	2.5Y 1.9/2.5 (Dış), 2.5Y 3.1/4 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0012 (12)	7.5Y 2.2/1.5 (Dış), 10YR 3.6/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0013 (13)	2.5Y 3/3.5 (Dış), 7.5YR 2.5/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0014 (14)	2.5Y 1.6/2.5 (Dış), 5YR 3/5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0015 (15)	2.5Y 3.2/5 (Dış), 7.5Y 3.3/2.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0016 (16)	2.5Y 4.1/5 (Dış), 5Y 3.8/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0017 (17)	2.5GY 5.8/1.5 (Dış), 2.5Y 3.6/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0018 (18)	2.5Y 2.6/3 (Dış), 7.5Y 3.7/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0019 (19)	2.5Y 2.2/3 (Dış), 2.5Y 2.6/3 (İç
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0020 (20)	2.5Y 3.1/5.5 (Dış), 2.5Y 3.7/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0021 (21)	2.5GY 4.1/2.5 (Dış), 7.5Y 4.1/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0022 (22)	2.5Y 3.3/5 (Dış), 5Y 3.7/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0024 (24)	7.5Y 2.7/3 (Dış), 2.5GY 4.8/2.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0025 (25)	2.5Y 2/2 (Dış), 7.5YR 1.9/2.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0026 (26)	7.5YR 2.8/3.5 (Dış), 7.5YR 4.1/2.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0027 (27)	5Y 2.8/3 (Dış), 5Y 4.2/4 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0028 (28)	2.5Y 2.3/2 (Dış), 5Y 2.7/1.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0029 (29)	2.5Y 2.1/3.5 (Dış), 5Y 3.3/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0030 (30)	2.5Y 2.3/3.5 (Dış), 7.5Y 4.7/2.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0031 (31)	10YR 3.5/3.5 (Dış), 2.5Y 3.6/4.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0032 (32)	2.5Y 3.1/3.5 (Dış), 5Y 3.5/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0033 (33)	2.5Y 1.8/2.5 (Dış), 7.5YR 2.1/4.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0034 (34)	2.5Y 1.8/2.5 (Dış), 10YR 1.7/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0035 (35)	2.5Y 2.6/4.5 (Dış), 2.5Y 3.9/3.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0036 (36)	7.5YR 1.8/3 (Dış), 7.5YR 2.7/3 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0037 (37)	2.5Y 0.7/0.5 (Dış), 2.5Y 0.5/0.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0038 (38)	7.5Y 5/2.5 (Dış), 2.5Y 4/4.5 (İç
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0039 (39)	5YR 1.9/2 (Dış), 7.5YR 2.8/2 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0040 (40)	2.5Y 2.9/2 (Dış), 5Y 3.9/2.5 (İç)
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi0041 (41)	2.5Y 3.3/3 (Dış), 2.5Y 3.6/3 (İç)
Uzunahmet001 (EUA11-02	5YR 2.5/2- 2.5Y 2.9/3.1 (Dış) 2.5 YR 3.5/3.4 (İç)

Uzunahmet002 (EUA12-02)	5YR 2.8/3.6 (Dış) 2.5 YR 3.1/1.8 (İç)
Uzunahmet003 (EUA12-02)	5Y 3/2 (Dış) 7.5 YR 2.7 /1.9 (iç)
Uzunahmet004 (EUA5-02)	10YR1.8/3.2 (Dış) 7.5 Y 2.8/1.8 (İç)
Uzunahmet005 (EUA14-02)	5YR 3/3.5 (Dış) 5 YR 2.5/4.5 (İç)
Uzunahmet006 (EUA1-02)	5Y 4.3/3.2 (Dış) 7.5 YR 4.2/6.2 (İç)
Uzunahmet007 (EUA18-02)	5Y 2.5/1.2 - 2.5Y 2.9/3.1 (Dış) 2.5 Y 3.5/3.4 (İç)
Uzunahmet008 (EUA2-02)	10YR 2.2/3.4 (Dış) 7.5 YR 2.6/2.7 (İç)
Uzunahmet009 (EUA3-02)	5Y 2.9 /2.2 (Dış) 10 YR 3.2/2.7 (İç)
Hanahmet Yayla Yerleşmesi001 (1)	2.5Y 3.8/3.5 (Dış), 2.5Y 2.9/3 (İç)
Hanahmet Yayla Yerleşmesi002 (2)	5YR 3.8/6.5 (Dış), 5YR 3.8/6 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi001 (1)	7.5YR 2.2/3.5 (Dış), 7.5YR 2/3.5 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi002 (2)	7.5YR 3.6/4 (Dış), 2.5Y 2.1/3.5 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi003 (3)	7.5YR 3/3.5 (Dış), 2.5Y 3.3/3 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi004 (4)	5YR 2.7/3 (Dış), 7.5YR 3/4 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi005 (5)	7.5YR 2.2/2.5 (Dış), 2.5GY 1.2/1 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi006 (6)	7.5YR 3.7/3 (Dış), 7.5Y 4.4/3.5 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi007 (7)	10YR 3.6/2.5 (Dış), 5Y 3.6/3.5 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi008 (8)	2.5YR 2.6/4 (Dış), 2.5Y 3/3 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi009 (9)	5YR 2.2/1.5 (Dış), 7.5Y 2.1/1.5 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi0010 (10)	7.5YR 2.1/1.5 (Dış), 2.5Y 2.8/3 (İç)
Kurbançayır Yerleşmesi0011 (11)	5YR 2.9/4 (Dış), 7.5YR 2.6/3.5 (İç)
Urumçi Yerleşmesi001 (1)	5YR 3/2.5 (Dış), 5YR 2.5/2.5 (İç)
Urumçi Yerleşmesi002 (2)	2.5Y 3.2/4 (Dış), 10YR 3.4/4 (İç)
Urumçi Yerleşmesi003 (3	7.5YR 2.5/3 (Dış), 5YR 2.1/2.5 (İç)
Urumçi Yerleşmesi004 (4)	5YR 2/4 (Dış), 7.5YR 2.4/3 (İç)
Urumçi Yerleşmesi005 (5	5YR 1.8/2.5 (Dış), 10YR 2.4/3.5 (İç)
Urumçi Yerleşmesi006 (6)	5YR 1.8/4 (Dış), 7.5YR 2.1/4 (İç)
Urumçi Yerleşmesi007 (7)	2.5Y 1.7/2 (Dış), 5YR 2.2/4 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I001 (1)	10YR 1.8/1.5 (Dış), 2.5Y 4.6/3 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I002 (2)	5YR 2.8/4 (Dış), 5YR 2.4/3 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I003 (3)	2.5Y 2.8/3.5 (Dış), 2.5Y 3.6/3 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I004 (4)	2.5Y 4.3/2.5 (Dış), 5Y 4/2 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I005 (5)	7.5YR 3/2.5 (Dış), 5YR 2.7/4 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II001 (1)	5YR 3.7/4.5 (Dış), 7.5YR 3.5/3 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II002 (2)	10YR 2.9/3 (Dış), 2.5Y 3.6/2.5 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II003 (3)	7.5YR 3.2/3 (Dış), 2.5Y 3.1/3 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II004 (4)	10YR 4.3/2.5 (Dış), 5Y 5/2 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II005 (5)	5Y 3.6/3 (Dış), 7.5Y 3.7/2 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II006 (6)	2.5Y 3.7/3.5 (Dış), 2.5Y 3.6/3 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II007 (7)	10YR 2.9/2.5 (Dış), 2.5Y 3.3/3 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II008 (8)	2.5Y 4.8/2.5 (Dış), 2.5Y 3.9/2.5 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II009 (9)	2.5Y 3.2/3 (Dış), 2.5Y 3.1/2.5 (İç)
Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II0010 (10)	2.5Y 2.5/0.5 (Dış), 5YR 2.5/1.5 (İç)
Ziyarettepe Yerleşmesi001 (EPZT-02/1)	7Y 4.3-1.7 (dış) 7Y 3.7-1.8 (iç)
Ziyarettepe Yerleşmesi002 (EPZT-02/2)	7YR 2.9-5,6 (Dış) 7YR 2.9-5,6 (iç)
Ziyarettepe Yerleşmesi003 (EPZT-02/3)	5Y 4,7-4,1 (dış), 5Y 3,3-3,4 (iç)
Ziyarettepe Yerleşmesi004 (EPZT-02/4)	5Y 3,8-4 (dış), 5GY-2,1-22
Ziyarettepe Yerleşmesi005 (EPZT-02/5)	7,5 YR 2,5-5 (dış) 7YR 1,6-4.1 (iç)
Ziyarettepe Yerleşmesi006 (EPZT-02/6)	7YR 3,2-6,1 (dış) 7,5 YR 2,4-5,2
Ziyarettepe Yerleşmesi007 (EPZT-02/7)	2,5 Y 4,1-5 (Dış) 7Y 3,3-3,7 (iç)
Ziyarettepe Yerleşmesi008 (EPZT-02/9)	5 YR 2,1-6,3 (Dış) 5 YR 1-3,7
Ziyarettepe Yerleşmesi009 (EPZT-02/10)	5,5 YR 1,9-4,4 (dış) 5,5 YR 2,1-3,8
Marifet-Sürbahan001 (EPS-00/29)	7.5YR 3.5/3.5 (Dış), 10YR 3.3/4 (İç)
Marifet-Sürbahan002 (EPS-00/3	7.5YR 3.1/4 (Dış), 5YR 2.7/4.5 (İç)
Marifet-Sürbahan003 (EPS-00/9)	7.5YR 4.2/2.5 (Dış), 7.5YR 3.3/3.5 (İç)

Marifet-Sürbahan004 (EPS-00/6)	7.5YR 3.2/3.5 (Dış), 2.5Y 3.9/4 (İç)
Marifet-Sürbahan005 (EPS-00/26)	7.5YR 3.5/4.5 (Dış), 5YR 3.5/5 (İç)
Marifet-Sürbahan006 (EPS-00/28)	5YR 3.1/3.5 (Dış), 5YR 2.9/4 (İç)
Marifet-Sürbahan007 (EPS-00/27)	5YR 3.1/4 (Dış), 5YR 3.3/3.5 (İç)
Marifet-Sürbahan008 (EPS-00/19)	5YR 2.8/4.5 (Dış), 2.5YR 3.5/6 (İç)
Marifet-Sürbahan009 (EPS-00/23)	7.5YR 3.5/5 (Dış), 5YR 3/5 (İç)
Marifet-Sürbahan0010 (EPS-00/25)	10YR 3.2/2 (Dış), 2.5Y 3.6/3.5 (İç)
Marifet-Sürbahan0011 (EPS-00/14)	7.5YR 2/2.5 (Dış), 7.5Y 1.5/0.5 (İç)
Marifet-Sürbahan0012 (EPS-00/5)	7.5YR 2/2.5 (Dış), 7.5YR 3.2/2.5 (İç)
Marifet-Sürbahan0013 (EPS-00/22)	5YR 3.2/4 (Dış), 5YR 3.2/4 (İç)
Marifet-Sürbahan0014 (EPS-00/7)	2.5YR 1.4/2 (Dış), 7.5Y 2.9/3 (İç)
Marifet-Sürbahan0015 (EPS-00/18)	5YR 2.4/4 (Dış), 2.5Y 2.7/2.5 (İç)
Marifet-Sürbahan0016 (EPS-00/4)	5YR 1.9/4 (Dış), 7.5YR 2.4/2.5 (İç)
Marifet-Sürbahan0017 (EPS-00/12)	5YR 2.1/2 (Dış), 10YR 2.5/2 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı001 (1)	7.5YR 3.8/4 (Dış), 2.5Y 2.6/4 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı002 (2)	5Y 5.1/3 (Dış), 7.5YR 3.1/3. (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı003 (3)	5Y 4.8/2.5 (Dış), 5Y 4.9/2 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı004 (4)	2.5YR 2/3.5 (Dış), 5YR 1.6/4 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı005 (5)	5YR 2.5/3 (Dış), 2.5YR 2.7/3.5 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı006 (6)	5YR 2.1/2 (Dış), 7.5YR 2.3/3.5 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı007 (7)	5YR 3/5 (Dış), 5YR 3/5 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı008 (8)	7.5YR 2.9/2 (Dış), 7.5YR 2/1 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı009 (9	2.5Y 5.4/3 (Dış), 2.5Y 5.3/2.5 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı0010 (10)	2.5YR 2.3/3 (Dış), 7.5YR 2.1/4.5 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı0011 (11)	2.5Y 2.1/2.5 (Dış), 5YR 2.8/2 (İç)
Sıfırın Boğazı, Masatlı0012 (12)	10YR 3.7/3 (Dış), 10YR 4/3.5 (İç)

Tablo14 : Pasinler Bölgesi Keramiklerinin Renk Kodları

Bütün bu veriler dikkate alındığında Pasinler Bölgesi yerleşimleri Hamamderesi'nde ki Paleolitik buluntular dışında Geç Kalkolitik'ten başlayarak ağırlıklı olarak Karaz ve Urartu etkisindedir. (Tablo *) Bu durumu bölgede yapılan kazı çalışmaları ve Urartu yazıtları da doğrulamaktadır.

Merkezin İsmi	**Paleolitik**	**Neolitik**	**Kalkolitik**	**Tunç**	**Demir**	**Hellenistik**	**Ortaçağ**
Altınbaşak-I Höyüğü				●	●		●
Altınbaşak-II Höyüğü				●			●
Beşiktepe Höyüğü				●	●		
Bulamaç Höyüğü				●	●		
Büyüktuy Höyüğü			●	●	●		
Çiğdemtepe Höyüğü				●	●		
Çöğender Höyüğü				●			
Danatepe Höyüğü							●
Değirmentepe Höyüğü				●	●		
Küçüktuy (Tetikom) Höyüğü				●	●		●
Saksı Höyük Höyüğü			●	●	●		
Sos Höyük Höyüğü			●	●	●		●

Tepecik-I Höyüğü			●	●	●		●
Tepecik-II Höyüğü					●		●
Tilkitepe Höyüğü				●	●		●
Topmezar Höyüğü				●	●		
Yastıktepe Höyüğü				●	●		●
Avnik Kalesi					●		●
Cin Kalesi				●	●		●
Çalıyazı Kalesi					●		●
Demirdöven Kalesi							●
Hanahmet Kalesi					●		●
Harami Kalesi					●		
Karakale Kalesi					●		●
Kavuşturan Kalesi				●			●
Kurbançayır Kalesi					●		●
Kuşakkaya Kalesi							
Pasinler Kalesi					●	●	●
Pelitli Kalesi					●		●
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi				●	●		●
Uzunahmet Kalesi				●	●		●
Hanahmet Yerleşmesi					●		●
Hamamderesi Yerleşmesi	●						●
Kurbançayır Yerleşmesi				●	●		
Urumçi Yerleşmesi					●		●
Yukarı Çakmak-I Yerleşmesi				●	●		●
Yukarı Çakmak-II Yerleşmesi				●	●		●
Ziyarettepe Yerleşmesi							●
Kotandüzü Obsidiyen M.							
Tımar Obsidiyen M.							
Marifet (Sürbahan) K. Mezarı					●		●
Deniz Kanalı Su Yapısı					●		
Kör Kanal Su Yapısı					●		
Sıfırın Boğazı Su Tüneli					●		
Vakıf Bendi Kanalı					●		

Tablo 15: Tarihi ve Arkeolojik Merkezlerin Dönemsel olarak Dağılımı

Bölgede tespit edilemeyen Neolitik Çağ buluntuları ile yüzey buluntuları içinde görülmeyen veya ayrımına varılamayan Akhamenid, Helenistik malzemelerin durumu düşündürücüdür. Özellikle bölge Pasinler için en önemli statigrafik verileri sunan Sos Höyük kazıları dikkate alındığında bölge yüzey buluntularının daha dikkatli değerlendirilmesi gerektiğini ortaya kaymaktadır. Sos Höyük ve yüzey buluntuları ışığında bölge kronolojisi şöyle olmalıdır.

Geç Kalkolitik (M.Ö. 3500/3300-3000)

İlk Tunç (M.Ö.3000-2200)

Orta Tunç (M.Ö. 2200-1500)

Geç Tunç (M.Ö. 1500-1000)

Erken Demir Çağı (M.Ö. 1000- 750/850)

Geç Demir Çağı (M.Ö. 750/850 – 300)

Demir Çağı Sonrası(Akhamenid- Helenistik) (M.Ö. 300-200)

7. KAYNAKLAR

Birinci Bölüm

Arınç, K. (2006). *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri II*. Erzurum.

Atalay, İ. (1978). *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi*. Ankara.

_____ (1990). *Vejetasyon Coğrafyasının Esasları*. İzmir.

_____ (1992). *Türkiye Coğrafyası*. İstanbul.

_____ (1993). *Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş,* İzmir

_____ (1978). "Çıldır Gölü ve Çevresinin Jeomorfolojisi", *Jeomorfoloji Dergisi-7,* 1-23

Atalay, İ.-K. Mortan, (2003). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul

Balkaya, İ.S. (1995). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Hasankale Ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belli, O. (1991). "Inscribed Metal Objects", Urartu, R. Merhav (ed.). *A Metalworking Centre in The First Millennium B. C.* (ss. 43-49). Jerusalem.

_____(1977). *Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi*.(Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____(1982). "Urartular". *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I,* 139-208, İstanbul.

_____(2000). "Van Bölgesinde Urartu Krallığına Ait Çivi Yazılı Anıtsal Kaya Tapınakları". *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi,* 386-393, Ankara.

Bingöl, A. (2003). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.

Burney, C. , Lang, D. (1971). *The Peoples Of The Hills*. London.

Ceylan, A. (1994). *M. Ö. II. Binde Devletler Arası İlişkiler.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2001). "Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar". Ankara.

_____ (2005). "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in the Iron Age". *Anatolian Iron Age 5, Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van*. (ss. 21-29) London.

Childe, V.G. (1936). "The Axes from Maikop and Caucasian Metallurgy" *AAA XXIII*

Çambel, H. , Braidwood, R. J. (1980). "İstanbul ve Chicago Üniversitesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", *Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları-I,* İstanbul.

Çambel, H. , Braidwood, R. J. , Özdoğan, M. , Schirmer, W. (1988). "1986 Yılı Çayönü Kazısı" *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* 39-94.

Çilingiroğlu, A. (1994). "Excavations at the Fortress of Ayanis". A. Çilingiroğlu and David H. French (ed.). *Anatolian Iron Ages-III, The Proceedings Of The Third Anatolian Iron Ages Colloquium Held At Van,* British Institute Of Archaeology At Ankara. (ss. 41-47). Ankara.

_____. (1997).*Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İstanbul.

Darkot, B. , Togan, A. Z. V. (1988). "Aras", *İslam Ansiklopedisi-I,* 554-557.

Doğanay, H. (1983). *Erzurum'un Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____(1989). "Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri", *Şehri Mübarek Erzurum.* Erzurum.

_____(1998). "Pasinler Ovasının Başlıca Coğrafi Özellikleri". *Hasankale Dergisi*, 279-340.

Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul.

Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular/ Eastern Anatolia and Urartians*. Ankara.

Esin, E. (1969). "The Horse in Turkic Art" *Central Asiatic Journal X,* 167-227

Frangipane, M. (1993). "The Result of the 1991 Campaign at Arslantepe-Malatya" *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* 213-230

Girgin, M., Bulut, İ. , Sevindi C. (2001). "Türkiye'deki Karayolu Geçitleri". *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), Erzurum

Good, R.B., (1992). "L'aménagement de la végétation dans les Alpes Australiennes". *Revenue de Géographie Alpine, 80* (2), 361–379.

Güçlü, K. (1988). "Erzurum'da Doğal Olarak Yetişen Bazı Bitkilerin Taş ve Kaya Bahçeleri İle Kuru Duvarlarda Kullanımları Üzerinde Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 35-49,

Güçlü, K. , Yılmaz, H. (1989). "Doğu Anadolu'da Doğal Olarak Yetişen Huşların (Betula Pendula L.) Üretilmesi ve Peyzaj Mimarlığında Kullanılma Olanakları", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 101–110.

Gülen, T. (2006). *Erzurum-Kars Plato Sahasının İklim Özellikleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Güney, E. (1990). "Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı" *Coğrafya Araştırmaları-2,* 323-328.

Gürsoy, (1974). "Türkiye'nin Tabii Yolları" *Türk Coğrafya Dergisi XXII-XXIII.*

Harmankaya, S. Erdoğdu, B. (2002). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-4 (TAY)*. İstanbul.

Hauptmann, L. (1972). "Norşuntepe Kazısı, (1970)". *Keban Projesi (1970). Çalışmaları*, 87-102.

Hauptmann, H. (1997). "Nevali Çori". *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East-4*, New York

Hayli, S. (1995). *Erzincan Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası,* Elazığ: Fırat Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi,

Herodot, (1983). *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen). İstanbul

Honingman, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı,* İstanbul.

Hortmann, R.(1988). "Dicle", *İslam Ansiklopedisi-III,* Ankara, 582-585

Hoşgören, Y. (1994). "Türkiye'nin Gölleri", *Türkiye Coğrafya Dergisi 29,*

İnandık, H. (1965). *Türkiye Gölleri,* İstanbul.

Ketin, İ. (1983). Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İstanbul

Koçman, (1993). *Türkiye İklimi*. İzmir.

Koday, Z. (2001). "Çıldır Gölü'nde Balıkçılık", *Türk Coğrafya Dergisi 37,*

_____ (2005). *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hayvancılık.* Erzurum.

Koşay, H.Z. (1959). "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Belleten 91,* 349-413, Ankara.

_____ (1974). "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu". *Belleten 91*, Ankara.

Koşay, H.Z. , Turfan, K. (1959). "Erzurum Karaz Kazısı Raporu". *Belleten 23/91*, 353 vdd.

Koşay, H.Z. , Vary, H. (1964). *Pulur Kazısı (1960). Mevsimi Çalışmaları Raporu/Die Avorakan Von Pulur Berichtüber Die Kampagne Von (1960).* Ankara.

Kökten, İ.K., (1943). "Kars'ın Tarih Öncesi" *III. Türk Tarih Kongresi,* Ankara

_____ (1947). "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten 11/43, TTK*, 431-472, Ankara.

Kramer, S. N. (1990). *Tarih Sümer'de Başlar* (Çev. M.İ.Cığ), Ankara

Ksenephon. (1984). *Anabasis.* (Çev. T. Gökçöl). İstanbul.

Kunç, S. Çukur, A. (1988). "Yukarı Fırat Havzası Maden Ocakları ve Bazı Arkeolojik Buluntularla İlişkileri*". V. Arkeometri Sonuçlar Toplantısı,* 29-38. Ankara

Lahn, E. (1948). Erzurum Bölgesindeki Linyit Yataklarının Jeolojisi Hakkında Not*″, Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni 1/2,* Ankara

Lang, D.M. (1970). *Armenia,* London.

Lehmann-Haupt, (1910-31). *Armenien Einst und Jetzt I-II*. Berlin.

Luckenbill, D.D. (1968). *Ancient Record of Assyria and Babylonia I: Historical Records Assyria From The Earliest Times to Sargon to The End*, New York.

Mayer, W. (1983). "Sargons Feldzug gegen Urartu-714 V. Chr. Text und Übersetzung". *MDOG 115*, 65-132. Berlin.

Melikishvili, G. (1950). "Klinoobraznaya Nadpis Urartskogo Tsarya Rusi II iz Adilcevaz". *Soobşçeniya Akademiyi Nauk Gruzinskoy Ssr-XI*/10, 683-690.

_____ (1960). *Urartskiye Klinoobraznıye Nadpisi*. Moskova.

Mellaart, J. (1967). *Çatalhoyuk a Neolithic Town in Anatolia,* London.

_____ (1988). *Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları* (çev. Altınok). İstanbul.

Memiş, E. (2006). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi.* Ankara.

MTA, (2002). *Maden Teknik Arama Enstitüsü Bülteni.* Ankara.

Olmstead, A.T. (1968). *History of Assyria.* Chicago-London.

Özdoğan, M. (1999). "Anadolu'dan Avrupa'ya Açılan Kapı: Trakya". *Arkeoloji-Sanat-90,* İstanbul.

Özey, R.(2002). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul.

Özgür, E.M. (2001). *Türkiye Coğrafyası*. Ankara.

Palmier, A. (1985). "Excavations at Arslantepe 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 71-78, Ankara.

Pehlivan, M. (1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum Ve Çevresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (1991). *Daya(e)ni /Diau(e)hi*. Erzurum.

Piotrovski, B. (1969). *Urartu*. Cenova.

Ryan, C.W. (1960). *A Guide to the Known Minerals of Turkey,* Ankara

Salvini, M. (1967). *Nairi E Ur(a)atri Contributo Alla Storia Della Formazione Del Regna Di Urartu*. Roma.

_____ (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. İstanbul.

Sami, Ş. 1889 (1306)- 1896 (1314). *Kamusü'l- Alâm:* İstanbul.

Saraçoğlu, H. (1989). *Doğu Anadolu Bölgesi*. İstanbul.

Selen, S. (1943). "Türkiye'nin Yol Sistemi". *Türk Coğrafya Dergisi I-IV,* 352-371.

_____ (1949). "Doğu Anadolu Yolları ve Manzaraları", *Türk Coğrafya Dergisi, XI-XII,* 102-109.

Slattery, J.C. D. (1987). "Urartu and the Black Sea Colonies: an Economic". *Perspective-2-22 /Vol. VIII,* Tokyo.

Sözer, N. (1969). *Diyarbakır Havzası,* Ankara

_____ (1970). *Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası.* Erzurum.

_____ (1973). *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık*. Erzurum.

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Geographika* XII-XIII-XIV. (Çev. A. Pekman). İstanbul.

Sür, Ö. (1964). *Pasinler Ovası Ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. Ankara.

Şener-Şenol- Çolakoğlu- Şener, (2007). "Bitlis Metamorfik Kuşağında Urartu Medeniyetine Ait Demir İşletmeciliği: Bahçesaray ve Balaban (Van) Örneği". *60. Türkiye Jeoloji Kurultayı,* 163-165, Ankara.

Tarhan, M.T. (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarkan, T. (1974). *"Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi", 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tatlı, A. (1988). *Erzurum Bölgesinin Yaygın Çayır ve Mera Bitkileri.* Ankara: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO).

_____ (1989_a). "Gavur Dağları (Erzurum) Florasına Katkılar". *Doğa Türk Botanik Dergisi* 13-3, 337–354.

_____ (1989_b). "Allahuekber Dağları Florasına Katkılar". *Doğa Türk Botanik Dergisi* 13-3, 355–374.

Topaloğlu, Y.(2006). *Ardahan-Çıldır'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tozlu, S. (1997). *Trabzon-Erzurum-Beyazıt Yolu (1850-1900).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncel, M. (1991). "Aras", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-3,* Ankara, 332-335.

_____ (1996). "Fırat", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 31-33.

Ünal, Ç. (1994). *Pasinler İlçesinin Coğrafi Etüdü*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vural, M. (1993). *Erzurum İli ve İlçeleri*. Erzurum.

Yakar, J. (1984). "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia" *Anatolian Studies XXXIV*.

_____(1985_a). "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia, Part II", *Anatolian Studies,*35.

_____(1985_b). "The Later Prehistory of Anatolia" *The Late Chalcolithic and Early Bronze Age, BAR-2,* Oxford.

Yıldırım, R. (2000). *Uygarlık Tarihi*. İzmir.

Zengin, H. (1993). *Erzurum ve Aşkale Yöresinde Tabii Çayır ve Meralarda Bulunan Bitkiler, Yoğunlukları ve Oluşturdukları Topluluklar Üzerine Çalışmalar.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İkinci Bölüm

Aktüre, (1994). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri.* İstanbul.

Akurgal, E. (1955). *Phrygische Kunst.* Ankara.

_____ (1961). *Die Kunst Der Hethiter.* Münch.

_____ (1987). *Hatti Uygarlığı.* Ankara.

_____ (1989). *Anadolu Uygarlıkları.* İstanbul.

_____ (1999). *Anadolu Kültür Tarihi.* Ankara.

_____ (2007). *Anadolu Uygarlıkları.* İstanbul.

Algaze, G. (1989). "A New Frontier: Fırst Result of the Tignis-Euphrates Archaelogical Reconnaissance Project 1988", *Journal of Near Eastern Studies,* 48, 241-281. Chicago.

_____ (1991). "The Tigris-Euprathes Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica,* 17, 175-240.

Alişan, L. (1890). *Airarat.* Venedik.

Alkım, H. (1970). "Explorations and Excavations in Turkey (1967). and (1968).". *Anatolica,*3, 191.

Alkım, U.B. (1960). "Haberler-Kazılar, İslahiye Bölgesindeki Araştırmalar", *Belleten XXIV,* 714-716.

_____ (1962). "1960 Yılı Yesemek Çalışmaları ve Tilmen Höyük Kazısı" *Türk Arkeoloji Dergisi:*11/1 (1961). 5-6.

_____ (1963). "Summary of Archaeological Research: Tilmen Höyük Kazısı", *Belleten XIII,* 27-28.

_____ (1964). " İslahiye Bölgesinde Türk Tarih Kurumu Adına 1955-1962 Yılları Arasında Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar" *Atatürk Konferansları,* I, 169-178.

_____ (1965). "The Road from Sam'al to Asitawandawa: Constuributions to the Historical Geography of the Amanos Region" *Anadolu Araştırmaları II/*1-2- 1-45.

_____ (1968). "Explorations and Excavations in Turkey,1965 and 1966" Anatolica 2, 1-76.

_____ (1970). “Explorations and Excavations in Turkey,1967 and 1968” *Anatolica* 4, 1-82.

_____ (1972). “İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1971 Çalışmaları” *Belleten,* 36, 422-426.

_____ (1974). “Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi Çalışmaları(1971).” *Türk Arkeoloji Dergisi 20/2 (1973).*5-16.

_____ (1975). “İkiztepe Kazısının 1974 Dönemi Çalışmaları” *Belleten,* 39,565-567.

_____ (1976). “1975 Samsun Bölgesi Araştırmaları ve İkinci Dönem İkiztepe Kazısı” *Belleten,* 40, 717-719.

_____ (1980). “İkiztepe,1980” *Anatolian Studies,* 31,189-191.

_____ (1981). “Altıncı Dönem İkiztepe Kazısı (1979).” *Kazı Sonuçları Toplantısı II-1980*,151-154.

_____ (1983). “Einigie Charakteristiche Metallfunde von İkiztepe” , Kurt Bittel, R. M.Boehmer, H.Hauptmann, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens, Festschrift für Verlag Philipp von Zabern* (Ed.) 29-42.

Alpman, A. (1981). “Hurriler”. *A. D. T. C. F. Tarih Araştırmaları Dergisi,* 14/25, 284-312.

_____ (1982). “Hurriler”. *Tarih Araştırmaları Dergisi,* XIV. 283-313.

_____ (1998). “Anadolu’da Hurriler”. *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri,* (ss. 27-37). Çorum.

Amiran, (1952). “Connections Between Anatolia and Paletsine in the EBA”. *Israel Exploration Journal,* 2, 89 – 103, Israel.

Anati, (1968). “Anatolia’s Earliest Art”. *Archaeology XXI*, 22-35.

Arık, (1933). “Anadolu Arkeologya Tarihinde Alişar Harfiyatı” *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi,* 1, 22-63.

Arsebük, G. (1969).

_____ (1974_a). “Tülintepe Kalkolitiğinden Mikrolit Özellikler Gösteren Bir Buluntu Topluluğu ”, *Keban Projesi (1974). Yılı Çalışmaları,* (ss. 143-147, 155-159). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (1974_b). *Altınova’da Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arsebük, G. (1979). "Altınova'da (Elazığ). Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler" *VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*,(ss. 81-92).

_____ (1980). *Altınova'da(Elazığ). Başlangıcından İlk Tunç Çağın Sonuna Kadar Kültür Sıradüzeni.* (Yayımlanmış Doçentlik Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

_____ (1986). "Altınova'da(Elazığ). Başlangıcından İlk Tunç Çağın Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu". *Türk Tarih Kurumu,* 9, 67-72.

_____ (1995). *İnsan ve Evrim.* İstanbul.

Arsebük, G., Korfmann, (1976). "Tülintepe Kazılarından Sapan Taneleri Toplu Buluntusu 1972" *Keban Projesi 1972 Çalışması,* 134-144.

Astour, (1972). "Hattusilis Halab and Hanigalbat". *Journal of Near Eastern Studies XXX*-2, 102-109.

Atalay İ. , Mortan, K. (2003). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul.

Ayaz, (2006). *Altıntepe Urartu Nekropolları Takıları.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bahar, (1994). "M.Ö. II. Binyıl Başlarında Anadolu Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* III, Konya, 307-311.

Bakır, (1983). "Urla/Klazomenai Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları Raporu". *Kazı Sonuçları Toplantısı,* IV, 63-68.

Balkan, Atlı. (1995). "A Preliminary Report of the Chipped Stone Industry of Değirmentepe an Ubaid Settlement in Eastern Anatolia". *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları*, 127-148, İstanbul.

Başgelen, (2005). "Van Kalesinin Kahraman Kralları: Urartular". *Seramik,* 128-135.

Batmaz, (2003). *Urartu Krallığının II. Rusa Dönemindeki Tarihi ve Kültürü.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belli, O. (1975). "Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler". *Tarih Dergisi,* 28-29,1-40.

_____ (1979). "Van Bölgesinde Boyalı Mağara Resimleri: Kızların Mağarası" *Arkeoloji ve Sanat Dergisi,* 1-2,19-27.

Belli, O. (1982). "Urartular". *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I,* (ss. 139-208). İstanbul: Görsel Yayınları.

_____ (1985). "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Demir Metalurjisinin Araştırılması". 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 365-378. Ankara.

_____ (1991). "Inscribed Metal Objects", *Urartu,* R. Merhav (ed.). *A Metalworking Centre in The First Millenium B.C.* (ss. 43-49). Jarusselam.

_____ (2000). "Van Bölgesinde Urartu Krallığına Ait Çivi Yazılı Anıtsal Kaya Tapınakları". *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (ss. 386-393).Ankara: Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi Yayınları.

_____ (2004_a). Belli O. "Urartu Tarihi ile İlgili Araştırmaların Tarihçesi". Oktay Belli (ed.). *Urartu: Savaş ve Estetik,* 13-43. İstanbul.

_____ (2004_b). Belli O. "Urartu Krallığı'nın Tarihsel Gelişimi". Oktay Belli (ed.). *Urartu: Savaş ve Estetik,* , 45-73. İstanbul.

Biber, (2005). *Urartu Silahları: Kılıç-Hançer ve Bıçakları*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilgi, Ö. (1984). "Köşkerbaba Höyük Demir Çağı Mimarisi". Altan Çilingiroğlu (ed.). *I. Anadolu Demir Çağları / Anatolian Iron Age,* (ss. 1-5). Ankara.

Bilgi, Ö. (1985). "İkiztepe Kazılarının 1983 Dönemi Sonuçları" *Kazı Sonuçları Toplantısı,* VI,55-64.

_____ (1986). "Fırat Kenarında Bir Urartu Yerleşmesi". *IX. Türk Tarih Kongresi Cilt I,* 21-25 Eylül 1981, (ss. 317-318). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____(1987). "Köşkerbaba Höyük Kazısı (1978)./Köşkerbaba Höyük Excavations (1978).". *Aşağı Fırat Projesi (1978).-(1979). Çalışmaları/Lower Euphrates Project (1978).-(1979).* (ss. 189-202, 203-232). Ankara.

_____ (1988). "İkiztepe Kazılarının 1986 Dönemi Sonuçları". *Kazı Sonuçları Toplantısı IX,* 169-175.

_____ (1989). "İkiztepe Kazılarının 1987 Dönemi Sonuçları". *Kazı Sonuçları Toplantısı X/I,* 201-209.

_____ (1990). "Samsun İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı XI/I*, 211-220.

_____ (1991). "Iron Age Pottery from Köşkerbaba Höyük". Altan Çilingiroğlu- D. H. French (ed.). *Anatolian Iron Ages-II*, The Proceedings Of The Second

Anatolian Iron Ages Colloquium Held At İzmir, 4-8 May 1987. (ss. 11 vdd.). Ankara.

_____ (1993). "İkiztepe Kazılarının 1991 Dönemi Sonuçları ve Restorasyon Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı XIVI/I,* 199-212.

_____ (1994). "İkiztepe Kazılarının 1990 Dönemi Sonuçları ve Restorasyon Çalışmaları" *Kazı Sonuçları Toplantısı XV/I,* 583-596.

_____ (1995). "İkiztepe Kazılarının 1993 Dönemi Sonuçları" *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI/I,* 141-160.

_____ (1996). "İkiztepe Kazılarının 1994 Dönemi Sonuçları" *Kazı Sonuçları Toplantısı XVII/I,* 157-168.

_____ (1997). "Köşkerbaba Höyüğü". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 2,* (ss. 1057 vdd.). İstanbul.

_____ (1998). "İkiztepe Kazılarının 1996 Dönemi Sonuçları" *Kazı Sonuçları Toplantısı XIX/I,* 323-356.

_____ (1999). "İkiztepe Kazılarının 1997 Dönemi Sonuçları" *Kazı Sonuçları Toplantısı XX/I,* 485-505.

_____ (2000). "İkiztepe Kazılarının 1998 Dönemi Sonuçları" *Kazı Sonuçları Toplantısı XXI/I,* 381-396.

_____ (2001). "İkiztepe Kazılarının 1999 Dönemi Sonuçları" *Kazı Sonuçları Toplantısı XXII/I,* 315-326.

Birgül, O. (1981). "İkiztepe ve Değirmentepe Seramik Örneklerinin Element Analizi ile İlgili Ön Çalışmalar" *Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri II*, 21-22.

Bittel, K. (1945). *Ön Asya Tarih Öncesi Çağları: Mısır, Filistin, Suriye*, (Çev. H. Çambel), İstanbul.

Bostancı, E. Y. (1959). "Research on the Mediterrnean Coast of Anatolia a New Paleolithic Site at Beldibi Near Antalya", *Anadolu (Anatolia).* 4, 129-178.

_____ (1963). "Güney-doğu Anadolu Araştırmaları Dülük Ve Kartal'ın Chellean ve Acheulean Endüstrisi", *Anadolu (Anadolu)* 6, 87-110.

_____ (1964). "Human Fosil Remains in Beldibi and Belbaşı Rock-Shelters on the Mediterrenaen Coast of Anatolia", *Antropoloji 1*, 17-36.

_____ (1966). “Beldibi Kazılarında Çıkan Önemli Sanat Eserleri”. *Antropoloji 2,* 21-24.

_____ (1967_a). “Mağaracık Çevresinde Yapılan 1966 Yaz Mevsimi Kazıları ve Yeni Buluntular”, *Antropoloji 3*, 19-24.

_____ (1967_b). 64-83“Beldibi ve Belbaşı Mezolitiği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetler”, *Antropoloji 3*, 55-90.

_____ (1968). “Beldibi ve Mağaracıkta Yapılan 1967 Yaz Mevsimi Kazıları ve Yeni Buluntular”, *Türk Arkeoloji Dergisi 16/1*, 51-60.

_____ (1973). “Güney-Doğu Anadolu’da Adıyaman Çevresinde Yapılan Paleoantropolojik Prehistorik ve Quaterner Problemleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Antropoloji 6,* 145.

_____ (1975). “Anadolu’da Çakmak Taşının Jeolojik Yaşı ve Güney Doğu Anadolu’da Gaziantep Yakınında, Dülük Köyü Vadisinde, Bir Yüzünde Neogen Yaşda Clamys Sp. Kavkı Mülajı Bulunan Alt Paleolitik Dülükiyen Devre ait El Baltası Üzerinde bir Tetkik” *Antropoloji 7*, 317-327.

_____ (1978_a). “İnsan Evriminde Büyük Değişmeler Beldibiyen Mezolitik Taş Çağı Kültüründe Rakam Evrimi”, *Antropoloji 8,* 133-146.

_____ (1978_b). “İnsan Evriminde Büyük Değişmeler Anadolu’da Taş Çağı Devirlerinde İnsan Türlerinin, Kültürlerinin ve Dillerinin Evrimi Üzerinde Yeni Keşifler”, *Antropoloji 8*, 147-190.

Braidwood, R.J. (1937). *Mounds in the Plain of Antioch. An Archaeological Survey*. Chicago.

_____(1960). *Excavations in the plain of Antioch*. Chicago.

Braidwood, R. J., Braidwood, L. S. (1960). “Excavations in the Plain of Antioch”. *The University Of Chicago Oriental Institute Publications LXI*, Unıversity Of Chicago Press Chicago Press, Chicago.

Burney, C. (1958). "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”. *Anatolian Studies VIII,* 157-209.

_____ (1966). "A First season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere”. *Anatolian Studies XVI.*

_____ (1977). *From Village to Empire: An Introduction Near Eastern Archaeology*. London.

_____ (1980). “Aspects of the Excavations in the Altınova, Elazığ”, *Anatolian Studies 30*, 157-167.

Burney, C., Lang, (1971). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus*. London.

Cavaignac, E. (1934). "Le Primer Royaume d'Armenia”. *RHA 17*, 9-14.

_____ (1936). *Le Problème Hittite*, Paris.

Ceylan, A. (1994). *M.Ö. II. Binde Devletler Arası İlişkiler.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2000). “1998 Yılı Erzincan Yüzey Araştırması". XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, 181-193. Ankara.

_____ (2001_a). "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları". 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* - 2, 71-82. Ankara,

_____ (2001_b). *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar.* Ankara.

_____ (2002_a). “Yazılıtaş Horasan”. *Çağlayan Aras*-I,14-15. Erzurum.

_____ (2002_b). “2000 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”. *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, 165-178. Ankara.

_____ (2005_a). “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age”. *Anatolian Iron Ages* V, 21-29. London.

_____ (2008). *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum – Erzincan – Kars -Iğdır (1998 - 2008).* Erzurum.

Ceylan, A. , Topaloğlu, Y. (2008). “Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler”. *Doğu Anadolu, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6a-b (TAY6),* 31-36. İstanbul.

Childe, G. (1952). *Tarihte Neler Oldu*?, İstanbul.

_____ (1994). *Toplumsal Evrim.* İstanbul.

_____ (1996). *Kendini Yaratan İnsan.* İstanbul.

Cook, J.M. (1973). *The Troad. an Archaeological and Topographical Study.* Oxford.

Cornelius, F. (1973). *Geschichte der Hethiter*. Darmstadt.

Çambel, H. (1981). “Chronologie et Organisation de l’Espace à Çayönü” *Prehistoire du Levant*, 531-550. Lyon.

_____ (1986_a). “Domuztepe. Son Araştırmalar Işığında Yeni Bir Değerlendirme” *Anadolu Araştırmaları 10,* 31-50.

_____ (1986_b). “Karatepe-Aslantaş ve Domuztepe 1984 Yılı Çalışmaları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı VII,* 271-285.

_____ (1987). “Çayönü Kan Analizleri ile İlgili İlk Buluntular”. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı II,* 129-130.

Çambel, H. , Özdoğan, M. (1985). “1983 Yılı Domuztepe Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı VI*, 259-272.

Çevik, N. (2000). Urartu Kaya Mezarlarında Ölü Kültüne İlişkin Mimari Elemanlar, *Türk Arkeoloji Dergisi-XXXI,* 1997. Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1976-77). *Urartu and Western Iran*. Manchester.

_____ (1980). "Diauehi'de Bir Urartu Kalesi. Umudum Tepe (Kalortepe)”. *Anadolu Araştırmaları VIII*, 191 vd.

_____ (1983_a). “Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları”. *Anadolu Araştırmaları* IX, 319 vd. Ankara.

_____ (1983_b). "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler". *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*-II, 28-37. İstanbul.

_____ (1984). *Urartu ve Kuzey Suriye: Siyasal ve Kültürel İlişkiler.* İzmir.

_____ (1994_a). *Urartu Tarihi.* İzmir.

_____ (1994_b). “Excavations at the Fortress of Ayanis”. A. Çilingiroğlu - D. French(ed.) *Anatolian Iron Ages* 3, 41- 47. Ankara.

_____ (1994_c). “Ayanis Kalesi Kazıları-1992”. XV. *Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 445-456. Ankara.

_____ (1997). *Urartu Krallığı: Tarihi ve Sanatı.* İzmir.

_____ (1998). “Urartu”. *Eczacıbaşı Sanat Sözlüğü*. İstanbul.

_____ (2005). "Urartu Dini". *Arkeoatlas*-IV, 114-115. İstanbul.

Dereli, G. (1983). “Obsidyen Hidrasyonu Yöntemi ile Tülintepe Obsidyenlerinin Tarihlendirilmesi”, *Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri* III/3, 219-229.

Diakonov, I.M. (1951). "Zametki po urartskoy epigrafike", *EV-4*, 102-116.

Diakonov, I.M., Kaskkai, S. M. (1981). *Geographical Names According to Urartian Textes.* Wiesbaden.

Dinçol, A. (1982). "Geç Hititler”. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* I. İstanbul, 121-136.

Djaparidze, O.M. (1964). "The Culture of Early Agricultural Tribes in the Territory of Georgia". *VII. Congress of Antropological and Ethnological Sciences,* 4-9, Moskova.

Dolukhanov, P. (1998). *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı.* Ankara.

Dönmez, Ş. (2005). İskitler ve Ön Asya. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.

Durmuş, İ. (1993). *İskitler(Sakalar).* Ankara.

_____ (1997). "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler". *Belleten (*LXI), Ankara, 273-286

Duru, R. (1979). *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı 1973*. Ankara.

_____ (1985). "Recent Archaeological Research in Turkey: kuruçay Höyük 1984", *Anatolian Studies 35*, 202.

_____ (1986). "Kuruçay Höyük Kazıları 1984 Çalışma Raporu". *Belleten 50*, 247-259.

_____ (1987). "Kuruçay Höyük Kazıları 1984 Çalışma Raporu". *Belleten 51*, 305-313.

_____ (1988). "Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1986". *Kazı Sonuçları Toplantısı IX*, 65-70.

_____ (1989). "Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1987". *Kazı Sonuçları Toplantısı X*, 57-60.

_____(1990). "Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1988 Çalışma Raporu". *Kazı Sonuçları Toplantısı XI/1*, 81-90.

_____ (1991). "Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1988 Çalışma Raporu", *Höyük 1*, 1-6.

_____ (1995). "Bademağacı Kazıları 1993". *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI/I*, 69-77.

_____ (1996_a). "Bademağacı Kazıları 1994". *Kazı Sonuçları Toplantısı XVII/I*, 87-93.

_____ (1996_b). "Göller Bölgesi'nde Neolitik Köyden Kasabaya Geçiş". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, 49-59.

_____ (1997_a). "1996 Yılı Bademağacı Kazıları". *Haberler 3*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 3, İstanbul.

_____ (1997_b). "Bademağacı Höyükü (Kızılkaya) Kazıları 1993 Yılı Çalışma Raporu". *Belleten 60*, 783-800.

_____ (1998). "Bademağacı Kazıları 1996". *Kazı Sonuçları Toplantısı XIX/I*, 113-121.

_____ (1999). "Bademağacı Kazıları 1997". *Kazı Sonuçları Toplantısı XX/I*, 115-129.

_____ (2000). "Bademağacı Kazıları 1998". *Kazı Sonuçları Toplantısı XXI/I*, 109-116.

_____ (2001). "Bademağacı Kazıları 1999". *Kazı Sonuçları Toplantısı XVII/I*, 97-104.

Dyson, R.H. (1968). "The Archaeological Evidence of the Second Millenium B.C. on the Persian Plateu". *Cambridge Ancient History II*, 14-16.

Efe, T. (1998). "Seyitgazi/Küllüoba 1996 Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı XIX/I*, 152-155.

Ertem, H.(1979). "Korucutepe Excavations, 1973". *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, 33-41.

Erzen, A. (1978). *Çavuştepe I.* Ankara.

_____ (1979). Eastern Anatolia and Urartians. İstanbul.

_____ (1984). Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara.

Esin, U. , Birgül, O. , Yaffe, L. (1985). "Değirmentepe Keramiklerinin Eser Element Analizi", *Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri V*, 50-59.

Esin, U. , G. Arsebük, G. , Özdoğan, M. (1987). "Değirmentepe Kazısı, 1978". *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*,77-82. Ankara.

Esin, U. (1969). *Kuantatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*. İstanbul.

_____ (1976). "Tepecik Kazısı, 1972". *Keban Projesi 1972 Çalışmaları,* 103-108. Ankara.

_____ (1979_a). "Tepecik Kazısı, 1973". *Keban Projesi 1973 Çalışmaları,* 79-94. Ankara.

_____ (1979_b). "Tepecik ve Tülintepe Kazıları". *Türk Tarih Kongresi 8,* 65-76. Ankara.

_____ (1981). "Tepecik ve Tülintepe Kazılarına ait Arkeometrik Araştırmaların Arkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi". *Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri II,* 157-182.

_____ (1982). "Tepecik Kazısı, 1974". *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları,* 71-93. Ankara.

_____ (1988). “Tülintepe’ye Ait Obsidien Hidrasyonu Yaş Tayinleri Hakkında Diğer Bir Görüş”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı III*, 79-85.

_____ (1989). “An Early Trading Center in Eastern Anatolia”. K. Emre, M.Mellink, B. Horuda, N. Özgüç (ed.). *Anatolia and the Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç*,135-141.

_____ (1992). “İstanbul’un En Eski Buluntu Yerleri ve Kültürleri”, *Semavi Eyici Armağanı, İstanbul Yazıları*, 55-77, İstanbul.

_____ (1997). “Tepecik”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 1760-1762, İstanbul.

_____ (2000). “Tülintepe Kurtarma Kazıları”. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, 87-90. İstanbul.

Esin, U. , Arsebük, G. (1974_a). “Tülin Tepe Kazısı 1971”. *Türk Arkeoloji Dergisi 20/2*, 63-78. Ankara.

_____ (1974_b). “Tülintepe Kazısı, 1971”. *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, 137-143. Ankara.

_____ (1982). “Tülintepe Kazısı, 1974”. *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, 119-125. Ankara.

Friedrich, (1930). “Staatsvertrage II”. *MVAG 34/1*, 103 vdd.

Garstang, J. (1953). *Prehistoric Mersin, Yumuktepe in Southern Turkey*. Oxford.

Garstang, J.-O.R. Gurney, (1959). The Geography of the Hittite Empire, London.

Gatsov, I. , Özdoğan, M. (1994). “Some Epi-Paleolithic Sites from NW Turkey, Ağaçlı, Domalı and Gümüşdere”, *Anatolica 20*, 97-120 .Leiden.

Goetze, A. (1928). "Das Hethiter-Reich”. *AO 27-2*, 34 vd.

_____ (1957). *Kleinasien n Kültürgeschichte des alten Orients III*. München.

_____ (1964). "State and Society of the Hittites”. *Neurere Hethiterforschung*, 27-32, Wiesbaden.

_____ (1975). "The Struggle for the Domination of Syria (1400-1300 B.C.)”. *Cambridge Ancient History II-2*, 1-20.

Grayson, A. K. (1972). *Assyrian Royal Inscriptions I.*Wieshaden.

Gurney, O. R. (1959). *The Hittites.* London/Baltimore.

_____ (1983). "The Hittite Title Tuhkanti”. *Anatolian Studies 33*, 97-101.

Güneri, S. (1992). “Doğu Anadolu Yeni Gözlemler”. *Türk Arkeoloji Dergisi 30*, 149-195. Ankara.

Hanfmann, G. M. A. (1951). "The Bronze Age in the Near East: A Review Article". *American Journal of Archaeology 55/4,* 355-365.

Harmankaya, S. (1993). "Tülintepe Höyüğü (Elazığ) Maden Buluntuları". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı VIII,* 369-379. Ankara.

Harmankaya, S. , Erdoğu, B. (2002). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-IV-İlk Tunç.* İstanbul.

Harmankaya, S. , Tanındı, O. (1996). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-I-Paleolitik/ Epipaleolitik.* İstanbul.

Harmankaya, S. , Tanındı, O. , Özbaşaran, M. (1997). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-II-Neolitik,* İstanbul.

_____ (1998). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-III-Kalkolitik,* İstanbul.

Hauptmann, H. (1974). "Norşun Tepe Kazıları, 1971". *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* 71-85. Ankara.

_____ (1976_a). "Norşun Tepe Kazıları, 1972". *Keban Projesi 1972 Çalışmaları* 41-59. Ankara.

_____ (1976_b). "Die Grabungen auf dem Norşun Tepe 1973. Bericht über die 6. Kampagne". *Türk Arkeoloji Dergisi 23/1,* 65-86. Ankara.

_____ (1979). "Norşun Tepe Kazıları, 1973". *Keban Projesi 1973 Çalışmaları,* 43-60. Ankara.

_____ (1982). "Norşun Tepe Kazıları, 1974". *Keban Projesi 1974 Çalışmaları,* 13-40. Ankara.

Herodot, (1983). *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen). İstanbul.

Hood, S. (1951). "Excavations at Tabara el Akrad". *Anatolian Studies 1,* 113-145. Ankara.

Hours, F. , O. Aurenche, O. , Cauvin, J. (1994). *Atlas des Sites Proche Orient (14.000-5.700).* Paris.

Huot, J.L. , Thalmann, J. P. , Valbelle, D.(2000). *Kentlerin Doğuşu*. Ankara.

İlin, M. , Segal, E. (1974). *İnsan Nasıl İnsan Oldu*. İstanbul.

Kansu, Ş.A. (1937). "1936 Yılında Ankara Ve Çevresinde Meydana Çıkarılan Paleontolojik ve Prehistorik Vesikalar Hakkında İlk Not". *Ülkü 8/48,* 482-488. Ankara.

Karaca, Ö. (1981). "Pirot Höyük 1980 Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı III*, 109-114.

_____ (1983). "Pirot Höyük 1981 Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı IV*, 69-82.

_____ (1984). "Pirot Höyük 1982 Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı V*, 103-108.

_____ (1985). "Pirot Höyük 1983 Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı VI*, 37-48.

Kınal, F. (1953_a). *Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi.*

_____ (1954). "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Tetkik Gezisi Raporu". *Dil Tarih Cografya Fakültesi Dergisi* XII /1-2, 77-89. Ankara.

_____ (1974). "Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler". *Cumhuriyetin 50.Yıl Dönümü Anma Kitabı.*

_____ (1998). *Eski Anadolu Tarihi.* Ankara. (1962-1987-1991 baskıları)

Konakçı, E. (2006). *Urartu Krallığında Toplu Nüfus Aktarımları ve Bun Uygulamanın Urartu Kültürüne Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korfmann, M. , Baykal, A. , Seeher, Kılıç, S. (1994). *Anatolien in der Frühen und Mittleren Bronzezeit-I. Bibliographie zur Frühbronzezeit.* Göttingen.

Koşay, H. Z. (1943). "Karaz Sondajı*" III. Türk Tarih Kongresi I,* 1943, 165-169.

_____ (1959). "Erzurum-Karaz Kazısı raporu". *Belleten 91*, 349-413.

_____ (1962). "Pulur Kazısı, 1960". *Türk Arkeoloji Dergisi 11*, 25-28. Ankara.

_____ (1964). "Pulur ve Güzelova (Erzurum) Araştırmaları". *Atatürk Konferansları, Bildirileri I,* 91-94. Ankara.

_____ (1967). "Pulur Kazısı". VI. *Türk Tarih Kongresi*, 14-15. Ankara.

_____ (1972). "Hitit Tapınagı Šamuha Neredediր?". *Belleten* XXXVI, 461-468.

_____ (1984). "Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi.Prehistor ve Protohistuvarı" *50. Yıl Armağanı I,* 39-64. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Koşay, H. Z. , Turfan, K. (1959). "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu". *Belleten* XXIII/91, 349-413. Ankara.

Koşay, H.Z. , Vary, H.(1964). *Pulur Kazısı.* Ankara.

_____ (1967). *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961.* Ankara.

Kozbe G., A.Ceylan, Y.Polat, T.Sivas, H.Sivas, I.Şahin, D.Tanrıver, (2008). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6 (TAY) Demir Çağları*. İstanbul.

Kökten, K. (1944_a). “Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri”. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* III / 5, 465-486. Ankara.

_____ (1944_b). “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da yapılan Tarihöncesi Araştırmalar” *Belleten*-8-32,659-680. Ankara.

_____ (1947). “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”. *Belleten* 11/43, 431-472. Ankara.

_____ (1960). “Anadolu–Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Gidiş”. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 10 (1), 42–52.

König, F.W. (1955-1957). *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner.* Beiheft. Graz.

_____ (1967). “Handbueh der ehaldisehen Insehriften”. *AfO Beiheft* 8, Graz. Osnabrüek.

Köroğlu, K. (2008). "Urartu Kaya Mezarı Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni", *Arkeoloji ve Sanat 127*, 21-38. İstanbul.

Krupnov, F. I. (1964). “The Most Archaic Culture of the Caucasus and the Caucasian Community”. *Soviet Anthropology and Archaeology* III, 31-42.

Ksenephon (1984). *Anabasis.* İstanbul.

Kutlu, E. (1969). “Altıntepe’de Urartu Seramiği”. *Belleten*-131, 279-298. Ankara.

Lamb,W. (1954). “The Culture of Northeast Anatolia and its Neighbours”. *Anatolian Studies* IV, 21-32. Ankara.

Lang, D.M. (1970). *Armenia.* London.

Leakey, R. (1988). *İnsanın Kökeni.* İstanbul.

Lehmann Haupt, C.F. (1928-35). *Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II.* Berlin-Leipzing.

Lloyd, S. (1956). *Early Anatolia.* London.

_____ (1967). *Early Highlands Peoples of Anatolia.* London.

Lloyd, S. , J.Mellaart, (1955). “Beycesultan Excavations: First Preliminary Report”. *Anatolian Studies 5*, 101-135. London.

_____ (1958). “Beycesultan Excavations”. *Anatolian Studies 8*, 93-125. London.

_____ (1959). “Beycesultan Excavations”. *Anatolian Studies 9*, 35-50,.London.

_____ (1962). *Beycesultan I, The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London.

Luckenbill, D. D. (1968). *Ancient Record of Assyria and Babylonia I: Historical records Assyria from the Earliest Times to Sargon to the end. Chicago 1926-1927,* New York.

Melikishvili, M.A. (1960). *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi.* Moskova.

_____ (1971). *Die Urartaische Sprache.* Roma.

Mellaart, (1954). "Preliminary Report on Survey of Pre-classical Remains in Southern Turkey". *Anatolian Studies 4*, 175-240. London.

_____ (1957). "Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronze Ages,". *Anatolian Studies* 7, 55-88. London.

_____ (1958). "Excavations at Hacilar. First Preliminary Report". *Anatolian Studies* 8. 127-156.

_____ (1959). "Excavations at Hacilar. Second Preliminary Report, 1958". *Anatolian Studies* 9, 51-65.

_____ (1962). "Anatolia c. 4000-2300 B.C.", *Cambridge Ancient History 1, Bölüm XVII*, Cambridge.

_____ (1975). *The Neolithic of the Near East.* London.

Mellink, (1959). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 63*, 73-85. New Jersey.

_____ (1961). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 65, 171-185. New Jersey.

_____ (1963). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 67*, 173-190, New Jersey.

_____ (1964). "Archaeology in Asia Minor: Gaziantep Area". *American Journal of Archaeology 68*, 149-166. New Jersey.

_____ (1965). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 69, 133-149. New Jersey.

_____ (1968). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 72, 125-147. New Jersey.

_____ (1969). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 73*, 203-227. New Jersey.

_____ (1970). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 74*, 157-188. New Jersey.

_____ (1971). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 75, 161-181.New Jersey.

_____ (1972). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 76*, 165-188. New Jersey.

_____ (1973). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 77*, 169-193. New Jersey.

_____ (1975). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 79*, 201-222. New Jersey.

_____ (1976). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 80*, 261-289. New Jersey.

_____ (1977). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 81*, 289-321. New Jersey.

_____ (1978). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 82*, 315-338. New Jersey.

_____ (1979). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 83*, 331-344. New Jersey.

_____ (1980). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 84, 501-518. New Jersey.

_____ (1981). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 85, 463-479. New Jersey.

_____ (1982). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 86*, 557-576. New Jersey.

_____ (1983). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 87*, 427-442. New Jersey.

_____ (1984). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology 88*, 441-459. New Jersey.

Memiş, E. (1987). "İskitlerin Uyguladığı Harp Taktiklerinin Diğer Milletler Üzerindeki Etkileri ve Günümüzdeki Belirtileri". *Askeri Tarih Bülteni* 20, 27-35.

_____ (1989). *Eskiçağ Türkiye Tarihi.* Konya.

_____ (1996). "Eskiçağ Anadolu'sunda Türk Varlığı". *Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi (Sosyal Bilgiler)* 7, 1-7. Konya.

_____ (2002). *Eskiçağda Türkler.* Konya.

_____ (2007). *Eskiçağda Mezopotamya: En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar.* İstanbul.

Meyer, E. (1953). *Geschichte des Altertum II,* Stutgart.

Naumann, R. (1985). *Eski Anadolu Mimarlığı,* Ankara.

Orthmann, W. (1963). *Frühe Keramik von Bogazköy.* Berlin.

Otten, H. (1940). "Hitit Tarihinin Kaynakları ve Eski Doğu Kronolojisi". *Belleten* XXXIII, 359-369. Ankara.

Öğün, B. (1970). *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı.* Ankara.

Özbakan, M. (1981). "Tülintepe, Tepecik, İkiztepe Kazılarına ait C-14 Sonuçları". *Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri II/2*, 95-99. İstanbul.

Özbal, H. (1983). "Tepecik, Tülintepe Metal, Filiz ve Cüruf Analizleri Sonuçları". *Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri* III/3, 203-217. İstanbul.

Özbek, M. (1986). "Değirmentepe Eski İnsan Topluluklarının Demografik ve Antropolojik Açıdan Analizi". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı I*, 107-130. Ankara.

_____ (1989). "Çayönü İnsanları ve Sağlık Sorunları". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı IV*, 121-152. Ankara.

Özdoğan, M., Özdoğan, A. , Davis, M. (1991). "1989 Yılı Çayönü Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı XII/I,* 71-86. Ankara.

Özdoğan, M., Özdoğan, A., Caneva, I., Davis, M., Koyunlu, A. (1992). "1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı XIII/I,* 97-125. Ankara.

Özdoğan, M., Özdoğan, A., Caneva, I., Davis, M., Koyunlu, A. (1993). "1991 Yılı Çayönü Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/I,* 71-86. Ankara.

Özdoğan, M., Özdoğan, A., O.Bar, Yosef, W.van Zeist. (1994). "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi, 30 Yıllık Bir Genel Değerlendirme". *Kazı Sonuçları Toplantısı XV/I*, 103-122. Ankara.

Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırması*. Ankara.

_____ (1982). "Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları". *Türk Arkeoloji Dergisi 26/1*, 37-61. Ankara.

_____ (1983_a). "Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları 1981 Yılı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı IV*, 137-142. Ankara.

_____ (1983_b). "Pendik: A Neolithic Site of Fikirtepe Culture in the Marmara Region". *Beiträge zur Alterumskunde Kleinasiens, Festschrift für Kurt Bittel*, 401-411. Mainz am Rhein.

_____ (1984). "Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, 63-68. Ankara.

_____ (1985). "1983 Yılı Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, 221-232. Ankara.

_____ (1986). "1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, 409-420. Ankara.

_____ (1996). "Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, 19-30. İstanbul.

Özgüç, T.(1945). "Ön Tarihte Anadolu Yapıları". *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 2/3*, 41-71. Ankara.

_____ (1948). "Samsun Hafriyatının 1941-42 Yılı Neticeleri". *Türk Tarih Kongresi 3*, 393-419. Ankara.

Özgüç, T. , Akok, M. (1958). *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*. Ankara.

Özgül, O. (2011). *Eskiçağda (Yukarı) Aras Vadisi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özsait, M. (1977). "Pisidya Bölgesinde Yeni Prehistorik İskan İzleri". *Anadolu Araştırmaları 4-5*, 71-162. İstanbul.

_____ (1979). "Burdur Çevresinde Yeni Prehistorik Yerleşmeler". *Türk Tarih Kongresi 8*, 101-106. Ankara.

_____ (1980). *İlk Çağ Tarihinde Pisidya, Başlangıcından İskender Döneminin Sonuna Kadar*. İstanbul.

Payne, M. R.(1995). *Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu.*, İstanbul.

Pehlivan, M. (1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (1990). "Karaz ve Hurriler". *100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi-I*, 168-176. Van.

_____ (1991_a). *Daya (e) ni /Diau (e) hi*. Erzurum.

_____ (1991_a). *Hayaşa.* Erzurum.

_____ (1991_b). "Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi". *100. Yıl. Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi-2*, 27-50. Van.

_____ (1994). "Başlangıçtan Urartu'nun Yıkılısına Kadar Bayburt ve Yöresi". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23–25 Mayıs 1988)*, 327-345. Ankara.

Piotrovski, B.B. (1962). "The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.". *VI. International Concress of Prehistoric and Proto historic Sciences*, 7. Moscow.

_____ (1966). *II Regno Dı Van Urartu.* Roma.

_____ (1969). *Urartu*. Geneva.

Russel, H.F. (1984). "Shalmanaser's Campaing to Urartu in 856 B.C. and Historical Geopraphy of Eastern Anatolia According to the Assyrian Sourtces". *Anatolian Studies* 24, 185 vd.

Ryan, C.W. (1960). *A Guide to the Known Minerals of Turkey.* Ankara.

Saggs, H.W. (1964). *The Migth that was Assyria*. Oxford. (1953-1984 baskıları)

Sagona, A. (1984). "The Caucasian Region in the Early Bronze Age". *BAR 214*. Oxford.

_____ (2000). "Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory a Provisional Chronology for Northeast Anatolia". *Chronologiesdes Paysdu Caucase et de L'Euphrateaux IVe - IIIe Millenaires: Actesdu Colloqued 'Istanbul, 16- 19 Decembre 1998, Varia Anatolica XI*, 329-373. İstanbul.

_____ (2004). "Social Boundaries and Ritual Landscapes in Late Prehistoric Trans-Caucasusand Highland Anatolia". By A. Sagona, Peeters *(*ed.). *Ancient Near Eastern Studies Supplement 12, A View From The Highlands Archaeological Studies in Honour Charles Burney*, 475-538.

Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., Thomas, I. (1996). “Excavations at Sos Höyük, 1996: Second Preliminary Report”. *Anatolian Studies* 46, 27-48.

Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C. (1997). “Excavations Sos Höyük 1995”. XVIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- I, 137-143. Ankara.

_____ (1998). “Excavations Sos Höyük 1996”. XIX. *Kazı Sonuçları Toplantısı* - I, 245-250. Ankara.

_____ (1999). “Excavations at Sos Höyük, 1997”. XX. *Kazı Sonuçları Toplantısı* - I, 205-206. Ankara.

Sagona, A., Sagona, C., Özkorucuklu, H. (1995). “Excavations at Sos Höyük-1994 First Preliminary Report”. *Anatolian Studies* 45, 193-218. London.

Sagona, A., Sagona, C., Erkmen, M., Howells, S. (1997). “Excavations at Sos Höyük 1996: Third Preliminary Report”. *Anatolica* 23, 181-226.

_____ (1998). “Excavations at Sos Höyük 1997: Fourth Preliminary Report”. *Anatolian Studies* 24, 31-64.

Sagona, A., Sagona, C., Özkorucuklu, H. (1996). “Excavations at Sos Höyük-1994”. *Kazı Sonuçları Toplantısı* XVII/I, 129-150. Ankara.

Sagona A., Sagona, C. (2000). “Excavations at Sos Höyük, 1998”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- XXI-I, 143-144. Ankara.

_____ (2001). “Excavations at Sos Höyük, 1999”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*- XXII/I, 129-131. Ankara.

Sagona, A., Zimansky, P. (2009). *Ancient Turkey*. London.

Sağlamtemir, A. H. (2001). *Urartu Krallığı'nın Ekonomik Yapısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Salvini, M. (1967). *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regnodi Urartu*. Roma.

_____ (1995). *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt.

_____ (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü.* İstanbul.

San, O. (2000). “Urartu Siyasal Tarihinde Diauehi Krallığı”. *OLBA* III,19-28. Mersin.

Sayce, A. H. (1888). "The Cuneiform Inscriptions of Van Part III", *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1-48.

Schaffer, C.F.A. (1948). *Stratigraphie Comparee et Chronologie de l’Asie Occidentale.* London.

Serdaroğlu, Ü. (1977). *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmaları-1975*. Ankara.

Sevin, V. (1976–1977). "Urartu Çömlekçiliğinde Kapak". *Anadolu Araştırmaları*-IV-V, 227-233. Ankara.

_____ (1979). *Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi.*(Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2003). *Anadolu Arkeolojisi.* İstanbul.

_____ (2005). "Urartu Çanak-Çömlekçiliği". *Arkeoatlas*-IV, 104-105. İstanbul.

Sevin, V., Caneva, I. (1995). "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı* XVI/I, 27- 42. Ankara.

_____ (1996). "1994 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı* XVII/I, 71- 93. Ankara.

Sevin, V., Caneva, I., Köroglu, K. (1997). "1995 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı* XVIII/I, 23-41. Ankara.

Sevin, V., Özfırat, A. (2000). "Van Altıntepe Kazıları". *Türkiye Arkeolojisi Ve İstanbul Üniversitesi*, 217-223. İstanbul.

Sivas, H. (1998). *Urartu Çanak-Çömleği Üzerine Yeni Gözlemler (Tuşpa-Karagündüz ve Ayanis Kazıları Işığında).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Slattery, J. C.D. (1987). "Urartu and the Black Sea Colonies: an Economic Perspective" / *Reprint from al Rafidon, Vol.* VIII, 1-30. Tokyo.

Strabon *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV).*

Sümer, O. (1961-62). "Urartu Pişmiş Toprak Eserleri Hakkında". *Anatolia,* 1961-62, Ankara.

Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal ve Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara.

Şenyürek, M.S. (1949). "Truva Civarında Kumtepe'de Bulunmuş Olan İskeletlere Dair Bir Not". *Dil Tarih Cografya Fakültesi Dergisi 7/2*, 295-304. Ankara.

Şenyürek, M. S., Bostancı, E. Y. (1956). "The Excavations of a Cave Near the Village of Mağaracık in the Vilayet of the Hatay". *Anadolu (Anatolia) 1*, 81-83. Ankara.

_____ (1958_a). "Hatay Vilayetinde Prehistorya Araştırmaları". *Belleten 22/86*, 147-156. Ankara.

_____ (1958_b). "Hatay Vilayetinin Paleolitik Kültürleri". Belleten 22/86, 171-190. Ankara.

Tarhan, M.T. (1969). "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 23*, 145-170. İstanbul.

-------- (1972). *Eski Çağ'da Kimmerler Problemi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-------- (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları.* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

-------- (1979). "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi". *VIII. Türk Tarih Kongresi* 44-55. Ankara.

-------- (1982). "Urartu Devleti'nin 'Kuruluş' Evresi ve Kurucu Krallardan 'Lutipri=Lapturi' Hakkında Yeni Görüşler". *Anadolu Araştırmaları*-VIII, 69-114. İstanbul.

-------- (1983). "The Structure of the Urartian State". *Anadolu Araştırmaları, IX*, 295-310. İstanbul.

-------- (1984). "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler". I. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 109-120. Ankara.

-------- (1986). "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri". IX. *Türk Tarih Kongresi* 285-301. Ankara.

-------- (2000). "Tuşpa-Van Kalesi Demirçağ'ın Gizemli Başkentinde Yapılan Araştırmalar ve Kazılar". O. Belli (ed.). *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, 191-200. Ankara.

Tarhan, M.T., Sevin, V. (1976-1977). "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları-I: Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler". *Anadolu Araştırmaları* IV-V, 273-304. Ankara.

Topaloğlu, Y. (2009). *Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu'nun Tarihi Mirası (Kalıntıları) ve Arkeolojik Verileri.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkmenoğlu, A. C., Göktürk, E. H. (1996). "An Investigation on the Manufacturing Technology of the Değirmentepe (Malatya) Pottery". *Archaeometry 94. The*

Proceedings of the 29th International Symposium on Archaeometry, 599-607. Ankara.

Umar, B. (1982). *Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi*. İzmir.

Van Loon, M.N. (1966). *Urartian Art It's Distinctive Traits in the Light of New Excavations*. İstanbul.

_____(1971$_a$). "Recent Archaeological Research in Turkey: Korucutepe Near Elazığ". *Anatolian Studies 21*, 17-19. London.

_____ (1971$_b$). "Korucutepe Kazısı 1969". *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, 47-56. Ankara.

Van Loon, M.N., Güterbock, H.G. (1972$_a$). 79-85 "Korucutepe Kazısı, 1970". *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, 79-81. Ankara.

_____ (1972$_b$). "The 1970 Excavation at Korucutepe near Elazığ". *Türk Arkeoloji Dergisi 19/1*, 127-131. Ankara.

Yakar, J. (1979). "Troyand Anatolian Early Bronze Age Chronology". *Anatolian Studies* 29, 51-67. London.

_____(1984). "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia" *Anatolian Studies 34*, 59-86. Ankara.

_____ (1985). "The Later Prehistory of Anatolia". *The Late Chalcolithic and Early Bronze Age, BAR*-2, 268 vd., Oxford.

_____ (1991). *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithic Period.* Jerusalem.

_____ (1994). *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithic Period.* Jerusalem.

_____ (1997). "Hacılar". *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East 1*, 448-449. New York, Oxford.

Yermukhamedova, A. (2005). *Urartu Devletinin Siyasi ve Askeri Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, R. (2000). *Uygarlık Tarihi.* İzmir.

Zimanski, P. E. (1985). *Ecologyand Empire. The Structure of the Urartian State.* Chicago.

_____ (2004). "Urartu Krallığı ve Topografya". Oktay Belli (ed.).*Urartu: Savaş ve Estetik.* (ss.75-83). İstanbul.

Üçüncü Bölüm

Alişan, L.V.M. (1890). *Airarat.* Venedik.

Aydın, N. (1991). Güzelhisar Urartu Kitabesi". *Belleten-213.*

Başgelen, N. (1985). "Doğu Anadolu'da Demir Çağı'na Ait Bazı Yeni Bulgular, Kitabeler-Kaya Tünelleri". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi-28-31,* 15-19. İstanbul.

_____ (1987). "Erzurum ve Pasinler Çevresinden Bazı Yeni Bulgular". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi-38-39,* 16-20.

Belck, W. (1901). "Forschungsreise in Klein-Asien". *Zeitschrift Für Ethnologie-XXXIII,* 452-522. Berlin.

Belli, O. (1996). "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış". *Belleten LX/227-229,* S. 638 -751.Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Belli, O. (2000_a). "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması". *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi,* 409-414.

_____ (2001). "1999Yılında Doğu Anadolu Bölgesinde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması". *XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı -II,* 205-218.

Belli, O., Konyar, E. (2003). *Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri/Early Iran Age Fortresses and Necropolis in Eastern Anatolia.* İstanbul.

Beygü, A. Ş. (1936). *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*. İstanbul.

Ceylan, A. (2000_b). "Çayırlı'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar ". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-XV,* S. 277-291.

_____ (2001). *Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar.* Erzurum.

_____ (2003). "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları" *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2,* 311-324.

_____ (2004). "Doğubayazıt'ın Eskiçağ Tarihine Bir Bakış (İlk Tunç Çağından Demir Çağı'na)" O. Belli (Ed.). *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, 13-14 Eylül 2003,* Çekül Vakfı Yayınları, (Ss. 41-50). İstanbul.

_____ (2005_a). "(2003). Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları". *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, 189-200. Ankara.

_____ (2005_b). "The Erzincan, Erzurum and Kars region in the Iron Age". A. Çilingioğlu-G.Darbyshire (ed.). *Anatolian Iron Ages-5, Proceedings of the fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van,* 6-10 August 2001, (ss.21-29). London.

_____ (2008). *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*. Erzurum.

Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi.* (Türkçeleştiren: Z. Danışman). İstanbul.

Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları Ölü Gömme Gelenekleri*. Ankara.

Erkmen, M., Ceylan, A. (2003). "(2001). Yılı Pasinler Kale Kazısı". *XIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri,* 17-28, Ankara.

Goetze, A. (1957). "On the Chronology of the Second Millennium". *JCS XI,* 59-69.

Güneri, S. (1988). "Erzurum Çevresindeki Höyüklerin Araştırılması". *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 45-75. Ankara.

_____ (2002). "Erzurum-Sos Höyük Kazıları ve (1985)-(1997) Yılları Arasında Erzurum Çevresinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar Işığında Son Tunç-Erken Demir Çağında Doğu-Anadolu-Kafkasya-Orta Asya Arasındaki Kültürel İlişkiler". M. Durukan (ed.). *Olba-5*,(ss. 249-258). Mersin.

Güneri, S., Erkmen, M., Gönültaş, B. (2003). "Erzurum Bulamaç Höyük Kazıları (2001). Yılı Çalışmaları" *24. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 249-258. Ankara.

Harmankaya, S., Tanındı, O. (1996). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1(TAY-1).* İstanbul.

Hopkins, (2003). "Archaeology At The North-East Anatolian Frontier, VI, An Ethno Archaeological Study of Sos Hoyuk and Yiğittaşı Village". *Ancient Near Eastern Studies Supplement*,11, 1 vdd. Belçika.

Konyalı, İ.H. (1960). *Erzurum Tarihi.* İstanbul.

Korfmann, M. A. Baykal, Seeher, Kılıç. (1994). *Anatolien in der Frühen und Mittleren Bronzezeit-I. Bibliographie zur Frühbronzezeit.* Göttingen.

Koşay, H. Z., Vary, H. (1964). *Pulur Kazısı (1960). Mevsimi Çalışmaları Raporu / Die Avorakan Von Pulur Berichtüber Die Kampagne Von (1960).* Ankara.

_____ (1967). "Pulur Kazısı ", *VI. Türk Tarih Kongresi*, S. 14-15.

Kozbe, G., Ceylan, A., Y. Polat, Y., Sivas, T., Sivas, H., Şahin, I., Tanrıver, D. (2008). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6a-b Demir Çağları.* İstanbul.

Kökten, K. (1953). "1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında". *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi-XI*, (2-4), S. 177-209.

König, F. W. (1955-57). *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften, Arche IV Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner.* Graz.

Lehmann-Haupt, C.F. (1928-35). *Corpus Inskriptionen Chaldicarum I-II.* Berlin-Leipzig.

Lehmann-Haupt, C.F. (1931). *Armenien Einst und Jetzt III*. Berlin.

Melikishvili, G. (1960). *Urartskiye Klinoobraznıye Nadpisi*. Moskova.

Orthmann, W. (1968-69). "Eine Urartäischen Inschrift in Avnik ". *Arch IV Für Orientforschung-XXII*, S. 77-78. Berlin.

Pehlivan, M. (1991). *Daya (e). ni /Diau (e)hi*. Erzurum.

Sagona, A.(1984). *The Caucasian Region in The Early Bronze Age*. Oxford.

_____ (1995). "Excavations at Sos Höyük-1994 First Preliminary Report". *Anatolian Studies 45,* 193-218. London.

_____ (1998) "Excavations Sos Höyük 1996". *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I,* 245-250, Ankara.

_____ (1999). "The Bronze Age-Iron Age Transition in Northeast Anatolia: a View from Sos Hoyuk". A. Çilingiroğlu- R. J. Matthews (ed). *Anatolian Studies 49, Anatolian Iron Ages 4(* S. 153-157). London.

_____ (2000). "Sos Hoyuk and The Erzurum Region in Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia". C. Marro- H. Hauptmann (ed.) *Varia Anatolica XI-Chronologies Des Pays Du Caucuses Et De L'euphrate Aux IVe-IIIe Millenaries,* (Pp. 329-373). Paris.

Sagona, A., Sagona, C., Özkorucuklu, H. (1996$_{a}$). "Excavations at Sos Höyük-(1994)". *Kazı Sonuçları Toplantısı XVII/I,* 129-150. Ankara.

Sagona, A., Sagona, G., Sagona, C., Erkmen, M., Thomas, I. (1996_b). "Excavations at Sos Höyük (1995). Second Preliminary Report". *Anatolian Studies 46*, 27-52.

Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C. (1997_a). "Excavations Sos Höyük (1995)". *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 140-141. Ankara.

Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., Thomas, I.(1997_b). "Excavations at Sos Höyük, (1996); Third Preliminary Report". *Anatolica 23*, 186-191.Leiden.

Sagona, A., Sagona, G., Sagona, C., Erkmen, M., Howells, McNiven, I.(1998_a). "Excavations at Sos Höyük (1997). Fourth Preliminary Report". *Anatolian Studies 24*, 31-64. 33-38.

Sagona, A., Sagona, C. (2000). "Excavations at Sos Höyük, (1998)". *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 143-144. Ankara.

_____ (2001). "Excavations at Sos Höyük, 1999". *Kazı Sonuçları Toplantısı XXII/I,* 129-131. Ankara.

Saulcy, L. De. (1853). *Voyage Autor De La Mer Morte Et Dans Les Terres Bibliques*. Paris.

Sevgen, N.(1959). *Anadolu Kaleleri-I.* Ankara.

Şenyürek, M. (1944). "Tebliğler: Anadolu'da Bulunan İki Yeni Alete Paleolitik Alete Dair Bir Not". *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, II/2.*

_____ (2005). "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Tetikom Höyük (Erzurum). Kurtarma Kazısında Açığa Çıkarılan Orta-Geç Demir Çağı Mezarları". *İdol-7, Arkeologlar Derneği Dergisi,* 10-14. Ankara.

Tarhan, M. T., Sevin, V.(1994). "Recent Researches at the Urartian Capital Tushpa". *Tel AVIV-21/1, Journal Of Instıtute Of Archaeology Tel Aviv University*, (S. 22-57). Jarusselam.

Topaloğlu, Y. (2009). "Eskiçağ'da Pasin Ovası", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-3*, (s.245-266), Kars

Dördüncü Bölüm

Cooper, E. (1978). *Seramik ve Çömlekçilik*.(Çev: Ö. Bakırer). İstanbul.

Güner, G. (1988). *Anadolu'da yaşamakta Olan Çömlekçilik*. İstanbul.

Munsell. (2000). *Munsell Soil Charts Color Book.*

Shepard, A. (1956). *Ceramics for the Archaeologist*. Washington.

Sevin, V. (2005). "Urartu Çanak-Çömlekçiliği". *Arkeoatlas-IV*, 104-105. İstanbul.

Rice, P. (1987). *Pottery Analysis: A Sourcebook. The University of Chicago Press.*

Küçükbezci, H. G. (2004). *Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ'da Konya-Karaman Bölgesi Keramiği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Leakey, R. (1988). *İnsanın Kökeni*. İstanbul.

Mutlu, H. S. (2007). "Zamanın Çarkında Anadolu'da Seramik". *Anadolu Sanat.* Eskişehir.

Orton, C. (1993). *Paul Tyers and Alan Vınce Pottery in Archaeology, Cambridge Manuals in Archaeology.* İngiltere.

Ökse, A.T. (1999), *Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri.* İstanbul.

_____ (2012). *Ön Asya Arkeolojisinde Çanak-Çömlek,* İstanbul

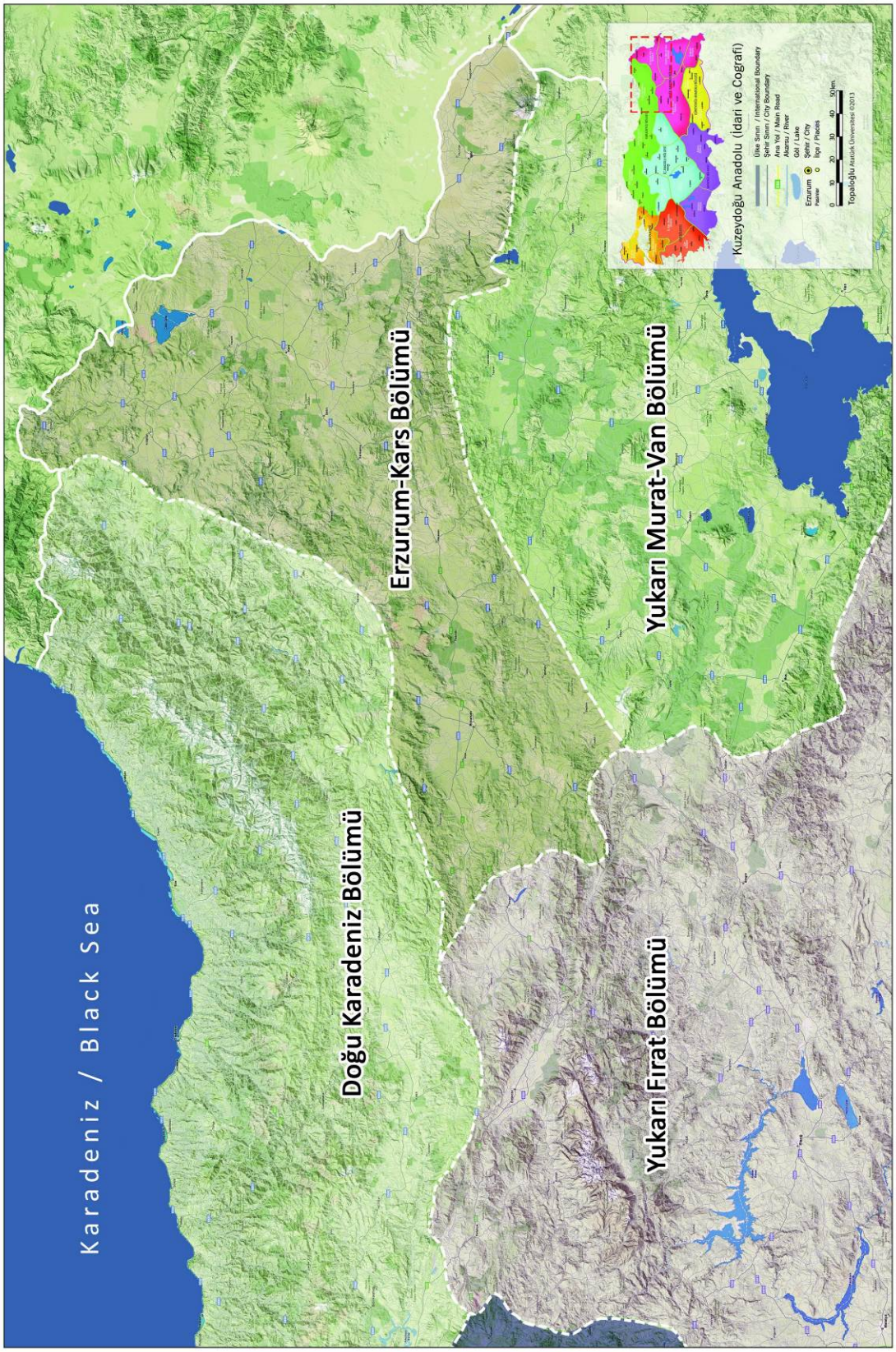
Özdoğan, M. (1997). "Çanak- Çömlek". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1*. İstanbul.

_____ (2002). "Çanak Çömlek Teknolojisi". *Arkeoatlas Dergisi I*, 98.

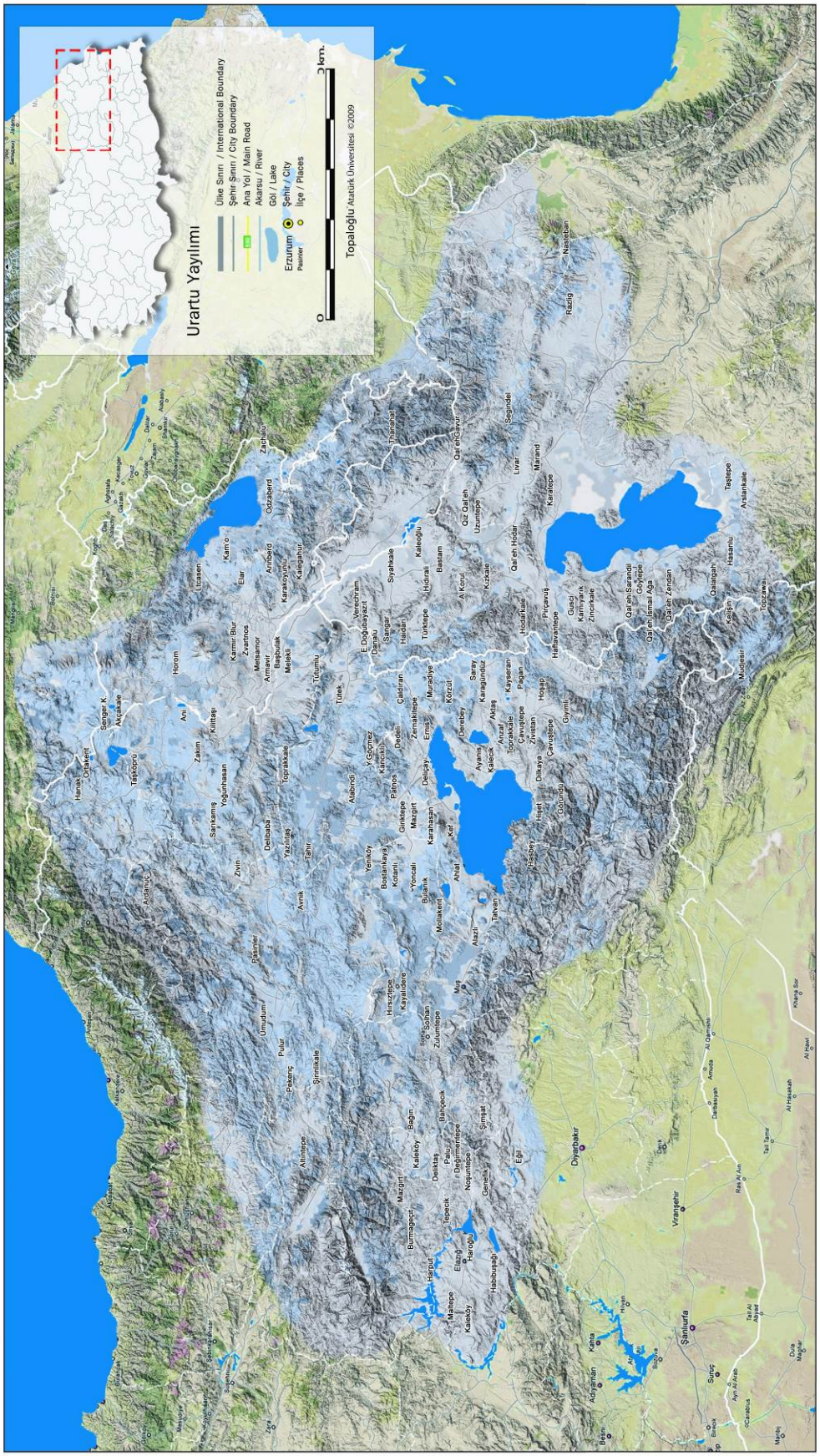
Russell, H. F. (1980). *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia. Based on a Survey by Charles Burney of Sited Along the Euphrates and Around Lake Van, BAR.* Oxford.

Topaloğlu, Y. (2009). *Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu'nun Tarihi Mirası (Kalıntıları) ve Arkeolojik Verileri.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

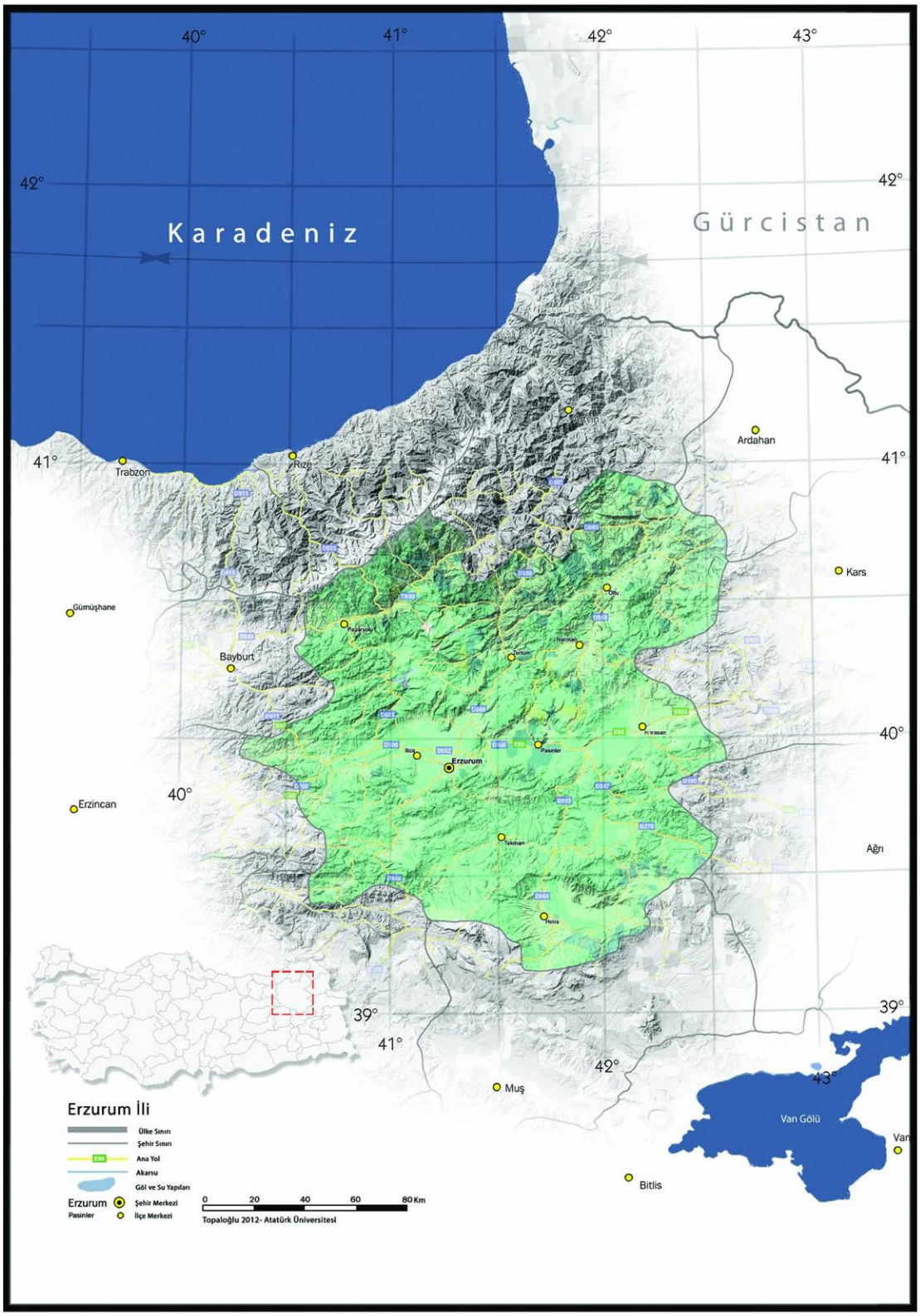
LEVHALAR

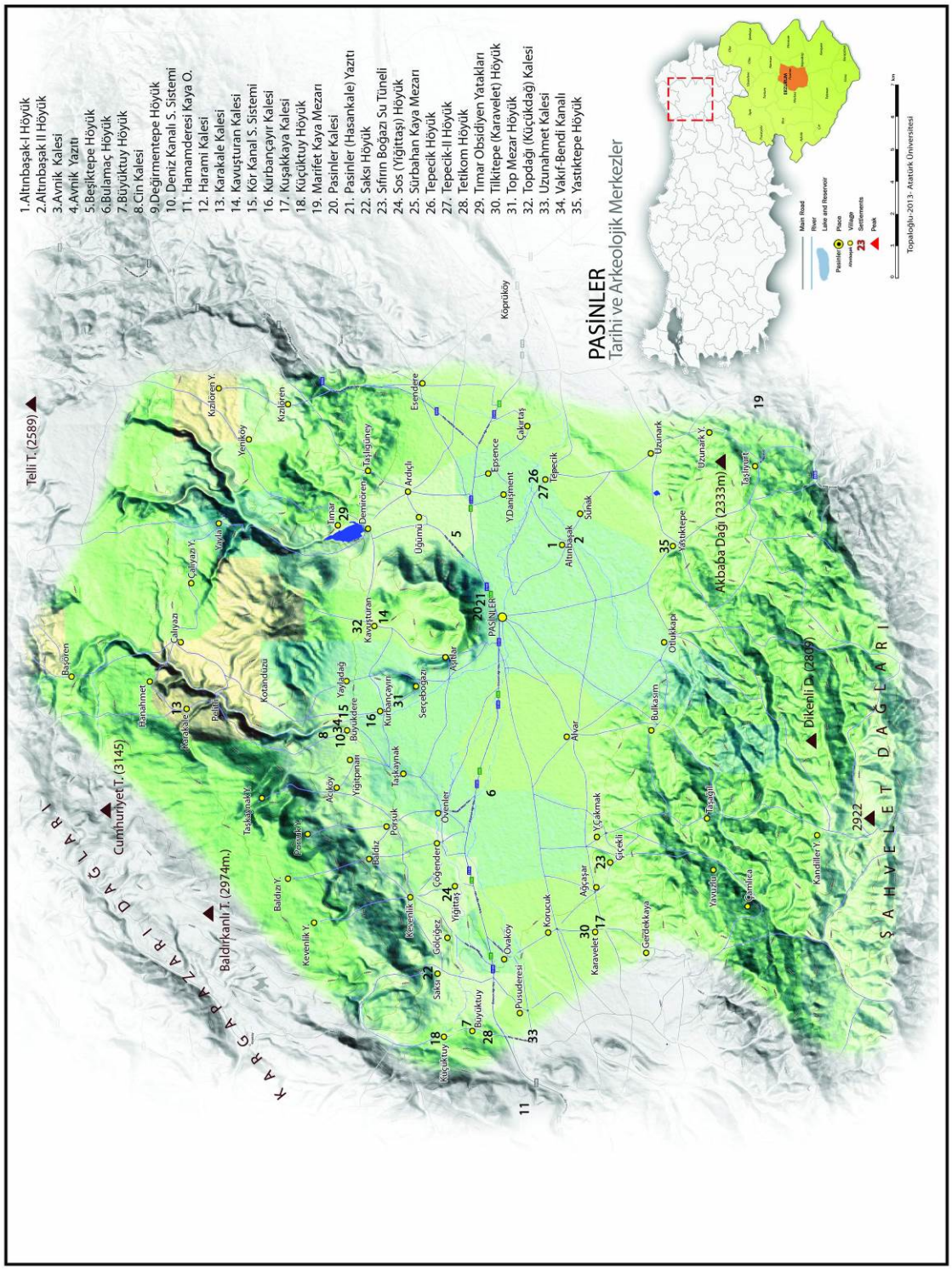
Harita 1 Doğu Anadolu Bölgesi [A3 Print]

Harita 2 Urartu Yayılım Haritası (Topaloğlu, 2009'dan) [A3 Print]

Harita 3 Erzurum ve Yakın Çevresi [A3 Print]

Harita 4 Pasinler Bölgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları [A3 Print]

Foto 1. Altınbaşak Höyük-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 2. Altınbaşak Höyük-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 3. Altınbaşak Höyük -II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 4. Altınbaşak Höyük -II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 5. Beşiktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 6. Beşiktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 7. Bulamaç Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 8. Bulamaç Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 9. Çöğender Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 10. Çöğender Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 11. Değirmentepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 12. Değirmentepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 13. Saksı Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 14. Saksı Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 15. Sos Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 16. Sos Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 17. Tepecik-I Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 18. Tepecik-I Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 19. Tepecik-II Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 20. Tepecik-II Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 21. Tilkitepe (Karavelet) Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 22. Tilkitepe (Karavelet) Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 23. Topmezar Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 24. Topmezar Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 25. Yastıktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 26. Yastıktepe Höyük (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 27. Avnik Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 28. Avnik Kalesi (Topaloğlu, 2009'dan)

Foto 29. Cin Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 30. Cin Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 31. Çalıyazı Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 32. Çalıyazı Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 33. Demirdöven Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 34. Demirdöven Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 35. Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

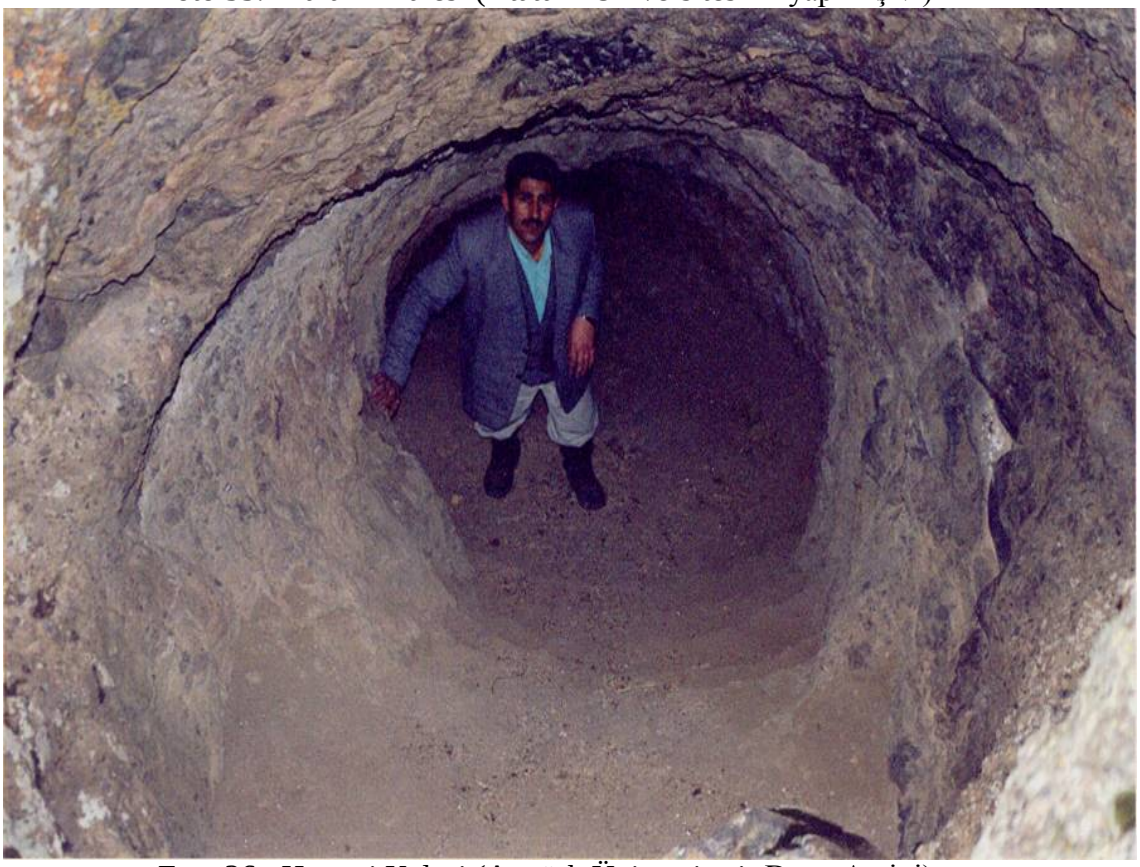

Foto 36. Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 37. Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 38. Harami Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 39. Hanahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 40. Hanahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 41. Karakale (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 42. Karakale (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 43. Kavuşturan Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 44. Kavuşturan Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 45. Kurbançayır Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 46. Kurbançayır Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 47. Kuşakkaya Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 48. Kuşakkaya Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 49. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 50. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 51. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 52. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 53. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 54. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 55. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 56. Pasinler Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 57. Pelitli Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 58. Pelitli Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 59. Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 60. Topdağı (Küçükdağ) Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 61. Uzunahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 62. Uzunahmet Kalesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 63. Hamamderesi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 64. Hamamderesi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 65. Kurbançayır Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 66. Kurbançayır Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 67. Hanahmet Yayla Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 68. Hanahmet Yayla Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 69. Ziyarettepe Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 70. Ziyarettepe Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 71. Urumçi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 72. Urumçi Yerleşmesi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 73. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 74. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-I (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 75. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 76. Yukarı Çakmak Yerleşmesi-II (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 77. Marifet (Sürbahan) Kaya Mezarı (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 78. Marifet (Sürbahan) Kaya Mezarı (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 79. Sıfırın Boğazı Kaya Basamaklı Su Tüneli (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

Foto 80. Tımar Obsidiyen Merkezi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

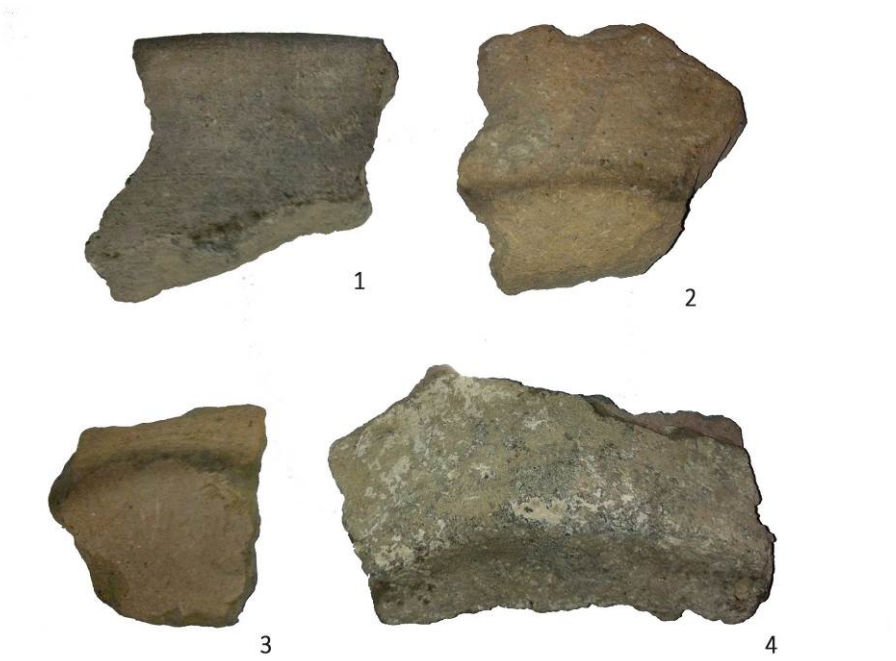

Foto 81. Kotandüzü Obsidiyen Merkezi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

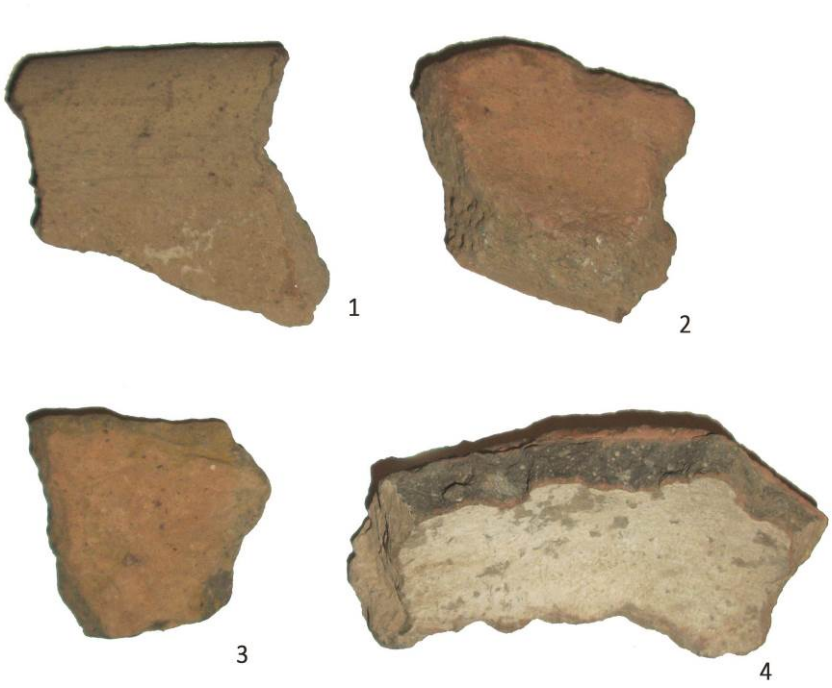
Foto 82. Kotandüzü Obsidiyen Merkezi (Atatürk Üniversitesi- Dyap Arşivi)

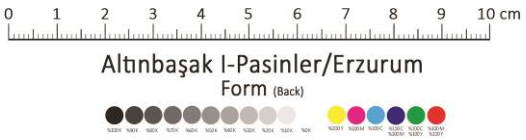
Lev. I

1
2
3
4

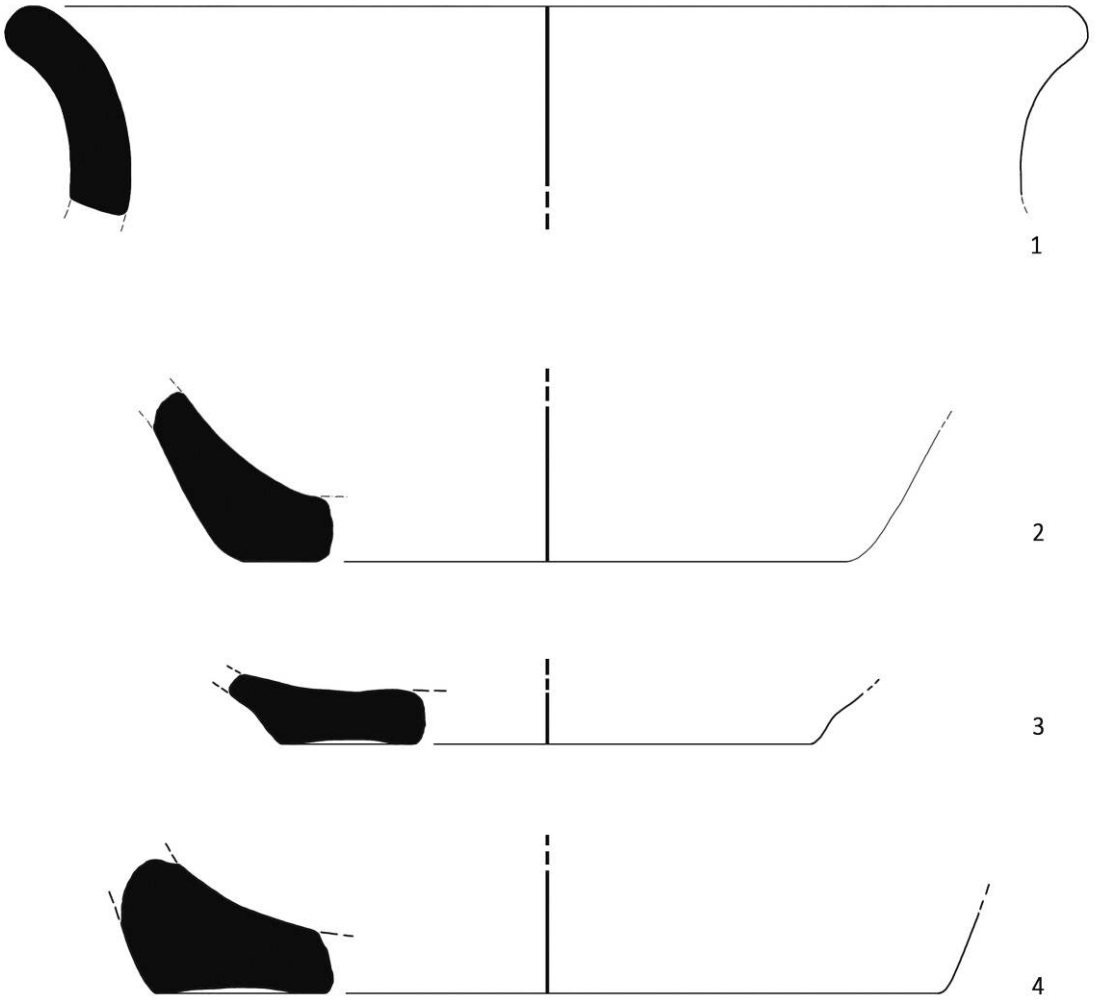

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Altınbaşak I-Pasinler/Erzurum
Form (Front)

Lev.II

1
2
3
4

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Altınbaşak I-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev.III

Lev.IV

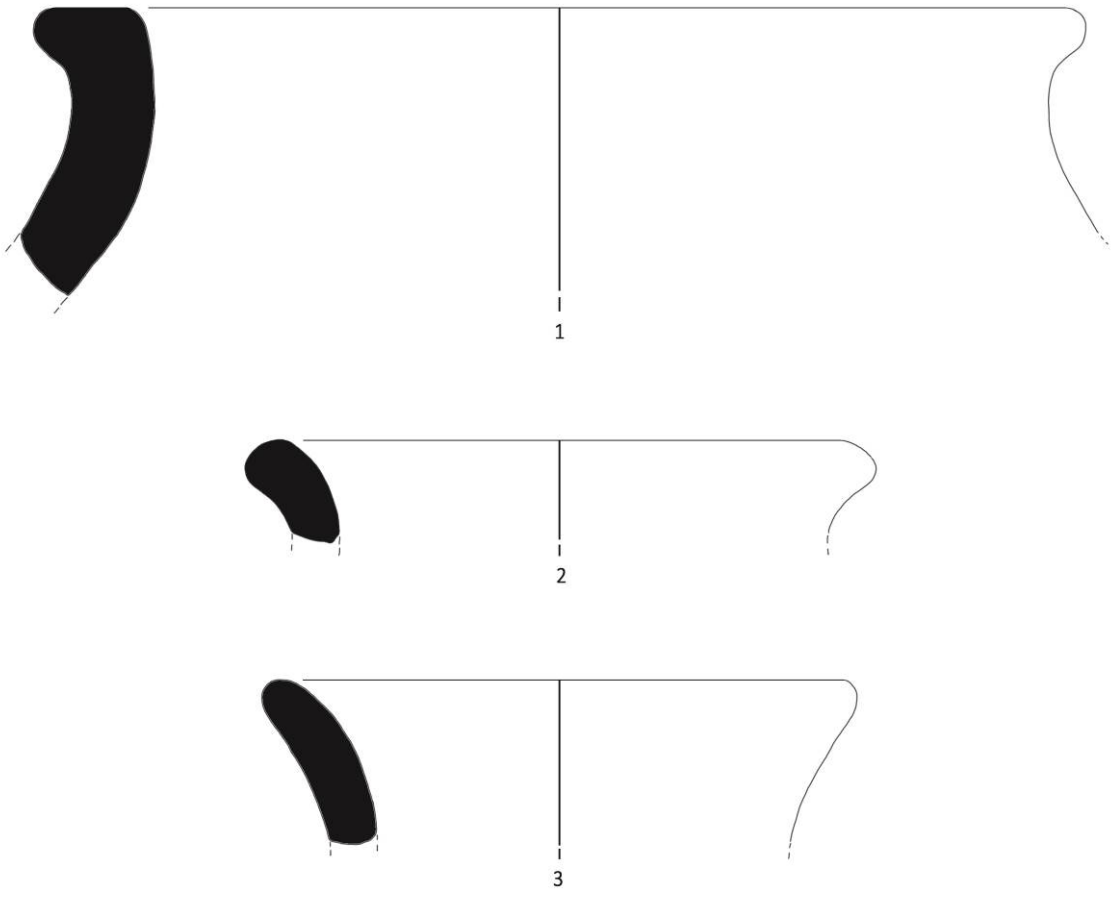
Lev. V

1
2
3
%100 K %90 K %80 K %70 K %60 K %50 K %40 K %30 K %20 K %10 K %0 K
%100 Y %100 M %100 C %100 C %100 M %100 C %100 Y %100 M %100 Y
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Altınbaşak II-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.VI

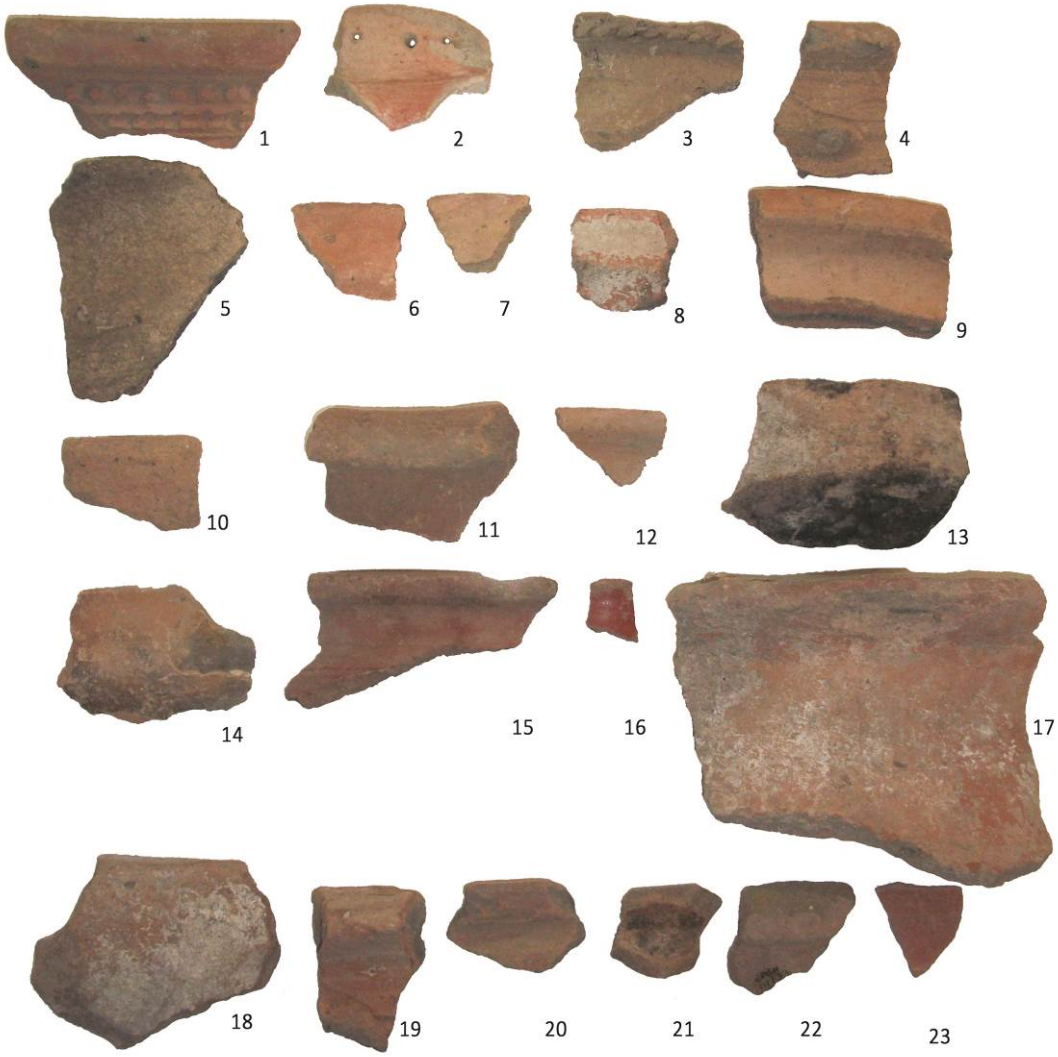

1
2
3
%100 K %90 K %80 K %70 K %60 K %50 K %40 K %30 K %20 K %10 K %0 K
%100 Y %100 M %100 C %100 C %100 M %100 C %100 Y %100 M %100 Y
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Altınbaşak II-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. VII

Altınbaşak II-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.VIII

Bulamaç-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.IX

Bulamaç-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.X

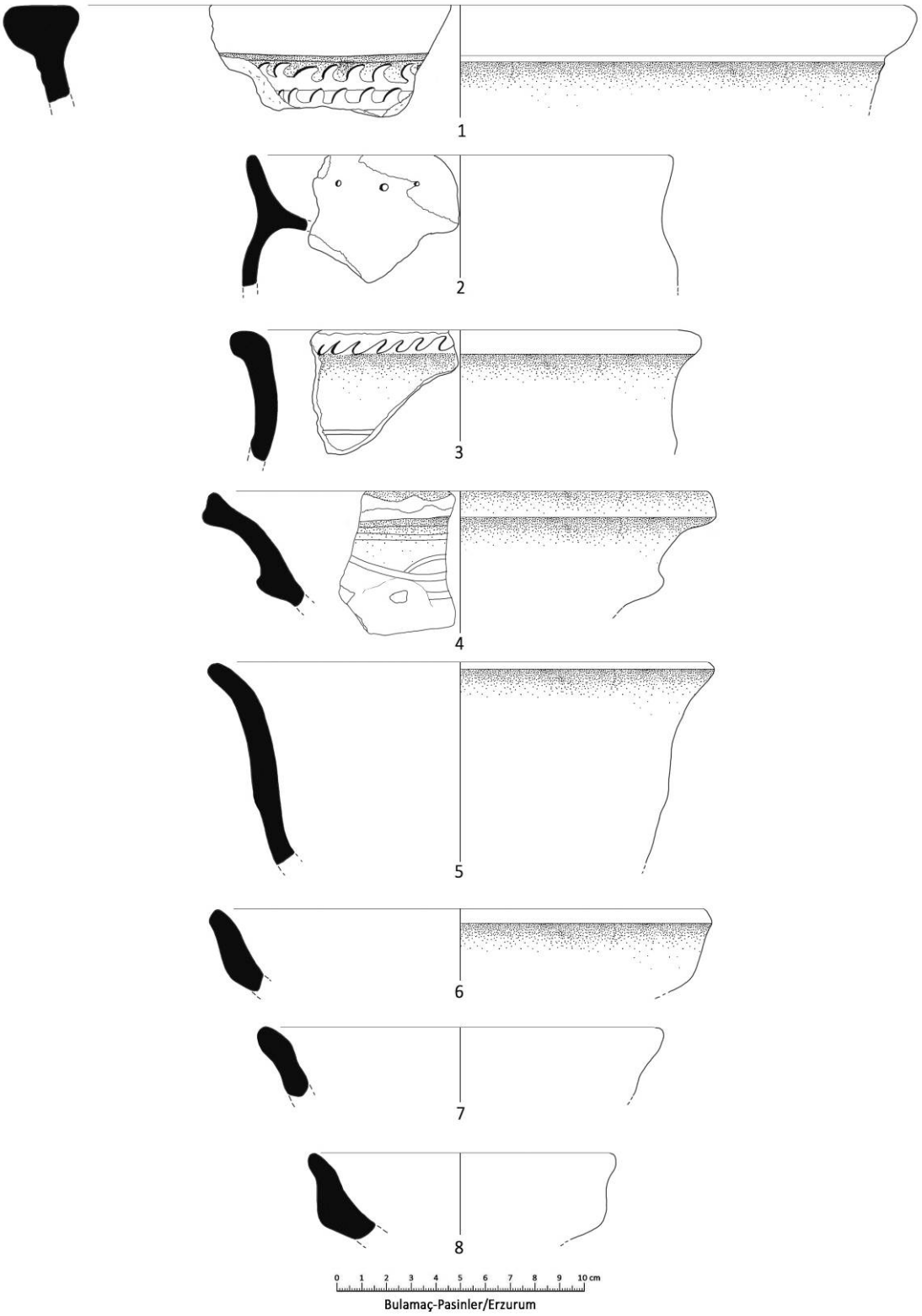
Bulamaç-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XI

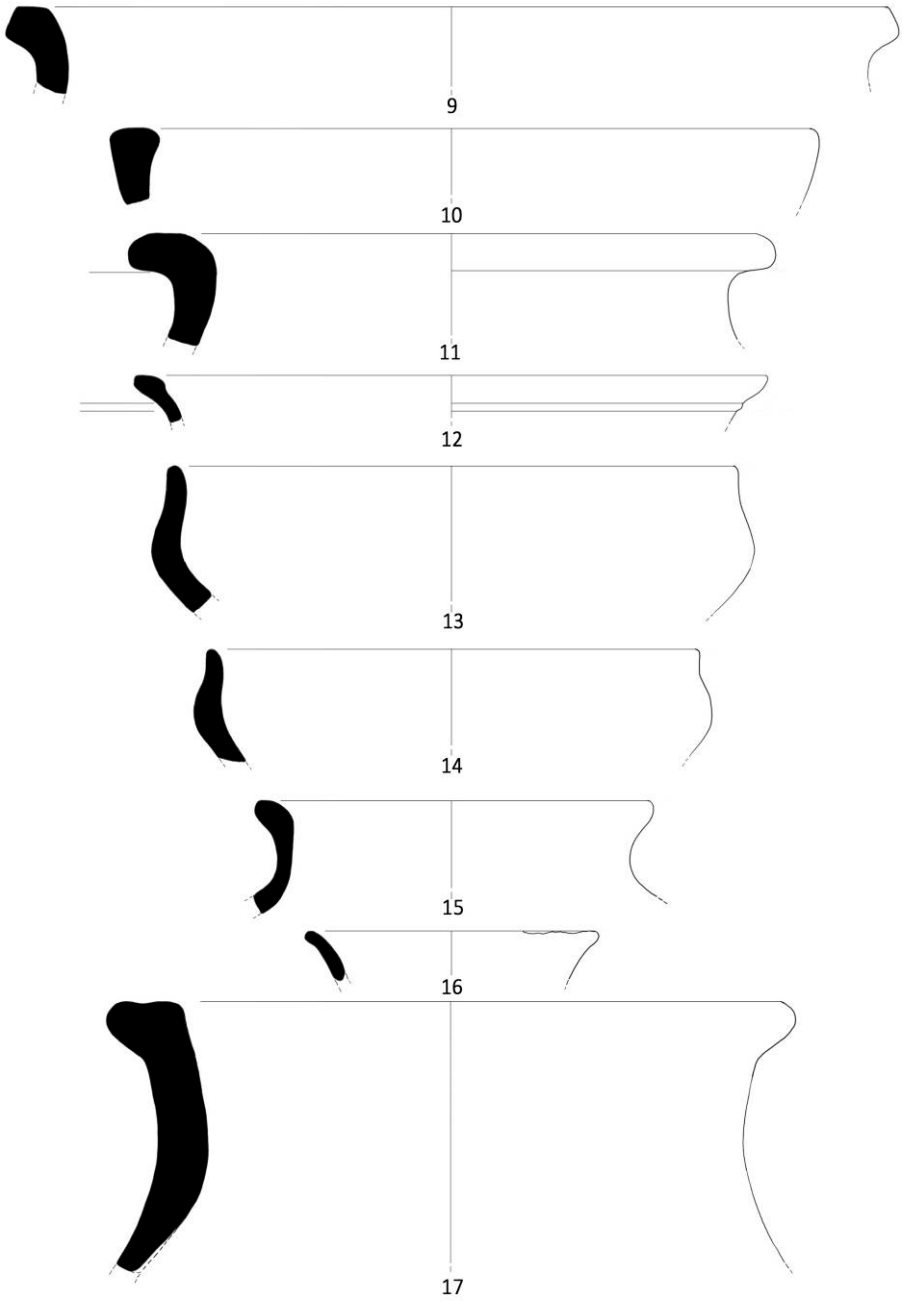

Bulamaç-Pasinler/Erzurum
Form

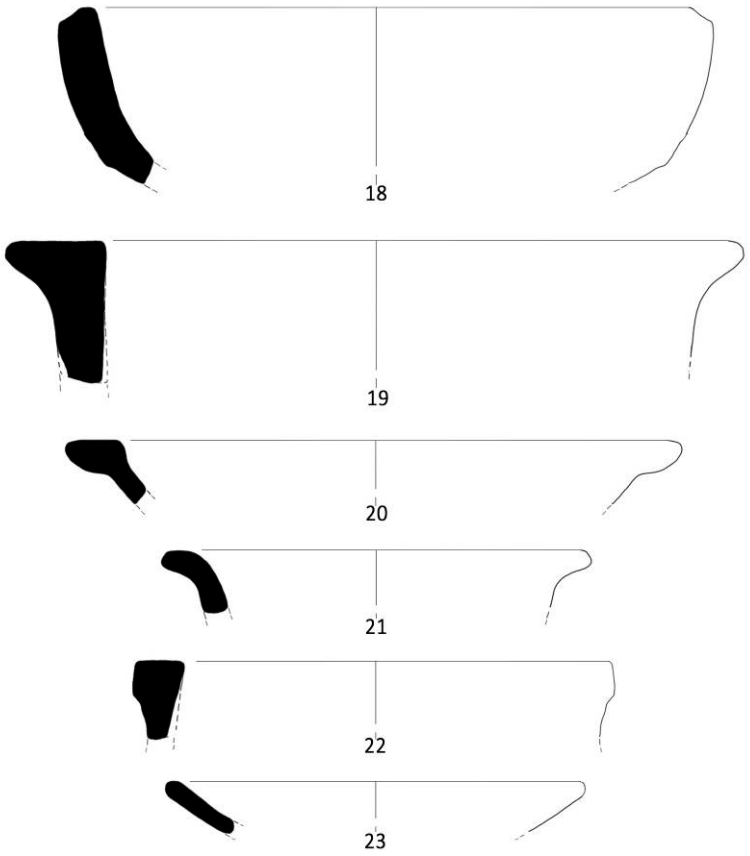
Lev.XII

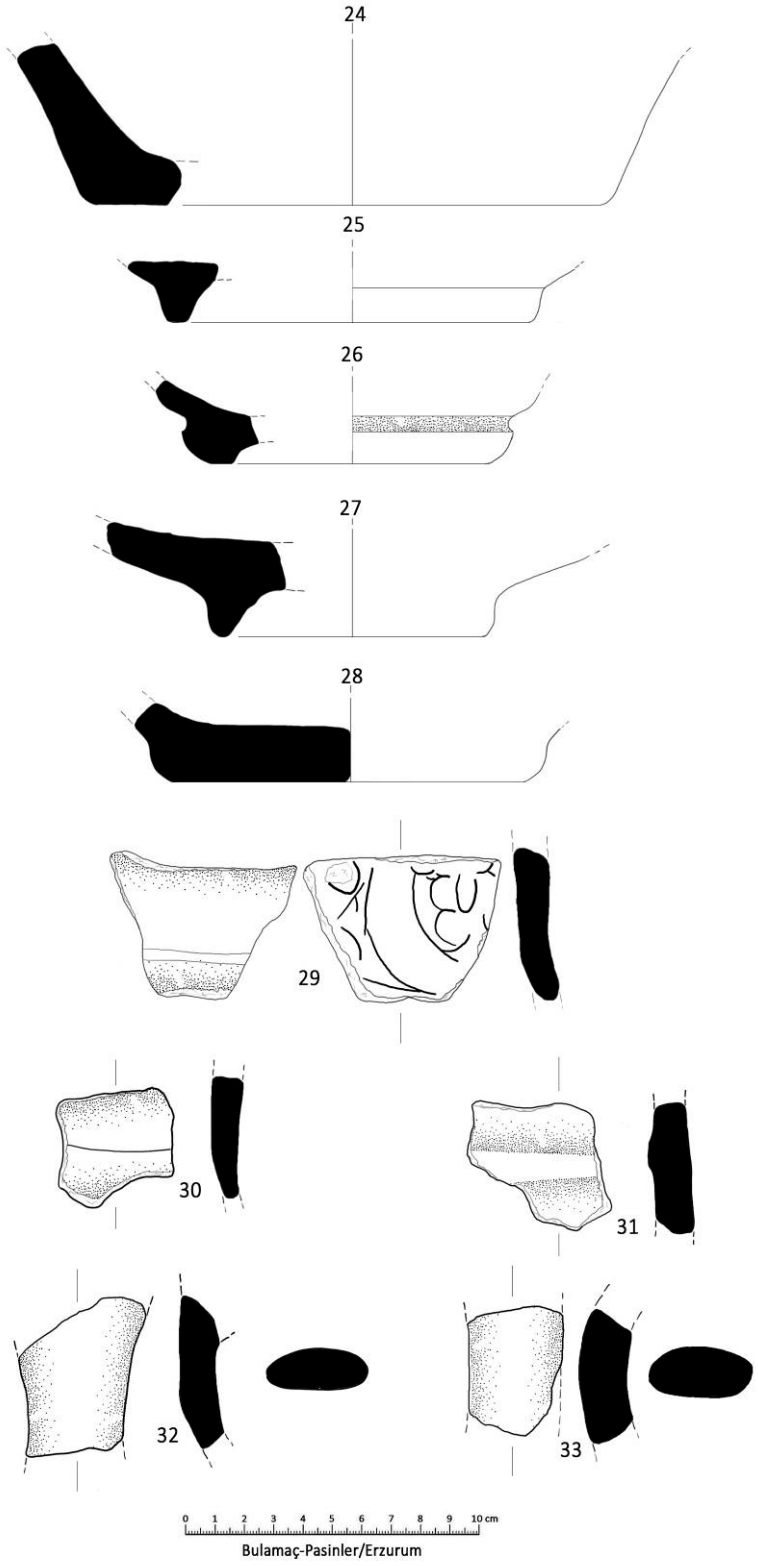
Lev.XIII

9
10
11
12
13
14
15
16
17
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Bulamaç-Pasinler/Erzurum

Lev.XIV

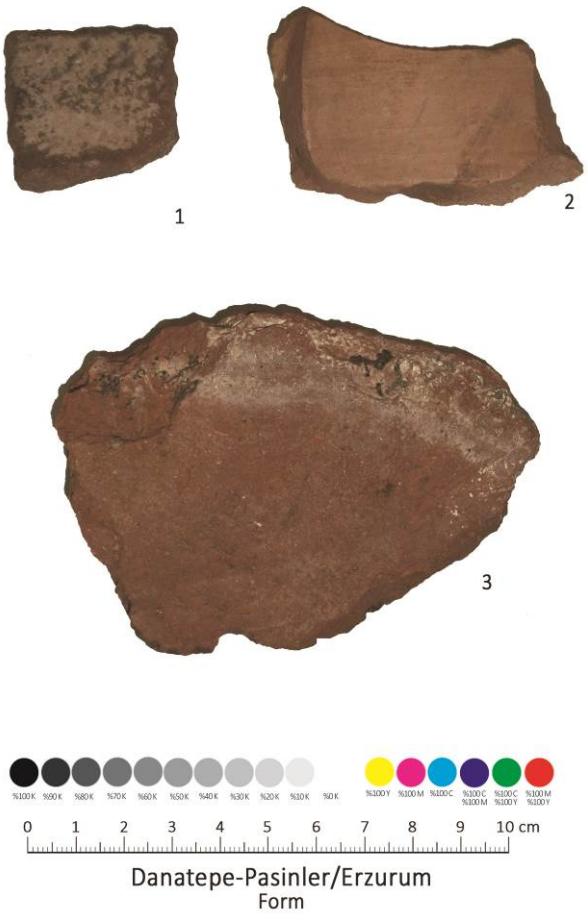
Lev.XV

24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Bulamaç-Pasinler/Erzurum

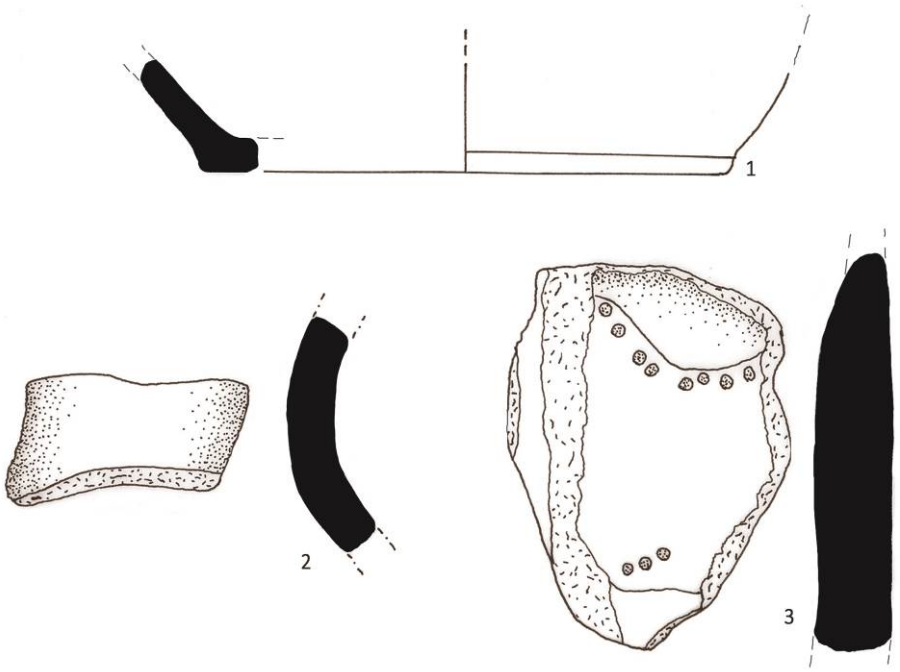
Lev.XVI

1
2
3
%100 K %90 K %80 K %70 K %60 K %50 K %40 K %30 K %20 K %10 K %0 K
%100 Y %100 M %100 C %100 C %100 M %100 C %100 Y %100 M %100 Y
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Danatepe-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XVII

1
2
3
%100 K %90 K %80 K %70 K %60 K %50 K %40 K %30 K %20 K %10 K %0 K
%100 Y %100 M %100 C %100 C %100 M %100 C %100 Y %100 M %100 Y
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Danatepe-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XVIII

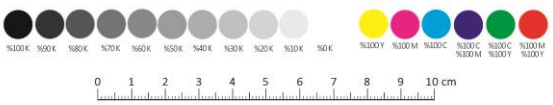
Danatepe-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XIX

%100 K %90 K %80 K %70 K %60 K %50 K %40 K %30 K %20 K %10 K %0 K
%100 Y %100 M %100 C %100 C %100 M %100 C %100 Y %100 M %100 Y
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Danatepe-Pasinler/Erzurum
Amorf

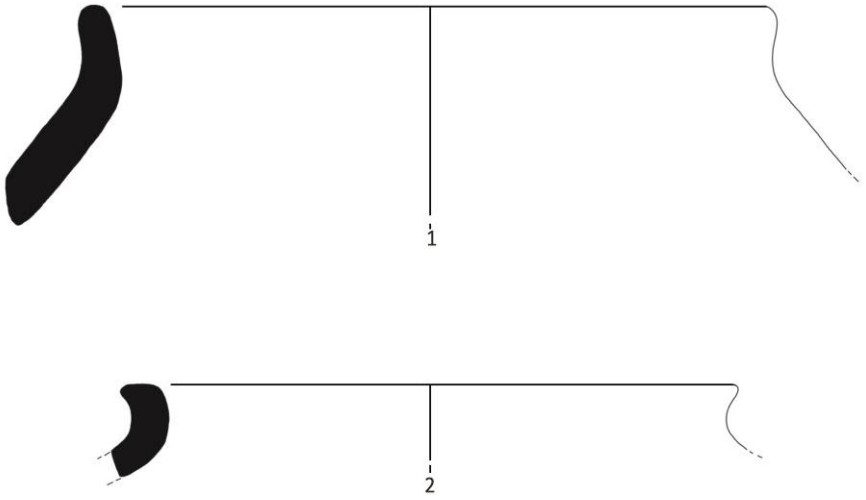
Lev. XX

Değimentepe-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XXI

Değimentepe-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XXII

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Değirmentepe (Otlukapı)-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev.XXIII

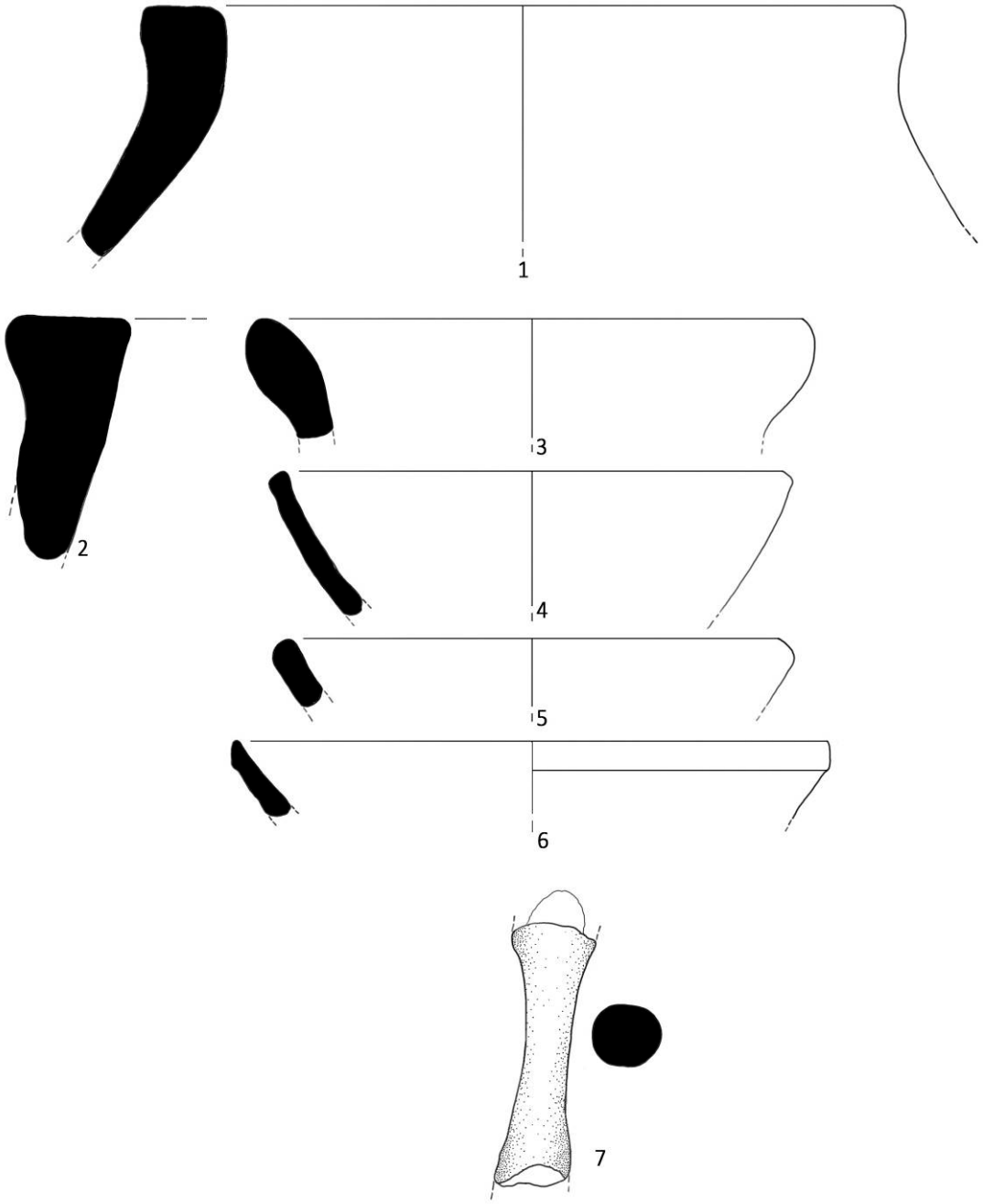
Saksı Höyük-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XXIV

Saksı Höyük-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

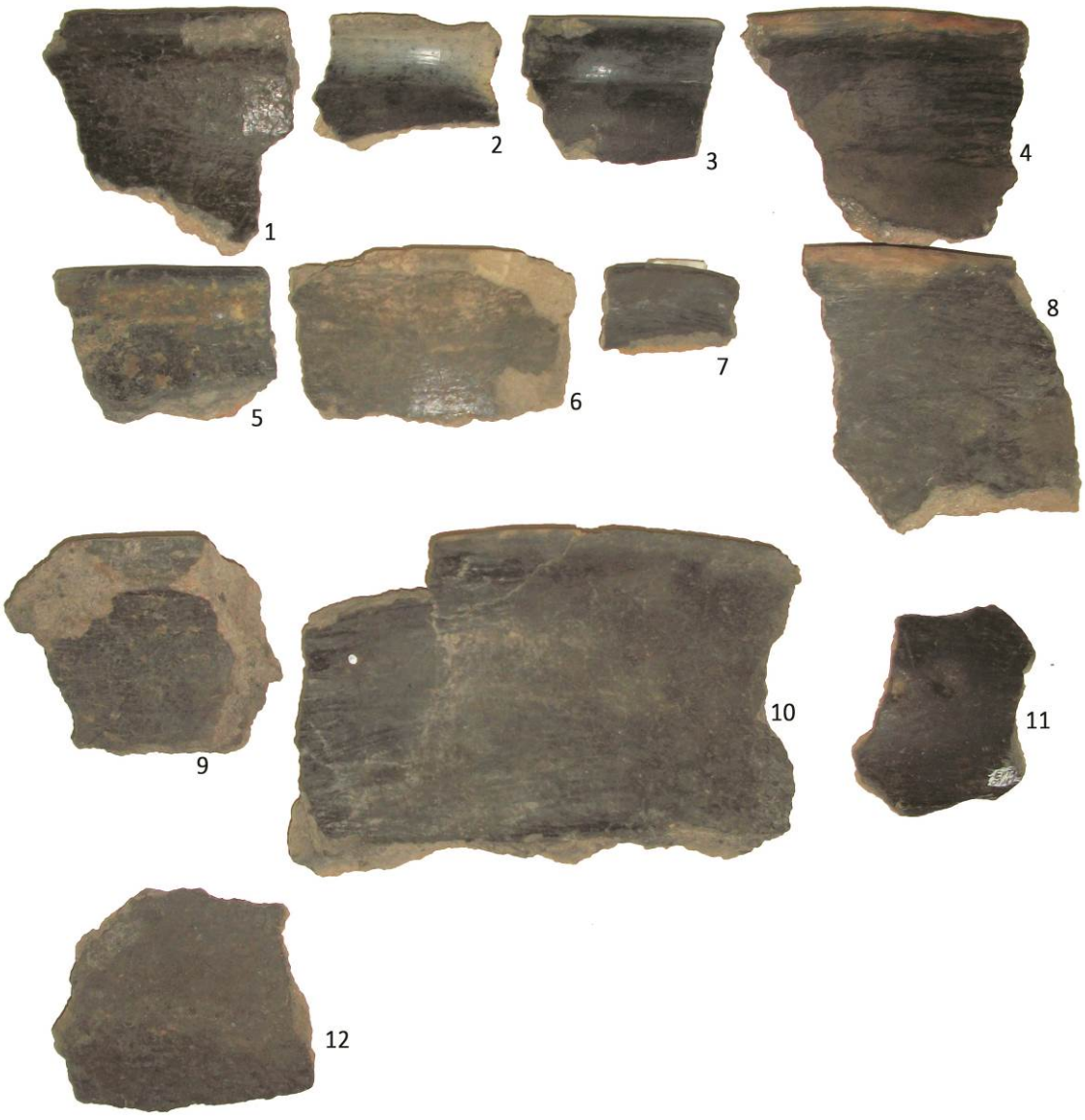
Lev.XXV

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Saksı Höyük-Pasinler /Erzurum

Lev.XXVI

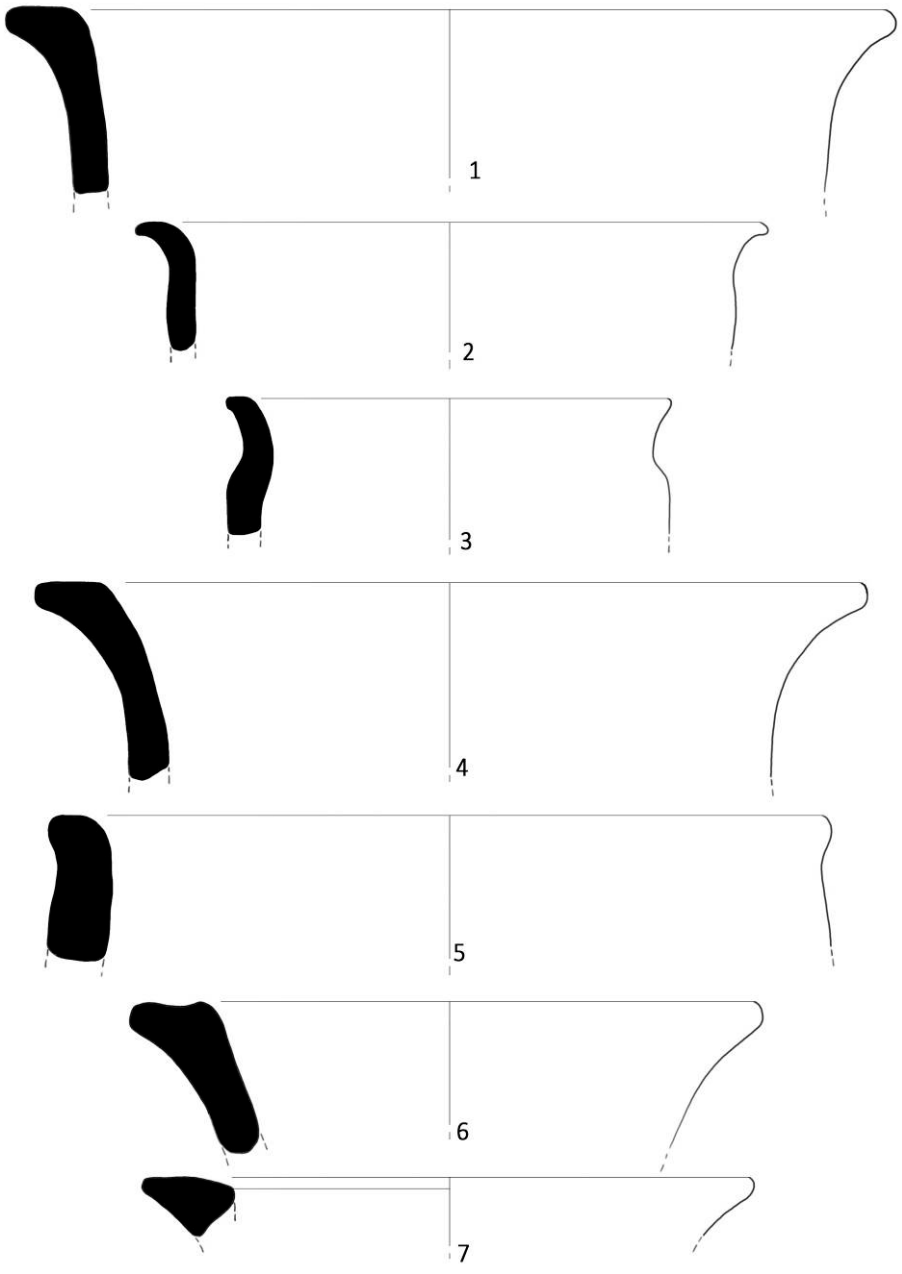

Tepecik-I Höyük-Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XXVII

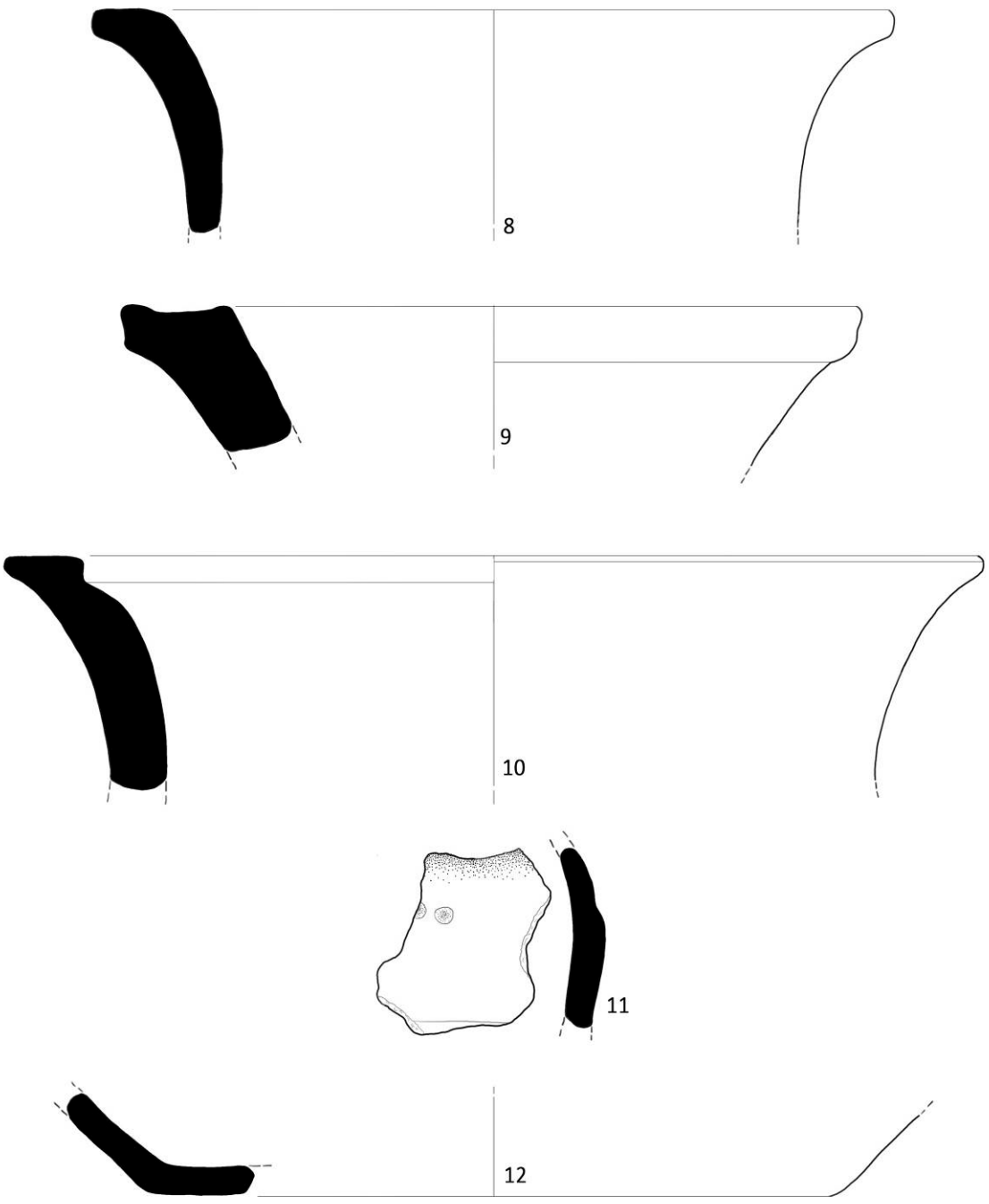

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Tepecik-I Höyük-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. XXVIII

Tepecik-I Höyük-Pasinler /Erzurum

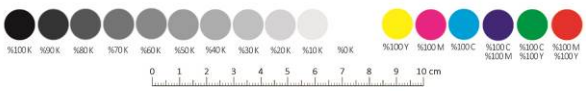
Lev. XXIX

Tepecik-II Höyük-Pasinler /Erzurum

Lev. XXX

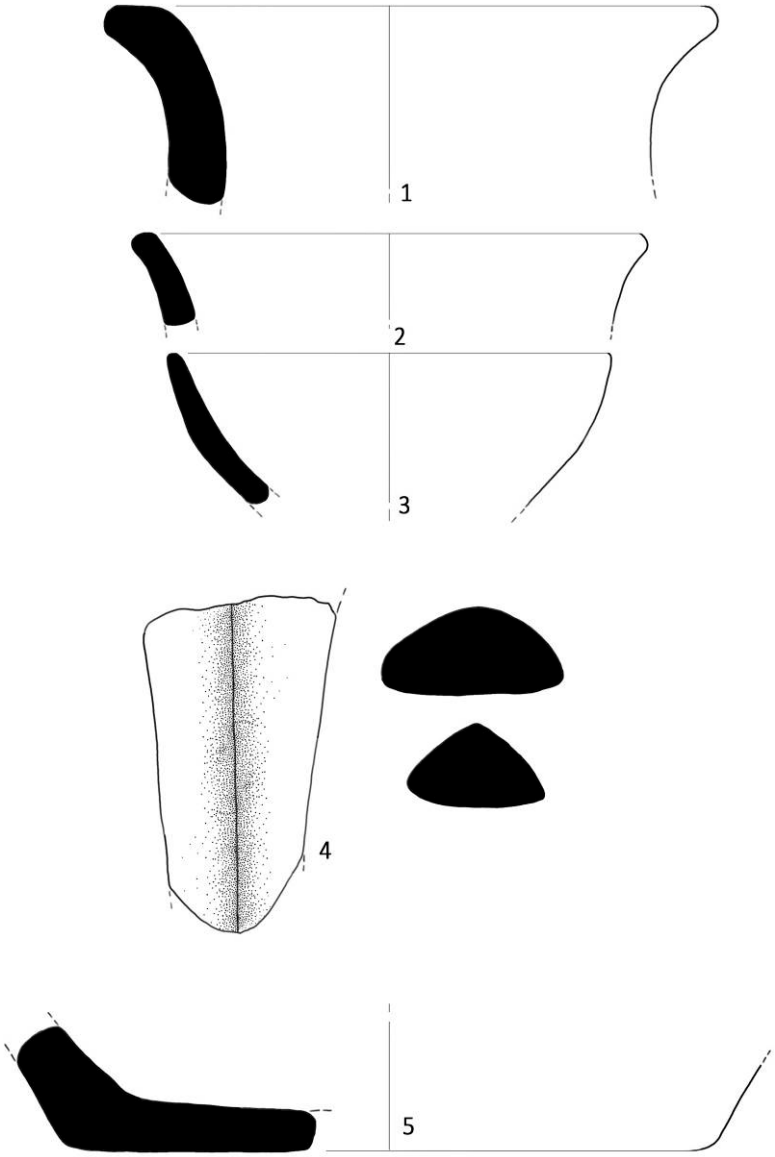
Tepecik-II Höyük-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. XXXI

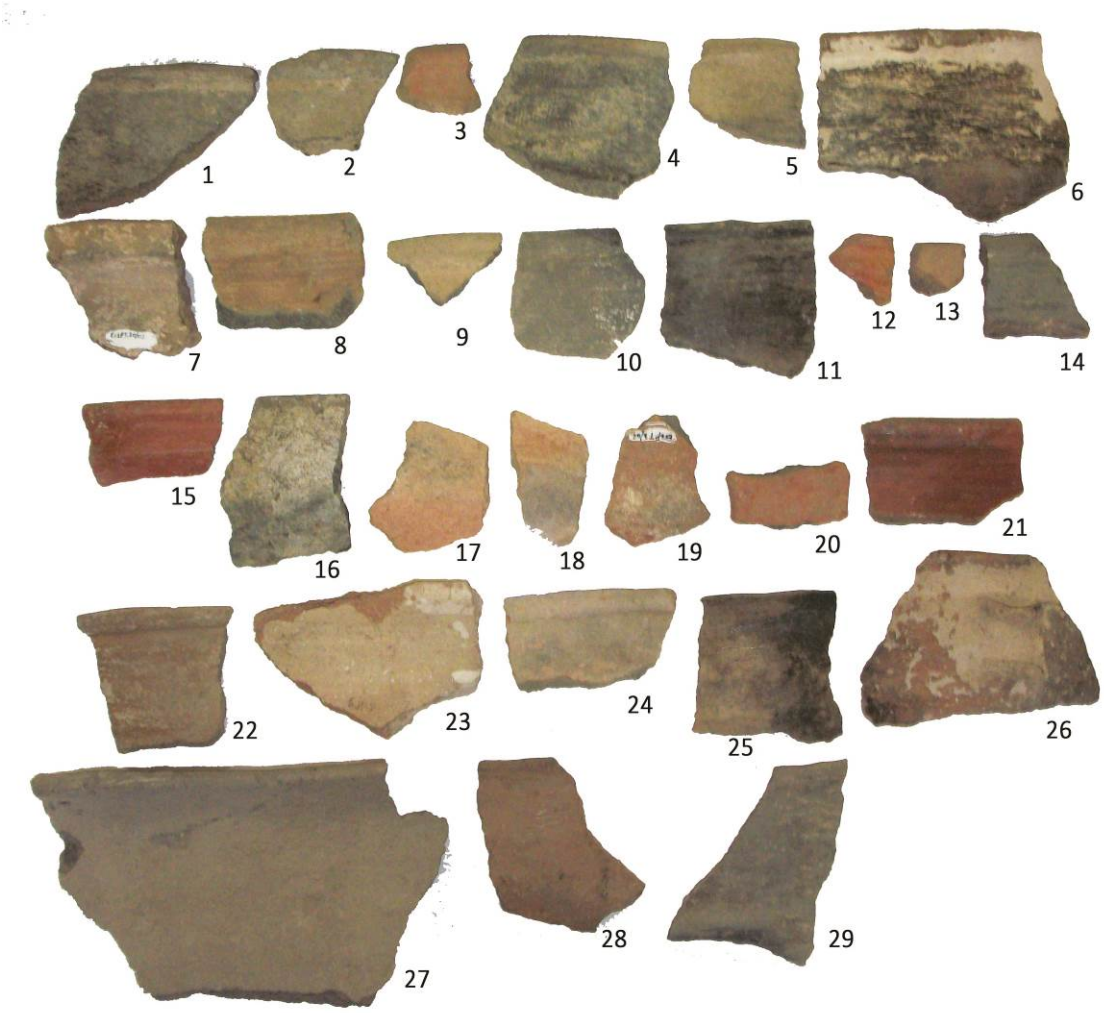
Tepecik-II Höyük-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. XXXII

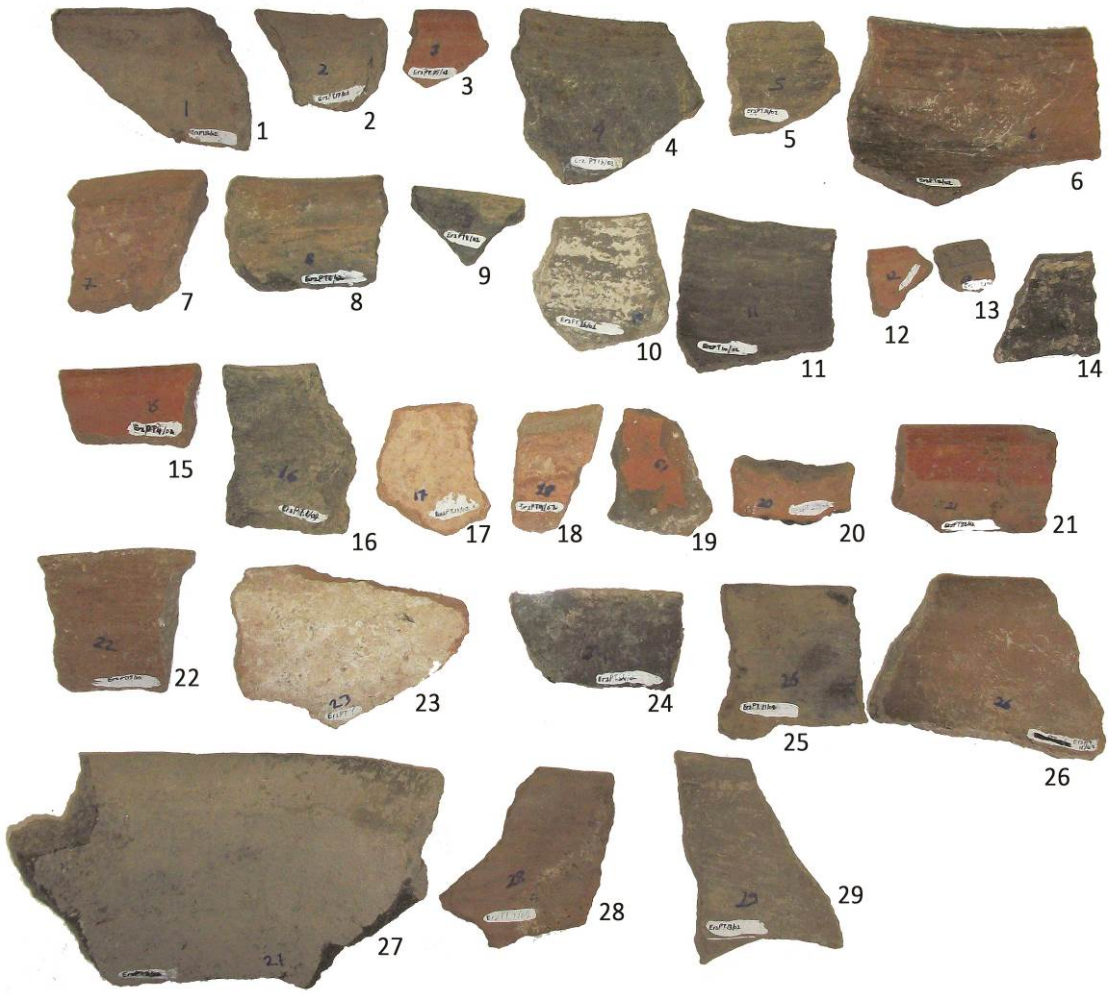
Tepecik-I Höyük-Pasinler /Erzurum

Lev. XXXIII

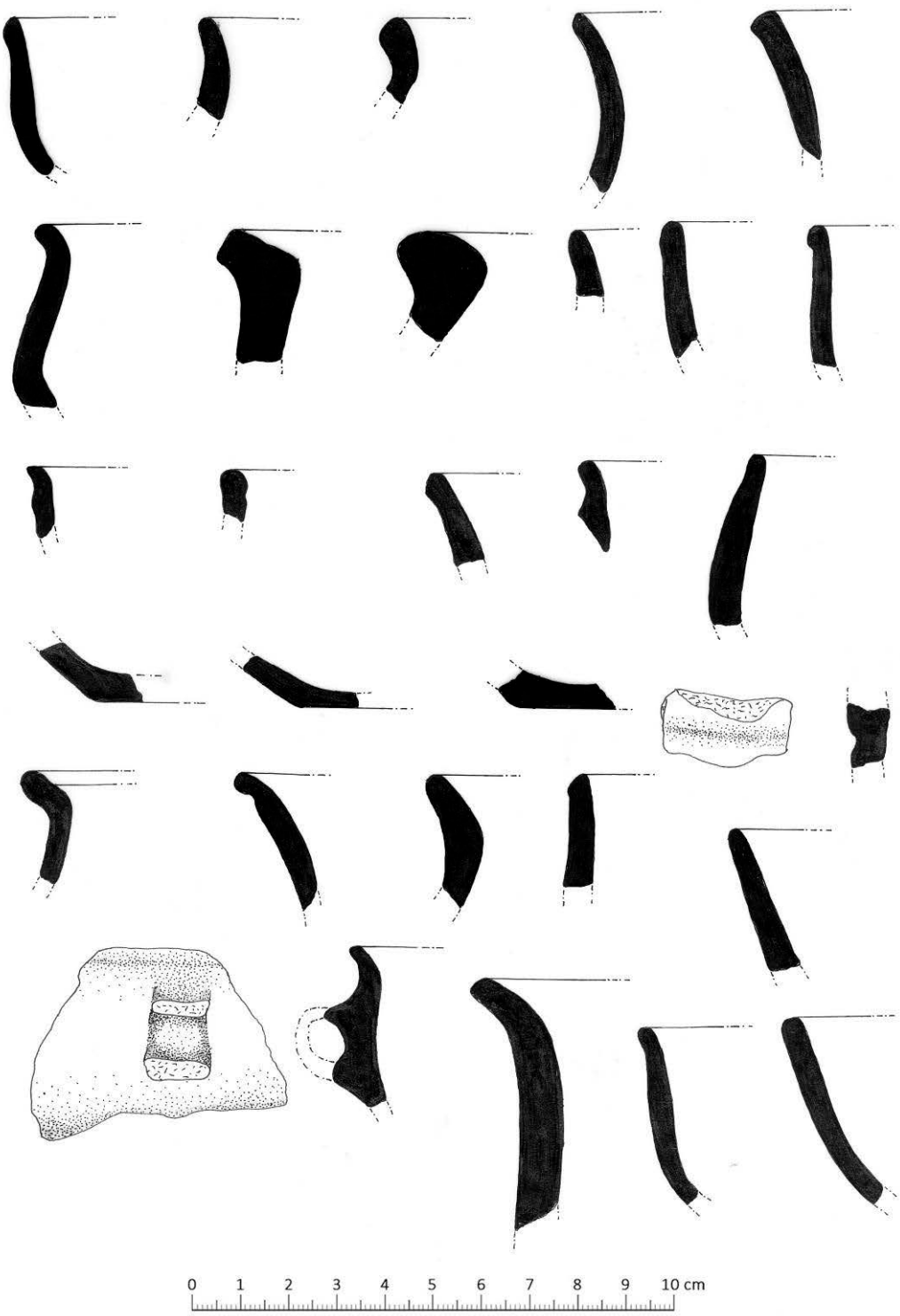
Tilkitepe (Karavelet)-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. XXXIV

Tilkitepe (Karavelet)-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. XXXV

Tilkitepe(Karavelet) Höyük-Pasinler /Erzurum

Lev. XXXVI

Tilkitepe (Karavelet)-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. XXXVII

Tilkitepe (Karavelet)-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. XXXVIII

Tilkitepe (Karavelet)-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. XXXIX

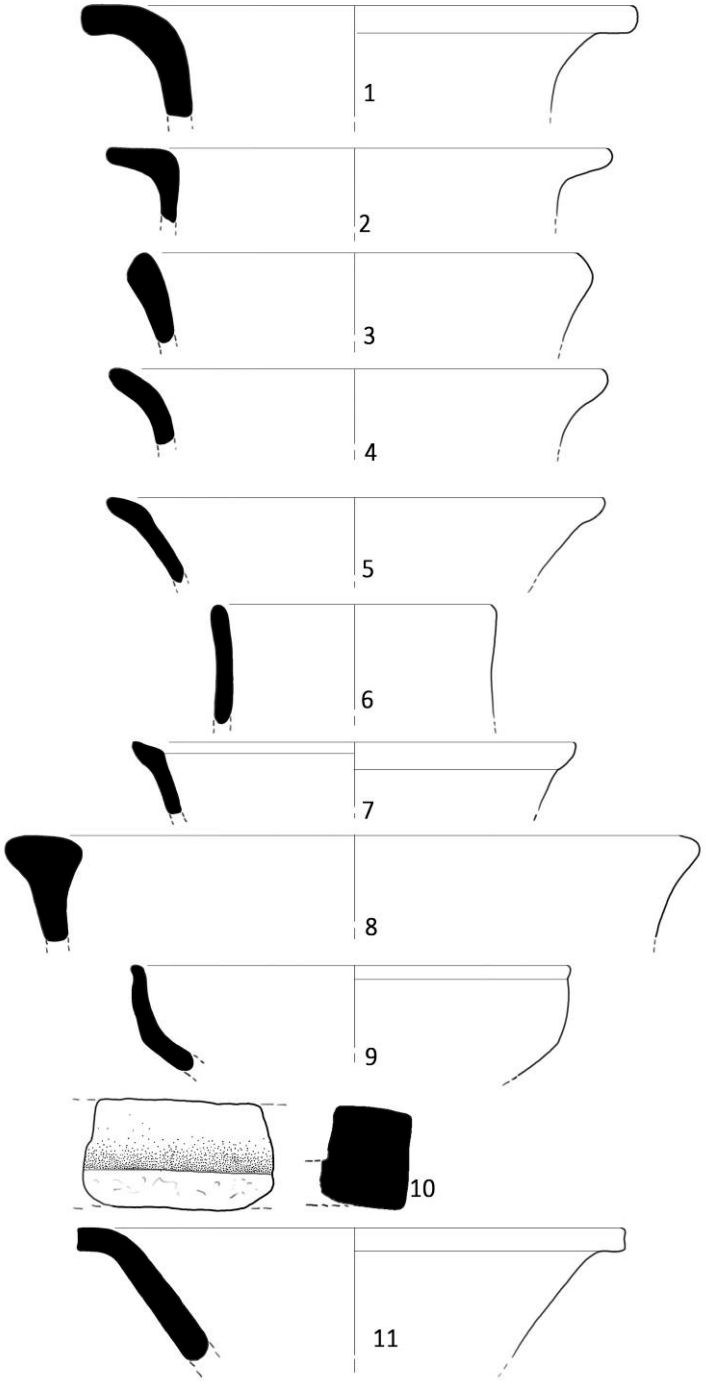
Avnik-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. XL

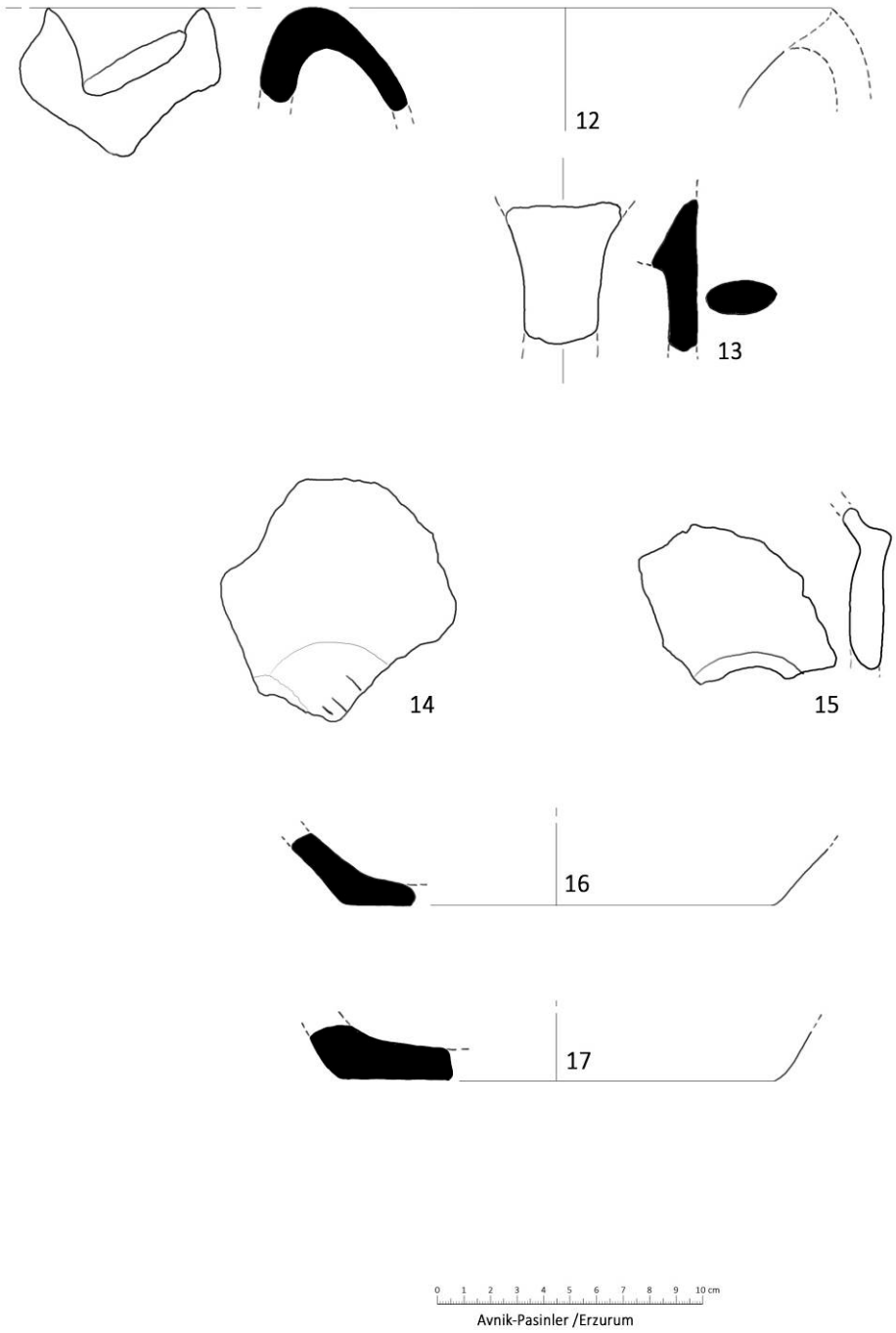

Avnik-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. XLI

Lev. XLII

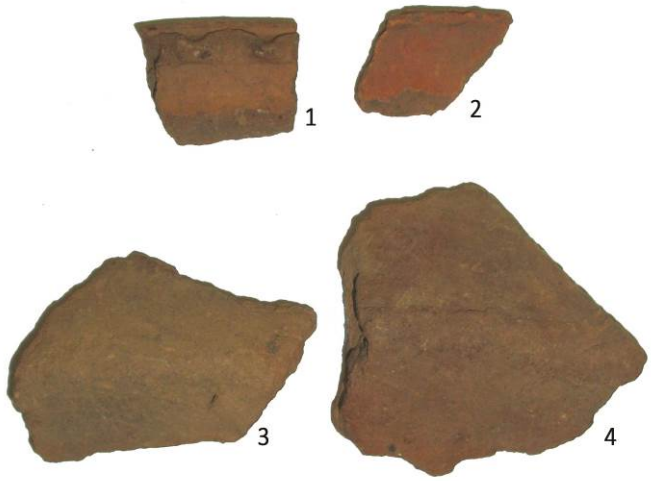

Lev. XLIII

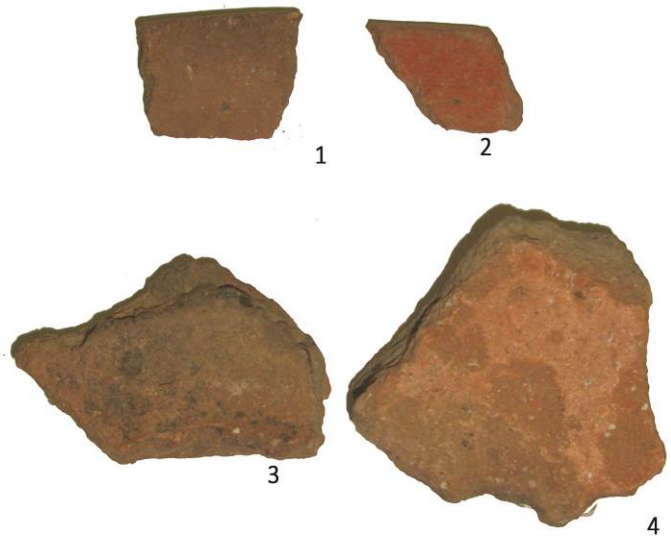
Çalıyazı-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. XLIV

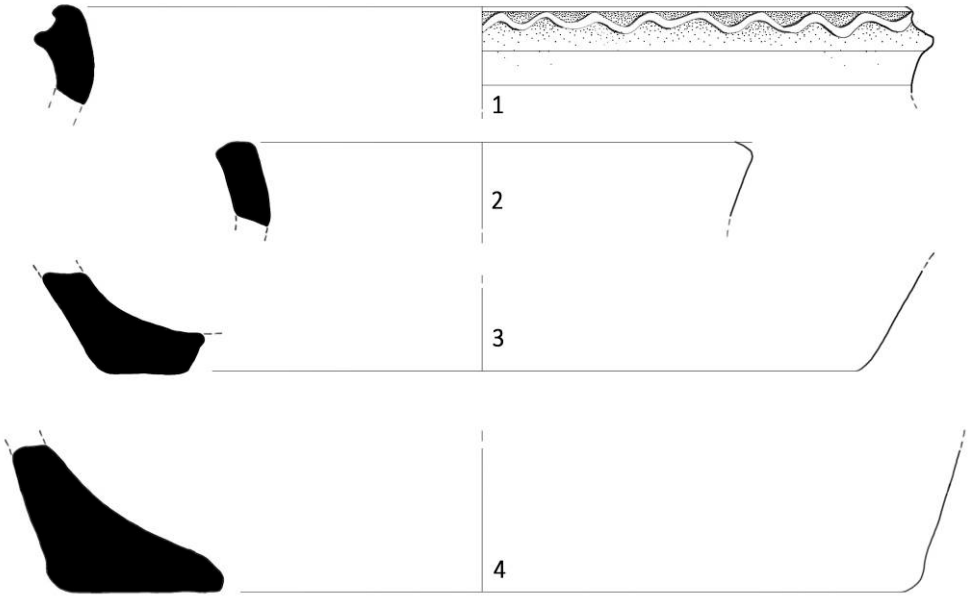
Hanahmet Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. XLV

Hanahmet Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. XLVI

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

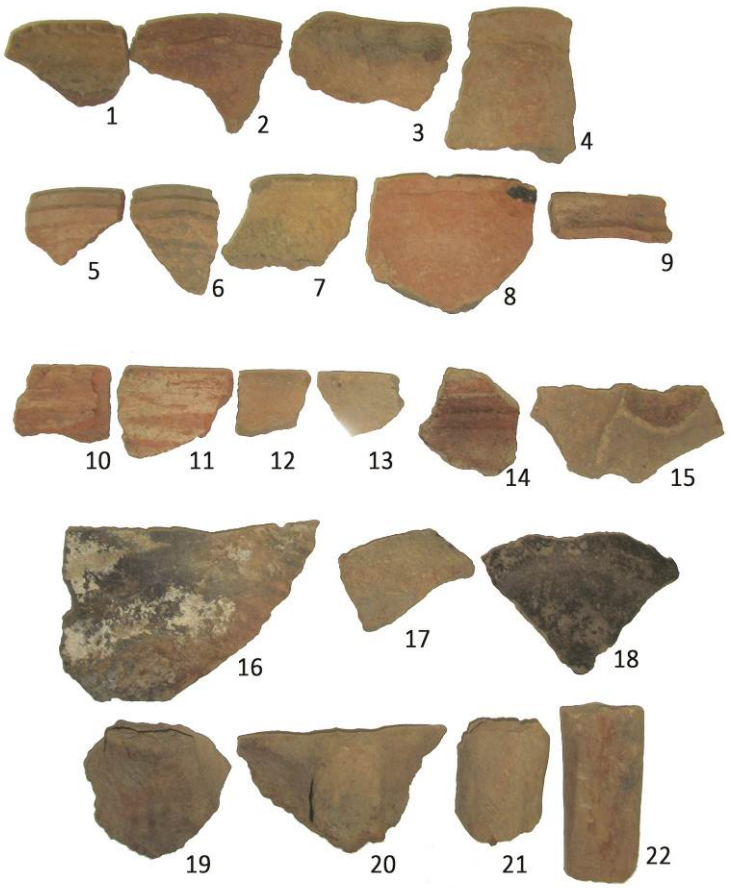
Hanahmet Kalesi-Pasinler /Erzurum

Lev. XLVII

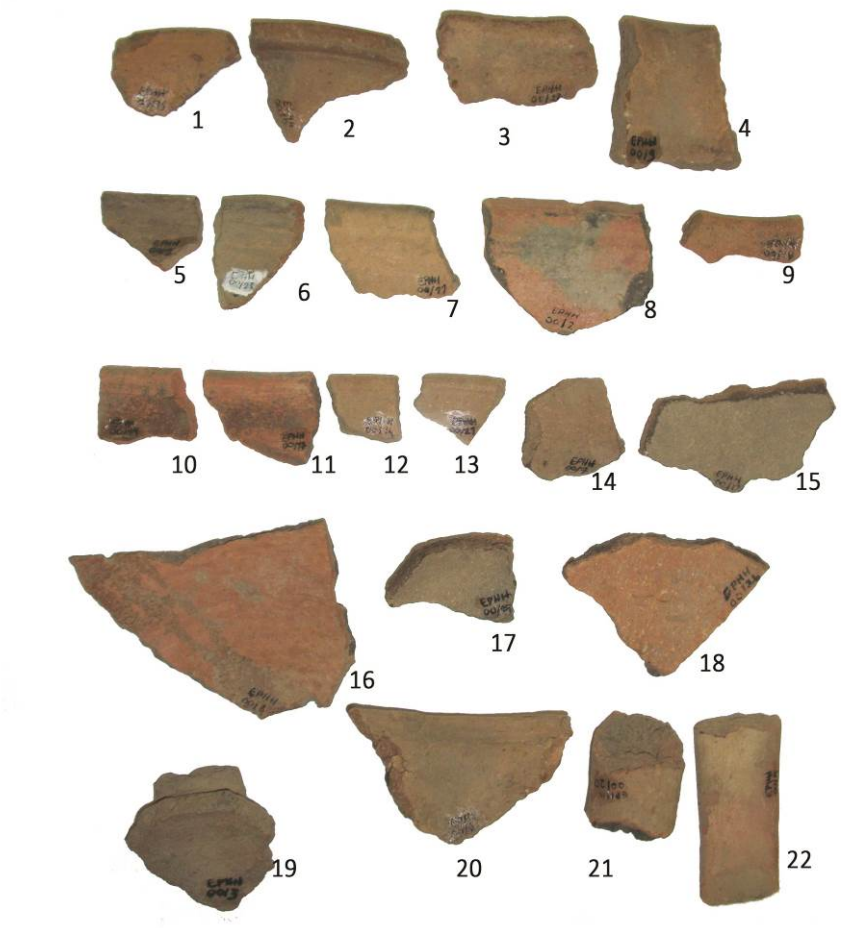
Hanahmet Kalesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. XLVIII

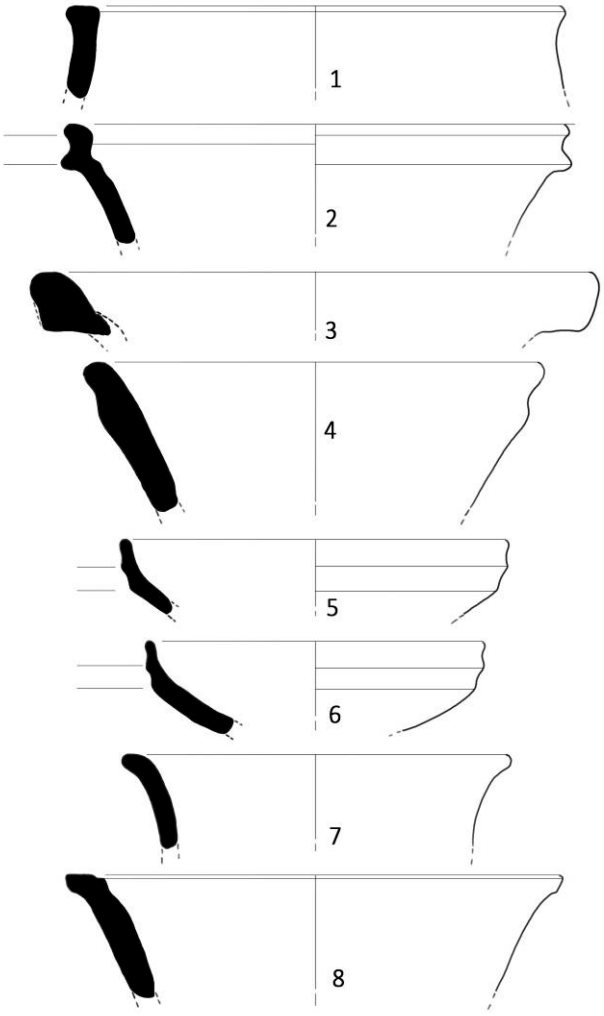
Harami Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. XLIX

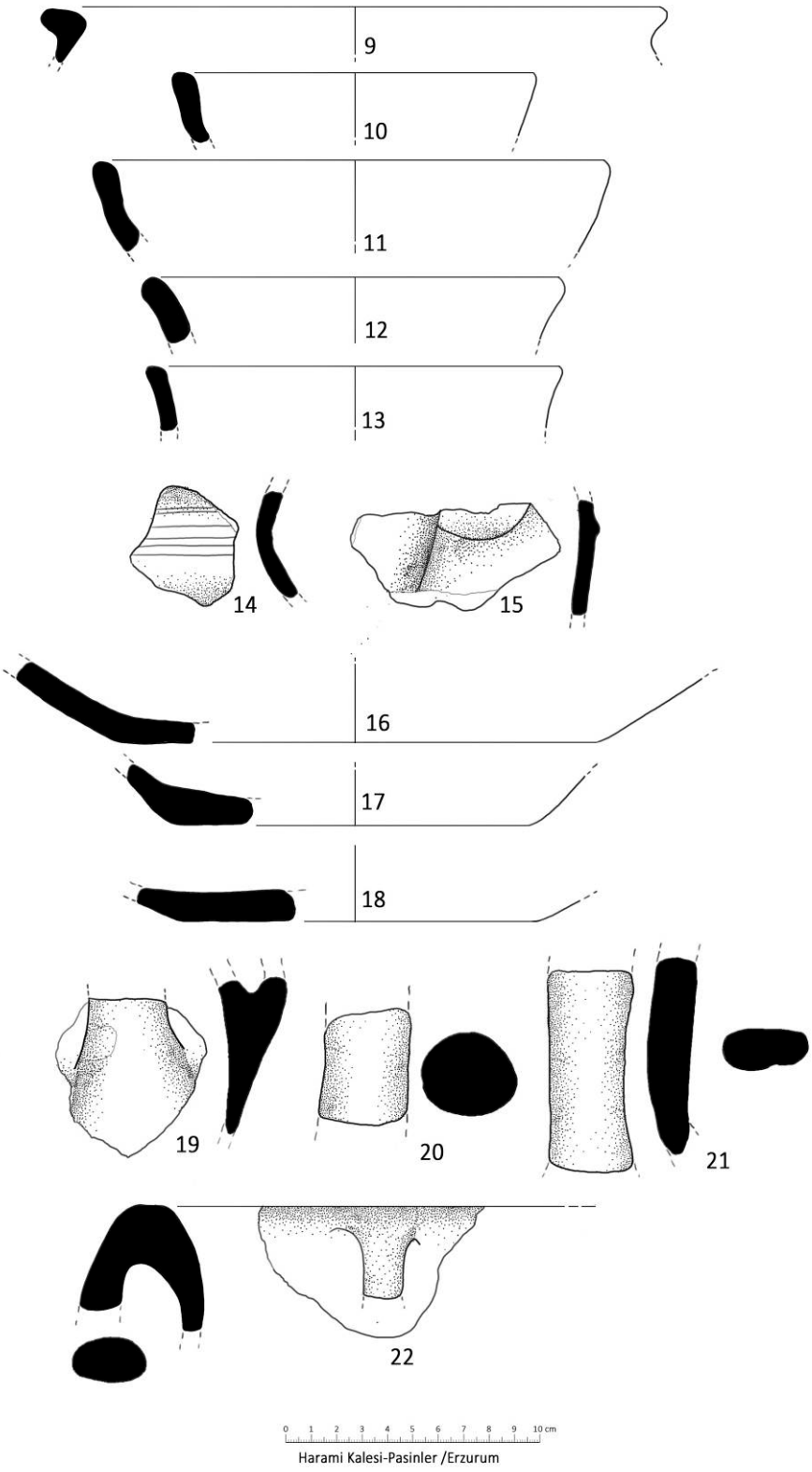
Harami Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. L

Harami Kalesi-Pasinler /Erzurum

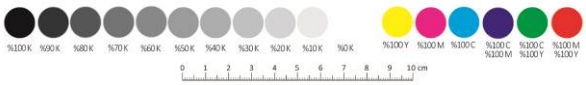
Lev. LI

Harami Kalesi-Pasinler /Erzurum

Lev. LII

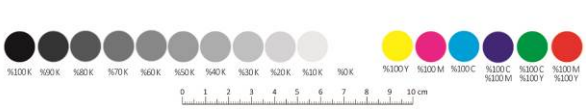

Karakale-Pasinler/Erzurum
Form

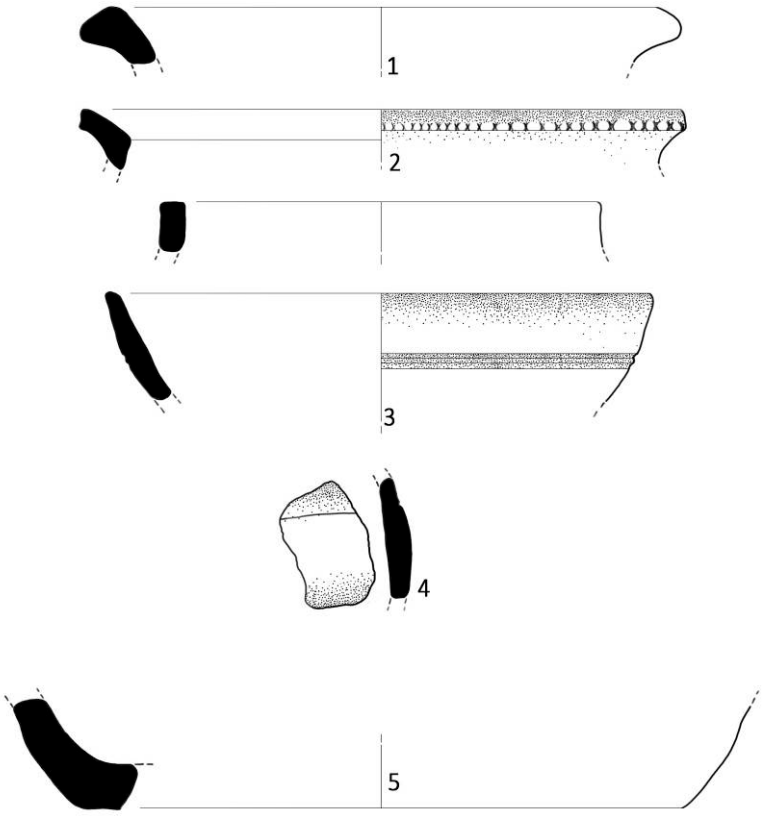
Lev. LIII

Karakale-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. LIV

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

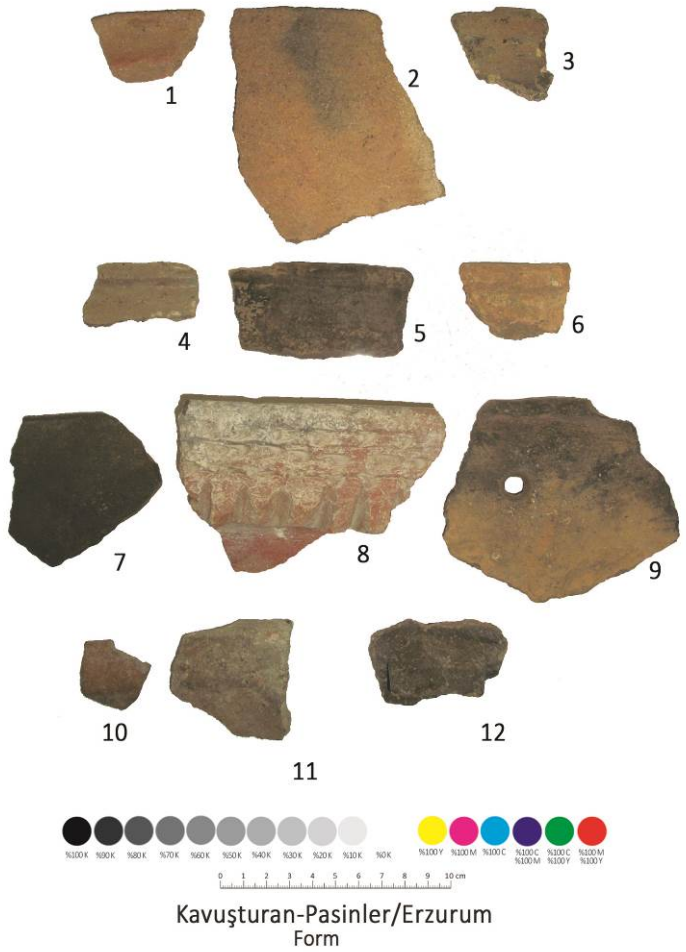
Karakale Kalesi-Pasinler /Erzurum

Lev. LV

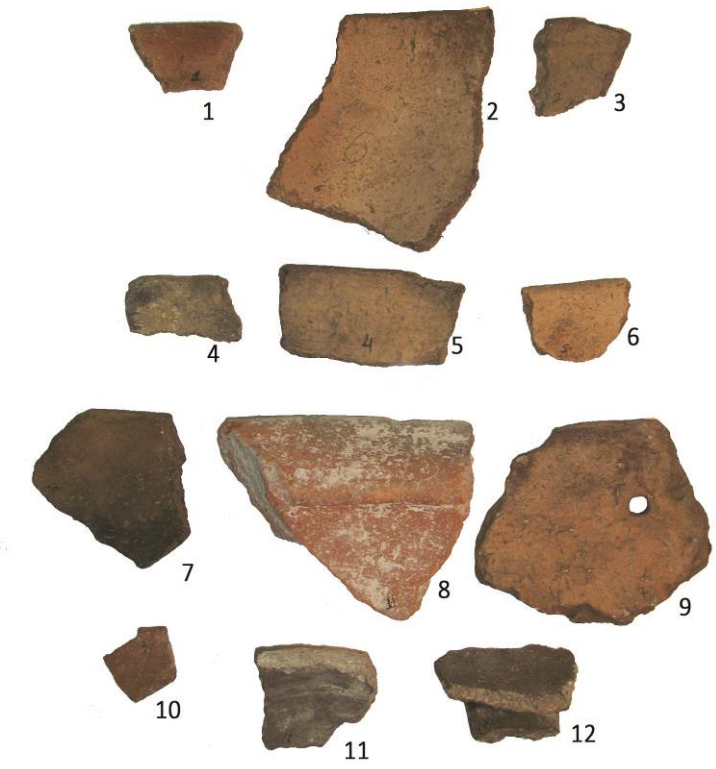

Karakale-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LVI

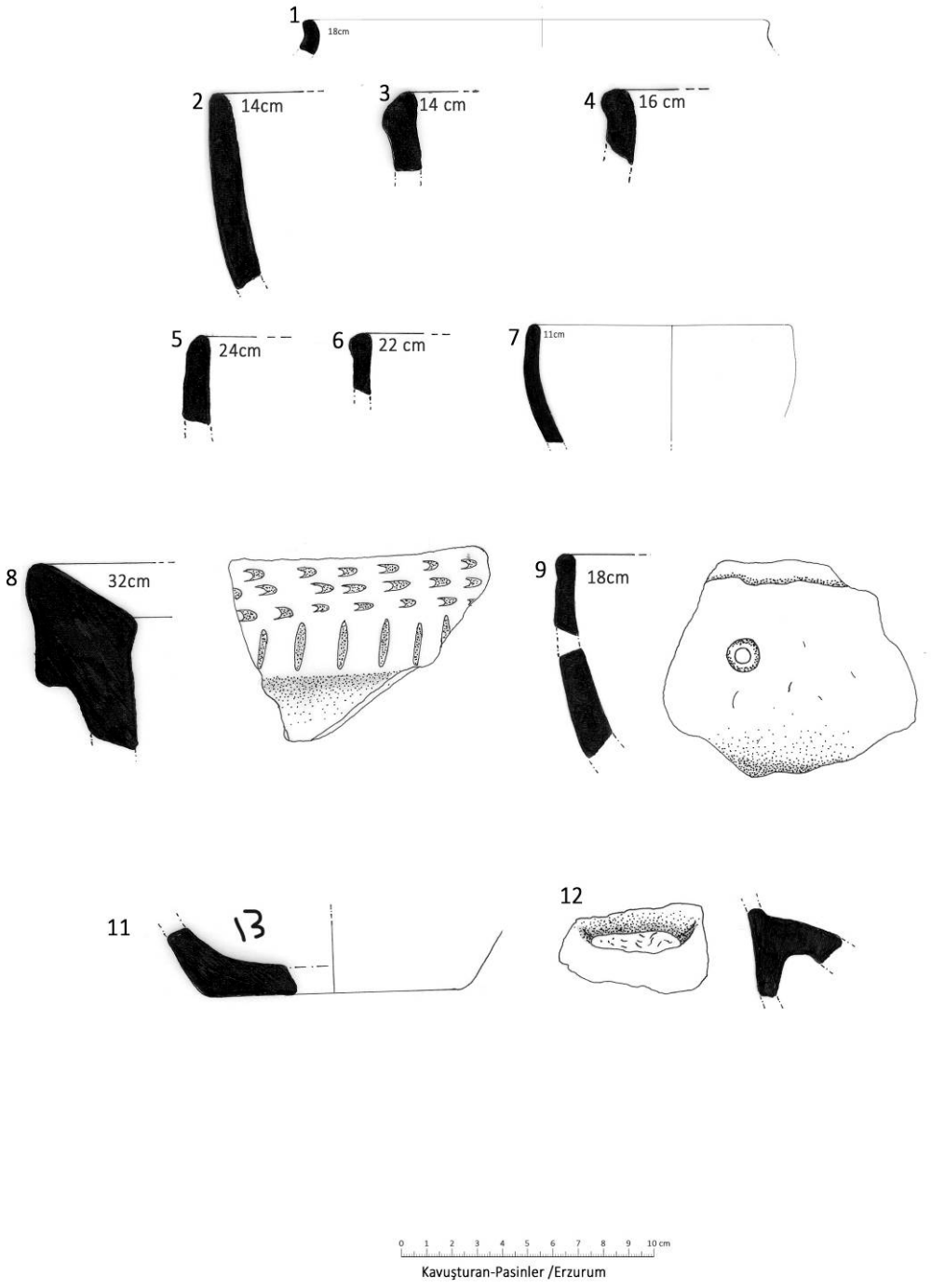

Lev. LVII

Kavuşturan-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. LVIII

1
18cm
2
14cm
3
14 cm
4
16 cm
5
24cm
6
22 cm
7
11cm
8
32cm
9
18cm
11
13
12
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Kavuşturan-Pasinler /Erzurum

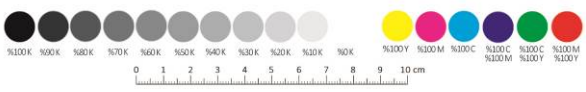
Lev. LIX

Kavuşturan-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LX

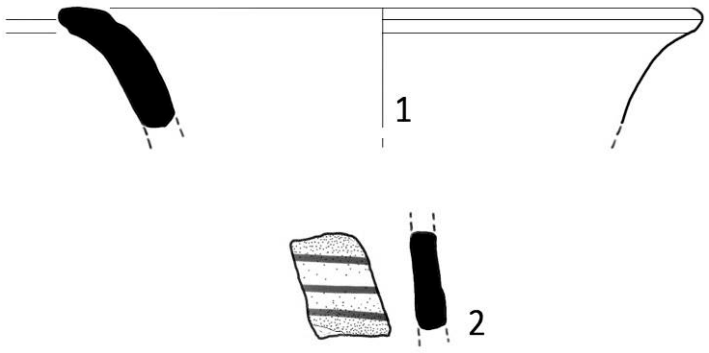
Kurbançayır Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. LXI

Kurbançayır Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. LXII

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Kurbançayır Kalesi-Pasinler /Erzurum

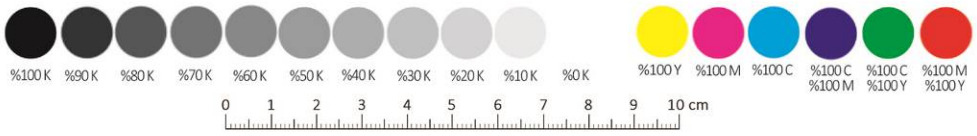
Lev. LXIII

Kurbançayır Kalesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LXIV

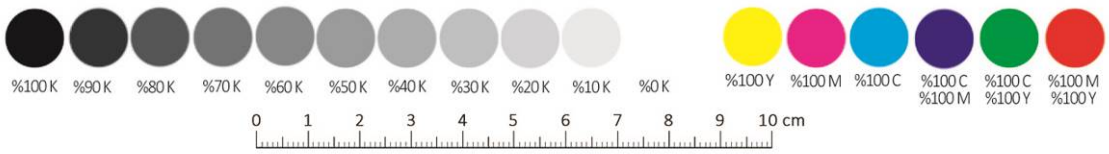

Pelitli Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. LXV

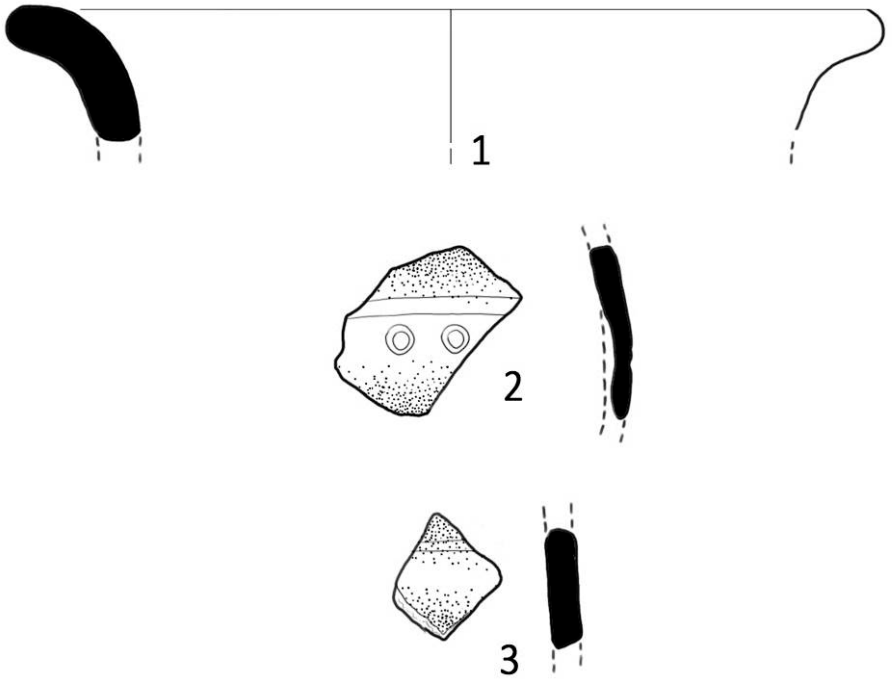

Pelitli Kalesi-Pasinler/Erzurum

Form (Back)

Lev. LXVI

Pelitli Kalesi-Pasinler /Erzurum

Lev. LXVII

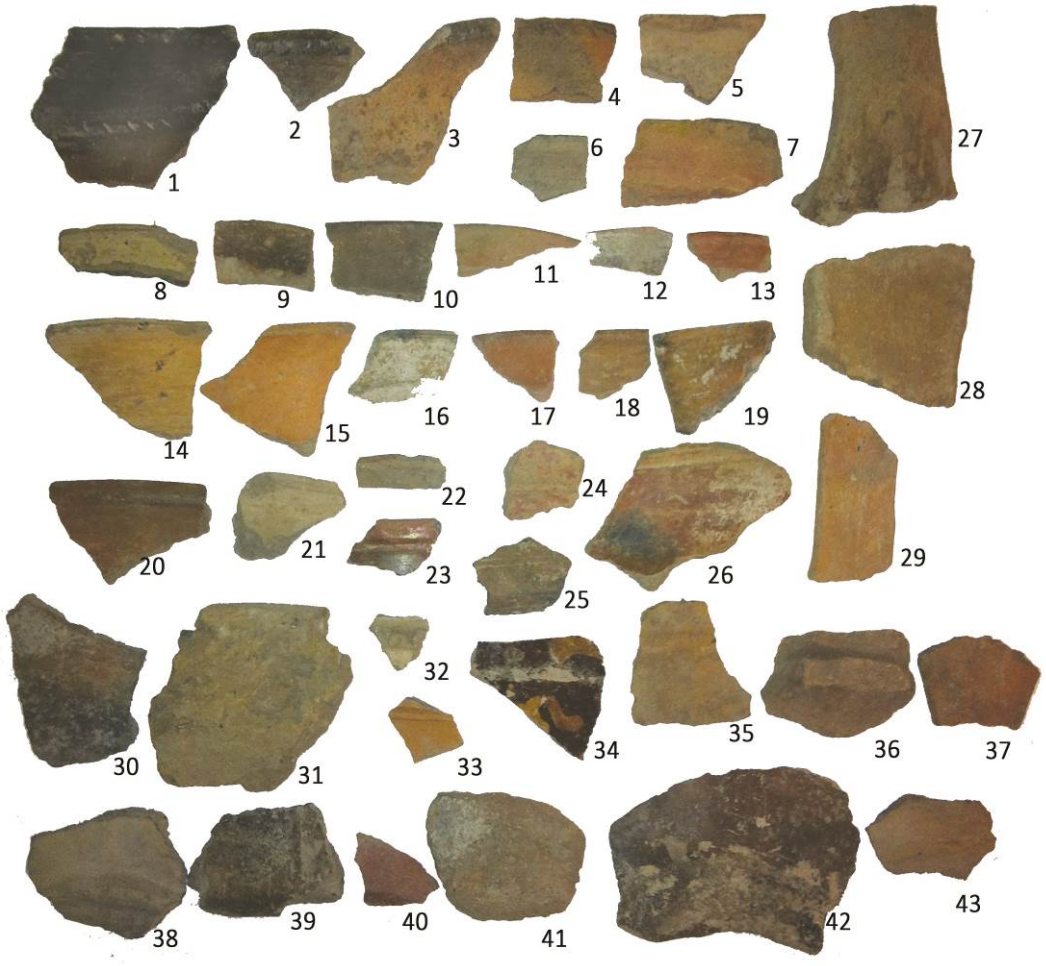
%100 K %90 K %80 K %70 K %60 K %50 K %40 K %30 K %20 K %10 K %0 K

%100 Y %100 M %100 C %100 C %100 M %100 C %100 Y %100 M %100 Y

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

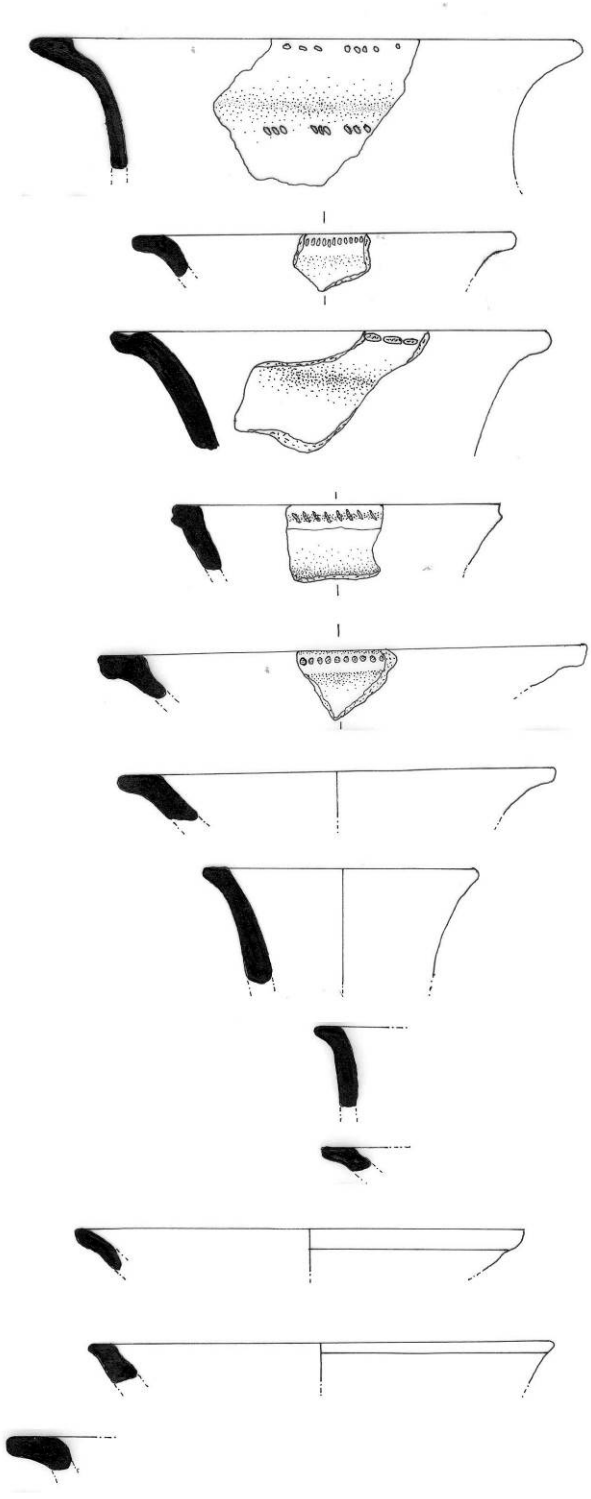
Pelitli Kalesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LXVIII

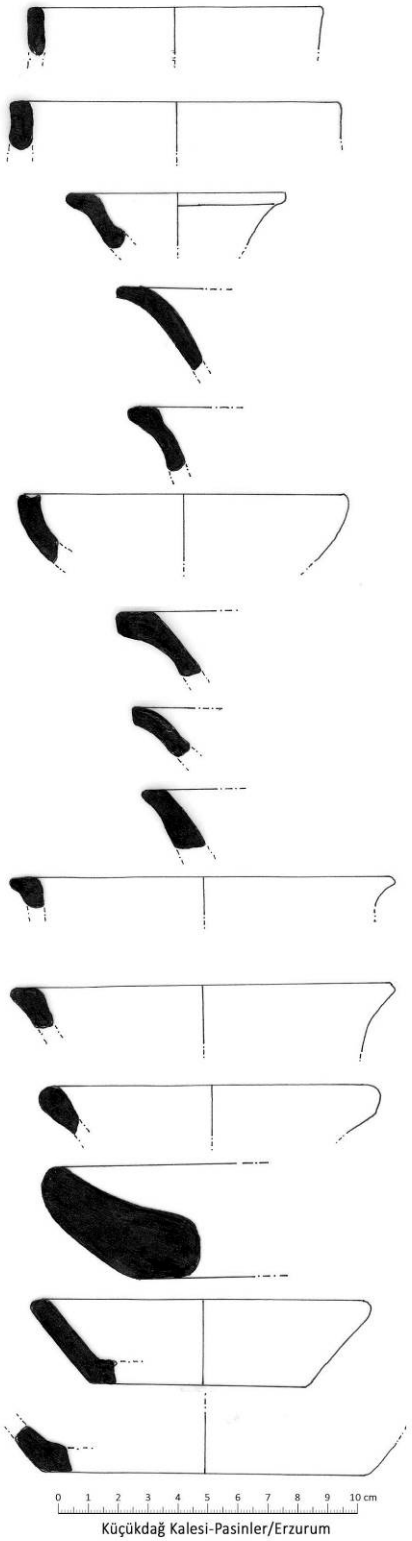
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. LXIX

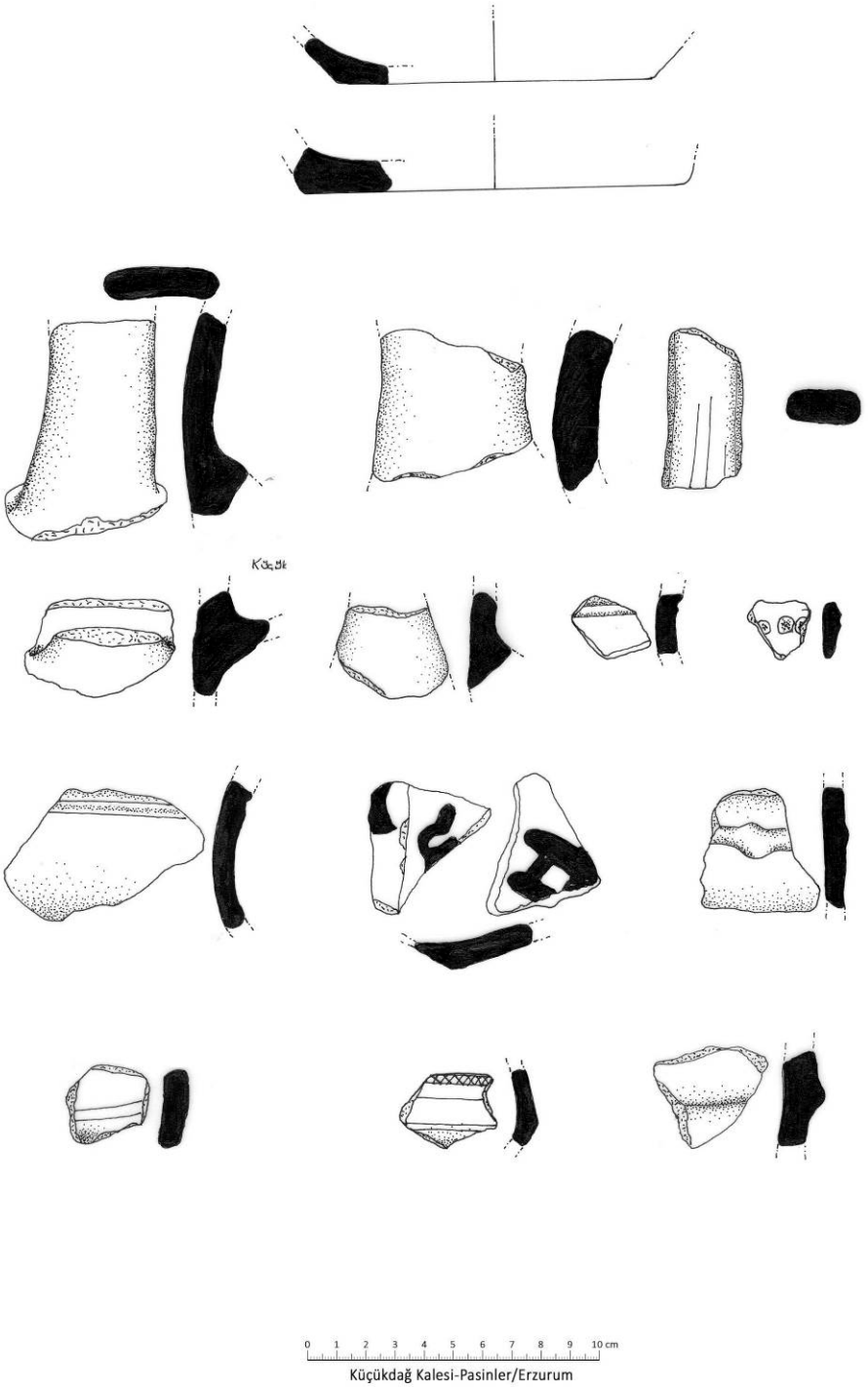
Küçükdağ Kalesi-Pasinler/Erzurum

Lev. LXX

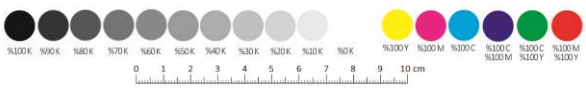
Küçükdağ Kalesi-Pasinler/Erzurum

Lev. LXXI

Lev. LXXII

Topdağı (Küçükdağ) Kalesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LXXIII

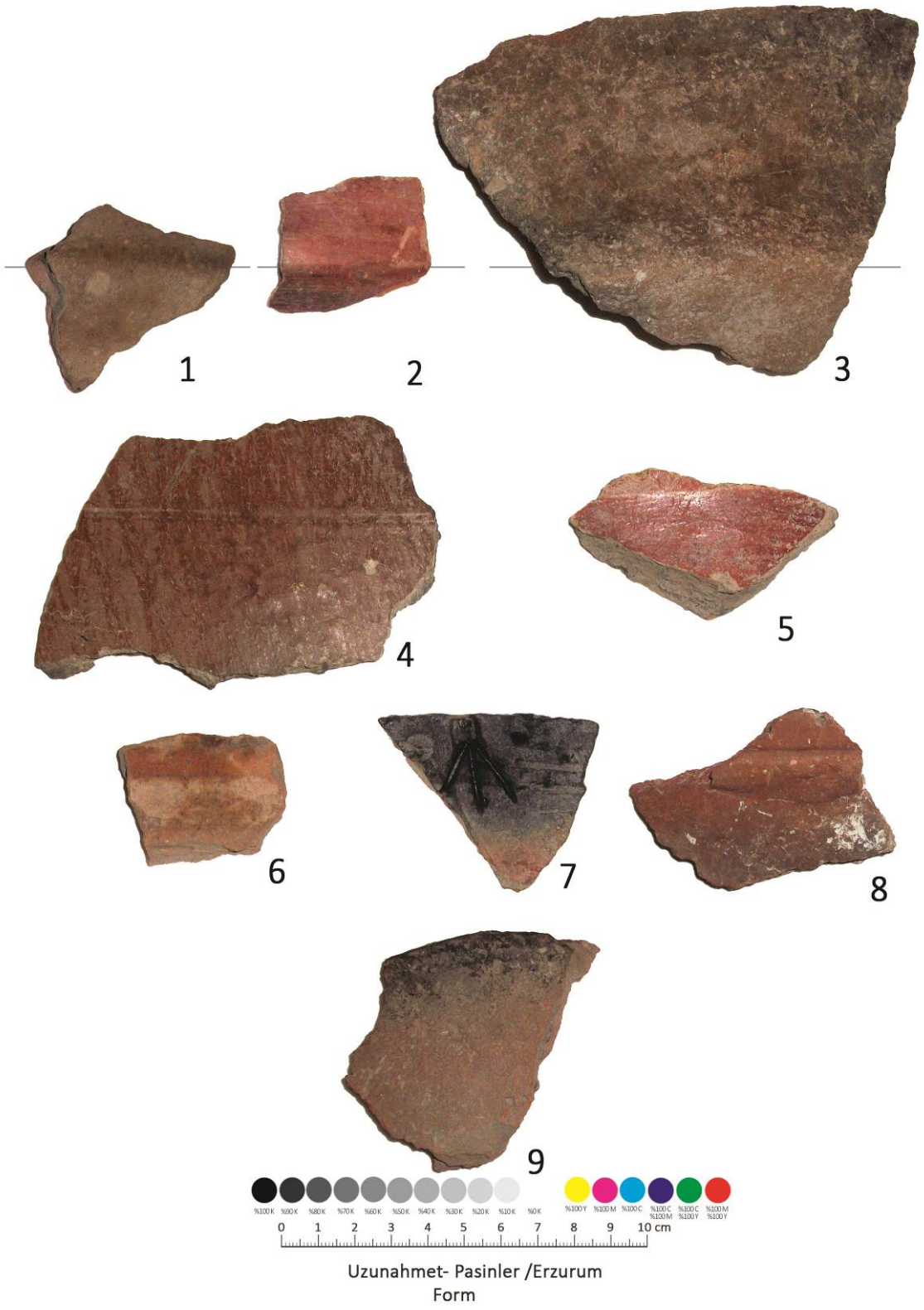
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LXXIV

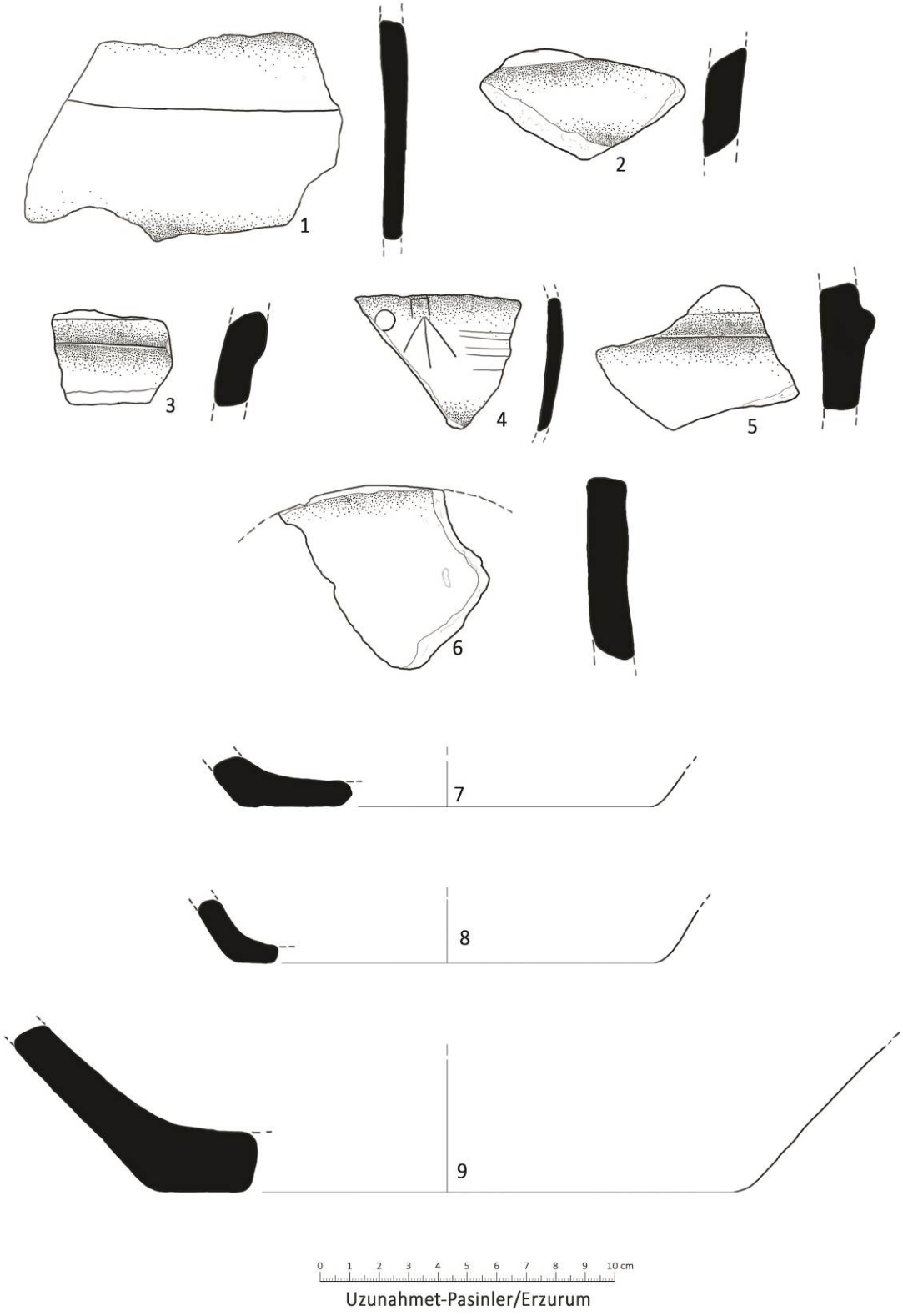
Topdağı (Küçükdağ) Kalesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LXXV

Uzunahmet- Pasinler /Erzurum
Form

Lev. LXXVI

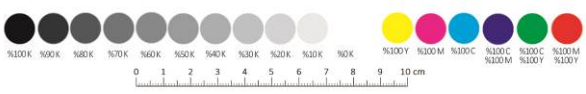
Lev. LXXVII

Uzunahmet Kalesi- Pasinler-Erzurum
Amorf

Lev. LXXVIII

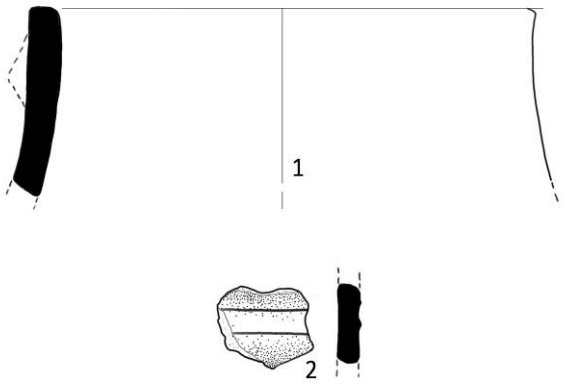
Hanahmet yayla Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. LXXIX

Hanahmet yayla Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev. LXXX

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

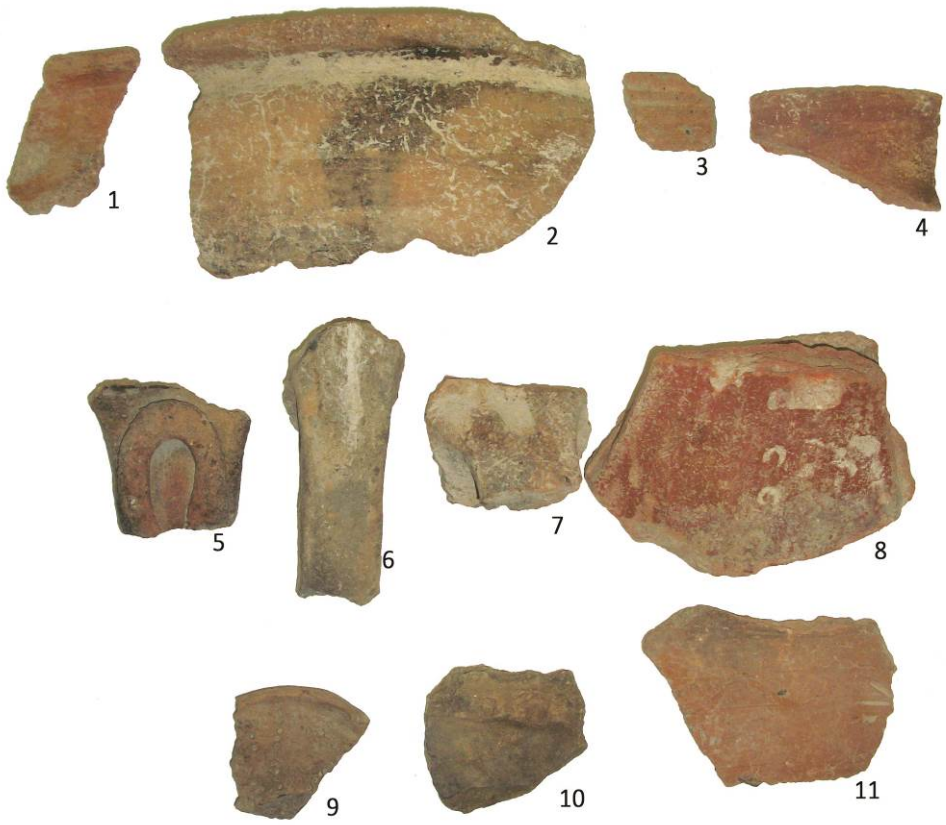
Hanahmet Yayla Yerleşmesi –Pasinler- Erzurum

Lev. LXXXI

Hanahmet yayla Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LXXXII

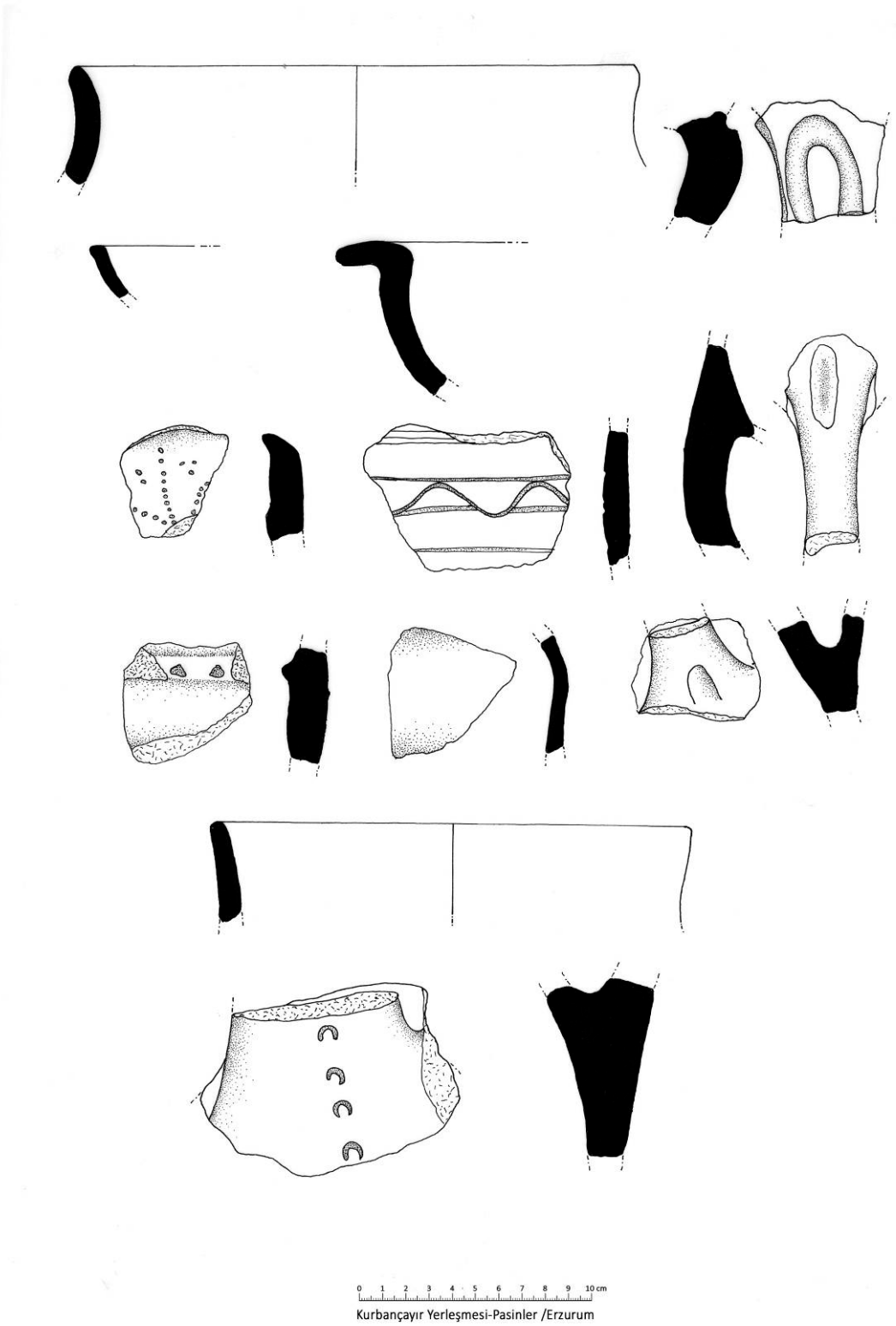
Kurbançayır Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. LXXXIII

Kurbançayır Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. LXXXIV

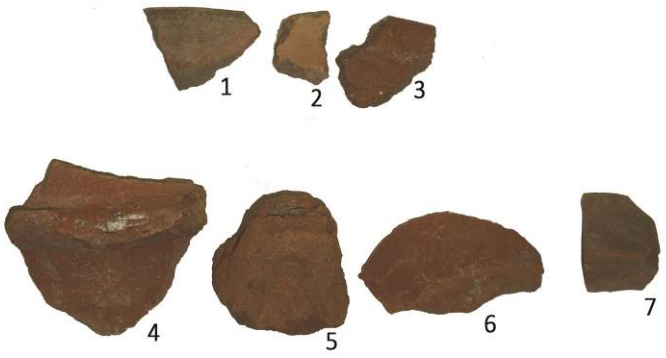
Kurbançayır Yerleşmesi-Pasinler /Erzurum

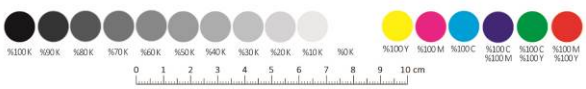
Lev. LXXXV

Kurbançayır Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

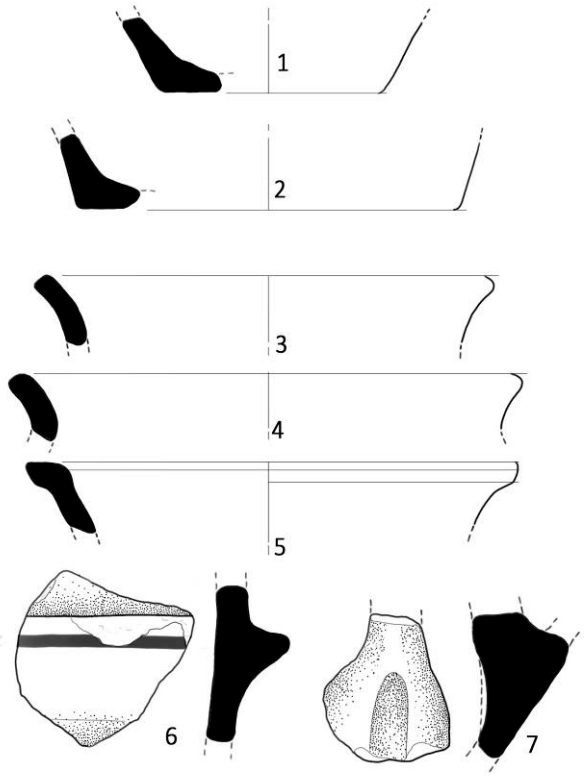
Lev. LXXXVI

Urumçi Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Form

Lev. LXXXVII

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Urumçi Yerleşmesi-Pasinler /Erzurum

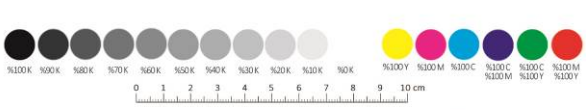
Lev. LXXXVIII

Urumçi Yerleşmesi-Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev. LXXXIX

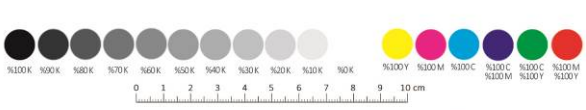

Yukarı Çakmak Yerleşmesi 1- Pasinler/Erzurum
Form

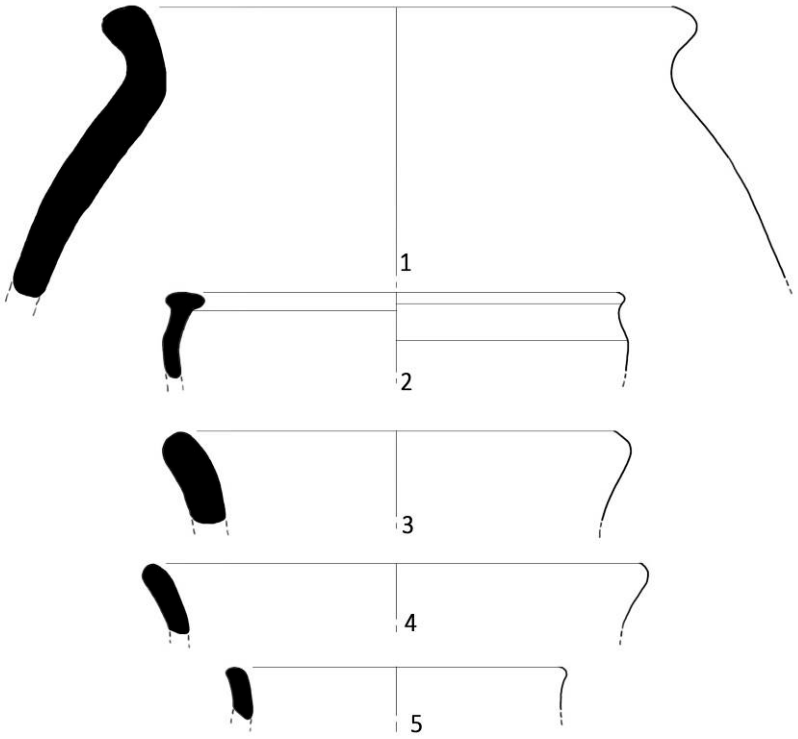
Lev.XC

Yukarı Çakmak Yerleşmesi 1- Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev.XCI

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-1-Pasinler /Erzurum

Lev.XCII

Yukarı Çakmak Yerleşmesi 1- Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev.XCIII

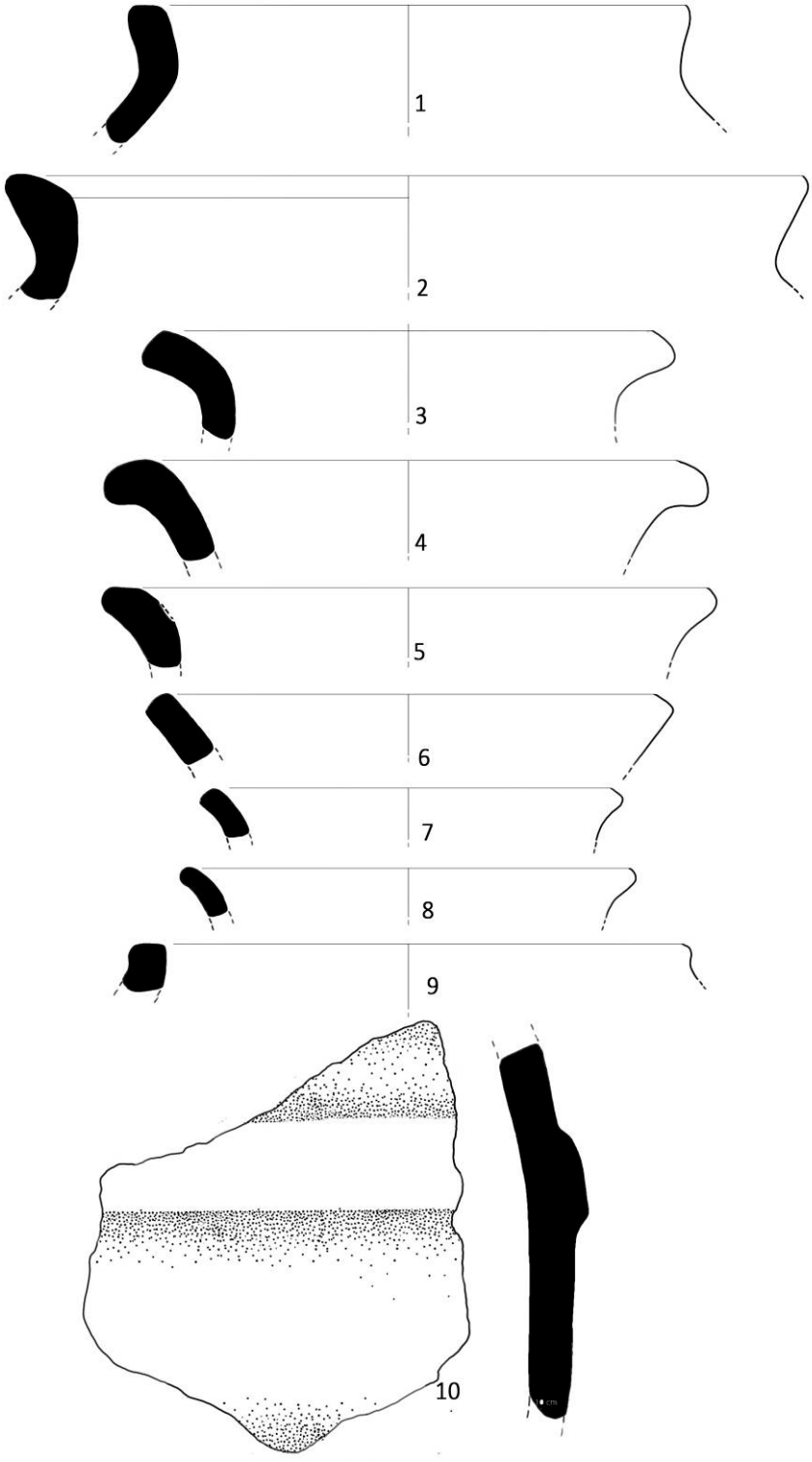
Yukarı Çakmak Yerleşmesi 2- Pasinler/Erzurum
Form

Lev.XCIV

Yukarı Çakmak Yerleşmesi 2- Pasinler/Erzurum
Form (Back)

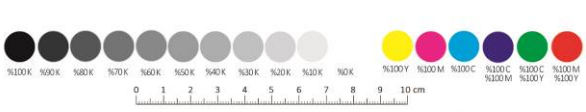
Lev.XCV

Yukarı Çakmak Yerleşmesi-2-Pasinler /Erzurum

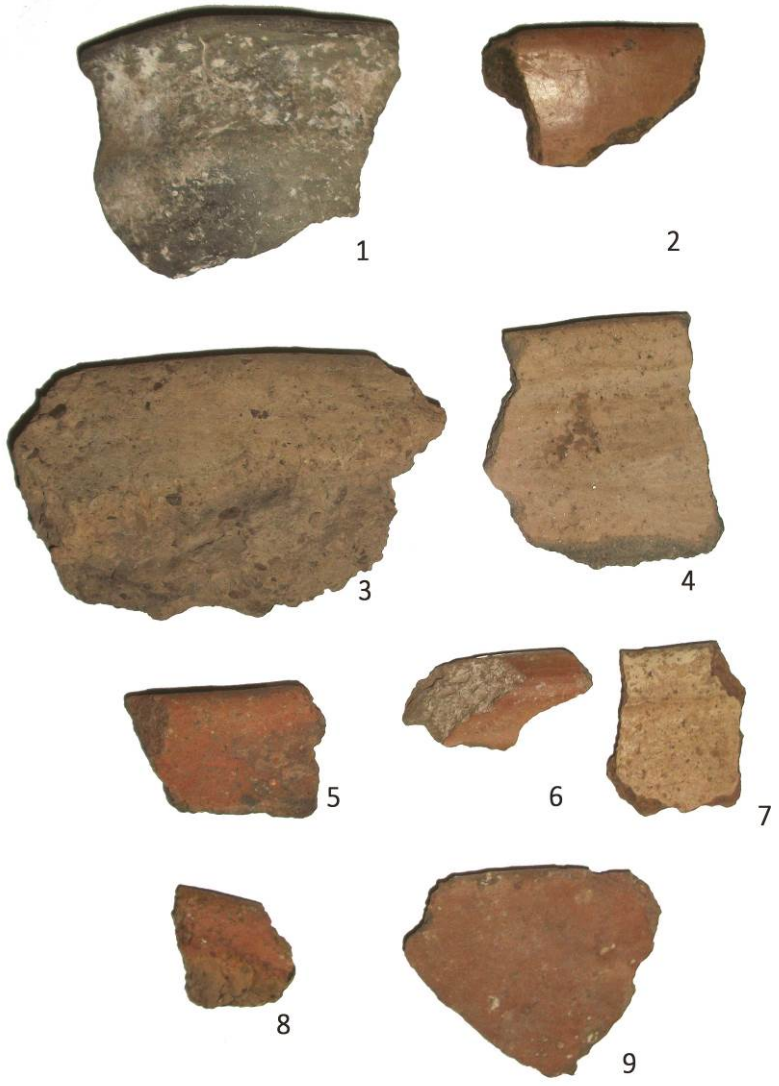
Lev.XCVI

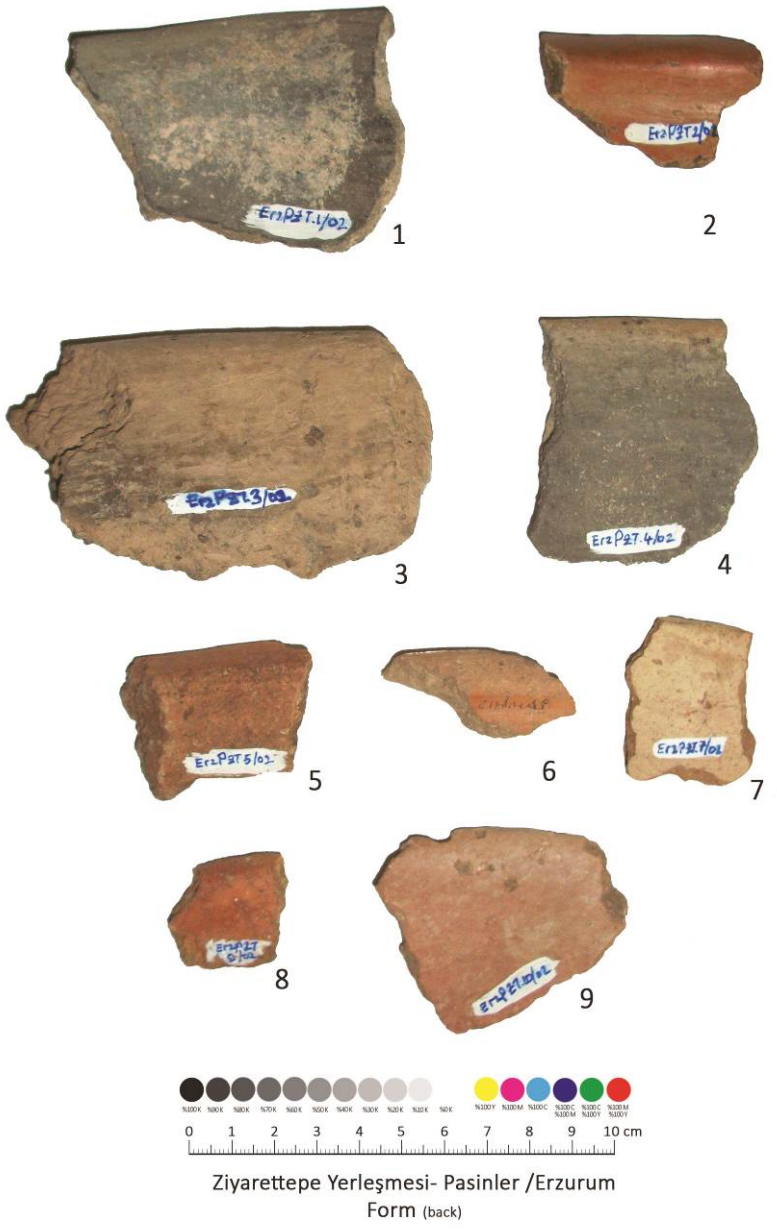
Yukarı Çakmak Yerleşmesi 2- Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev.XCVII

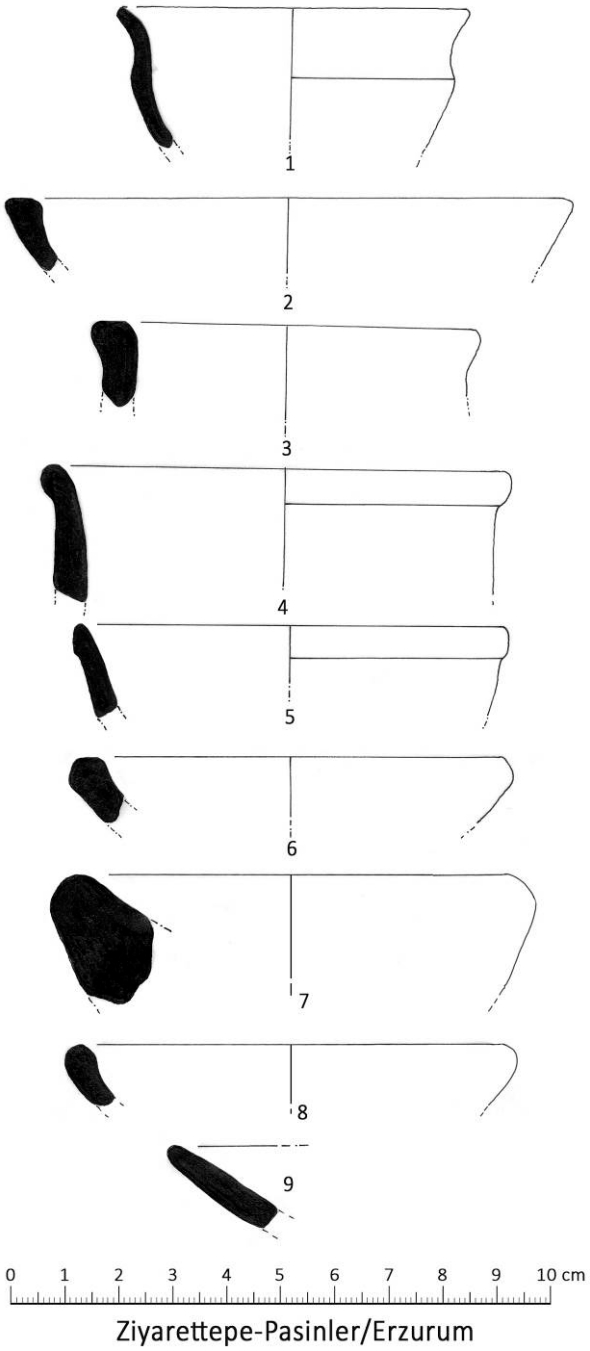
Ziyarettepe Yerleşmesi- Pasinler /Erzurum
Form (front)

Lev.XCVIII

Ziyarettepe Yerleşmesi- Pasinler /Erzurum
Form (back)

Lev.XCIX

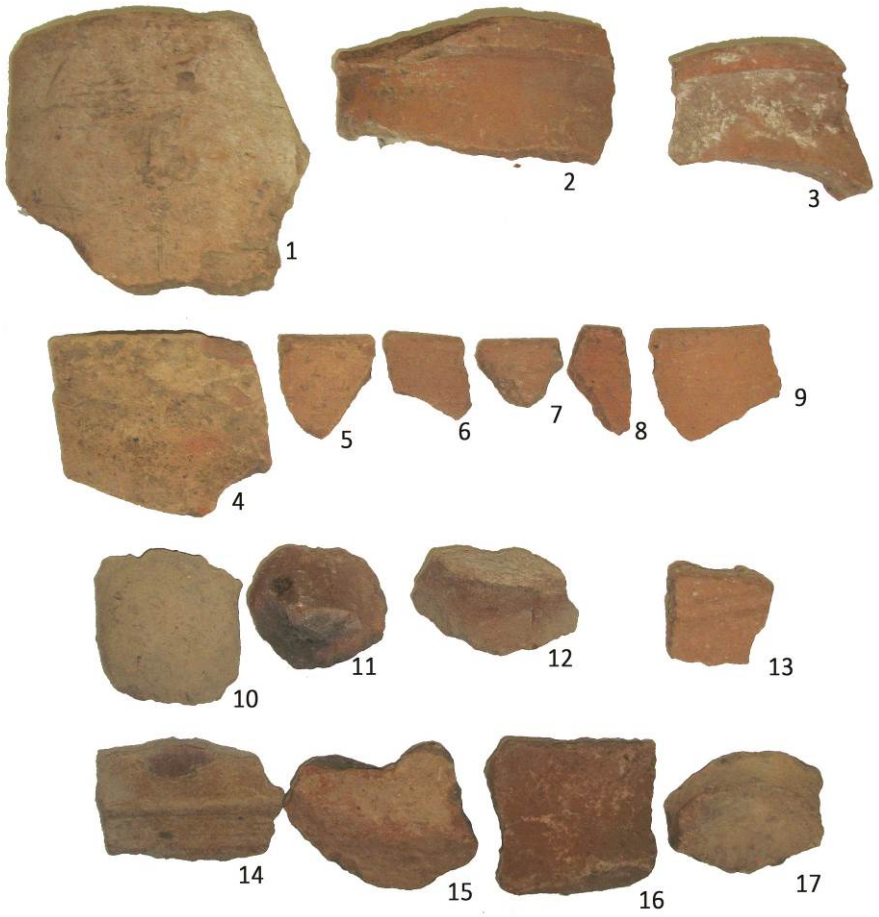
Ziyarettepe-Pasinler/Erzurum

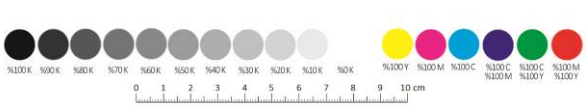
Lev.C

Ziyarettepe Yerleşmesi- Pasinler /Erzurum
Amorf-Obsidiyen

Lev.CI

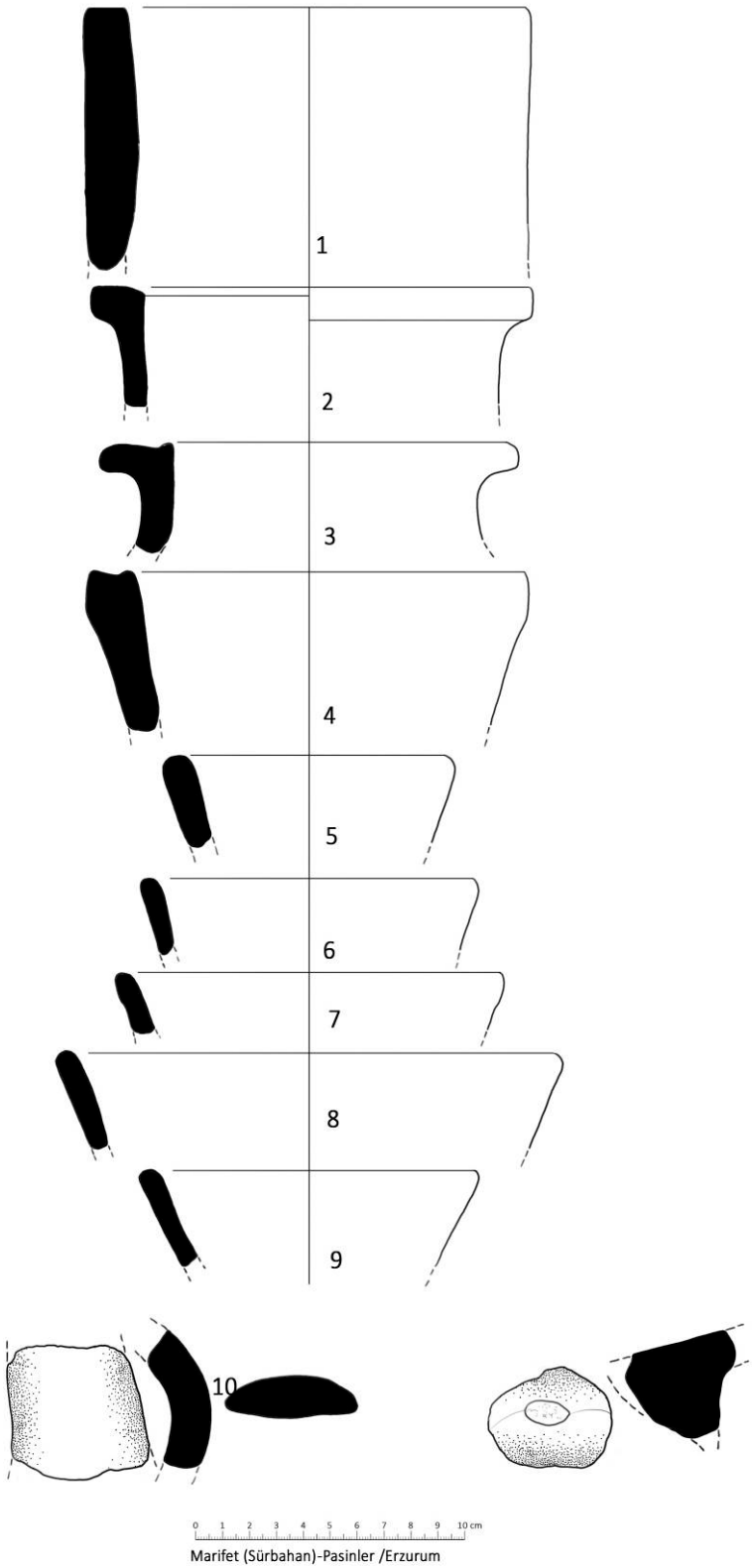

Marifet (Sürbahan)- Pasinler/Erzurum
Form

Lev.CII

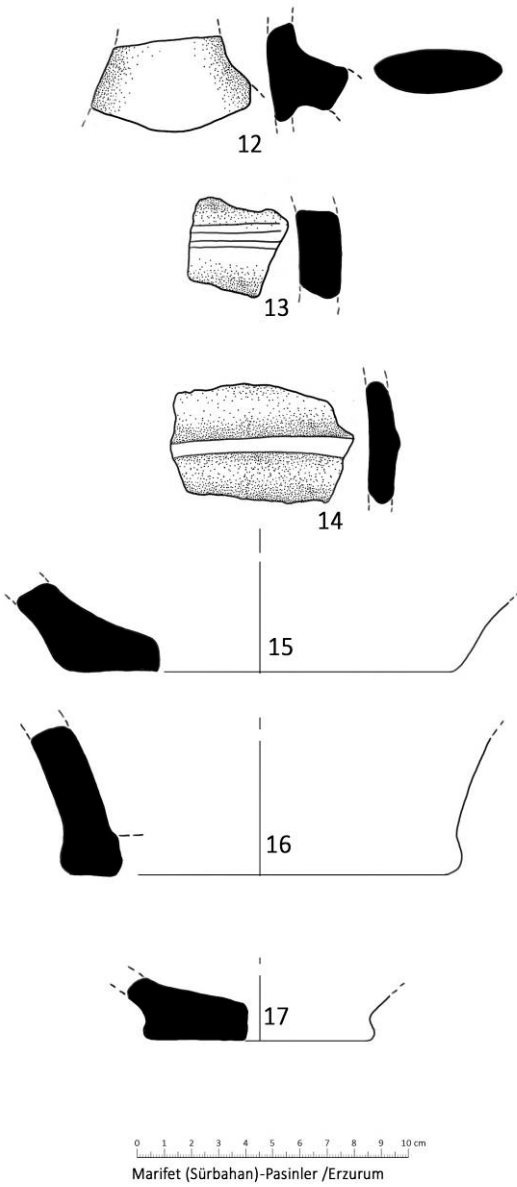

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
%100 K %90 K %80 K %70 K %60 K %50 K %40 K %30 K %20 K %10 K %0 K
%100 Y %100 M %100 C %100 C %100 M %100 C %100 Y %100 M %100 Y
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm
Marifet (Sürbahan)- Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev.CIII

Marifet (Sürbahan)-Pasinler /Erzurum

Lev.CIV

Marifet (Sürbahan)-Pasinler /Erzurum

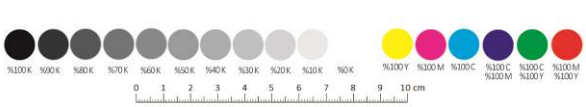
Lev.CV

Marifet (Sürbahan)- Pasinler/Erzurum
Amorf

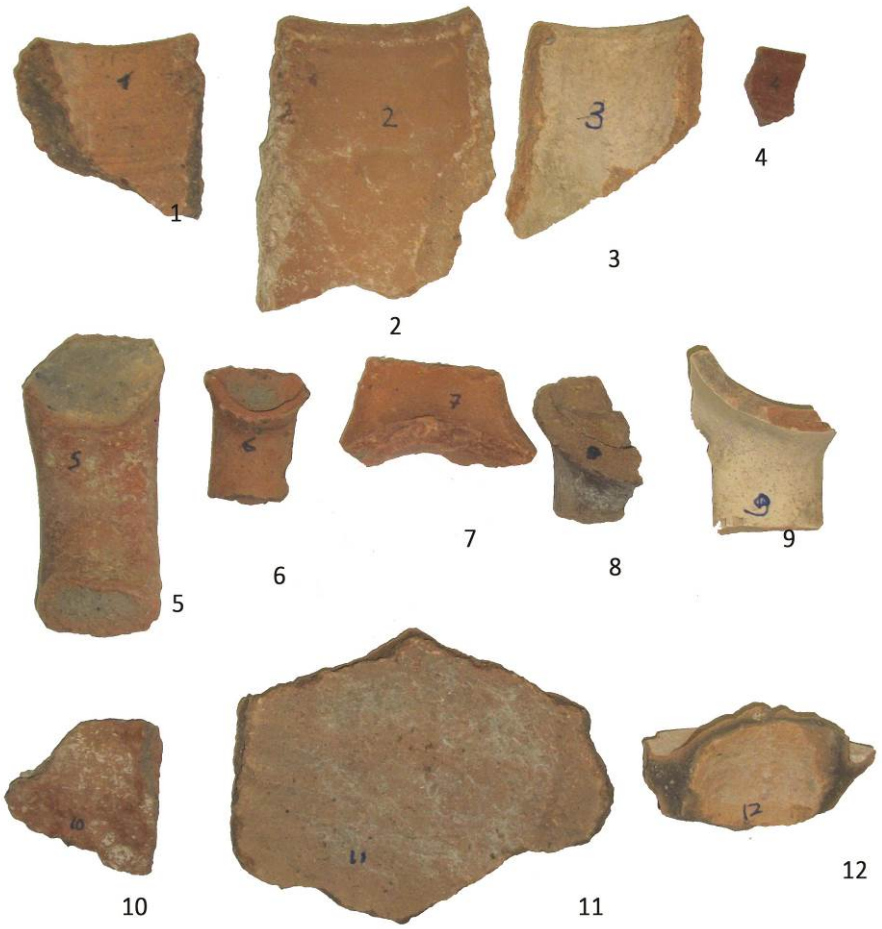
Lev.CVI

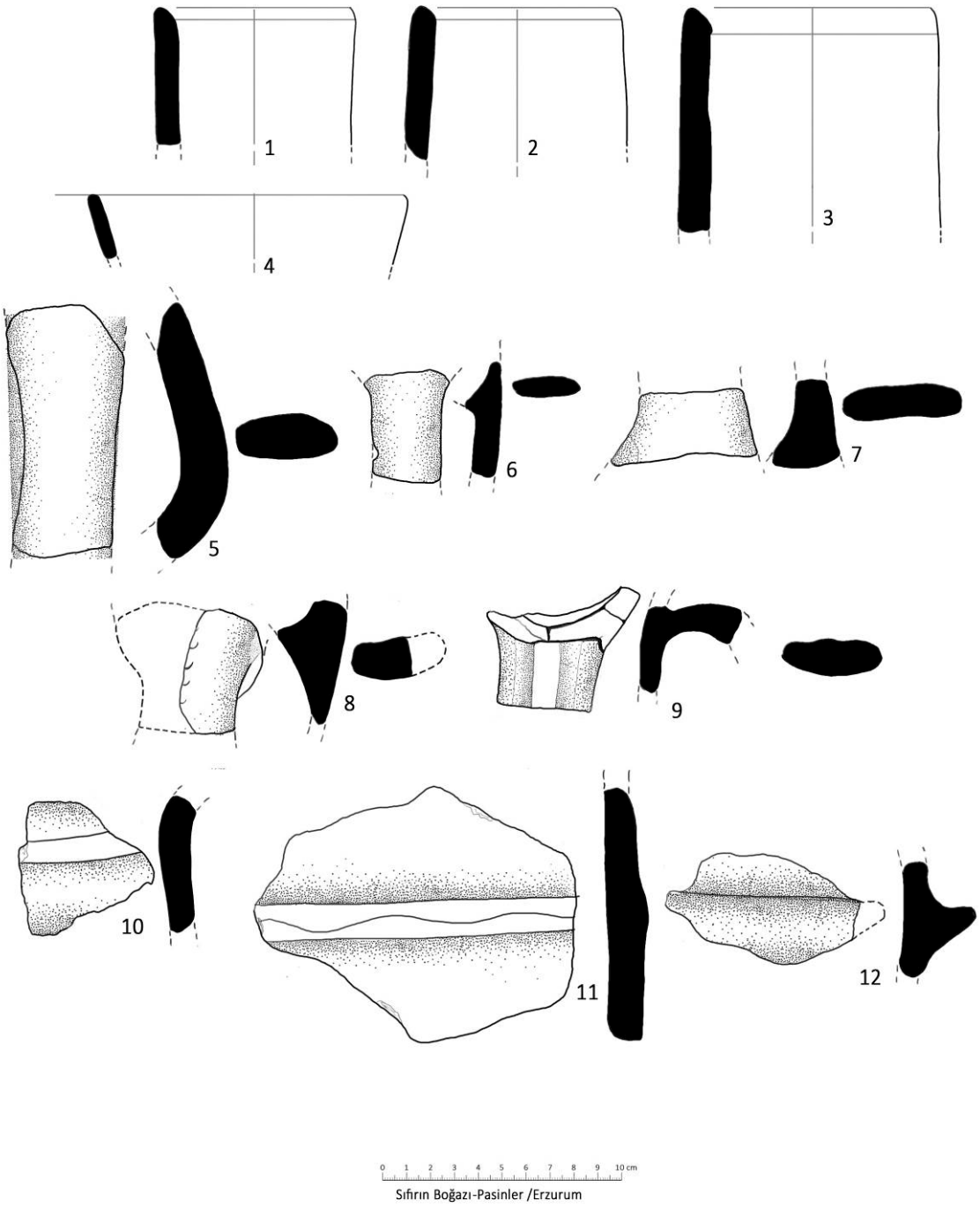
Sıfırın Boğazı Pasinler/Erzurum
Form

Lev.CVII

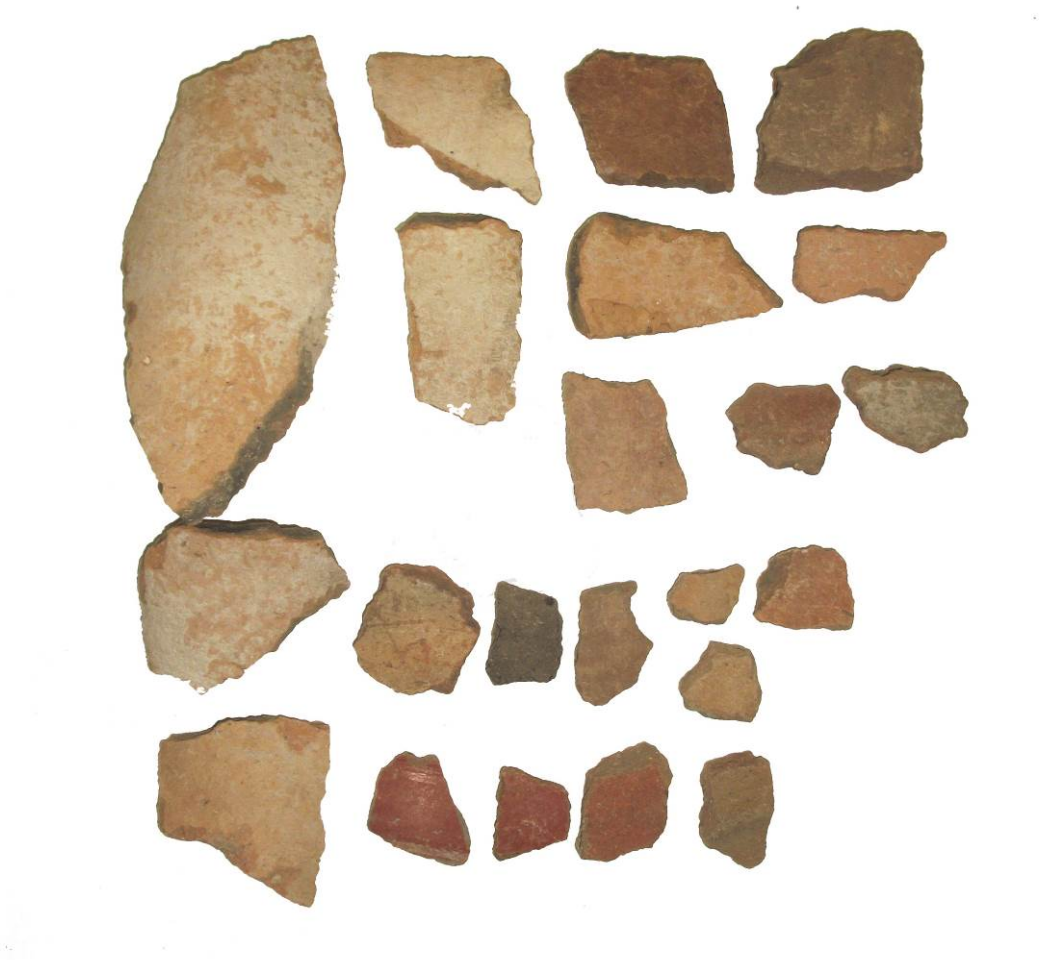
Sıfırın Boğazı Pasinler/Erzurum
Form (Back)

Lev.CVIII

Sıfırın Boğazı-Pasinler /Erzurum

Lev.CIX

Sıfırın Boğazı Pasinler/Erzurum
Amorf

Lev.CX

Kotandüzü Obsidiyen Merkezi-Pasinler/Erzurum
Obsidiyen

Lev.CXI

Tımar Obsidiyen Merkezi-Pasinler/Erzurum
Obsidiyen

9. **ÖZGEÇMİŞ**

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Rafia TOPALOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	Antalya – 05.11.1985
Eğitim Durumu	Lisans
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi-Tarih Öğretmenliği Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Ana Bilim Dalı- Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-2006-2008 Erzurum Kale Kazısı (Erzurum Müzesi-Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlığında) - 2005 Yılı Ardahan Çıldır Akçakale Adası Kazısı (Kars Müzesi-Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlığında) - Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars- Iğdır) Proje Laboratuvar ekip Üyesi (Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlığında)
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	DYAP Projesi (ekip üyesi olarak)
Çalıştığı Kurumlar	-
İletişim	-
E-Posta Adresi	rafia_soy@hotmail.com
Tarih	13.04.2013